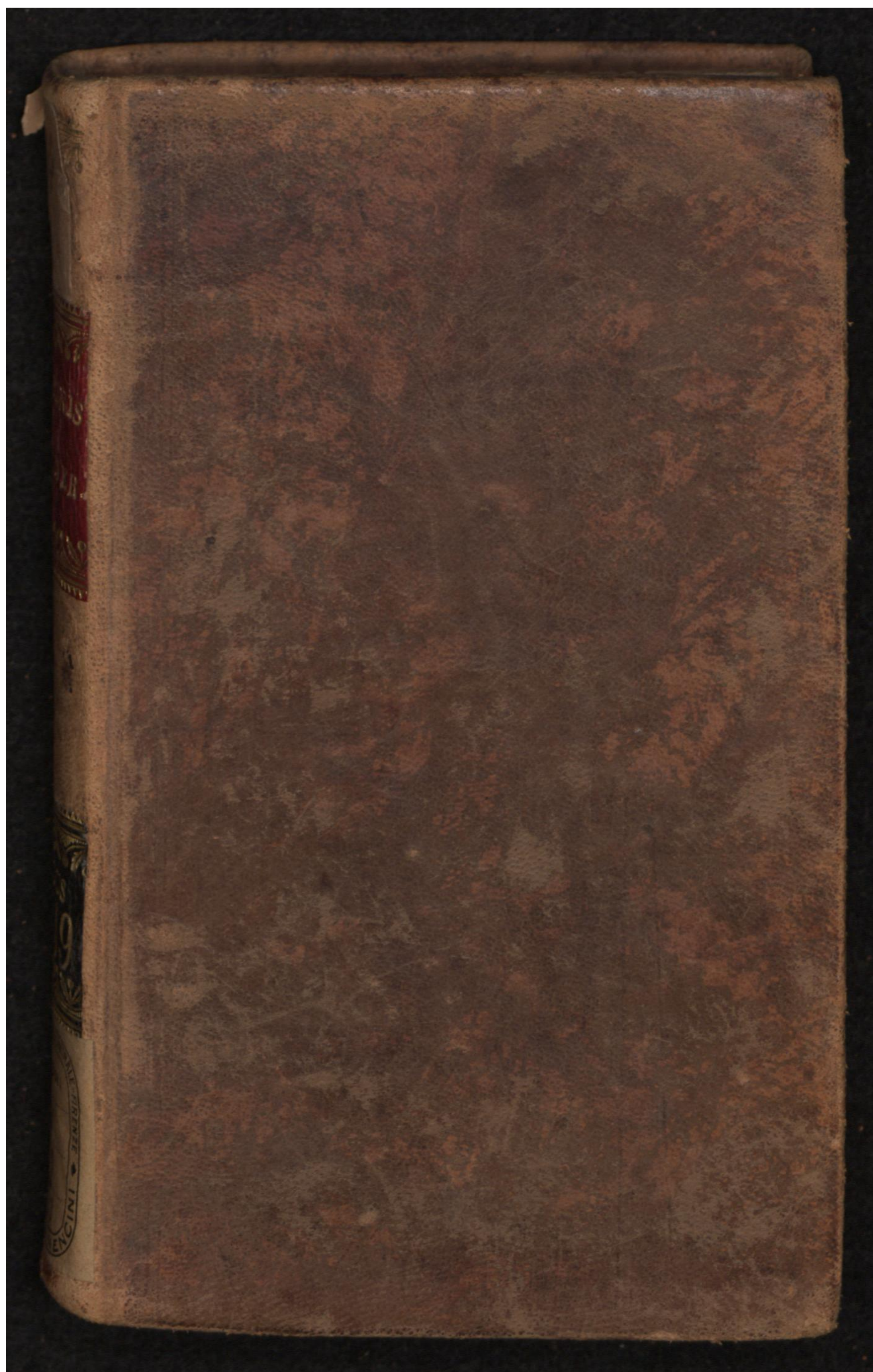
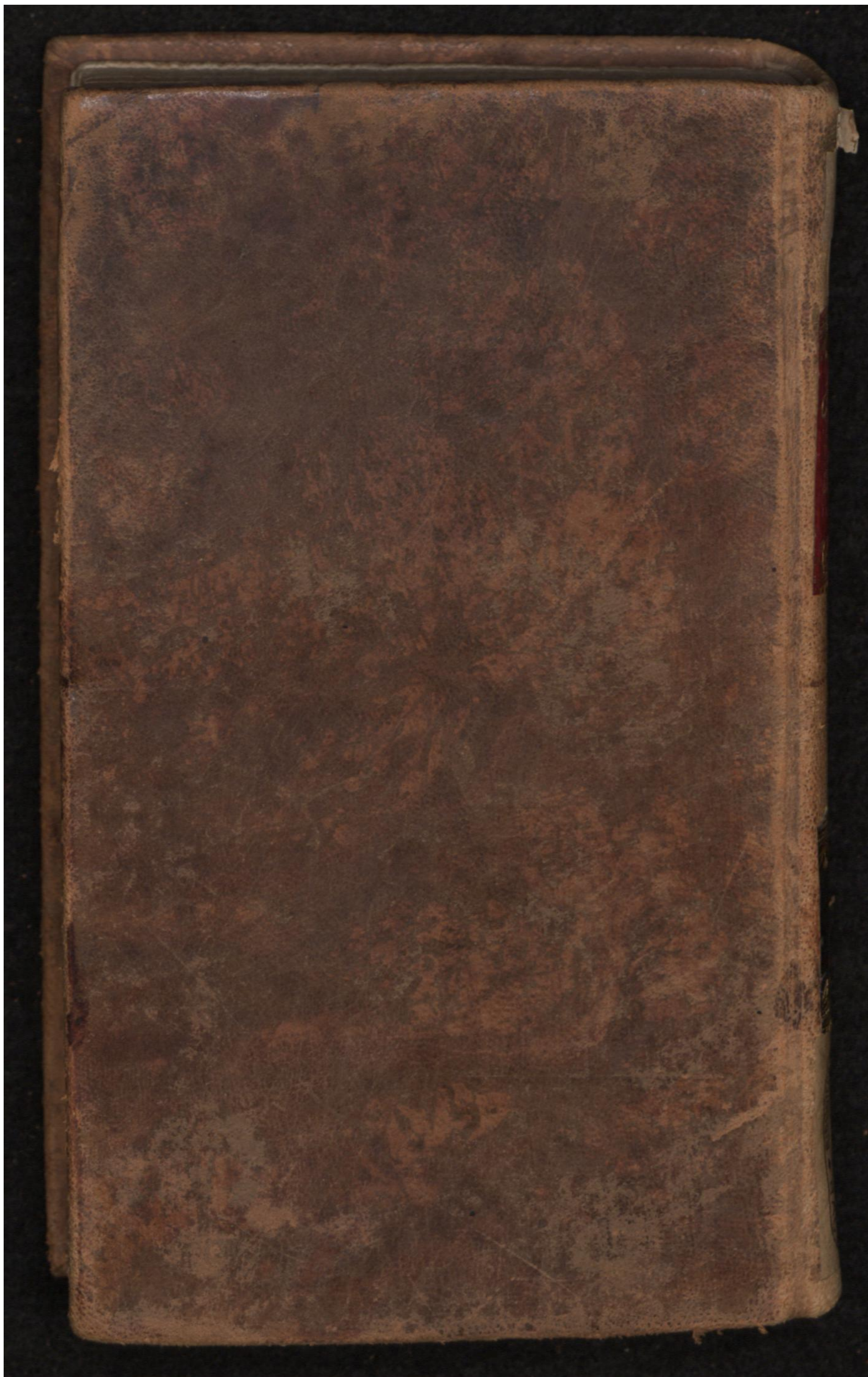

1/4
CICERONIS
OP. DIVER
ALDUS
1519
BIBLIOTECA NAZIONALE CENTRALE - FIRENZE
RACCOLTA NENCINI
ALDINI
I
2
23

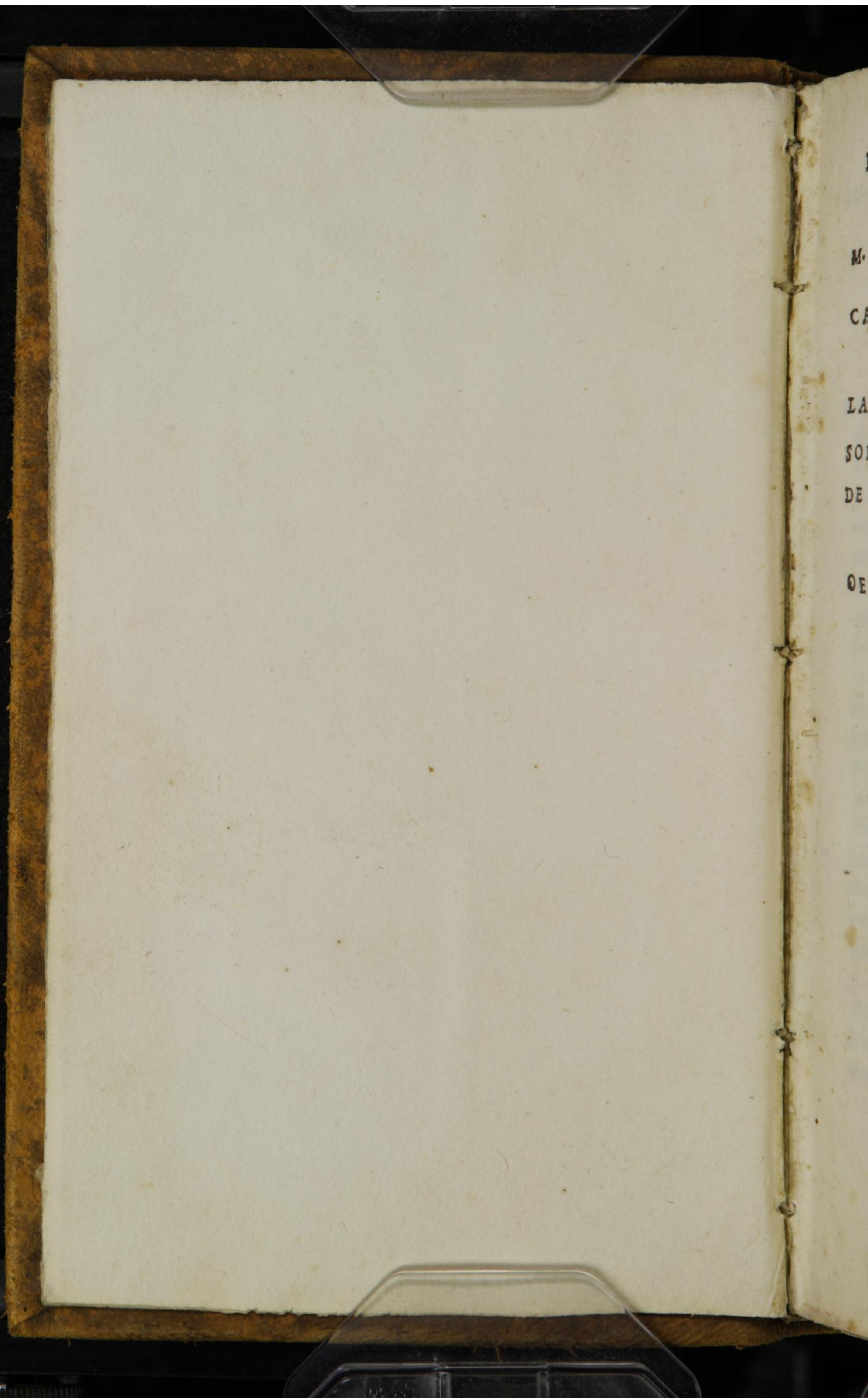

Ex Libris Joannis Nencini
1874

IN HOC VOLVMINE HAEC CONTINENTVR.

M. T. CIC. OFFICIORVM. LIB. III.

CATO MAIOR, SIVE DE SENECTVTE.

LAELIVS, SIVE DE AMICITIA.

SOMNIVM SCIPIONIS EX VI. DE REP. EXCERPTVM.

ΠΑΡΑ΄ΔΟΞΑ

ΘΕΟΔΩ΄ΡΟΥ ΠΕΡΙ` ΓΗ΄ΡΩΣ ἙΡΜΗΝΕΙ΄Α.

Ο῎ΝΕΙΡΟΣ ΣΚΙΠΙ΄ΩΝΟΣ.

IOANNES BAPTISTA EGNATIVS VENETVS MARCO MOLINO PATRITIO ORNATISSIMO ALOISII . D . MARCI PROCVRATORIS FILIO. S. P. D.

Tanta semper ab ineunte ætate tui uel animi uel ingenij fuit expectatio Marce charissime, ut omnes, qui te à puero spectabant, omnia de te sibi facile pollicerentur. nec occurrebát illis hæc cogitantibus (opinor) aut Molinæ gentis summa nobilitas, aut educatiõis sanctitas, aut clarissimi patris amplitudo: sed elucebat in te iam puero uigor quidá animi, atq; indoles egregia, qua partim mirabilem omnium erga te beneuolentiam, partim etiam admirationem multorum concitabas. & cum ætas ea natura id habeat, ut grata, iucundáq; sit omnibus: in te nescio quid suauius, illustriusq; semper extare uidebatur: quod haud dubium præsagium faceret subsecutæ uirtutis, et laudis, quã maturiore hac ætate plenissime reddis. Inter cætera uero illud excellens, & plane præstans in te eminebat: & quod beneficentiam in primis amplectebaris: & quod uerecundiam uirtutum omnium parentem ita retinebas: ut maiores natu non solum plurimum uererere: uerum etiã eorum consuetudine præter ætatis institutum aliorum, summopere gauderes. Creuit mox ætas: & quam spem de te à puero oés habuerãt, adeo plene et cumulate adultus præstitisti: ut nihil te uno ciuitas nostra aut amabilius, aut cha

rius habeat. Ego quoq; cum te non solũ de his uirtutibus plurimum semper amarem, uerum etiam maximis tuis in me beneficijs etiam, atq; etiam deberẽ: sic mecum ipse planè statuebam, nisi monimẽtum aliquod grati erga te saltem animi mei posteritati etiam extaret: uitam mihi acerbissimam fore. Nam si iuxta Hesiodi sententiam, ea quæ acceperis si potes, maiori mensura reddere nos decet: quid ubi non modo beneficio prouocatus, uerum etiã penè obrutus sis præstandum tibi censeas? an agri ipsi plus quàm acceperent tanto uberius reddant: homines in referenda gratia, qua nullum uitæ officium magis necessarium est: segnes, inertesq; iaceant? ꝙ si ita natura comparatum est, ut in eos etiã, quos profuturos tibi ꝑsuaseris, officia cõferas: qualis in eos eẽ debes, q plurimũ ante profuere? mea uero sententia de tota hac beneficẽtiæ ratione ea planè fuit: quam & Ciceroni his Officiorum libris, qui tibi nuncupantur, probari maxime uideo: quod cum duo sint liberalitatis genera, unum tribuendi beneficij, alterum reddendi, tribuas ea nec'ne, integrum tibi esse, gratiæ autem acceptæ obliuisci, nullamq; parem gratiam reddere, non modo inhumani esse hominis, uerum etiã impij. Quis enim non uideat cum alias uirtutes hac ratione tolli, tum uero societatem, communionẽq; humani generis euerti? quare grauiter admodũ ĩdignari, queriq; iuste solemus, cum in ingratum hominem offendimus. Itaq; non modo prudẽter sensisse, uerum etiam peramanter fecisse uisus est mihi Franciscus Asulanus iuuenis cum literis tum optimis mo-

ribus ornatus, qui mecum egit, ut hi tibi libri inſcriberētur. quos olim Aldus Compater græcæ, latinæq; linguæ inſtaurator unicus ſummo ſtudio recognoſcebat, (eorum enim lectione plurimum oblectabatur) idq; ipſum eo feci libentius, quod ille tibi pridem hoſce deſtinarat. neq; enim aliud dies noctesq; cogitabat, quàm ut amicos omnes, te uero in primis ornaret, nullumq; munus omitteret in te honeſtando. Amauit enim te ſemper iam inde à pueritia, omniq; ſtudio id egit: ut dignus eius diſciplina euaderes. ille igitur uiuens cum hoſce tibi deſtinaſſet: non iniuria ego quoq; illos tibi nuncupaui, quibus nihil ad uitam inſtituendam utilius, nihil ornatius eſſe poteſt. Nam cum multi ſint in philoſophia loci graues & utiles in primis uitæ hominum, & de his accurate, copioſeq; à Cicerone primum literis latinis multa diſputata: latiſſime tamen patet hæc pars, quæ de officijs à nobis, à græcis περὶ καθήκοντος appellata eſt. (ſic enim Zeno ſtoicæ ſectæ author primus dixit.) Quæ enim uitæ hominum pars eſſe poteſt, ſiue illi publicæ, ſiue priuatim quid agant: ſiue forenſia, ſeu domeſtica curent: ſiue ſecum quid ſeu cum alio contrahant, quæ uacare officio poſſit? in quo ſanè colendo, omnis honeſti ratio, omnis uirtus, omnis deniq; actio plurimum eluceat. quod ſi contra negligas, omnis animi labes, omnis turpitudo, omnia denique uitia erumpant. Accedit ad utilitatem, quod genus orationis temperatum uidelicet & æquabile Cicero his libris ita retinet, uti non immerito adhortetur filium non ſolum ad orationes lectitandas ſuas,

uerum etiam ad hosce de philosophia libros, qui sese illis iam pridem ferè æquarunt: ediscendos. Nam ut in illis uis quædã maior, et copia, qua planè admirabilis ac diuinus uideatur, extet: sic genus hoc orationis totum à forensi contentione se positum plurimum & iuuare, & alere studia adolescentum possit. Quare mi Marce non adhortari solum te habeo, ut eam animi propensionem tueare, quæ tibi à natura insita sit, literas ac bonos mores colendi: uerum etiam ut ita contendas, ut dignus patriæ amplissimæ authoritate, dignus familia clarissima, dignus deniq; patre tuo optimo euadas. neq; enim ille ita te genuit, ut rei tantum ac opum, quas amplissimas bonis artibus comparauit: hæredem te instituat: sed ut paternæ, auitæq; gloriæ te præcipue successorem relinquat. Additus ad hosce libros Cato maior, additus & qui Lælius siue de amicitia inscribitur. addita & quæ in Bruti nomine apparuere παράδοξα. quæ quoniam præter uulgi opinionẽ dicuntur, iure Cicero παράδοξα nuncuparit: ut cum illa leges, qui fructus senectæ ætatis sit, quantum'ue illi tribuendum accipias: aut cum Lælium, quorum hominum amicitiam expetas, quibus officijs eam tueare: quã'ue fini etiam colas, & quatenus, intelligas. Nec contemnenda interim admirabilia illa, quã uis breuia, exiguáq; sint, quæ non indigna Cicero duxerit, quæ in Bruti nomine emitteret: uiri facile per ea tempora ciuitatis principis & in studijs philosophiæ eminentissimi. quibus ille felicissime consecutus est, uti à quibus sanè uulgus abhorreat, quæq; plurimum ab opinione eius discrepent, et quæ uix ullum

orationis florem recipere posse uideantur: ea iam opinione multorum probentur. ornamentisq; orationis adhibitis ita explicentur: ut lucem, forumq; facile patiantur. adeo nihil tam incredibile, quod non dicendo probabile facias: nihil tam horridum, incultum'ue, quod oratione splendida et ornata non illustretur, ac uelut excolatur. Suscipies igitur hosce libros Marce clarissime eo etiam libentius, quod graeca etiã primi, quae Theodorus Gaza olim transtulerat: excudenda curauimus, libellum uidelicet γήρος πέρι καὶ σκιπίωνος ἐνύπνιον. quae cum ille uir doctissimus plurimum admiraretur: digna duxit quae graecis hominibus lectitanda traderet: ne gloriari tantum Graecia possit, nihil habere à latinis, quo merito ἀντιπελαργεῖσθαι τῇ ἑλλάδι uideamur. bene uale, & Egnatium ama.

EGNATIVS STVDIOSIS.

VM hi tres officiorum libri, de quibus Cicero princeps apud latinos scripsit, huiusmodi semper habiti sint: ut doctissimi cuiusq; indicio scriptis eius in hoc genere iure præponantur omnibus, quos etiam Plinius grauis author non legendos tantum, sed ediscendos prodiderit, haud ab re fuerit, si ex ueterum interpretum formula, quædã de nominis huiusce ratione præfabimur, tum qui authores græci, latiniq; de re tam utili, ac necessaria scripserint, repetamus: ut appareat non sine causa à Cicerone præcipue nuncupatos: quem filio cum natura plus alijs diligeret: iure quoq; eos libros illi ĩscriberet, quos maxime omnium ipse probaret. Sed & res tanta haud sanè nuda, sineq; dote aliqua edenda fuerat: quando id etiam in sacris obseruari uideas, ut sacerdotes ipsi augustiore forma componantur, & uasa ornatiora, reliquusq; ad ea curanda apparatus elegantior expetatur. accedent in calce ẽt de inscriptione quædam nõ iniucunda. Officiũ igitur ueteres pro re probrosa adeo usurparunt: ut qui turpi corporis obsequio aliquos demeruissent: eos non sine graui nota officiosos dixerint. inualuit hinc usus uerbi melior: ut omnes actiones quæcunq; ab honesto, utiliq; fluerent uelut à fonte, Officia sequẽs ætas appellarit. Quare ea quæ in philosophorum præceptionibus posita essent: quibusq; uitæ usus ornari, confirmariq; posset, hac appellatione insignierunt, ut media hæc officia

interdum dixerint ad eius differentiam, quod græci κατόρθωμα, nos, quando id ad finem bonorũ spectet: summum & perfectum, ac rectum officium appellare possumus. atqui hoc, de quo Cicero his libris quærit, ad institutionem uitæ communis maxime facit, ut quicquid tale sit: quod cur factum sit à nobis probabilis ratio reddi possit: id officium, sæpe etiam mediũ esse dicimus. græci uero cum hoc intelligere uolunt, κατὰ περίστασιν καθῆκον, idest cum circunstantijs id intelligunt. in quo eorum requiro prudentiam, q illud apud Ciceronem in epistolis ad Atticum καθῆκον κατὰ περίστασιν officium circa Fortunæ aduersitatem interpretati sint: ut uel illi nõ satis rẽ perceperint: uel anxie, ac scrupulose nimis rem apertã explicarint. Iam uero uis uerbi se se adeo effudit, ut honorẽ habitum alicui hoc uerbo accipiamus, cum .s. dicimus officiũ gratia prodire obuiam. est & illud ueteribus per elegans habitum, ut dicerent, famuliam in officio esse, cum munia sua quisq; bene perageret, cum quid tempori, quid loco, quid personis, quid rei cõueniret: obseruarent, lõgeq; ab ieptijs abessent. sed et ipsa beneficia passim officia iã appellamus. Quid quod cum sponsalia celebras, cum iusta ducis, sequens ætas hæc omnia officij nomine notarit? Ipsos etiam magistratus, locum ubi sedeant, unde'ue ius dicant: officium nuncupamus. Nec hactenus contenti inanimatis, naturæq; ipsi hoc attribuimus. accedit quod nulla ferè popularior actio iureconsultis est ea, quæ de inofficioso testamento quæritur: ut à Cicerone uerissime sit dictum late admodum patere, non solum ea præcepta

quæ à philosophis tradita de officijs ad communem ui
tæ usum sint, sed uerbi etiam significationem ad infi
nita quodam modo usurpari posse: ut quicquid uitæ
hominum prosit, nec cuiquam officiat: quicquid nos
loquendo, agendo'ue deceat (nam. ἐν τῷ πρέποντι, idest
in decoro eius est tota sedes & ortus) id officium esse
sentias. Primus autem apud græcos, quod Laertius
ipse etiã prodat, Zeno Cittieus stoicæ hæreseos prin-
ceps ad hanc uitæ partem præcepta tradidit. primus
etiam τὸ καθῆκον quasi conueniens interpreteris, ap
pellauit. quẽ certatim complures eius auditores æmu
lati sunt. reliqui etiã philosophi plura super hac re
posteris commentaria reliquere: ut nullus appellatio-
ne philosophi dignus censeretur, qui hac de re non
aliquid scripsisset. Inter eos autem, qui stoicam hære-
sim amplexi sunt, excelluit facile Panætius ex Rho-
do, non ille senior, sed Nicagoræ filius ætate poste-
rior ex eadem insula, qui Africanum docuit, quiq;
Athenis obijt. cuius περὶ καθήκοντος libri maxime ce
lebres erant. hunc tanta felicitate secutus est Cicero, ut
nisi ingenuitate illa sua memorabili Panætij, quem
authorem sequi fateatur, meminisset: uix Panætij no-
men latinis hominibus notum esset. sed Possidonius
Rhodius & ipse Panætij discipulus, qui Pompeij ma
gni ætate floruit, cuiq; fasces illos triumphales ex to-
to orbe summisit, dum fores à lictore percuti uetuit in
philosophiæ honorem, non contemnendos reliquerat
commentarios, quos Cicero legerit. cuius etiam uolu-
minis κεφάλαια mitti ad se per Athenodorũ Caluũ
ab Attico maxime petit: quando in his erat περὶ τοῦ κα

τὰ περίστασιν καθήκοντος, idest ut ego interpretor de officio q̃d in p̃sonis rebusq́;, atq; aliis circunstantiis exquireretur. Quod autem de inscriptione quærere aliqui possent, melius ne à Cicerone factum esset, si de officio græcos æmulatus inscripsisset, ille uero nõ dubitat inscribendum ita fuisse. sed pleniorem sibi uisam inscriptionem, si multitudinis numero officia dixisset. de quibus adeo luculente & accurate scripserit: ut quod de Apellis Venere memoriæ proditum sit, uerissime de his dici possit inuisuros potius esse omnes quã æmulaturos. Nam ut nemo postea pictor inuentus ẽ: qui Veneris extremam partem, quam Apelles inchoatam reliquerat: absolueret: (capitis enim & oris pulchritudo spem omnem cæteris adimebat eius industriam adæquandi) sic ea quæ Cicero non inchoauit, sed planè absoluit quis te assequi unquã speret? Quare iure filio προσεφώνησε, quippe qui prudenter sanè arbitraretur, aut hac lectione, aut alia nulla uitam alioqui adolescentis liberiorẽ componi, corrigiq́; posse. Quapropter etsi cẽset ab omnibus eẽ hosce cõmẽtarios lectitandos, qui uitam honestam ingredi cogitant: atq; his præceptis teneras adhuc iuuenum mentes informandas: ut optimis assuescant à pueritia, circunsonentq́; puerorum aures huiusmodi uoces, nec aliud unquam audiant: filio tamen in primis hæc euoluẽda & habenda semper in manibus admonet: quippe qui expectationem sustineret non paruam paternæ industriæ æmulandæ, magnam etiam eius honorum, ac dignitatis, aliquam præterea nominis. Vtinam uero quæ Cicero filio præcipit, ea nostrates adolescen

tes præcepta sibi censeant, uelintq; Ciceronis lectione delectari. In primis uero tribus hisce officiorum libris, & alijs, qui ad hos additi sunt de senectute aut de amicitia. ut interim nec eos libros negligant, quos Diuus Ambrosius ad Cicerõis imitationẽ conscripsit. qui tanto etiam diligentius legendi à nobis sunt, quo ille Christianum hominem, idest perfectum & absolutum nec naturæ solum obtemperãtem, sed deo perfectius deseruientem istituit. Valete.

MARCI TVLLII CICERONIS OFFICIORVM AD MARCVM FILIVM, LIBER PRIMVS.

q Vanquam te Marce fili annum iam audientem Cratippum, idq; Athenis, abundare oportet præceptis, institutisq; philosophiæ, propter summam & doctoris authoritatem, & urbis: quorum alter te scientia augere potest, altera exemplis: tamen ut ipse ad meam utilitatem semper cum græcis latina coniunxi: neq; id in philosophia solum, sed etiam in dicendi exercitatione feci: idem tibi censeo faciendum: ut par sis in utriusq; orationis facultate. Quam quidem ad rẽ nos (ut uidemur) magnum attulimus adiumentum hominibus nostris: ut non modo græcarum literarum rudes, sed etiam docti aliquantum se arbitrentur adeptos & ad dicendum, & ad iudicandum. Quáobrem disces tu quidem à principe huius ætatis philosophorum: & disces quãdiu uoles: tandiu autem uelle debebis, quoad te, quantum proficias, non pœnitebit. Sed tamen nostra legens non multum à peripateticis dissidẽtia, quoniam utriq; & Socratici et Platonici esse uoluimus: de rebus ipsis utere tuo iudicio: nihil enim impedio. orationem autem latinam profecto legendis nostris efficies pleniorem. Nec uero hoc arroganter dictũ existimari uelim. nam philosophandi scientiam concedens multis, quod est oratoris proprium apte, distincte, ornateq; dicere: quoniam in eo studio ætatem con-

sumpsi: si id mihi assumo, uideor id meo iure quodam modo uendicare. Quamobrem magnopere te hortor mi Cicero: ut non solum orationes meas, sed hos etiam de philosophia libros, qui iam se illis fere æquarunt: studiose legas. Vis enim dicendi maior est in illis: sed hoc quoq; colendum est æquabile, & temperatum orationis genus. Et id quidem nemini uideo græcorũ adhuc contigisse: ut idem utroq; in genere laboraret: sequereturq; & illud forense dicendi, & hoc quietum disputandi genus. Nisi forte Demetrius Phalereus in hoc numero haberi potest: disputator subtilis, orator parum uehemens: dulcis tamen: ut Theophrasti discipulum possis agnoscere. Nos autem quantum in utroq; profecerimus: aliorum sit iudicium. Vtrunq; certe secuti sumus. Equidem & Platonem existimo, si genus id forense dicendi tractare uoluisset: grauissime, & copiosissime potuisse dicere. Et Demosthenem, si illa quæ à Platone didicerat: tenuisset: & pronuntiare uoluisset: ornate, splendideq; facere potuisse. Eodemq; modo de Aristotele & Isocrate iudico: quorum uterq; suo studio delectatus, contempsit alterum. Sed cum statuissem aliquid hoc tempore ad te scribere: & multa posthac, ab eo exordiri uolui maxime: quod & ætati tuæ esset aptissimum, & authoritati meæ grauissimum. Nam cum multa sint in philosophia & grauia et utilia accurate, copioseq; à philosophis disputata: latissime patere uidentur ea: quæ de officijs tradita ab illis et præcepta sunt, et consumata. Nulla enim uitæ pars, neq; publicis, neq; priuatis, neq; forensibus, neq; domesticis in rebus, neq; si tecum agas quid, neq; si cum al-

tero contrahas: uacare officio potest. In eoq; colendo sita uitæ est honestas omnis, et in negligendo turpitudo. Atq; hæc quidem quæstio communis est omnium philosophorum. Quis est enim, qui nullis officij præceptis tradendis philosophum se audeat dicere? Sed sunt nõ nullæ disciplinæ, quæ propositis malorum & bonorum finibus, officium omne peruertunt. Nam qui summum bonum sic instituit: ut nihil habeat cum uirtute coniunctum: idq; suis commodis, non honestate metitur: hic, si sibi ipse consentiat, & non interdum naturæ bonitate uincatur: fit, ut neq; amicitiam colere possit, nec iustitiam, nec liberalitatem. Fortis uero, dolorem summum malum iudicans, aut temperans, uoluptatem summum bonum statuens, esse certe nullo modo potest. Quæ quanquam ita sunt in promptu, ut res disputatione non egeat: tamen sunt à nobis alio loco disputata. Hæ disciplinæ igitur, si sibi consentaneæ esse uelint: de officio nihil queant dicere: neque ulla officij præcepta, firma, stabilia, coniuncta naturæ tradi possunt, nisi aut ab ijs, qui solam, aut ab ijs, qui maxime honestatem propter se dicant expetendam. Itaque propria est ea præceptio Stoicorum, & Academicorũ, & Peripateticorum, quoniam Aristonis, Pyrrhonis, et Herilli iampridem explosa sententia est. qui tamen haberent ius suum disputandi de officio: si rerum aliquẽ delectum reliquissent: ut ad officij inuentionem aditus esset. Sequimur igitur hoc quidem tempore, & in hac quæstione potissimum Stoicos: non ut interpretes, sed (ut solemus) è fontibus eorum, iudicio, arbitrióq; nostro, quantum quóq; modo uidebitur, hauriemus.

¶ Placet igitur (quoniam omnis disputatio de officio futura est) ante definire quid sit officium: quod à Panætio prætermissum esse miror. Omnis enim, quæ à ratione suscipitur de aliqua re institutio, debet à definitione proficisci: ut intelligatur quid sit id, de quo disputetur. ¶ Omnis de officio duplex est quæstio: unũ genus est, quod pertinet ad finem bonorum: alterum, quod positum est in præceptis: quibus in omnes partes usus uitæ confirmari possit. Superioris generis huiusmodi exẽpla sunt. Omnia ne officia perfecta sint: nunquid officium aliud alio maius sit: & quæ sunt generis eiusdem. Quorũ autem officiorum præcepta traduntur: ea quanquam pertinent ad finem bonorum: tamen id minus apparet, quia magis ad institutionem uitæ communis spectare uidentur: de quibus est nobis his libris explicandum. Atq; etiã alia diuisio est officij. Nam & medium quoddam officium dicitur, & perfectum. Perfectum autem officium rectum (opinor) uocemus, quod græci κατόρθωμα. hoc autem commune officium uocant: atq; ea sic definiunt: ut rectum quod sit, id perfectum officium esse definiant. Medium autem officium id esse dicunt: quod cur factum sit, ratio probabilis reddi possit. ¶ Triplex igitur est, ut Panætio uidetur, consilij capiendi deliberatio. Nam honestum'ne factu sit, an turpe dubitant: id quod in deliberationem cadit. in quo consyderando, sæpe animi in contrarias sententias distrahuntur. Tũ autem inquirunt, aut consultant ad uitæ commoditatem iucunditatemq;, ad facultates rerum, atque copias, ad opes, ad potentiam, quibus & se possint iu-

uare, & suos: conducat id nec'ne, de quo deliberant: quæ deliberatio omnis in rationem utilitatis cadit. Tertium dubitandi genus est, cum pugnare uidetur cum honesto id, quod uidetur esse utile. Cum enim utilitas ad se rapere, honestas contra reuocare ad se uidetur: fit ut distrahatur in deliberando animus: afferatq; ancipitem curam cogitandi. Hac in diuisione, cũ præterire aliquid maximum uitium in diuidendo sit: duo prætermissa sunt. Nec enim solum utrum honestum an turpe sit, deliberari solet: sed etiam duobus propositis honestis, utrum honestius. Itemq; duobus propositis utilibus, utrum utilius. Ita quam ille triplicem putauit esse rationem: in quinq; partes distribui debere reperitur. Primum igitur est de honesto, sed dupliciter. tum pari ratione de utili. post de comparatione eorum disserendum. Principio generi animantium omni est à natura tributũ, ut se, uitam, corpusq; tueatur: declinetq; ea, quæ ei nocitura uideantur: omniaq;, quæ sint ad uiuendum necessaria: inquirat, & paret, ut pastum, ut latibula, ut alia eiusdem generis. Commune autem animantium omnium est coniunctionis appetitus, procreandi causa, & cura quædam eorum, quæ procreata sunt. Sed inter hominem & belluam hoc maxime interest, quod hæc tantum, quantum sensu mouetur, ad id solum quod adest, quodq; præsens est, se accommodat, paulum admodum sentiẽs præteritum, aut futurum. Homo autem, qui rationis est particeps: per quam consequentia cernit: principia & causas rerum uidet: earumq; progressus, quasi antecessiones non ignorat: similitudines comparat: re-

busq; præsentibus adiungit: atq; annectit futuras: facile totius uitæ cursum uidet: ad eamq; degendam præparat res necessarias. Eademq; natura ui rationis hominem conciliat homini: & ad orationis, & ad uitæ societatem. Ingeneratq; in primis præcipuũ quendam amorem in eos, qui procreati sunt: impellitq;, ut hominum cœtus & celebrari inter se, & sibi obedire uelit: ob easq; causas studeat parare ea, quæ suppeditent ad cultum & ad uictum: nec sibi soli, sed coniugi, liberis, cæterisq;, quos charos habeat: tueriq; debeat. Quæ cura exsuscitat etiam animos: & maiores ad rem gerendam facit. in primisq; hominis est propria ueri inquisitio, atq; inuestigatio. Itaq; cum sumus necessarijs negotijs, curisq; uacui: tum auemus aliquid uidere, audire, ac discere. Cognitionemq; rerum, aut occultarum, aut admirabilium ad bene, beateq; uiuendum necessariam ducimus. Ex quo intelligitur, quod uerum simplex, sincerumq; sit: id esse naturæ hominis aptissimum. Huic ueri uidendi cupiditati adiuncta est appetitio quædam principatus: ut nemini parêre animus bene informatus à natura uelit, nisi præcipienti, aut docenti, aut utilitatis causa iuste & legitime imperanti: ex quo animi magnitudo existit, humanarumq; rerum contemptio. Nec uero illa parua uis naturæ est, rationisq;, quod unum hoc animal sentit: quid sit ordo, quid sit, quod deceat in factis, dictisq;, qui modus. Itaq; eorum ipsorum, quæ aspectu sentiuntur: nullum aliud animal pulchritudinem, uenustatem, conuenientiam partium sentit. Quam similitudinem natura, ratioq; ab oculis ad animum transferens, multo ẽt

magis pulchritudinem, conſtantiam, ordinem in conſi-
lijs, factisq; conſeruanda putat: cauetq; ne quid indeco-
re, effœminateue faciat: tum in omnibus & opinioni-
bus & factis, ne quid libidinoſe aut faciat, aut cogi-
tet. Quibus ex rebus conflatur, & efficitur, id quod
quærimus honeſtum: quod etiam ſi nobilitatum non
ſit, tamen honeſtum ſit: quodq; uere dicimus, etiam ſi
à nullo laudetur: laudabile eſſe natura. Formam qui-
dem ipſam Marce fili, & tanquam faciem honeſti ui-
des: quæ ſi oculis cerneretur: mirabiles amores (ut ait
Plato) excitaret ſapientiæ. Sed omne quod honeſtum
eſt: id quatuor partium oritur ex aliqua. Aut enim
in perſpicientia ueri, ſolertiaq; uerſatur: aut in homi-
num ſocietate tuenda, tribuendoq; ſuum cuiq;, & re-
rum contractarum fide: aut in animi excelſi, atq; in
uicti magnitudine ac robore: aut in omnium, quæ fi-
unt, quæq; dicuntur, ordine & modo, in quo ineſt mo-
deſtia & temperantia. Quæ quatuor quanquam in-
ter ſe colligata, atque implicita ſunt: tamen ex ſingulis
certa officiorum genera naſcuntur: uelut ex ea parte,
quæ prima deſcripta eſt: in qua ſapientiam & pru-
dentiam ponimus: ineſt indagatio, atq; inuentio ueri:
eiusq; uirtutis hoc munus eſt propriū. Vt enim quiſq;
maxime ꝑſpicit, quid in re quaq; uerisſimum ſit, quiq;
& acutisſime & celerrime poteſt & uidere & ex-
plicare rationem: is prudentisſimus & ſapientisſimus
rite haberi ſolet. Quo circa huic quaſi materia, quam
tractet, & in qua uerſetur, ſubiecta eſt ueritas. Re-
liquis autem tribus uirtutibus neceſſitates propoſitæ
ſunt ad eas res parãdas, tuendasq;, quibus actio uitæ

continetur, ut societas hominum, coniũctioq; seruetur: & animi excellentia, magnitudoq;, cum in augendis opibus, utilitatibusq; & sibi et suis comparandis, tum multo magis in his ipsis despiciendis eluceat. Ordo autem & constantia, & moderatio, & ea, quæ sunt his similia: uersantur in eo genere: ad quod adhibenda est quædam actio, non solum mentis agitatio. His enim rebus, quæ tractantur in uita, modum quendam adhibentes & ordinem, honestatem & decus conseruabimus. Ex quatuor autem locis, in quos honesti naturam, uimq; diuisimus: primus ille, qui in ueri cognitione consistit: maxime naturam attingit humanam. Omnes enim trahimur, & ducimur ad cognitionis & scientiæ cupiditatem: in qua excellere pulchrum putamus. Labi autem, errare, nescire, & decipi, & malum, & turpe ducimus. In hoc genere naturali, & honesto duo uitia uitanda sunt: unum ne incognita pro cognitis habeamus: hisq; temere assentiamus. Quod uitium effugere qui uolet (omnes autem uelle debent) adhibebit ad consyderandas res, & tempus, & diligentiam. Alterum est uitium, quod quidam nimis magnum studium, multamq; operam in res obscuras, atque difficiles conferunt, easdemq; non necessarias. quibus uitijs declinatis, quod in rebus honestis & cognitione dignis operæ, curæq; ponetur: id iure laudabitur. ut in astrologia C. Sulpitium audiuimus: in geometria Sextum Pompeium ipsi cognouimus: multos in dialecticis, plures in iure ciuili. Quæ omnes artes in ueri inuestigatione uersantur: cuius studio à rebus agendis abduci contra officium

PRVDENTIA

est. uirtutis enim laus omnis in actione consistit. a qua tamen saepe fit intermissio: multiq; dantur ad studia reditus, tum agitatio mentis, quae nunquam acquiescit: potest nos in studijs cogitationis & sine opera nostra continere. Omnis autem cogitatio, motusq; animi, aut in consilijs capiendis de rebus honestis, & pertinentibus ad bene, beateq; uiuendum, aut in studijs scientiae, cognitionisq; uersabitur. Ac de primo quidem officij fonte diximus. De tribus autem reliquis latissime patet ea ratio, qua societas hominum inter ipsos, & uitae quasi communitas continetur. Cuius partes duae sunt. Iustitia, in qua uirtutis splendor est maximus: ex qua boni uiri nominantur. & huic est coniuncta beneficentia, quam eandem uel benignitatem, uel liberalitatem appellare licet. Sed iustitiae primum munus est, ut ne cui quis noceat, nisi lacessitus iniuria. deinde ut communibus pro communibus utatur, priuatis autem ut suis. Sunt autem priuata nulla natura, sed aut ueteri occupatione, ut qui quondam in uacua uenerunt. aut uictoria, ut qui bello potiti sunt. aut lege, aut pactione, conditione, sorte. Ex quo fit, ut ager Arpinas Arpinatum dicatur: Thusculanus Thusculanorum. Similisq; est priuatarum possessionum descriptio. Ex quo, quia suum cuiusq; fit eorum, quae natura fuerant communia, quod cuiq; obtigit: id quisq; teneat. Eo siquis sibi plus aequo appetet, uiolabit ius humanae societatis. Sed quoniam (ut praeclare scriptum est à Platone) non nobis solū nati sumus: sed ortus nostri partem patria, partem parentes uendicant, partem amici: atq; (ut placet Stoi-

IVSTITIA

cis) quæ in terris gignuntur, ad usum hominum omnia creari: homines autem hominum causa esse generatos, ut ipsi inter se alij alijs prodesse possent: in hoc naturam debemus ducem sequi. Et communes utilitates in medium afferre mutatione officiorum, dando, accipiendo: tum artibus, tum opera, tum facultatibus deuincire hominum inter homines societatem. Fundamentum autem iustitiæ est fides, idest dictorum, conuentorumq; constantia, & ueritas. ex quo (quanquam hoc uidebitur fortasse cuipiam durius: tamen audeamus imitari Stoicos: qui studiose exquirũt unde uerba sint ducta) credamusq;, quia fiat quod dictum est, appellatam fidem. Sed iniustitiæ duo genera sunt. unum eorum, qui inferunt. Alterum eorum, qui ab ijs, quibus infertur, si possint, non propulsant iniuriam. Nã qui iniuste impetum in quempiam facit, aut ira, aut aliqua perturbatione incitatus, is quasi manus uiolenter uidetur afferre socio. qui autem non defendit, nec obsistit, si potest, iniuriæ: tam est in uitio, quàm si parentes, aut amicos, aut patriam deserat. Atq; illæ quidem iniuriæ, quæ nocendi causa de industria inferũtur: sæpe à metu proficiscuntur. cum is, qui alteri nocere cogitat, timet ne nisi id alteri fecerit: ipse aliquo afficiatur incommodo. Maximam autem partem ad iniuriam faciendam aggrediuntur nonnulli, ut adipiscantur ea, quæ concupierunt, in quo uitio latissime patet auaritia. Expetuntur autem diuitiæ, tum ad usus uitæ necessarios, tum ad perfruendas uoluptates. In quibus autem maior est animus: in his pecuniæ cupiditas spectat ad opes, et ad gratificandi facultatem.

Fides quid et unde dicta.

Iniustitiæ duo genera.

ut nuper M. Crassus negabat ullam satis magnam pecuniam esse ei, qui in Repub. princeps uellet esse: cuius fructibus exercitum alere non posset. Delectant etiam magnifici apparatus, uitæq; cultus, cum elegantia & copia: quibus rebus effectum est, ut infinita pecuniæ cupiditas esset. Nec uero rei familiaris amplificatio nemini nocens uituperanda est: sed fugienda semper iniuria est. Maxime autem adducuntur pleriq;, ut eos iustitiæ capiat obliuio: cum in imperiorum, honorũ, gloriæ'ue cupiditatem inciderint. Quod enim est apud Ennium. NVLLA SANCTA SOCIETAS, NEC FIDES REGNI EST. Id latius patet. Nam quicquid eiusmodi est, in quo non possint plures excellere: in eo plerunq; fit tanta contentio, ut difficillimum sit sanctam seruare societatem. Declarauit id modo tempestas C. Cæsaris: qui omnia iura diuina & humana peruertit propter eum, quem sibi ipse opinionis errore finxerat principatum. Est autem in hoc genere molestum, quod in maximis animis, splendidissimisq; ingenijs plerunq; existunt honoris, imperij, potentiæ, gloriæ cupiditates. Quo magis cauendum est, nequid in eo genere peccetur. Sed in omni iniustitia permultum interest, utrum perturbatione aliqua animi, quæ plerunque breuis est, & ad tempus, an consulto & cogitata fiat iniuria. Leuiora enim sunt ea, quæ repentino aliquo motu accidunt: quàm ea, quæ meditata, & præparata inferuntur. Ac de inferenda quidem iniuria satis dictum est. Prætermittendæ autem defensionis, deserendiq; officij plures solent esse causæ. Nam aut

inimicitias, aut laborem, aut sumptus suscipere nolunt: aut etiam negligentia, pigritia, inertia, aut suis studijs, quibusdam'ue occupationibus sic impediuntur: ut eos, quos tutari debeant: desertos esse patiantur. Itaq; uidendum est, ne non satis sit id, quod apud Platonem est in philosophos dictum. quod in ueri inuestigatione uersentur: quod'q; ea, quæ plerique uehementer expectant: de quibus inter se digladiari soleant: contemnant, & pro nihilo ducant: propterea iustos esse. Nam dum alterum iustitiæ genus assequuntur in inferenda, ne cui noceant: iniuria, in alterum incidunt. Discendi enim studio impediti, quos tueri debent: deserunt. Itaq; eos ne ad Remp. quidem accessuros putat, nisi coactos. Aequius autem erat id uoluntate fieri. Nam hoc ipsum ita iustum est, quod recte fit: si est uoluntarium. Sunt etiã qui aut studio rei familiaris tuendæ, aut odio quodam hominum, suum se negotium agere dicant, ne facere cuiquam uideantur iniuriam. qui dum altero iniustitiæ genere uacant: in alterum incurrunt. deserunt enim uitæ societatem: quia nihil conferunt in eam studij, nihil operæ, nihil facultatum. Quoniam igitur duobus generibus iniustitiæ propositis adiunximus causas utriusq; generis: easq; res ante constituimus, quibus iustitia continetur: facile quod cuiusq; temporis officium sit, poterimus, nisi nosmetipsos ualde amabimus: iudicare. Est enim difficilis cura rerum alienarum. quanquam Terẽtianus ille Chremes humani nihil à se alienum putat. Sed tamen quia magis ea percipimus, atque sentimus: quæ nobis ipsis aut prospera, aut aduersa eueniunt: quàm

illa, quæ cæteris, quæ quasi longo interuallo interiecto
uidemus: aliter de illis, ac de nobis iudicamus. Quo
circa bene præcipiunt, qui uetant quicquam agere,
quod dubites æquum sit, an iniquum. Aequitas enim
lucet ipsa per se: dubitatio autem cogitationem signifi-
cat iniuriæ. Sed incidunt sæpe tempora cum ea, quæ
maxime uidẽtur digna esse iusto homine: eoque, quem
uirum bonum dicimus, commutantur: fiuntq; contra-
ria. ut non reddere depositum, etiam ne furioso pro-
missum facere, quæq; p̄tinent ad ueritatem, et ad fidẽ:
ea negare interdum, & non seruare sit iustum. Re-
ferri enim decet ad ea, quæ proposui in principio fun
damenta iustitiæ. primum, ut ne cui noceatur: dein-
de, ut communi utilitati seruiatur. Ea cum tempore
commutantur: commutatur officium: ut non semper
sit idem. Potest enim accidere promissum aliquod, &
conuentum, ut id effici sit inutile uel ei, cui promis-
sum sit: uel ei, qui promiserit. Nam si (ut in fabulis
est) Neptunus quod Theseo promiserat, non fecisset:
Theseus filio Hippolyto non esset orbatus. Ex tribus
enim optatis (ut scribitur) hoc erat tertium: quod de
Hippolyti interitu iratus optauit. Quo impetrato in
maximos luctus incidit. Nec promissa igitur seruan-
da sunt ea: quæ sint iis, quibus promiseris, inutilia:
nec si plus tibi noceant, quàm illi prosint, cui qui-
dem promiseris. Contra officium est, maius damnum
anteponi minori. ut si constitueris te cuipiam aduoca-
tum in rem præsentem esse uenturum: atque interim
grauiter ægrotare filius cœperit: non sit contra offi-
cium: non facere quod dixeris. magisq; ille, cui pro-

Promissa quã do nõ servãda

missum sit, ab officio discedat: si se destitutum quæratur. Iam illis promissis non standum esse quis non uidet? quæ coactus quis metu, aut deceptus dolo promiserit. Quæ quidem pleraq; iure prætorio liberantur, nonnulla legibus. Existunt etiam iniuriæ sæpe calumnia quadam, & nimis callida, sed malitiosa iuris interpretatione. Ex quo illud. Summum ius, summa iniuria, factum est iam tritum sermone prouerbium. quo in genere etiam in Rep. multa peccantur. ut ille, qui cum triginta dierum essent cum hoste pactæ induciæ: noctu populabatur agros, quod dierum essent pactæ non noctium induciæ. Nec noster quidem probandus est: si uerum est. Quintum Fabium Labeonem, seu quem alium (nihil enim præter auditum habeo) arbitrum Nolanis & Neapolitanis de finibus agri à senatu datum: cum ad locum uenisset: cum utrisque separatim locutum, ne cupide quid agerent, nec appeterent, atq; ut regredi, quàm progredi mallent. Id cũ utrique fecissent aliquantum agri in medio relictum est. Itaq; illorum fines, sicut ipsi dixerant, terminauit. In medio relictum quod erat, Populo Ro. adiudicauit. decipere hoc quidem, non iudicare est. Quo circa in omni re fugienda est talis solertia. Sunt autem quædam officia etiam aduersus eos seruãda, à quibus iniuriam acceperis. Est enim ulciscendi & puniendi modus: atq; haud scio, an satis sit eum, qui lacessierit: iniuriæ suæ pœnitere: ut & ipse nequid tale posthac committat: & cæteri sint ad iniuriam tardiores. Atq; in Rep. maxime conseruanda sunt iura belli. Nã cum sint duo genera decertandi, unum per disceptationem,

Ex Terentio in Heauton.

alterum per uim: cumq; illud proprium sit hominis, hoc belluarum: confugiendum est ad posterius, si uti non licet superiore. Quare suscipienda quidem bella sunt ob eam causam, ut sine iniuria in pace uiuatur. Parta autem uictoria conseruandi sunt ij, qui non crudeles in bello, nec immanes fuerunt. ut maiores nostri Thusculanos, Equos, Volscos, Sabinos, Hernicos in ciuitatem etiã acceperunt. At Carthaginem et Numantiam funditus sustulerunt. Nollem Corinthum. Sed credo illos secutos opportunitatem loci maxime, ne posset aliquando ad bellum faciendum locus ipse adhortari. Mea quidem sententia, paci quæ nihil habitura sit insidiarum: semper est consulendum. In quo si mihi obtemperatum esset: si nõ optimam, at aliquã Rẽp. quæ nunc nulla est, haberemus. & cum iis, quos ui deuiceris, consulendum est, tum ij, qui armis positis ad imperatorum fidem confugiunt (quamuis murum aries percusserit) recipiendi sunt. In quo tantopere apud nostros iustitia culta est, ut ij, qui ciuitates, aut nationes deuictas bello in fidem cœpissent: earum patroni essent more maiorum. Ac belli quidem æquitas sanctissime fœciali Populi Romani iure perscripta est. Ex quo intelligi potest nullum bellum esse iustum, nisi qđ aut rebus repetitis geratur: aut denuntiatum ante sit, & indictum. Pompilius imperator tenebat prouinciam: in cuius exercitu Catonis filius Tiro militabat. Cum autem Pompilio uideretur unam dimittere legionem: Catonis quoq; filium, qui in eadem legione militabat: dimisit. Sed cum amore pugnandi in exercitu remansisset: Cato ad Pompilium scripsit: ut si eum pa

teretur in exercitu remanere: secundo eum obligaret militiæ sacramento, quia priore amisso iure pugnare cum hostibus non poterat. Adeo summa erat obseruatio in bello mouendo. Marci quidem Catonis senis est epistola ad M. filium: in qua scripsit se audisse eum missum factum esse à consule, cum in Macedonia bello persico miles esset. Monet igitur, ut caueat, ne prælium ineat. Negat enim ius esse, qui miles non sit, pugnare cum hoste. Equidem illud etiam animaduerto, quod qui proprio nomine perduellis esset: is hostis uocaretur, lenitate uerbi tristitiam rei mitigante. Hostis enim apud maiores nostros is dicebatur: quem nunc peregrinum dicimus. Indicant XII tabulæ, aut status dies cum hoste. Itemq; aduersus hostem æterna authoritas. quid ad hanc mansuetudinem addi potest? eum, quicum bella geras, tam molli nomine appellare? quanquam id nomen durius efficit iam uetustas. A peregrino. n. recessit, et proprie in eo, qui contra ferret arma: remansit. Cum uero de imperio decertatur: belloq; quæritur gloria: causas omnino subesse tamen oportet easdem, quas dixi pauloante iustas causas esse bellorum. Sed ea bella, quibus imperij gloria proposita est: minus acerbe gerenda sunt. Vt enim cum ciuiliter contendimus: aliter si est inimicus: aliter si competitor, cum altero certamen honoris, & dignitatis est: cum altero capitis, et famæ. Sic cum Celtiberis, cum Cymbris bellum, ut cum inimicis gerebatur, uter esset, non uter imperaret. Cum Latinis, Sabinis, Sãnitibus, Pœnis, Pyrrho, de imperio dimicabatur. Pœni fœdifragi, crudelis Annibal, reliqui iustiores.

qui iustiores. Pyrrhi quidem de captiuis reddendis il
la præclara sententia est.

Nec mi aurum posco: nec mi pretium dederitis:
Nec cauponantes bellum, sed belligerantes.
Ferro non auro uitam cernamus utriq;,
Vos'ne uelit, an me regnare hera: quid'ue ferat sors,
Virtute experiamur (& hoc simul accipe dictum)
Quorum uirtuti, belli fortuna pepercit:
Eorundem me libertati parcere certum est.
Dono ducite, doq; uolentibus cum magnis diis.

Regalis sanè, et digna Aeacidarum genere sententia.
Atq; etiam siquid singuli tẽporibus adducti hosti
promiserint, est in eo ipso fides seruanda. ut primo
punico bello Regulus captus à Pœnis: cum de captiuis
commutandis Romam missus esset, iurassetq; se reditu
rum: primum ut uenit: captiuos reddẽdos in senatu nõ
censuit. Deinde cum retineretur à propinquis, & ab
amicis: ad supplicium redire maluit, quàm fidẽ hosti
datam fallere. Ac de bellicis quidem officiis satis
dictum est. Meminerimus autem & aduersus in-
fimos iustitiam esse seruandam. Est autem infima con
ditio, & fortuna seruorum, quibus non male præci-
piunt, qui ita iubent uti, ut mercenariis ad operam
exigendam, & iusta præbenda. Cum autem duobus
modis, idest aut ui, aut fraude fiat iniuria: fraus qua
si uulpeculæ, uis leonis uidetur: utrunq; alienissimũ
ab homine est: sed fraus odio digna maiore. Totius
autem iniustitiæ nulla capitalior est quàm eorum, qui
tum cum maxime fallunt: id tamen agunt, ut uiri bo
ni esse uideantur. De iustitia satis dictum est. Dein-

ceps (ut erat propositum) de beneficentia ac liberalitate dicatur. qua quidem nihil est naturæ hominis accommodatius. Sed habet multas cautiones. uidendũ est enim primum, ne obsit benignitas, et ijs ipsis, quibus benigne uidebitur fieri, et cæteris: deinde ne maior benignitas sit, quàm facultas. Tum ut pro dignitate cuiq; tribuatur. Id enim est iustitiæ fundamentum, ad quam hæc referenda sunt omnia. Nã et qui gratificantur cuipiam, quod obsit illi, cui prodesse uelle uideantur: non benefici, neq; liberales, sed pernitiosi assentatores iudicandi sunt. Et qui alijs nocẽt, ut in alios liberales sint: in eadem sunt iniustitia, ut si in suam rem aliena conuertant. Sunt autem multi, et q dẽ cupidi splendoris, et gloriæ: qui eripiunt ab alijs, quod alijs largiantur. Hiq; arbitrantur se beneficos in suos amicos uisum iri: si locupletent eos quacunq; ratione. Id autem tantum abest ab officio: ut nihil magis officio possit esse contrarium. uidendum est igitur, ut ea liberalitate utamur: quæ prosit amicis, noceat nemini. Quare L. Syllæ & C. Cæsaris pecuniarum translatio à iustis dominis ad alienos, non debet liberalis uideri. Nihil enim est liberale, quod non sit idem iustum. Alter locus erat cautionis, ne benignitas maior esset quàm facultates: quod qui benigniores uolunt esse, q̃ res patitur: primum in eo peccant, quod iniuriosi sunt in proximos. Quas enim copias his et suppeditari æquius est, & relinqui: eas transferunt ad alienos. Inest autem in tali liberalitate cupiditas rapiendi plerunq;, & auferendi per iniuriam: ut ad largiendum suppetant copiæ. uidere etiam licet ple=

rosq; non tam natura liberales, quàm quadam gloria ductos, ut benefici uideãtur: facere multa, quæ ab ostentatione proficisci magis quàm à uoluntate uideãtur. Talis aũt simulatio uanitati est coniunctior, q̃ aut liberalitati, aut honestati. Tertium est propositum, ut in beneficẽtia delectus esset dignitatis: in quo et mores eius erunt spectandi, in quem beneficium conferetur: & animus erga nos, et communitas, ac societas uitæ, et ad nostras utilitates officia ante collata. Quæ ut concurrant omnia, optabile est. Sin minus, plures causæ, maioresq; ponderis plus habebunt. Quoniã autem uiuitur non cum perfectis hominibus, plenéq; sapientibus: sed cum iis, in quibus præclare agitur, si sint simulachra uirtutis: etiam hoc intelligendum puto, neminem omnino esse negligendum: in quo aliqua significatio uirtutis: appareat. Colendum autem esse ita quẽquam maxime, ut quisq; maxime uirtutibus his lenioribus erit ornatus, modestia, temperantia, ac ipsa, de qua iam multa dicta sunt: iustitia. Nã fortis animus et magnus in homine nõ perfecto, nec sapiente, feruentior plerunq; est. Illæ uero uirtutes bonum uirum uidẽtur potius attingere. atq; hæc in moribus consyderentur. De beneuolentia autem, quã quisq; habeat erga nos, primũ illud est in officio, ut ei plurimũ tribuamus: à quo plurimũ diligimur. Sed beneuolentiã non adolescentulorũ more ardore quodã amoris, sed stabilitate potius et constantia iudicemus. Sin erunt merita, ut nõ ineunda, sed referenda sit gratia: maior quædã cura adhibenda est. Nullũ.n. officiũ referẽda gratia magis necessariũ est. Quod si

ea quæ acceperis utenda maiore mẽsura (si mõ possis) iubet reddere Hesiodus: qđ nã bñficio prouocati facere debemus? An non imitari agros fertiles, qui multo plus afferunt, quàm acceperunt? Etenim si in eos, quos speramus nobis profuturos: non dubitamus officia conferre: quales in eos esse debemus: qui iam profuerunt? Nam cum duo genera liberalitatis sint, unũ dandi beneficium, alterum reddendi: demus nec'ne in nostra potestate est: non reddere, uiro bono non licet, si modo id facere possit sine iniuria. Acceptorum autem beneficiorum sunt delectus habendi. Nec dubium, quin maximo cuiq; plurimum debeatur. In quo tamen in primis quo quisq; animo, studio, beneuolentia fecerit: ponderandum est. Multi enim multa faciunt temeritate quadam sine iudicio, uel modo in omnes, uel repentino quodam quasi uento, impetu animi incitati: quæ beneficia æque magna non sunt habenda, atq; ea, quæ iudicio, consyderate, constanter'q; delata sunt. Sed in collocando beneficio, & in referenda gratia, si cætera paria sunt: hoc maxime officij est, ut q̃sq; maxime opis indigeat: ita ei potissimũ opitulari. Quod contra fit à plerisq;. A' quo enim plurimum sperant, etiam si ille his non eget: tamen ei potissimum inseruiunt. Optime autem societas hominum, coniunctio'q; seruabitur, si ut quisq; erit coniunctissimus: ita in eum benignitatis plurimum conferetur. Sed quæ naturæ principia sunt communitatis & societatis humanæ: repetendum altius uidetur. Est enim primum quod cernitur in uniuersi generis humani societate. Eius autem uinculum est ratio, &

oratio, quæ docendo, discendo, communicando, disceptando, iudicando conciliat inter se homines: coniungitq; naturali quadam societate. Neq; ulla re longius absumus à natura ferarum: in quibus inesse fortitudinem sæpe dicimus, ut in Equis, in Leonibus, iustitiam, æquitatem, bonitatem non dicimus. sunt enim rationis, & orationis expertes. Ac latissime quidem patens hominibus inter ipsos, omnibus inter omnes societas hæc est. In qua omnium rerũ, quas ad communem usum hominum natura genuit: est seruanda cõmunitas: ut quæ descripta sunt legibus, & iure ciuili, hæc ita teneãtur, ut sit constitutum. E' quibus ipsis cætera sic obseruẽtur (ut in græcorum prouerbio est) amicorum omnia esse communia. Omnia autem communia hominum uidentur ea, quæ sunt generis eiusdem: qđ ab Ennio positum in una re, transferri per multas potest.

Vt homo, qui erranti comiti monstrat uiam:
Quasi lumen de suo lumine accendat: facit,
Vt nihilo minus ipsi luceat, cum illi accenderit.

Vna enim ex re satis præcipitur, ut quicquid sine detrimento possit cõmodari: id tribuatur cuiq;, uel ignoto. Ex quo sunt illa communia, non prohibere aquã profluentem: pati ab igne ignem capere. Siquis uelit consilium, fidele deliberanti dare: quæ sunt ijs utilia, qui accipiunt, danti non molesta. Quare & his utendum est: & semper aliquid ad communem utilitatem afferendum. Sed quoniam copiæ paruæ singulorum sunt: eorum autem, qui his egeant, infinita est multitudo: uulgaris liberalitas referenda est ad illũ

Ennij finẽ, nihilo minus ut ipsi luceat. Vt facultas sit, qua in nostros simus liberales. Gradus autem plures sunt societatis hominum. ut enim ab illa discedatur infinitate, propior est eiusdẽ gentis, nationis, linguae, qua maxime homines coniũguntur. Interius etiã est, eiusdẽ esse ciuitatis. Multa sunt. n. ciuibus inter se communia, forum, fana, porticus, uiae, leges, iura, iudicia, suffragia, consuetudines, praeterea & familiaritates, multaeq; cum multis res, rationesq; contractae. Arctior uero colligatio est, societas propinquorum. Ab illa enim immẽsa societate humani generis, in exiguũ, angustumq; concluditur. nam cum sit hoc natura cõmune omniũ animantiũ: ut habeãt libidinẽ procreandi: prima societas in ipso est coniugio: proxima in liberis: deinde una domus, cõmunia omnia. Id autem est principium urbis, et quasi seminarium Reip. Sequũtur fratrum coniũctiones, post consobrinorum, sobrinorumq;: qui cum una domo iam capi non possint: in alias domos tanquam in colonias exeunt. Sequuntur connubia, & affinitates: ex quibus etiam plures propinqui. Quae propagatio, & soboles, origo est rerum publicarum. sanguinis autem coniũctio, et beneuolentia deuincit charitate homines. Magnũ est enim eadem habere monimenta maiorum: eisdẽ uti sacris: sepulchra habere communia. Sed omnium societatum nulla praestantior est, nulla firmior, q̃ cum uiri boni moribus similes sunt familiaritate coniũcti. Illud. n. honestum, quod saepe diximus, etiam si in alio cernimus: tamen nos mouet, atq; illi, in quo id inesse uidetur: amicos facit. Et quãquã omnis uirtus nos ad se al

licit: faciátq; , ut eos diligamus: in quibus ipsa inesse ui deatur: tamen iustitia, & liberalitas id maxime effi cit. Nihil autem est amabilius, nec copulatius, quàm morum similitudo bonorum. In quibus enim eadem studia sunt, eædemq; uoluntates: in his fit, ut æque quisq; altero delectetur, ac seipso. Efficiturq; , id qđ py thagoras uult in amicitia, ut unus fiat ex pluribus. Magna etiam illa communitas est: quæ conficitur ex beneficijs ultro citróq; datis, acceptisq; . Quæ mutua & grata dum sunt, inter quos ea sunt: firma deuin ciuntur societate. Sed cum omnia ratione, animóq; lustraueris: omnium societatum nulla est gratior, nulla charior, quàm ea, quæ cum Repub. est uni cuique nostrum. Chari sunt parentes, chari liberi, propinqui, familiares. Sed omnes omnium charitates patria una complexa est. pro qua quis bonus dubi tet mortem oppetere, si ei sit profuturus? Quo est de testabilior istorũ immanitas, qui lacerarunt omni sce lere patriam: & in ea funditus delenda occupati et sunt, & fuerunt. Sed si contentio quædam, & com paratio fiat, quibus plurimum tribuẽdum sit offi cij: principes sunt patria, et parẽtes: quorũ beneficijs maxime obligati sumus. proximi liberi, totáq; domus: quæ spectat in nos solos: neq; aliud ullũ potest habe re perfugiũ. Deinceps bene conueniẽtes propinq, q̄bus cõis etiã plerũq; fortuna est. Quãobrẽ necessaria ui tæ præsidia debẽtur ijs maxime, quos ante dixi. Vita autem, uictusq; cõmunis, cõsilia, sermones, cohortatio nes, cõsolationes, interdũ ẽt obiurgatiões, in amicis ui gẽt maxime. Estq; ea iucũdissima amicitia, quã simili

tudo morum coniugauit. Sed in his omnibus officiis tribuendis: uidendum erit quid cuiq; maxime necesse sit: et qd quisq; nobiscum uel sine nobis, aut possit consequi: aut non possit. Ita non iidem erunt necessitudinum gradus, q & temporũ. Suntq; officia, quæ aliis magis, quàm aliis debeantur: ut uicinũ citius adiuueris in frugibus pcipiendis, q̃ aut fratrẽ, aut familiarẽ. At si lis in iudicio sit, propinquum potius & amicum, quàm uicinum defenderis. Hæc igitur & talia circunspicienda sunt in omni officio: et consuetudo, exercitatioq; capiẽda: ut boni ratiocinatores officiorum esse possimus: & addendo, deducendoq; uidere, quæ reliqui summa fiat: ex quo quantum cuiq; debeatur, intelligas. Sed ut nec medici, nec imperatores, nec oratores, quamuis artis præcepta perceperint: quicquam magna laude dignum sine usu, & exercitatione consequi possunt: sic officii conseruandi præcepta traduntur illa quidem, ut faciamus ipsi: sed rei magnitudo usum quoq;, exercitationẽq; desyderat. Atq; ab iis rebus, quæ sunt in iure societatis humanæ, quẽadmodum ducatur honestum, ex quo ortum est officium, satis fere diximus. Intelligendum est autem, cum proposita sint genera quatuor, è quibus honestas, officiumq; manaret: splendidissimum uideri, quod animo magno, elatoq;, humanasq; res despiciente factum sit. Itaq; in probris maxime in promptu est, siquid tale dici potest.

Vos etenim iuuenes animum geritis mulibrem:
Illaq; uirgo uiri. et siquid huiusmodi.
Salmacida spolia sine sanguine & sudore.

Contraq; laudibus, quæ magno animo et fortiter, excellenterq; gesta sunt: ea nescio quomodo quasi pleniore ore laudamus. Hinc rhetorũ cãpus de Marathone Salamine, Plateis, Thermopylis, Leuctris. Stratocle. Hinc noster Cocles, hinc Decij, Hinc Cn. et P. Scipiones, hinc M. Marcel. innumerabilesq; alij, maximeq; ipse populus Ro. animi magnitudine excellit. Declaratur autem studium bellicæ gloriæ, quod statuas quoq; uidemus ornatu fere militari. Sed ea animi elatio, quæ cernitur in periculis et laboribus: si iustitia uacat: pugnatq; non pro salute communi, sed pro suis commodis: in uitio est. Non enim modo id uirtutis non est: sed potius immanitatis omnem humanitatem repellentis. Itaq; probe definitur à Stoicis fortitudo: cum eam uirtutẽ esse dicunt propugnantem pro æquitate. Quo circa nemo qui fortitudinis gloriam consecutus est: insidijs & malitia laudem est adeptus. Nihil enim honestum esse potest, quod iustitia uacat. Præclarum igitur Platonis illud, non solum, inquit, scientia, quæ est remota à iustitia, calliditas potius, quàm sapientia est appellanda: uerũ etiam animus paratus ad periculum, si sua cupiditate, non utilitate communi impellitur: audaciæ potius nomen habeat, quàm fortitudinis. Itaq; uiros fortes & magnanimos, eosdemq; bonos & simplicis ueritatis amicos, minimeq; fallaces esse uolumus: quæ sunt ex media laude iustitiæ. Sed illud odiosum est: quod in hac elatione et magnitudine animi, facillime pertinacia, & nimia cupiditas principatus innascitur. Vt enim apud Platonẽ est, omnem morem Lacedæmoniorum inflammatum

esse cupiditate uincendi, sic ut quisq; animi magnitudine maxime excellit: ita maxime uult princeps omnium esse, uel potius solus esse. Difficile autem est, cum præstare omnibus cõcupieris: seruare æquitatẽ, quæ est iustitiæ maxime propria. Ex quo fit: ut neq; disceptatione uinci se, nec ullo publico ac legitimo iure patiantur. Existuntq; in Rep. plerunq; largitores et factiosi: ut opes quã maximas consequantur: et sint ui potius superiores, quàm iustitia pares. Sed quo difficilius, hoc præclarius. Nullum enim est tẽpus, quod iustitia uacare debeat. Fortes igitur & magnanimi sunt habendi non qui faciunt, sed qui propulsant iniuriam. Vera autem & sapiens animi magnitudo honestum illud, quod maxime natura sequitur: in factis positum, nõ in gloria iudicat: principemq; se esse mauult, quàm uideri. Etenim qui ex errore imperitæ multitudinis pẽdet: hic in magnis uiris non est habendus. Facillime autẽ ad res iniustas impellitur, ut qsq; est altissimo animo et gloriæ cupido. Qui locus est sanè lubricus: quod uix inuenitur, qui laboribus susceptis, periculisq; aditis, non quasi mercedem rerum gestarum desyderet gloriam. Omnino fortis animus & magnus duabus rebus maxime cernitur: quarum una in rerum externarum despicientia ponitur: cum ꝑsuasum sit nihil hominẽ nisi quod honestum, decorumq; sit aut admirari: aut optare, aut expetere oportere: nulliq; neq; homini neq; perturbationi animi, nec fortunæ succumbere. Altera est res, ut cũ ita sis affectus animo, ut supra dixi: res geras magnas illas quidem & maxime utiles, sed ut uehementer ardu-

as, plenasq; laborum et periculorũ: tum causa uitæ, tum multarum rerum, quæ ad uitam pertinent. Harum rerum duarum splendor omnis & amplitudo est, addo etiam utilitatem in posteriore. Causa autem & ratio efficiens magnos uiros est in priore. In eo enim est illud, quod excellentes animos & humana contemnentes facit. Id autem ipsum cernitur in duobus: si et solũ id, quod honestum sit, bonum iudices: et ab omni animi perturbatione liber sis. Nã et ea, quæ eximia plerisq; & præclara uidentur: parua ducere, eaq; ratione stabili, firmaq; contemnere: fortis animi, magniq; dicendum est. Et ea, quæ uidentur acerba, quæ multa & uaria in hominum uita, fortunaq; uersantur: ita ferre, ut nihil à statu naturæ discedas, nihil à dignitate sapiẽtis: robusti animi est, magnæq; constantiæ. Nõ est autem consentaneum, qui metu nõ frangatur: eum frangi cupiditate: nec qui inuictum se à labore præstiterit: uinci à uoluptate. Quãobrẽ & hæc uitanda sunt: et pecuniæ fugienda cupiditas. Nihil enim est tam angusti animi, tamq; parui, quàm amare diuitias. Nihil honestius, magnificentiusq;, quàm pecuniam contemnere, si non habeas: si habeas, ad beneficentiam, liberalitatemq; conferre. Cauenda est etiam gloriæ cupiditas, ut supra dixi. Eripit enim libertatem: pro qua magnanimis uiris omnis debet esse contentio. Nec uero imperia expetenda, ac potius non accipienda interdum, aut deponenda nonnunquam. Vacandum autem est omni animi perturbatione, tum cupiditate & metu, tum etiam ægritudine, & uoluptate animi, & iracun-

dia, ut tranquillitas animi adsit & securitas: quae afferat tum constantiam, tum etiam dignitatem. Multi autem & sunt, & fuerunt, qui eam, quã dico, trãquillitatem expetentes, à negotijs publicis se remouerunt: ad otiumq; perfugerunt. in his & nobilissimi Philosophi, longeq; principes: & quidam homines seueri & graues, nec populi, nec principum mores ferre potuerunt. Vixeruntq; nõnulli in agris delectati re sua familiari. His idem propositum fuit, quod & regibus: ut ne qua re egerent, ne cui parerent, libertate uterentur: cuius propriũ est, sic uiuere, ut uelis. Quare cum hoc cõmune sit potentiae cupidorum, cum ijs, quos dixi otiosos: alteri se adipisci id posse arbitrantur: si opes magnas habeant: alteri si contenti sunt & suo et paruo. In quo quidem neutrorum omnino contemnenda est sententia. Sed & facilior, et tutior, & minus alijs grauis, aut molesta uita est otiosorum. Fructuosior autem hominum generi, et ad claritatem amplitudinemq; aptior: eorum, qui se ad Rẽp. & ad magnas res gerendas accommodauerũt.

Quapropter & his forsitan concedendum sit, Remp. non capessentibus, qui excellẽti ingenio doctrinae sese dediderunt. Et ijs, qui aut ualetudinis imbecillitate, aut aliqua grauiore causa impediti, à Rep. recesserunt, cum eius administrãdae potestatem alijs, laudemq; concederent. Quibus autem talis nulla sit causa, si despicere se dicant ea, quae pleriq; admirentur, imperia, & magistratus: his non modo non laudi, uerũ etiam uitio dandum puto: quorum iudicium in eo, quod gloriam contemnant: & pro nihilo pu-

tent, difficile factu est non probare. Sed uidentur labores, & molestias, tum offensionum, tum repulsarũ, quasi quandam ignominiam timere & infamiam. Sunt enim qui in rebus contrariis parum sibi constent: uoluptatẽ seuerissime contemnant: i dolore sint molliores. gloriã negligant: frangantur infamia. atq; ea quidem non satis constanter. Sed iis, qui habent à natura adiumenta rerum gerendarum, abiecta omni cunctatione adipiscendi magistratus sunt: et gerenda Resp. est. Nec enim aliter aut regi ciuitas, aut declarari animi magnitudo potest. Capessentibus autẽ Rẽp. nihil minus quam philosophis, haud scio an magis ẽt, & magnificentia et despicientia adhibenda sit rerũ humanarum, quàm sæpe dico: & tranquillitas animi, atq; securitas. Siquidem nec anxii futuri sunt: & cum grauitate, constantiáq; uicturi: quæ eo faciliora sunt Philosophis, quo minus patent multa in eorum uita, quæ fortuna ferat: & quo minus multis rebus egent: & quia siquid aduersi eueniat: tam grauiter cadere nõ possunt. Quo circa nõ sine causa maiores motus animorũ concitantur: maioráq; efficienda Rẽp. gerentibus, quàm quietis: quo magis his & magnitudo animi est adhibenda, & uacuitas ab angoribus. Ad rem gerendam autem qui accedit: caueat ne id modo consyderẽ, quàm illa res honesta sit: sed etiã ut habeat efficiendi facultatem. In quo ipso consyderandum est, ne aut temere desperet propter ignauiam: aut nimis confidat propter cupiditatem. In omnibus autẽ negotiis prius quàm aggrediare, adhibenda est præparatio diligens. Sed cum pleriq; arbitrẽtur res belli

cas maiores esse quàm urbanas, minuenda est hæc opinio. Multi enim bella sæpe quæsiuerunt propter gloriæ cupiditatem, atq; in magnis animis, ingenijsq; id plerunq; contingit: eoq; magis si sunt ad rem militarem apti, et cupidi bellorum gerendorum. Vere autem si uolumus iudicare: multæ res extiterunt urbanæ maiores, clarioresq; quàm bellicæ. Quamuis enim Themistocles iure laudetur: & sit eius nomen quàm Solonis illustrius: citeturq; Salamis clarissimæ testis uictoriæ, quæ anteponatur consilio Solonis ei, quo primum constituit Areopagitas: nõ minus præclarũ hoc, quàm illud iudicandum est. Illud enim semel profuit, hoc semper proderit ciuitati. Hoc consilio leges Atheniensium, hoc maiorum instituta seruantur. Et Themistocles quidẽ nihil dixit: in quo ipse Areopagum adiuuerit. at ille adiuuit Themistoclem. Est enim bellum gestum consilio senatus eius, qui à Solone erat constitutus. Licet eadem de Pausania, Lysandroq; dicere. Quorum rebus gestis, quanquã imperium Lacedæmoniorum dilatatum putatur: tamen ne minima quidem ex parte Lycurgi legibus & disciplinæ conferendi sunt: quin etiam ob has ipsas causas, & paratiores habuerunt exercitus, et fortiores. Mihi quidem neq; pueris nobis M. Scaurus C. Mario, neq; cum uersaremur in Rep. Q. Catulus Cn. Pompeio cedere uidebatur. Parua enim sunt foris arma, nisi est consilium domi. Nec plus Africanus singularis & uir & imperator in excidenda Numantia Reip. profuit: quàm eodem tempore P. Nasica priuatus cum Tiberium Gracchum interemit. Quan-

quam hæc quidem res non solum ex domestica est ratione. Attingit enim et bellicam, quoniam ui, manuq; confecta est: sed tamen id ipsum gestum est consilio urbano sine exercitu. Illud autem optimum est, in quo me inuadi solere ab inuidis & improbis audio.

Cedant arma togæ, concedat laurea linguæ.

Vt enim alios omittam, nobis Remp. gubernantibus non'ne togæ arma cessere? neq; enim in Rep. periculum fuit grauius unquam, nec maius odium. ita consilijs, diligentiáq; nostra celeriter de manibus audacissimorum ciuium delapsa arma ipsa ceciderunt. Quæ res igitur gesta est unquam in bello tanta? quis triũphus conferendus? Licet enim mihi M. fili apud te gloriari: ad quem & hæreditas huius gloriæ, & factorum imitatio pertinet. Mihi quidẽ certe uir abũdans bellicis laudibus Cn. Pompeius multis audientibus hoc tribuit: ut diceret, frustra se tertium triumphum deportaturum fuisse, nisi meo in Rep. beneficio, ubi triumpharet, esset habiturus. Sunt ergo domesticæ fortitudines non inferiores militaribus, in quibus plus etiam quàm in his operæ, studijq; ponendum est. Omnino enim illud honestum, quod ex animo excelso, magnificoq; quærimus, animi efficitur, nõ corporis uiribus. Exercendũ tamẽ est corpus, et ita afficiendũ: ut obedire consilio, rationiq; possit in exequẽdis negotijs, et ĩ labore tolerãdo. Honestum aũt id, q̃d exq̃rimus, totum est positum in animi cura & cogitatione. In quo non minorem utilitatem afferunt, qui togati Reip. præsunt, q̃ qui bella gerunt. Itaq; eorũ consilio sæpe aut non suscepta, aut cõfecta bella sunt,

nonnunquam etiã illata, ut M. Catonis consilio bellũ tertium punicum in quo etiam mortui ualuit authoritas. Quare expetenda quidẽ magis est decernẽdi ratio, q̃ decertandi fortitudo. Sed cauẽdum ne id bellandi magis fuga, quàm utilitatis ratione faciamus. Bellum autem ita suscipiatur, ut nihil aliud nisi pax quaesita uideatur. Fortis uero animi & constantis est non perturbari in rebus asperis: nec tumultuãtem de gradu deijci, ut dicitur: sed praesentis animi uti consilio: nec à ratione discedere. Quanquam hoc animi, illud etiam ingenij magni est praecipere cogitatione futura: et aliqñ ante constituere, quid accidere possit in utranq; partem: & quid agendũ sit, cum quid euenerit: nec committere aliquid, ut aliquando dicendum sit, non putaram. Haec sunt opera magni animi & excelsi, & prudentia, consilioq; fidentis. Temere autem in acie uersari, & manu cum hoste confligere, immane quiddã et belluarum simile est. Sed cum tempus est: necessitasq; postulat: decertandũ manu est, et mors seruituti, turpitudiniq; anteponenda. De euertendis autem, diripiendisq; urbibus ualde illud consyderandum est: nequid temere, nequid crudeliter fiat. Idq; est uiri magnanimi rebus agitatis punire sontes: multitudinem conseruare: in omni fortuna, recta atq; honesta retinere. Vt. n. sunt (quemadmodum supra dixi) qui urbanis rebus bellicas anteponunt: sic reperias multos, quibus periculosa & callida consilia quietis cogitationibus splendidiora & maiora uideantur. Nunquam omnino periculi fuga committendum est: ut imbelles, timidiq; uideamur.

Sed fugiendum

Sed fugiendum etiam illud, ne offeramus nos pericu
lis sine causa: quo nihil potest esse stultius. Quapro-
pter in adeundis periculis consuetudo imitanda me-
dicorum est: qui leuiter ægrotantes, leuiter curant
grauioribus autẽ morbis periculosas curationes, et an
cipites adhibere coguntur. Quare in tranquillo tem-
pestatem aduersam optare dementis est: subuenire au
tem tempestati qua uis ratione, sapiẽtis. Eoq; magis si
plus adipiscare re explicata boni, quàm addubitata
mali. Periculosæ autem rerum actiones partim iis
sunt, qui eas suscipiunt, partim Reip. Itemq; alij de
uita: alij de gloria: et beneuolentia ciuiũ in discrimẽ
uocantur. Promptiores igitur debemus esse ad no-
stra pericula quàm ad communia: dimicareq; para-
tius de honore & gloria q̃ de cæteris cõmodis. In-
uenti autem multi sunt, qui non modo pecuniam, sed
uitam etiam profundere pro patria parati essent.
Iidem gloriæ iacturã ne minimam quidem facere
uellent, ne Repub. quidem postulante. ut Callicrati-
das, qui cum Lacedæmoniorum dux esset: Pelopon=
nesiaco bello: multaq; fecisset egregie: uertit ad extre
mum omnia, cum consilio nõ paruit eorum: qui clas-
sem ab Arginussis remouendam, nec cum Atheniensi
bus dimicandum putabant. Quibus ille respondit:
Lacedæmonios classe illa amissa aliam parare posse:
se fugere sine suo dedecore non posse. Atq; hæc quidẽ
Lacedæmonis plaga mediocris fuit: illa pestifera, qua,
cum Cleombrotus inuidiã timens temere cum Epami
nunda conflixisset: Lacedæmoniorũ opes corruerũt.
Quanto Q. Maximus melius? de quo Ennius.

Vnus homo nobis cuntando restituit rem.
Non ponebat enim rumores ante salutem.
Ergo postq;,magisq; uiri nunc gloria claret.

Quod genus peccandi uitandum est etiã in rebus urbanis. Sunt enim qui quod sentiunt, etiam si optimum sit: tamen inuidiæ metu non audent dicere. Omnino qui Reip. præfuturi sunt: duo Platonis præcepta teneant. Vnum ut utilitatem ciuium sic tueantur: ut qcqd agunt, ad eam referant obliti commodorum suorum. Alterum ut totum corpus Reipub. curent: ne dum partem aliquam tuentur, reliquas deserant. Vt enim tutela, sic procuratio Reip. ad utilitatem eorum, qui commissi sunt, non ad eorum quibus commissa gerenda est. Qui autem parti ciuiũ consulunt: partem negligunt: rem pernitiosissimam in ciuitatem inducunt, seditionem atq; discordiam. Ex quo euenit, ut alij populares, alij studiosi optimi cuiusq; uideantur: pauci uniuersorum. Hinc apud Athenienses magnæ discordiæ ortæ. In nostra Rep. non solum seditiones, sed pestifera etiam bella ciuilia. Quæ grauis & fortis ciuis in Rep. dignus principatu fugiet: atq; oderit: tradetq; se totum Reip. neq; opes aut potentiam consectabitur: totamq; eam sic tuebitur, ut omnibus consulat. Nec nero criminibus falsis in odium, aut inuidiam quenquam uocabit. Omninoq; ita iustitiæ, honestatiq; adhærescet: ut dum eam conseruet: quamuis grauiter offendat: mortem appetat potius, quàm deserat illa, quæ dixi. Miserrima est omnino ambitio, honorumq; contentio. De qua præclare apud eundem est Platonem: similiter facere eos, qui inter se contenderẽt

AMBITTO

uter potius Remp. administret: ut si nautæ certarent, quis eorum potissimum gubernaret. Idemq; præcepit, ut eos aduersarios existimemus, qui arma contra ferant: non eos, qui suo iudicio tueri Remp. uelint: Qualis fuit inter P. Africanum, & Q. Metellum sine acerbitate dissensio. Nec uero audiendi qui grauiter irascendum inimicis putabant. idq; magnanimi et fortis uiri esse censebant. Nhil enim laudabilius, nihil magno & præclaro uiro dignius, placabilitate atq; clementia. In liberis uero populis, & iuris æquabilitate, exercenda etiam est facilitas, & altitudo animi quæ dicitur. Ne si irascamur, aut intempestiue accedentibus, aut impudenter rogantibus: in morositatem inutilem, & odiosam incidamus. Et tamen ita probanda est mansuetudo atq; clementia: ut adhibeatur Reipublicæ causa seueritas: sine qua administrari ciuitas non potest. Omnis autem & animaduersio, & castigatio, contumelia uacare debet. Neq; ad eius, q puniet aliquem, aut uerbis castigat: sed ad Reip. utilitatem referri. Cauendum est etiã ne maior pœna quàm culpa sit: & ne iisdem de causis alij plectantur: alij ne appellentur quidem. Prohibenda autem maxime est ira in puniendo. Nũquam.n. iratus qui accedet ad pœnam, mediocritatẽ illã tenebit, quæ est inter nimiũ et parum: quæ placet Peripateticis, & recte placet, modo ne laudarẽt iracundiã: & dicerent utiliter à natura datã. Illa uero oĩbus in rebus repudianda est, optandumq; ut ij, q præsunt Reip. legũ similes sint: quæ ad puniendũ non iracundia, sed æquitate ducuntur. Atq; ẽt in rebus prosperis, et ad uolũtatẽ nostrã fluẽ

tibus superbiam magnopere, fastidiũ, arrogantiamq́; fugiamus. Nam ut aduersas res, sic secundas immoderate ferre leuitatis est. præclaraq́; est æquabilitas in omni uita: & idem semper uultus, eademq́; frons, ut de Socrate. idem de C. quoq; Lælio accepimus. Philippum quidem Macedonum regem, rebus gestis & gloria superatum à filio: facilitate uero & humanitate, uideo superiorem fuisse. Itaq; alter semper magnus, alter sæpe turpissimus fuit. Vt recte præcipere uideantur qui monent, ut quanto superiores simus: tanto nos summissius geramus. Panætius quidem auditorem Africanum, & familiarem suum solitum ait dicere: ut equos propter crebas contentiones, præliorum ferocitate exultantes, domitoribus tradere soleant: ut his facilioribus possint uti: sic homines secundis rebus effrenatos, sibique præfidẽtes, tanquam in gyrum rationis, & doctrinæ duci oportere: ut perspicerent rerum humanarum imbecillitatem, uarietatemq́; Fortunæ. Atq; etiam in secundissimis rebus maxime est utendum consilio amicorum. Hisq́; etiam maior quàm ante tribuenda est authoritas: ijsdemq́; temporibus cauendum est, ne assentatoribus patefaciamus aures: nec adulari nos sinamus: in quo falli facile est. Tales enim nos esse putamus, ut iure laudemur. Ex quo nascuntur innumerabilia peccata: cum homines inflati opinionibus turpiter irridentur: & in maximis uersantur erroribus. Sed hæc quidem hactenus. Illud autem sic est iudicandum maximas geri res: et maxime animi ab iis, qui Remp. regunt: quod eorum administratio latissime pateat: ad plurimosq́; ꝑtineat.

Esse autem magni animi: & fuisse multos etiam in ui
ta otiosa: qui aut inuestigarent, aut conarentur magna
quædam: seseq; suarum rerum finibus continerent:
aut interiecti inter philosophos, & eos qui Remp. ad
ministrarent: delectarentur re sua familiari: non eã
quidem omni ratione exaggerantes, neq; excludentes
ab eius usu suos: potiusq; & amicis impartientes, &
Reip. siquando usus esset. Quæ primum bene para-
ta sit, nulloq; turpi quæstu neq; odioso: tum quam plu
rimis modo dignis se utilem præbeat. Deinde augea
tur ratione, diligentia, parsimonia, nec libidini potius,
luxuriæq;, quàm liberalitati, et beneficentiæ pare-
at. Hæc præscripta seruantem licet magnifice, gra-
uiter, animoseq; uiuere: atq; etiam simpliciter, fideli-
ter, uitæq; hominum amice. Sequitur ut de una reli-
qua parte honestatis dicendum sit: in qua uerecundia
est, & quasi quidam ornatus uitæ, temperantia et mo
destia: omnisq; sedatio perturbationum animi, & re
rum motus cernitur. Hoc loco continetur id, quod dici
latine decorũ potest, græce enim πρέπον dicitur. hu
ius uis est ea, ut ab honesto non queat separari. Nam
& quod decet honestum est: et quod honestum est, de-
cet. Qualis autem differentia sit honesti, et decori: fa
cilius intelligi, quàm explanari potest. Quicquid eni
est qđ deceat, id tum apparet, cum antegressa est ho-
nestas. Itaq; nõ solum in hac parte honestatis, de qua
hoc loco disserendum est: sed etiam in tribus superio
ribus, quid deceat, apparet. Nam & ratione uti atq;
oratione prudenter: & agere quod agas consyderate:
omniq; in re quid sit ueri, uidere & tueri decet. Con

TEMPERANTIA

traq; falli, errare, labi, decipi, tam dedecet, quàm de lirare, & mente captum esse. Et iusta omnia decora sunt: iniusta omnia cõtra: ut turpia, sic in decora. Similis est ratio fortitudinis. Quod enim uiriliter animóq; magno fit: id dignum uiro & decorum uidetur: quod contra id ut turpe, sic indecorũ. Quare pertinet quidem ad omnem honestatem hoc, quod dico decorum: et ita pertinet, ut non recondita quadã ratione cernatur: sed sit in promptu. Est enim quiddã, idq; intelligitur in omni uirtute, quod deceat: quod cogitatione magis à uirtute potest, quàm re separari. Vt enim uenustas, et pulchritudo corporis secerni non potest à ualetudine: sic hoc, de quo loquimur decorũ, illud totum qdẽ cum uirtute confusum, sed mente, & cogitatione distinguitur. Est autem eius descriptio duplex. Nam & generale quoddam decorum intelligimus: quod in omni honestate uersatur: & aliud huic subiectum, quod pertinet ad singulas partes honestatis. Atq; illud superius sic fere definiri solet. Decorum id esse quod consentaneum sit hominis excellentiæ: in eo, in quo natura eius à reliqs animantibus differat. Quæ autem pars subiecta generi est, eam sic definiũt. ut id decorum esse uelint: quod ita naturæ consentaneũ sit: ut in eo moderatio & temperantia appareat cum specie quadã liberali. Nec ita intelligi à philosophis possumus existimare ex eo decoro, quod poetæ sequũtur: de quo alio loco plura dici solent. Sed tum seruare illud poetas dicimus quod deceat: cum id, qđ quaq; persona dignum est, & fit, et dicitur. ut si Aeacus aut Minos diceret. ODERINT DVM METVANT.

AVT NATIS SEPVLCHRO IPSE EST PARENS Indecorũ uideretur: q̄d eos fuisse iustos accepimus. At Atreo dicente. Plausus excitantur. Est enĩ digna persona oratio. Sed poetæ quid queq; deceat, ex persona iudicabunt. Nobis autem personã imposuit ipsa natura magna cum excellentia, præstantiaq; animantium reliquorum. Quo'circa poetæ in magna uarietate personarum: etiam uitiosis quid conueniat, & qd deceat, uidebunt. Nobis autem cum à natura constantiæ, moderationis, temperantiæ, uerecundiæ partes datæ sint: cumq; eadem natura doceat non negligere, quemadmodum nos aduersus homines geramus: efficitur, ut & illud quod ad omnem honestatem pertinet decorum, quã late fusum sit, appareat: & hoc, quod spectatur in uno quoq; genere uirtutis. Vt enim pulchritudo corporis apta compositione mẽbrorum, mouet oculos, & delectat hoc ipso, quod inter se omnes partes cum quoda lepore consentiunt: sic hoc decorum, quod elucet in uita, mouet approbationem eorũ, quibus cum uiuitur, ordine & constantia moderatione dictorum omnium atq; factorum. Adhibẽda est igitur quædam reuerentia aduersus homines, & optimi cuiusq;, & reliquorum. Nã negligere quid de se quisq; sentiat: non solũ arrogantis est, sed etiã omnino dissoluti. Est aũt q̄d differat in omni rõne hñda: inter iustitiam & uerecundiam. Iustitiæ partes sunt non uiolare homines: uerecundiæ non offendere. In quo maxime pspicitur uis decori. His igitur expositis qua le sit id, q̄d decere dicimus, intellectum puto. Officiũ autem quod ab eo ducitur, hãc primũ habet uiã, quæ

deducit ad conuenientiam, conseruationemq; naturæ. Quam si sequemur ducem, nunquam aberrabimus. Sequemurq; & id, quod acutum et perspicax natura est: et id quod ad hominum societatem accōmodatū: et id, quod uehemens atq; forte. Sed maxima uis decori in hac inest parte, de qua disputamus. Neq; enim solum corporis qui ad naturam apti sunt, sed multo etiam magis animi motus probandi: qui item ad naturā accommodati sunt. Duplex est enim uis animorum atq; naturæ. Vna pars in appetitu posita est: quæ est ὁρμὴ græce: quæ hoiem huc et illuc rapit. Altera in oratione, quæ docet et explanat: quid faciendū fugiēdūq; sit. Ita fit ut ratio præsit: appetitus uero obtemperet omnis autem actio uacare debet temeritate et negligentia. Nec uero agere quicquam, cuius non possit causam probabilē reddere. Hæc est enim fere descriptio officij. Efficiendum autem est, ut appetitus rationi obediant; eamq; neq; præcurrāt, nec propter pigritiā aut ignauiā deserant: sintq; tranquilli, atq; omni ꝑturbatione animi careant. Ex quo elucebit omnis cōstantia, omnisq; moderatio. Nam qui appetitus longius euagantur, et tanquam exultantes, siue cupiēdo, siue fugiendo nō satis à ratione retinentur: hi sine dubio finē et modū trāseunt. Relinquūt.n. & abijciunt obedientiam: nec rationi parent, cui sunt, subiecti lege naturæ. A quibus non modo animi perturbantur, sed etiam corpora. licet ora ipsa cernere iratorum, aut eorum, qui aut libidine aliqua, aut metu cōmoti sunt: aut uoluptate nimia gestiunt. Quorum oīum uultus, uoces, motus, statusq; mutantur. Ex quibus illud intel-

ligitur (ut ad officij formam reuertamur) appetitus
omnes contrahẽdos, ſedãdosq́;, excitandamq́; eſſe ani
maduerſionem & diligentiam, ut nequid temere, ac
fortuitu, inconſyderate, negligenterq́; agamus. Neque
enim ita generati à natura ſumus, ut ad ludũ et iocum
facti eſſe uideamur, ſed ad ſeueritatẽ potius, et ad quæ
dam ſtudia grauiora, atq; maiora. Ludo autem et io-
co uti illis quidẽ licet: ſed ſicut ſomno et q̃etibus cæ-
teris, tum cum grauibus ſerijsq́; rebus ſatisfecerimus.
Ipſumq́; genus iocandi non profuſum, nec immode-
ſtum, ſed ingenuum, & facetum eſſe debet. Vt enim
pueris non omnem licentiam ludendi damus: ſed
eam, quæ ab honeſtatis actionibus non ſit aliena: ſic
in ipſo ioco aliquod probi ingenij lumen eluceat. Du-
plex omnino eſt iocandi genus. Vnum illiberale, pe-
tulans, flagitioſum, obſcœnum. Alterum elegans, ur-
banum, ingenioſum, facetum. Quo genere non modo
Plautus noſter, & Atticorum antiqua comœdia, ſed
etiam philoſophorum ſocraticorum libri referti ſunt.
Multaq́; multorum facete dicta, ut ea, quæ à ſene Ca
tone ſunt collecta, quæ uocant ἀποφθέγματα. Fa-
cilis igitur eſt diſtinctio ingenui & illiberalis ioci.
Alter eſt ſi tp̃e fit ac remiſſo animo homine dignus.
Alter ne libero quidem, ſi rerum turpitudini adhibe
tur uerborum obſcœnitas. Ludendi etiam eſt quidam
modus retinendus, ut ne nimis omnia profundamus:
elatiq́; uoluptate in aliquam turpitudinẽ dilabamur.
Suppeditant autem & campus noſter, & ſtudia ue-
nandi, honeſta exempla ludendi. Sed pertinet ad o-
mnem officij quæſtionem ſemper in promptu habe-

re, q̃tum natura hois pecudibus, reliquis'q; bestijs antecedat. Illæ.n. nihil sentiunt nisi uoluptatem, ad eáq; ferũtur omni impetu. Hominis autem mens, discendo alitur, et cogitando semp aliquid aut inqrit, aut agit: uidendi'q; et audiendi delectatione ducitur. Quin etiam siquis est paulo ad uoluptates propensior, modo ne sit ex pecudum genere. (Sunt enim quidam homines non re sed nomine). Sed siquis est paulo erectior, quamuis uoluptate capiatur, occultat & dissimulat appetitum uoluptatis, propter uerecundiam. Ex quo intelligitur corporis uoluptatem non satis esse dignã hominis præstantia, eamq; contemni & reijci oportere. Sin sit quispiam, qui aliquid tribuat uoluptati: diligenter ei tenendum esse modum eius fruendæ. Itaq; uictus, cultus'q; corporis ad ualetudinem referantur, et ad uires, non ad uoluptatem. Atq; etiam si cõsyderare uolumus, quæ sit in natura, excellẽtia & dignitas: intelligemus quàm sit turpe diffluere luxuria: & delicate ac molliter uiuere: quam'q; honestũ parce, continenter, seuere, sobrie'q; Intelligendum est etiam duabus quasi nos à natura indutos esse personis. Quarũ una est communis, ex eo, quod omnes participes sumus rationis, præstantiæ'q; eius, qua antecellimus bestijs: à qua omne honestum, decorum'q; trahitur: et ex qua ratio inueniendi officij exquiritur. Altera autem, quæ proprie singulis est tributa. Vt enim in corporibus magnæ dissimilitudines sunt, (Alios enim uidemus uelocitate ad cursum, alios uiribus ad luctandum ualere: Itemq; in formis alijs dignitatem inesse, alijs uenustatem) sic et in animis existunt etiam ma

iores uarietates. Erat in L. Crasso & in L. Philippo multus lepos: maior etiam, magisq; de industria in C. Cæsare Lucij filio. At ijsdem temporibus in M. Scauro, et in M. Druso adolescẽte singularis seueritas: in C. Lælio multa hilaritas: in eius familiari Scipione ambitio maior, uita tristior. De græcis autem dulcẽ et facetum, festiuiq; sermonis, atq; in oĩ oratione simulatorem, quẽ εἴρωνα græci nominauerũt: Socratẽ accepimus. Contra Pythagoram & Periclem summam authoritatẽ consecutos sine ulla hilaritate. Calidũ Annibalẽ ex Pœnorũ: ex nostris ducibus. Q. Maximũ accepimus, facile cælare, tacere, dissimulare, insidiari, præripere hostium consilia. In quo genere græci Themistoclẽ Atheniensem et Phæreũ Iasonẽ cæteris anteponunt. in primisq; uersutum & callidũ factum Solonis: qui quo et tutior uita eius esset: et plus aliquãto Reip. prodesset, furere se simulauit. Sunt his alij multum dispares, simplices, & aperti: qui nihil ex occulto, nihil ex insidijs agendum putant, ueritatis cultores, fraudis inimici. Itemq; alij, qui quiduis perpetiantur, cuiuis deseruiant, dum quod uelint, consequantur. VT Syllam & M. Crassum uidebamus. Quo in genere uersutissimum et patientissimum Lacedæmonium Lysandrum accepimus. Contráq; Callĩcratidem, qui præfectus classis proximus post Lysandrum fuit. Itemq; in sermonibus alium quidẽ uidemus, quamuis præpotens sit, efficere, ut unus de multis esse uideatur. Quod in Catulo et in patre & in filio, idemq; et in Q. Mutio Mancino uidimus. Audiui & ex maioribus natu hoc idem fuisse in P. Sci-

pione Nasica. contráq; patrem eius illum, qui Tiberij Gracchi conatus perditos uindicauit: nullam comitatem habuisse sermonis. Nec non Xenocratem quidẽ seuerissimum philosophorum, ob eamq; rẽ ipsam magnum, clarumq; fuisse. Innumerabiles aliæ dissimilitudines sunt naturæ, morumq;, minime tamen uituperandorum. Admodum autem tuenda sunt sua cuiq; non uitiosa, sed tamen propria, quo facilius decorum illud, quod quærimus: retineatur. Sic enim est faciendum, ut contra naturam uniuersam nihil contendamus. ea tamen conseruata propriam naturam sequamur: ut etiam si sint alia grauiora, atq; meliora: tamen nos studia nostra naturæ regula metiamur. Neq; enim naturæ attinet repugnare, nec quicquam sequi, quod assequi nequeas. Ex quo magis emergit quale sit decorũ illud: ideo quia nihil decet inuita (ut aiũt) Minerua, idest aduersante & repugnante natura. Oĩno si quicquã est decorum, nihil est profecto magis quàm æquabilitas uniuersæ uitæ, tũ singularũ actionum. quam conseruare non possis: si aliorum naturã imiteris, omittas tuam. ut enim sermone eo debemus uti, qui notus est nobis, ne ut quidam græca uerba inculcantes, iure optimo rideamur? sic in actiones, omnemq; uitam nullam discrepantiam conferre debemus. Atque hæc differẽtia naturarum tantam habet uim, ut nonnunquam mortem sibi ipsi aliquis consciscere debeat. Non enim alia in causa M. Cato fuit, alia cæteri, qui se in Africa Cæsari tradiderunt. Atqui cæteris forsitan uitio datũ esset: si se interemissent: propterea quod eorum uita lenior, et mores fue-

rant faciliores. Catoni autem, cum incredibilem tribuisset natura grauitatem: eamq; ipse perpetua constátia roborasset: semperq; in proposito, susceptoq; consilio permansisset: moriendum potius quàm tyranni uultus aspiciendus fuit. Quàm multa passus est Vlysses in illo errore diuturno, cum & mulieribus (si Circe & Calypso mulieres appellandæ sunt) inseruiret: et in omni sermone omnibus affabilem se esse uellet. domi uero & contumelias seruorum, ancillarumq; pertulit: ut ad id aliquando, quod cupiebat: perueniret. At Aiax quo animo traditur, millies oppetere mortem q̃ illa perpeti ab alio maluisset. Quæ contemplantes expendere oportebit, quid quisq; habeat sui, eaq; moderari, nec uelle experiri, quàm se aliena deceát. Id enim maxime quenq; decet, quod est cuiusq; suũ maxime. Suum igitur quisq; noscat ingeniũ: acremq; se & uitiorum & bonorum suorum iudicem præbeat: ne scenici plus, quàm nos, uideantur habere prudentiæ. Illi enim non optimas, sed sibi accommodatissimas fabulas eligunt. Qui enim uoce freti sunt, Epigonos, Medeamq;. Qui gestu, Menalippá, Clytemnestram. Semper Rupilius, quem ego memini, Antiopá: non sæpe Aesopus Aiacem. Ergo histrio hoc uidebit in scena: quod non uidebit sapiés uir in uita? Ad quas igitur res aptissimi erimus, in his potissimum elaborabimus. Sin aliquando necessitas nos ad ea detruserit: quæ nostri ingenij nó erunt: omnis adhibéda erit cura, meditatio, diligentia, ut ea si nó decore, at quá minime indecore facere possimus. Nec tam est enitendum ut bona, quæ nobis data non sunt: sequamur, q̃

ut uitia fugiamus. Ac duabus his personis, quas supra dixi: tertia adiūgitur, quā casus aliquis uel tempus imponit. Quarta etiam, quàm nobismetipsis iudicio nostro accommodabimus. Nam regna, imperia, nobilitates, honores, diuitiæ, opes, eaq;, quæ sunt his contraria, in casu sita temporibus gubernantur. Ipsi autem quam personam gerere uelimus: à nostra uoluntate proficiscitur. Itaq; se alij ad philosophiā, alij ad ius ciuile, alij ad eloquentiam applicant. Ipsarūq; uirtutum in alia, alius mauult excellere. Quorum uero patres aut maiores in aliqua gloria præstiterūt, eorum pleriq; in hoc genere laudis student excellere: ut Q. Mutius P. filius in iure ciuili. Pauli filius Africanus in re militari. Quidam autem ad eas laudes, quas à patribus acceperunt, addunt aliquam suam. Vt hic idem Africanus eloquentia cumulauit bellicam gloriam. Quod idem fecit Timotheus Cononis filius. qui cum belli laude non inferior fuisset, quàm pater: ad eam laudem doctrinæ & ingenij gloriam adiecit. Fit autem interdum, ut nonnulli omissa imitatione maiorum, suum quoddam institutum consequantur. Maximeq; in eo plerunque elaborant ij, qui magna sibi proponunt obscuris orti parentibus. Hæc igitur omnia cum quærimus quid deceat: complecti animo et cogitatione debemus. In primis autem constituendum est, quos nos & quales esse uelimus: & in quo genere uitæ, quæ deliberatio est omnium difficillima. Ineunte enim adolescentia, cui inest maxima imbecillitas consilij: tunc id sibi quisque genus ætatis degendæ constituit, quod maxime adamauit.

Itaq; ante implicatur aliquo certo genere, curſúq; ui-
uendi, quàm potuit, quod optimum eſſet iudicare.
Namq; Herculem Prodicus dicit, ut eſt apud Xe-
nophontem, cum primum pubeſceret (quod tempus
à natura ad deligendum quam quiſque uiam uiuen-
di ſit ingreſſurus, datum eſt) exiſſe in ſolitudinẽ, atq;
ibi ſedentem diu ſecum, multumq; dubitaſſe: cum du-
as cerneret uias, unam uoluptatis, alteram uirtutis,
utram ingredi melius eſſet. Hoc Herculi Iouis ſatu
edito potuit fortaſſe contingere: nobis non idem: q̃ imi
tamur, quos cuiq; uiſum eſt, atq; ad eorum ſtudia, in
ſtitutáq; impellimur. Plerunq; autem parentum præ
ceptis imbuti ad eorum conſuetudinem, moremq; de-
ducimur. Alij multitudinis iudicio ferũtur, quæq; ma-
iori parti pulcherrima uidentur, ea maxime exoptãt.
Nonnulli tamen ſiue felicitate quadam, ſiue bonitate
naturæ, ſiue parentum diſciplina, rectam uitæ ſecu-
ti ſunt uiam. Illud autem maxime rarum genus eo-
rum, qui aut excellente ingenij magnitudine, aut præ
clara eruditione, atq; doctrina, aut utraq; re ornati,
ſpatium deliberandi habuerunt, quem potiſſimum ui
tæ curſum ſequi uellent. In qua deliberatione ad ſu
am cuiuſq; naturam conſilium eſt omne reuocandũ.
Nam cum in omnibus, quæ aguntur, ex eo modo quẽ
quiſq; nactus eſt (ut ſupra dictum eſt) quid deceat, ex
quirimus: tum in tota uita conſtituenda, multo eſt rei
cura maior adhibenda: ut conſtare in uitæ perpetuita
te poſſimus nobiſmetipſis: nec in ullo officio claudica-
re. Ad hanc autem rationem quoniã maximam uim
natura habet, Fortuna proximã: utriuſq; omnino ra

tio habēda est in deligēdo genere uitæ, sed naturæ magis. Multo. n. et firmior est et constantior. ut fortuna nō nunquam ipsa mortalis cum immortali natura pugnare uideatur. Qui igitur ad naturæ suæ non uitiosæ genus, consilium uitæ omne contulerit: is constantiā teneat. Id enim maxime decet, nisi forte se errasse intellexerit in deligendo genere uitæ. Quod si acciderit (potest autem accidere) faciēda morum, institutorumq; mutatio est. Eam igitur mutationem si tempora adiuuabunt: facilius, commodiusq; faciemus. Sin minus, sensim erit, pedetentimq; facienda. ut amicitias, quæ minus delectent, & minus probentur: magis decere censent sapientes, sensim dissuere, quàm repente præcidere. Commutato autem genere uitæ omni ratione curādum est: ut id bono consilio fecisse uideamur. Sed quoniam pauloante dictum est imitandos esse maiores: primum illud exceptum sit, ne uitia sint imitanda: deinde si natura non ferret: ut quædam imitari possint. ut superioris Africani filius, qui hunc Paulo natum adoptauit propter infirmitatem ualetudinis: non tam potuit patri similis esse, quàm ille, qui fuerat sui. Si igitur non poterit siue causas defensitare: siue populū concionibus tenere: siue bella gerere: illa tamen præstare debebis: quæ erunt in ipsius potestate, iustitiam, fidem, liberalitatem, modestiam, temperātiam: quo minus ab eo id quod desit, requiratur. Optima autem hæreditas à patribus traditur liberis, omniq; patrimonio præstantior, gloria uirtutis, rerumq;, gestarum: cui dedecori esse nefas, & uitium iudicandum est. Et quoniam officia non eadē disparibus æta-

tibus

tibus tribuuntur, aliáq; sunt iuuenum, alia seniorum, aliquid etiam de hac distinctione dicendum est. Est igitur adolescentis maiores natu uereri, ex hisq; eligere optimos & probatissimos: quorum consilio atq; authoritate nitatur. Ineuntis enim ætatis inscitia, senũ constituenda & regenda prudentia est. Maxime autẽ hæc ætas à libidinibus arcenda est. exercendáq; in labore, patientiáq; & animi & corporis, ut eorũ et in bellicis et ciuilibus officijs uigeat industria. Atq; etiam cum relaxare animos, & dare se iucunditati uolent: caueant intemperãtiam: meminerint uerecundiæ: qđ erit facilius, si eiusmodi quoq; rebus maiores natu interesse uelint. Senibus autem labores corporis sunt minuendi: exercitationes animi etiam augendæ uidentur. Danda uero opera, ut amicos & iuuentutem & maxime Remp. consilio & prudentia quam plurimum adiuuent. Nihil autem magis cauendum ẽ senectuti, quàm ne langori, desidiæq; se dedat. Luxuria uero cum omni ætati turpis, tum senectuti fœdissima est. Sin autem & libidinum intemperantia accesserit: duplex malum est, quod et ipsa senectus concipit dedecus: & facit adolescentium impudentiorem intemperantiam. Ac ne illud quidem alienum est, de magistratuum, de priuatorum, de ciuium, de peregrinorum officijs dicere. Est igitur propriũ munus magistratus intelligere se gerere personam ciuitatis: debereq; eius dignitatem & decus sustinere: seruare leges: iura describere: ea fidei suæ commissa meminisse. Priuatum autem oportet æquo et pari cum ciuibus iure uiuere. neq; summissum & abiectum, neq; se efferen

tem, tum in Rep. ea uelle, quæ tranquilla & honesta sint. Talem enim & sentire & bonum ciuem dicere solemus. Peregrini autem & incolæ officium est, nihil præter suum negotium agere: nihil de alio inquirere, minimeq; in aliena esse Rep. curiosum. Ita ferè officia reperientur, cum quæretur quid deceat: & quid aptum sit personis, temporibus, ætatibus. Nihil est autem quod tam deceat, q̃ in omni re gerenda, consilioq; capiendo seruare constantiam. Sed quoniam decorum illud in omnibus factis & dictis, in corporis deniq; motu & statu cernitur: idq; positum est in tribus rebus, formositate, ordine ornatu ad actionem apto, difficilius ad eloquendum. sed satis erit intelligi. In his autem tribus continetur cura etiam illa, ut probemur ab ijs, cum quibus, & apud quos uiuamus. His quoq; de rebus pauca dicantur. Principio corporis nostri magnā natura ipsa uidetur habuisse rationem: quæ formam nostram, reliquamq; figurā, in qua esset species honesta, eam posuit in promptu. Quæ autem partes corporis ad naturæ necessitatem datæ aspectum essent deformē habituræ atq; turpē, eas contexit atq; abdidit. Hanc naturæ tam diligentem fabricam imitata est hominū uerecundia. Quæ enim natura occultauit: eadem omnes, qui sana mente sunt, remouent ab oculis, ipsiq; necessitati dant operam, ut quam occultissime pareant: quarumq; partium corporis usus sunt necessarij, eas neq; partes, neq; earū usus suis nominibus appellant: quodq; facere non turpe est, modo occulte: id dicere obscœnum est. Itaq; nec actio rerum illarum aperta pe-

tulantia uacat, nec orationis obscœnitas. Nec uero audiendi sunt Cynici, aut siqui fuerunt Stoici penè Cynici, qui reprehendunt & irrident: quod ea quæ turpia re non sint, uerbis flagitiosa dicamus. Illa autē quæ turpia sunt, nominibus appellemus suis, latrocinari, fraudare, adulterari turpe est, sed dicitur non obscœne. Liberis dare operam re honestum est, nomine obscœnum. pluráq; in eam sententiam ab eisdem contra uerecundiam disputantur. Nos autem Naturam sequamur: & ab omni, quod abhorret ab ipsa oculorū auriumq; comprobatione, fugiamus. Status, incessus, sessio, accubatio, uultus, oculi, manuum motus teneant illud decorum. Quibus in rebus duo sunt maxime fugienda, nequid effœminatum aut molle, aut neq̄d durum, aut rusticum sit. Nec uero histrionibus, oratoribusq; concedendum est, ut his hæc apta sint, nobis dissoluta. Scænicorum quidē mos tantam habuit à uetere disciplina uerecundiam, ut in scena sine subligaculo prodeat nemo. Verentur enim ne siquo casu euenerit, ut corporis partes quædam aperiantur: aspiciātur nō decore. Nostro quidē more cum parentibus puberes filij, cum soceris quidem generi non lauantur. Retinenda est igitur huius generis uerecundia, præsertim natura ipsa magistra et duce. Cum autem pulchritudinis duo genera sint, quorum in altero uenustas sit, in altero dignitas: uenustatem muliebrem ducere debemus, dignitatē uirilē. Ergo & à forma remoueatur omnis uiro nō dignus ornatus. Et huic simile uitiū in gestu, motuq; caueatur. Nā et palæstrici motus sæpe sunt odiosiores: & histrionum nonnulli

gestus ineptijs non uacant: & in utroq; genere, quæ sunt recta & simplicia laudantur. Formæ autem dignitas coloris bonitate tuenda est, color exercitationibus corporis. Adhibenda est præterea munditia non odiosa, neq; exquisita nimis: tantumq; fugiat agrestẽ & inhumanam negligentiam. Eadem ratio est habẽda uestitus. In quo, sicut in pleris q; rebus, mediocritas optima est. Cauendum est autem, ne aut tarditatibus utamur ingressu mollioribus, ut similes pomparum ferculis esse uideamur: aut in festinationibus suscipiamus nimias celeritates. Quæ cum fiunt, anhelitus mouentur: uultus mutantur: ora torquentur: ex quibus magna significatio fit non adesse constantiã. Sed multo etiam magis elaborandum est, ne animi motus à natura recedant. Quod assequemur, si cauebimus ne in ꝑturbationes atq; exanimationes incidamus: et si attentos animos ad decoris conseruationem tenebimus. motus autem animorum duplices sunt, alteri cogitationis, alteri appetitus. Cogitatio in uero exq̃rendo maxime uersatur. Appetitus impellit ad agendum. Curandum est igitur ut cogitatione ad res quam optimas utamur. Appetitum rationi obediẽtem præbeamus. Et quoniam magna uis orationis est, eademq; duplex: altera contentionis, altera sermonis: Contentio disceptationibus tribuatur iudiciorum, concionum, senatus. sermo in circulis, disputationibus, congressionibus familiarium uersetur: persequatur etiam conuiuia. Contentionis, præcepta rhetorum sunt, nulla sermonis: quanquam haud scio an possint hæc quoq; esse. Sed discentium studijs inueniuntur magistri. Huic au

tem qui studeant, sunt nulli. rhetorum turba referta omnis, quanquam quæ uerborum, sententiarumq; præcepta sunt: eadē ad sermonem pertinebunt. Sed cum orationis indicem uocem habeamus: in uoce autem duo sequamur, ut clara sit, ut suauis: utrunque omnino à natura petendum est. Verum alterum exercitatio augebit, alterum imitatio presse loquentium et leniter. Quid fuit in Catulis, ut eos exquisito iudicio putares uti literarum? (quanquam erant literati) sed & alij. Hi autem optime uti lingua latina putabantur: sonus erat dulcis: literæ neq; expresse, neque oppresse: ne aut obscurum esset aut nimis putidum. sine contentione uox nec languens, nec canora. Vberior oratio L. Crassi, nec minus faceta. Sed bene loquendi de Catulis opinio non minor. Sale uero conditus et facetijs Cæsar Catuli patris frater uicit omnes, ut in ipso illo forensi genere dicendi contentiones aliorum, sermone uinceret. In omnibus igitur his elaborandum est: si in omnibus quod deceat, exquirimus. Sit igitur hic sermo, in quo socratici maxime excellunt, lenis, minimeq; pertinax. insit in eo lepos. Nec uero tanquā in possessionem suam uenerit: excludat alios. Sed cum reliquis in rebus, tum in sermone communi, uicissitudine nonnunquam utendum putet. Ac uideat in primis, quibus de rebus loquatur si serijs seueritatem adhibeat: si iocosis, leporem. In primis prouideat ne sermo uitium aliquod indicet inesse moribus: quod maxime tum solet euenire, cum studiose de absentibus detrahendi causa, aut per ridiculum, aut seuere, aut maledice, contumelioseq; dicitur. Habentur au

tem plerunq; sermones aut de domesticis negotijs, aut de Rep. aut de artium studijs & doctrina. Danda igitur opera est, ut etiam si aberrare ad alia cœperit, ad hæc reuocetur oratio. Sed utcunq; aderũt res. (Neq; enim iisdem de rebus, nec in omni tempore, nec simi liter delectamur). Animaduertendum est etiam quatenus sermo delectationem habeat: & ut incipiendi ratio fuerit, ita sit desinendi modus. Sed quoniam in omni uita rectissime præcipitur, ut perturbationes fugiamus, idest motus animi nimios rationi non obtemperantes, sic eiusmodi motibus sermo debet uacare: ne aut ira existat. aut cupiditas aliqua, aut pigritia, aut ignauia, aut quid tale appareat. Maximeq; curãdum est, ut eos quibus cum sermonem conferimus, & uereri & diligere uideamur. Obiurgationes etiam nõ nunquam incidunt necessariæ. In quibus utendum est fortasse & uocis contentione maiore, et uerborum grauitate acriori. Id agendum etiam, ut ea facere nõ uideamur irati, sed ut ad urendum & secandum medici ueniunt: sic ad hoc genus castigandi raro, inuitiq; ueniamus. Nec unquam nisi necessario, si nulla reperietur alia medicina. Sed tamen ira procul absit, cum qua nihil recte fieri, nihil considerate potest. Magna autem ex parte clementi castigatione licet uti grauitate tamen adiũcta, ut seueritas adhibeatur, & contumelia repellatur. Atque etiam illud ipsum, quod acerbitatis habet obiurgatio, significandum est, ipsius causa, qui obiurgetur, susceptum esse. Rectum est autem etiam in illis contentionibus, quæ cum inimicissimis fiunt: etiam si nobis indigna audiamus, tamen

grauitatem retinere, iracundiam repellere. Quae enim cum aliqua perturbatione fiunt: ea neq; constanter fieri possunt, nec ab iis, qui ad sunt, approbari. De forme etiam est de se ipso praedicare falsa praesertim, & cum irrisione audientium imitari militem gloriosum. Et quoniam omnia persequimur (uolumus quidem certe) dicendum est etiam qualem hominis honorati & principis domum placeat esse. Cuius finis est usus: ad quem accommodanda est aedificandi descriptio: & tamen adhibenda dignitatis, commoditatisq; diligentia. Cn. Octauio, qui primus ex illa familia COS. factus est: honori fuisse accepimus, quod praeclarã aedificasset in Palatio & plenam dignitatis domum. quae cum uulgo uiseretur, suffragata domino nouo homini ad consulatum putabatur. Hanc Scaurus demolitus accessionem adiunxit aedibus. Itaq; ille in suam domum consulatum primus intulit. Hic summi et clarissimi uiri filius in domum multiplicatam non repulsam solum retulit, sed ignominiam & calamitatem. Ornanda est enim dignitas domo, non ex domo dignitas tota quaerenda. Nec domo dominus, sed domino domus honestanda est. Et ut in caeteris habenda ratio non sua solum, sed etiam aliorum, sic in domo clari hominis, in quam & hospites multi recipiẽdi: & admittenda hominum cuiusque generis multitudo: adhibenda est cura laxitatis. Aliter ampla domus dedecori domino saepe fit: si est in ea solitudo & maxime si aliquando alio domino solita est frequentari. Odiosum est enim cum à praetereuntibus dicitur. O' domus antiqua heu quàm dispari dominaris dño.

Quod quidem his temporibus in multis licet dicere. Cauendum est etiam praesertim si ipse aedifices: ne extra modum sumptu & magnificentia prodeas. Quo in genere multum mali etiam in exemplo est. Studiose enim pleriq; praesertim in hac parte facta principũ imitantur. ut Lucij Luculli summi uiri uirtutem, cuius quàm multi uillarum magnificentiam imitati sunt. Quarum quidem certe est adhibendus modus, ad mediocritatem reuocandus: eademq; mediocritas ad communem usum, cultumq; uitae referenda est. Sed haec hactenus. In omni autem actione suscipienda, tria sunt tenenda. Primum ut appetitus rationi pareat: quo nihil est ad officia conseruanda accommodatius. Deinde ut animaduertatur, quãta illa res sit, quam efficere uelimus, neu minor ne'ue maior cura & opera suscipiatur, quàm causa postulet. Tertiũ est, ut caueamus, ut ea, quae pertinent ad liberalẽ speciem & dignitatem moderanda sint. Modus autem est optimus decus ipsum tenere, de quo ante diximus nec progredi longius. Horum autem trium praestantissimum est: appetitum obtemperare rationi. Deinceps de ordine rerum & temporum opportunitate dicendum est. Haec autem scientia continet eã, quam graeci εὐταξίαν nominant, non hanc, quam interpretamur modestiã: quo in uerbo modus inest. Sed illa est εὐταξία, in qua intelligitur ordinis conseruatio. itaq; ut eandem nos modestiam appellemus, sic definitur à Stoicis. ut modestia sit scientia earum rerum, quae agentur aut dicentur loco suo collocandarum. Itaq; uidetur eadem uis ordinis & collocatio-

nis fore. Nam & ordinem sic definiunt compositio
nem rerũ aptis & accommodatis locis. Locum autem
actionis opportunitatem temporis esse dicunt. Tempus
autem actionis opportunum græce εὐκαιρία, latine
appellatur occasio. Sic fit ut modestia hæc, quam in-
terpretamur (ita ut dixi) scientia sit opportunitatis ido
neorum ad agendum temporum. Sed potest eadem
esse prudentiæ definitio, de qua principio diximus.
Hoc autem loco de moderatione & temperantia &
alijs similibus uirtutibus quærimus. Itaq; quæ erant
prudentiæ propria suo loco dicta sunt. Quæ autem
harum uirtutum, de quibus iãdudum loquimur, quæ
pertinent ad uerecundiam, & ad eorum approbatio
nem, quibus cum uiuimus: nunc dicenda sunt. Talis
est igitur ordo actionum adhibendus, ut quemadmo-
dum in oratione constanti, sic in uita omnia sint apta
& inter se conuenientia. Turpe est enim ualdéq; ui-
tiosum in re seuera, conuiuio dignum aut delicatum
aliquem inferre sermonem. Bene Pericles cum habe
ret collegam in prætura Sophoclem. Hiq; de commu
ni officio conuenissent: & casu formosus puer præte-
riret, dixissetq; Sophocles. O' puerum pulchrum Pe-
ricle. At enim pericles, prætorem Sophocle decet non
solum manus, sed etiam oculos abstinentes habere.
Atq; hoc idem Sophocles si in athletarum approba-
tione dixisset: iusta reprehensione caruisset. Tanta uis
est & loci & temporis, ut siquis cum causam sit actu
rus: in itinere aut in ambulatione, secum ipse medite
tur: aut siquid aliud attentius cogitet: non reprehenda
tur. At hoc idem si in conuiuio faciat, inhumanus ui-

deatur inscitia temporis. Sed ea quæ multum ab humanitate discrepant, ut siquis in foro cantet, aut siqua est alia magna peruersitas, facile apparent, nec magnopere admonitionem & præcepta desyderant.

Quæ autem parua uidentur esse delicta, neque à multis intelligi possunt, ab his est diligentius declinandum. Vt in fidibus aut in tibijs quamuis paulum discrepent, tamen id à sciente animaduerti solet. Sic uiuendum est in uita, ne forte quid discrepet, uel multo etiam magis, quo maior & melior actionum, q̃ sonorum concentus est. Itaq; ut in fidibus musicorum aures uel minima sentiunt, sic nos, si acres ac diligentes iudices esse uolumus, animaduersoresq; uitiorum, magna intelligemus sæpe ex paruis. Ex oculorum obtutu, superciliorũ aut remissione aut contractione, ex mœstitia, ex hilaritate, ex risu, ex locutione, ex reticentia, ex contentione uocis, ex summissione, ex cæteris similibus facile iudicabimus, q̃d apte eorum fiat, q̃d ab officio, naturáq; discrepet. Quo in genere non est incommodum quale, quodq; eorum sit, ex alijs iudicare: ut siquid dedeceat in illos, uitemus & ipsi. Fit enim nescio quo modo, ut magis in alijs cernamus, q̃ in nobismetipsis, siquid delinquitur. Itaq; facillime corriguntur illi in discendo, quorum uitia imitantur emẽdandi causa magistri. Nec uero alienum est, ad ea eligenda, quæ dubitationem afferunt, adhibere doctos homines uel etiã usu peritos: et quid his de uno quoq; genere officij placeat exquirere. Maior enim pars eò ferè deferri solet, quò à natura ipsa deducitur. in quibus uidendum est non modo quid quisque loquatur,

ſed etiam quid quiſq; ſentiat: atq; etiam de qua cauſa quiſq; ſentiat. Vt enim pictores, & ij, qui ſigna fabricant, & ueri etiam poetæ ſuum quiſque opus à uulgo conſyderari uult: ut ſiquid reprehenſum ſit à pluribus, id corrigatur: hiq; & ſecum, & cum alijs, quid in eo peccatum ſit, exquirunt. Sic aliorum iudicio permulta nobis & facienda & non facienda, et imutanda & corrigenda ſunt. Quæ uero more aguntur & inſtitutis ciuilibus, de his nihil eſt præcipiendum. Illa enim ipſa præcepta ſunt: nec quẽquam hoc errore duci oportet, ut ſiquid Socrates, aut Ariſtippus contra morem conſuetudinemq; ciuilem fecerint locuti'ue ſint: idem ſibi arbitretur licere. Magnis illi & diuinis bonis hanc licentiam aſſequebantur. Cynicorum uero ratio tota eſt eijcienda. Eſt enim inimica uerecundiæ, ſine qua nihil rectum eſſe poteſt, nihil honeſtum. Eos autem quorum uita perſpecta in rebus honeſtis, atque magnis eſt, bene de Rep. ſentientes, ac benemeritos, aut merentes, aliquo honore, aut imperio affectos, obſeruare & colere debemus. Tribuere etiam multum ſenectuti. cedere ijs, qui magiſtratum habebunt. habere delectum ciuis et peregrini. in ipſo quoq; peregrino priuatim'ne an publice uenerit. Ad ſummam, ne agam de ſingulis, communem totius generis hominum conciliationem & conſociationem colere, tueri, ſeruare debemus. Iam de artificijs & quæſtibus, qui liberales habendi, qui ſordidè ſint, hoc ferè accepimus. Primum improbantur hi quæſtus, qui in odia hominum incurrunt, ut portitorum, & fœneratorum. Illiberales au-

tem & sordidi quæstus mercenariorum omnium, quorum operæ non quorum artes emuntur. Est enim in illis ipsa merces authoramentum seruitutis. Sordidi etiam putandi, qui mercantur à mercatoribus, quod statim uendant. Nihil enim proficiunt, nisi admodum mentiantur. Nec uero quicquam est turpius uanitate. Opificesq; omnes in sordida arte uersantur. Nec uero quicquam ingenuum potest habere officina. Minimèq; artes probãdæ quæ ministræ sunt uoluptatũ. Cetarij, lanij, coqui, fartores, piscatores, ut ait Terẽtius: adde his, si placet, unguentarios, saltatores, totũq; ludũ talariũ. Quibus aut artibus, aut prudẽtia maior inest, aut non mediocris utilitas quæritur, ut medicina, architectura, ut doctrina rerũ honestarum, hæ sunt iis, quorum ordini conueniunt, honestæ. Mercatura autem si tenuis est, sordida putanda est: sin magna & copiosa, multa undiq; apportans, multisq; sine uanitate impartiens, non est admodum uituperanda. Atq; etiam si satiata quæstu, uel contenta potius, ut sæpe ex alto in portum, ex ipso portu se in agros, possessionesq; contulerit: uidetur iure optimo posse laudari. Omnium autem rerum, ex quibus aliquid exquiritur: nihil est agricultura melius, nil uberius, nil dulcius, nil libero homine dignius. De qua quoniam in Catone maiore satis multa diximus: illinc assumes, quæ ad hunc locum pertinebunt. Sed ab ijs partibus, quæ sunt honestatis, quemadmodum officia ducerentur, satis expositum uidetur. Eorum autem ipsorum, quæ honesta sunt, potest incidere sæpe contentio: & comparatio de duobus honestis, utrum honestius. Qui locus à Panæ

tio est prætermissus. Nam cum omnis honestas manet à partibus quatuor, quarum una sit cognitionis, altera communitatis, tertia magnanimitatis, quarta moderationis, hæ in deligendo officio sæpe inter se comparẽtur necesse est. Placet igitur aptiora esse naturæ ea officia, quæ ex communitate, q̃ ea, quæ ex cognitione ducantur. Idq; hoc argumento confirmari põt. Quod si contigerit ea uita sapienti, ut omnium rerum affluẽtibus copijs ditetur: quãuis ea, quæ cognitione digna sunt, summo otio secum ipse consyderet & contempletur: tamen si solitudo tanta sit, ut hominem uidere nõ possit, excedat è uita. princepsq; omnium uirtutum est illa sapientia, quam σοφίαν græci uocant. Prudentia enim, quam græci φρόνησιν dicũt, aliã quandam intelligimus. quæ est rerum expetendarum, fugiendarumq; scientia. Illa autem sapientia, quam principem dixi, rerum est diuinarum, atque humanarum scientia: in qua continetur deorum et hominum communitas & societas inter ipsos. Ea si maxima est (ut est certe) necesse est, quod à communitate ducatur officium, id esse maximum. Etenim cognitio, contemplatioq; naturæ manca quodammodo, atque inchoata sit: si nulla actio rerum consequatur. Ea uero actio in hominum commodis tuendis maxime cernitur. Pertinet igitur ad societatem generis humani. ergo hæc cognitioni anteponenda est. Atq; id optimus q̃sq; re ipsa ostendit & iudicat. Quis est enim tam cupidus in perspicienda, cognoscendaq; rerum natura: ut si ei tractanti, contẽplantiq; res cognitione dignissimas, subito sit allatum periculum, discrimenq; pa-

triæ, cui subuenire, opitulariq; possit: non illa omnia relinquat, atque abijciat, etiam si dinumerare se stellas, aut metiri mundi magnitudinem posse arbitraretur. Atq; hoc idem in parentis, in amici re aut periculo fecerit. Quibus rebus intelligitur studijs, officijsq; scientiæ præponenda esse officia iustitiæ, quæ pertinent ad hominum utilitatem: qua nihil homini debet esse antiquius. Atque illi, quorum studia, uitaq; omnis in rerum cognitione uersata est, tamen ab augendis hominum utilitatibus & commodis non recesserunt. Nam et erudierunt multos, quo meliores ciues, utilioresq; in rebus suis publicis essent. ut Thebanum Epaminundã Lysias Pythagoreus: Syracusium Dionem Plato, multiq; multos. Nosq; ipsi quicquid ad Rēp. attulimus (si modo aliquid attulimus) à doctoribus, atq; doctrina instructi, ad eam & ornati accessimus. Neq; solum uiui atq; præsentes studiosos dicendi erudiunt, atq; docent: sed hoc idem etiam post mortem monimentis literarum, assequuntur. Nec enim locus ullus prætermissus est ab ijs, qui ad leges, qui ad mores, qui ad disciplinam Reip. pertineret: ut otium suum ad nostrum negotium contulisse uideantur. Ita illi ipsi doctrinæ studijs & sapientiæ dediti ad hominum utilitatem, suam sapientiam, prudentiam, intelligentiamq; potissimum conferunt. Ob eam etiã causam eloqui copiose modo prudenter: melius est, quàm uel acutissime sine eloquentia cogitare: quod cogitatio in se ipsa uertitur. Eloquentia uero complectitur eos, quibus cum communitate iuncti sumus. Atq; ut apum examina non fingendorum fauorum

causa congregantur: sed cum congregabilia natura sint, fingunt fauos. sic homines, ac multo etiam magis natura congregati, adhibent agendi, cogitandiq; solertiam. Itaq; nisi ea uirtus, quæ constat ex hominibus tuendis, idest ex societate generis humani attingat rerum cognitionem, soliuaga cognitio, & ieiuna uideatur. Itemq; magnitudo animi remota communitate coniunctioneq; humana, feritas sit quædam & immanitas. Ita fit ut uincat cognitionis studium, consociatio hominum, atq; communitas. Nec uerum est quod dicitur à quibusdã propter necessitatem uitæ, quod ea, quæ natura desyderaret, consequi sine aliĳs, atq; efficere non possemus, idcirco istam esse cum hominibus communitatem & societatem. Quod si omnia nobis, quæ ad uictum, cultumq; pertinent, quasi uirgula diuina (ut aiunt) suppeditarentur: tum optimo quisque ingenio negotiĳs omnibus omissis, totum se in cognitione & scientia collocaret. Non est ita. Nam & solitudinem fugeret: & socium studiĳ quæreret: tum docere, tum discere uellet, tum audire, tum dicere. Ergo omne officium, quod ad coniunctionem hominum & ad societatem tuendam ualet, anteponendum est illi officio, quod cognitione, & scientia continetur. ¶ Illud forsitan quærendum sit, num hæc communitas, quæ maxime est apta naturæ, sit etiã moderationi, modestiæq; semper anteponẽda. nõ placet. Sunt enim quædã partim ita fœda, partim ita flagitiosa, ut ea ne cõseruãdæ quidem patriæ causa sapiens facturus sit. Ea Possidonius collegit permulta. sed ita tetra quædã, ita obscœ-

na, ut dictu quoq; uideantur turpia. Hæc igitur non suscipiet quisquã Reip. causa, nec Resp. quidẽ per se suscipi uolet. Sed hæc cõmodius se res habet, quod nõ potest accidere tẽpus, ut intersit. Reip. quicq̃ illorum facere sapientem. Quare hoc quidem effectum sit in officiis deligendis, hoc genus officiorũ excellere, quod teneatur hominum societate. Etenim cognitionem, prudentiamq; sequetur consyderata actio. Ita fit, ut consyderate agere pluris sit quàm cogitare prudẽter. atq; hæc quidem hactenus. Patefactus est enim locus ipse, ut non sit difficile in exquirẽdo officio quid cuiq; sit præponendum, uidere. In ipsa autem communitate sunt gradus officiorum, ex quibus quid cuiq; præstet, intelligi possit: ut prima Dijs immortalibus, secunda patriæ, tertia parentibus: deinceps gradatim reliqua reliquis debeantur. Quibus ex rebus breuiter disputatis intelligi potest, non solũ id homines solere dubitare honestum'ne an turpe sit, sed etiã duobus propositis honestis utrum honestius. Hic locus à Panætio est (ut supra dixi) prætermissus. Sed ad reliqua pergamus.

MARCI TVLLII CICERONIS OFFICIORVM LIBER SECVNDVS.

q VEMADMODVM OFFICIA ducerẽtur ab honestate, Marce fili, atq; ab omni genere uirtutis, satis explicatum arbitror libro superiore. Sequitur ut hæc officioru genera persequar, quæ pertinent ad uitæ cultum, & ad earum rerum, quibus utuntur homines facultatem: ad opes, ad copias. In quo tum quæri dixi quid utile, quid inutile, tum ex utilibus, quid utilius, aut quid maxime utile. de quibus dicere aggrediar, si pauca prius de instituto ac de iudicio meo dixero. Quanquam enim libri nostri complures non modo ad legendi, sed etiam ad scribendi studium excitauerint: tamen interdũ uereor, ne quibusdam bonis uiris philosophiæ nomen sit inuisum, mirenturq; in ea tantum me operæ & temporis ponere. Ego autem quãdiu Resp. per eos regebatur, quibus se ipsa commiserat: omnes meas curas cogitationesq; in eam conferebam. Cum autem dominatu unius omnia tenerentur, neq; esset usquam consilio, aut authoritati locus, socios deniq; tuendæ Reip. summos uiros amisissem: nec me angoribus dedi, quibus essem confectus, nisi his restitissem, nec rursum indignis homine docto uoluptatibus. Atq; utinam Resp. stetisset quo cœperat statu, nec in homines non tam commutandarũ rerum, quàm euertendarum cupidos

incidisset. Primum enim ut stante Rep. facere sole-
bamus in agendo plus, quàm in scribendo operæ po
neremus. Deinde ipsis scriptis non ea, quæ nunc, sed
actiones nostras mandaremus, ut sæpe fecimus. Cum
autem Resp. in qua omnis mea cura, cogitatio, opera
poni solebat, nulla esset omnino: illæ scilicet literæ con
ticuerunt forenses & senatoriæ. Nihil autem agere
cũ animus non posset, in ijs studijs ab initio uersatus
ætatis: existimaui honestissime molestias deponi posse,
si me ad philosophiam retulissem. Cui cum multum
adolescens discendi causa temporis tribuissem: postea
quàm honoribus inseruire cœpi, meq; totum Reip.
tradidi: tantum erat philosophiæ loci, quantum super
fuerat amicorum & Reip. temporis. Id autem omne
consumebatur in legendo: scribendi otium non erat.
Maximus igitur in malis hoc tantum boni assecuti ui
demur: ut ea literis mandaremus, quæ nec satis erant
nota nostris, & erant cognitione dignissima. Quid
est enim per deos optabilius sapientia? quid præstan
tius? quid homini melius? quid homine dignius? Hác
qui expetunt igitur philosophi nominantur: nec quic
quam aliud est philosophia si interpretari uelis q̃
studium sapientiæ. Sapientia autem est (ut à ueteri-
bus philosophis definitum est) rerum diuinarum &
humanarum causarumq;, quibus hæ res continentur:
scientia: cuius studium qui uituperat, haud sanè in-
telligo, quidnam sit, quod laudandum putet. Nam siue
oblectatio quæritur animi, requiesq; curarum: quæ
conferri cum eorum studijs potest, qui semper aliqd
acquirunt, quod spectet & ualeat ad bene beateq;

uiuendum? Siue ratio constantiæ, uirtutisq; quæritur, aut hæc ars est, aut nulla omnino, per quam eas assequamur. Nullam dicere maximarum rerum artem esse, cum minimarum sine arte nulla sit. hominum est parum consyderate loquentium, atq; in maximis rebus errantium. Si autem est aliqua disciplina uirtutis: ubi ea quæretur, cum ab hoc discendi genere discesseris? Sed hæc cum ad philosophiam cohortamur: accuratius solent disputari, quod alio quidem libro fecimus. Hoc autem tempore tantum nobis declarandum fuit, cur orbati Reip. muneribus ad hoc nos studium potissimum contulissemus. Occurritur autem nobis & quidem à doctis & eruditis quærentibus, satis'ne constanter facere uideamur: qui cum præcipi nihil posse dicamus: tamen & alijs de rebus disserere soleamus: & hoc ipso tempore præcepta officij persequamur. Quibus uellem satis cognita esset nostra sententia. Non enim sumus ij, quorum uagetur animus errore, nec habeat unquam quid sequatur. Quæ enim esset ista mens, uel quæ uita potius, non solum disputandi, sed etiam uiuendi, ratione sublata? Nos autem ut cæteri, qui alia certa, alia incerta esse dicunt, sic ab his dissentientes, alia probabilia, contra alia improbabilia esse dicimus. Quid est ergo quod me impediat ea, quæ mihi probabilia uideantur, sequi? quæ contra improbare: atq; affirmandi arrogantiam uitare, fugere temeritatem, quæ à sapientia dissidet plurimum. Contra autem omnia disputantur à nostris, q̃d hoc ipsum probabile elucere non possit, nisi ex utraq; parte causarũ eẽt facta cõtentio. Sed hæc ex

planata sunt in academicis nostris satis (ut arbitror) diligenter. Tibi autem mi Cicero, quanquam in antiquissima, nobilissimaq; philosophia Cratippo authore uersaris his simullimo q ista præclara pepererunt: tamen hæc nostra finitima uestris ignota esse nolui. Sed iam ad instituta pergamus. Quinq; igitur rationibus propositis officij persequendi, quarum duæ ad decus, honestatemq; pertinent, duæ ad commoda uitæ, copias, opes, facultates, quinta ad eligendi iudicium: siquando ea, quæ dixi pugnare inter se uiderentur. Honestatis pars perfecta est, quam quidem tibi cupio esse notissimam. Hoc autem, de quo nunc agimus, id ipsum est, quod utile appellatur. In quo uerbo lapsa consuetudo deflexit de uia: sensimq; eo deducta est, ut ab honesto utile secerneret: & constitueret honestum aliquod, quod utile non esset: & utile, quod non honestum: qua nulla pernities maior hominum uitæ potuit afferri. Summa quidem authoritate philosophi seuere: sanè, atq; honeste, hæc tria genera confusa cogitatione distingunt. Quicquid enim iustum sit, id utile etiam esse censent. Itemq; quod honestum, idem esse iustum. Ex quo efficitur, ut qcqd honestum sit, idē sit utile. Quod qui parum prospiciunt, hi sæpe uersutos homines et callidos admirantes eorum malitiam sapientiam iudicant. Quorum error eripiendus est: omnisq; opinio ad eam speciem traducenda, ut honestis consilijs, iustisq; factis non fraude & malitia se intelligant ea, quæ uelint, consequi posse. Quæ ergo ad uitam hominum tuendam pertinent, partim sunt inanimata, ut Aurum, Argentum, ut ea quæ gignun

tur è terra, ut alia eiusdem generis partim animalia, quæ habent suos impetus & rerum appetitus. Eorũ autem alia rationis expertia sunt, alia ratione utentia. Expertes rationis sunt Equi, Boues, reliquæ pecudes, Apes, quarum opere efficitur aliquid ad hominum usum, atq; uitam. Ratione autem utentium duo genera ponuntur. Vnum deorum, Alterum hominũ. Deos placatos Pietas efficiet & Sanctitas. Proxime autem & secundum deos homines hominibus maxime utiles esse possunt. Earumq; iterum rerum, quæ noceant, & obsint, eadem diuisio est. Sed quia deos nocere non putant: his exceptis homines hominibus plurimum obesse uel prodesse arbitrantur. Ea enim ipsa quæ inanimata diximus, pleraq; sunt hominum effecta operis, quæ nec haberemus nisi manus et ars accessissent: nec his sine hominum administratione uteremur. Neque enim ualetudinis curatio, neq; nauigatio, neq; agricultura, neq; frugum, fructuumq; reliquorum perceptio, & conseruatio, sine opera hominum ulla esse potuisset. Iam uero & earum rerum, quibus abundaremus, exportatio, & earum, quibus egeremus, inuectio certe nulla esset: nisi his muneribus homines fungerentur. Eademq; ratione, nec lapides exciderentur à terra ad usum nostrum necessarij, nec Ferrum, Aurum, Aes, Argentum effoderẽtur penitus abditum, sine hominum labore et manu. Tecta uero quibus & frigorum uis pelleretur, & calorum molestiæ sedarentur: unde aut initio generi humano darĩ potuissent: aut postea subuenire, si aut ui tempestatis, aut terræmotu, aut uetustate cecidissent: nisi communis

uita ab hominibus harum rerum auxilia petere didicisset? adde ductus aquarum, deriuationes fluminum, agrorũ irrigationes: moles oppositas fluctibus, portus manu factos: quæ non sine hominum opere habere possemus. Ex quibus omnibus, multisq; alijs perspicuum est, qui fructus, quæq; utilitates ex rebus ijs, quæ sunt inanimatæ percipiantur: eas nos nullo modo sine hominum manu, atq; opera capere potuisse. Qui deniq; ex bestijs fructus, aut quæ commoditas, nisi homines adiuuarent, percipi posset? Nam et qui principes inueniendi fuerunt, quem ex quaq; belua usum habere possemus: homines certe fuerunt. Nec hoc tempore sine hominum opera, aut pascere equos, aut domare, aut tueri, aut tempestiuos fructus ex his capere possemus. Ab eisdemq; & ea, quæ nocent, interficiuntur: & quæ usui possunt esse capiuntur. Quid enumerem artium multitudinem, sine quibus uita omnino nulla esse potuisset? Quis enim ægris subuenisset, quæ esset oblectatio ualentium, qui uictus, aut cultus, nisi tam multæ nobis artes ministrarentur? Quibus rebus exculta hominum uita tantum destitit à uictu & cultu bestiarum. Vrbes uero sine hominum cœtu non potuissent, nec ædificari, nec frequentari. Ex quo leges mores'q; cõstituti, tum iuris æqua descriptio, certa'q; uiuendi disciplina, ꝑ quas bene beateq; uiuitur. quas res & mansuetudo animorum consecuta & uerecundia est. effectumq; est, ut esset uita munitior, atque ut dando & accipiendo, permutandis'q; facultatibus & commodis, nulla re egeremus. Longiores hoc loco sumus, quàm necesse est.

Quis est enim cui non perspicua sint illa, quæ pluribus uerbis à Panætio commemorantur? neminem neq; ducem bello, nec principẽ domi, magnas res et salutares sine hominum studijs gerere potuisse. Commemoratur, ab eo Themistocles, Pericles, Cyrus, Agesilaus, Alexander, quos negat sine adiumentis hominum tantas res efficere potuisse. Vtitur in re non dubia testibus non necessarijs. Atque ut magnas utilitates, adipiscimur conspiratione hominum, atq; consensu sic nulla tam detestabilis pestis est, quæ non homini ab homine nascatur. Est Dicæarchi liber de interitu hominum, peripatetici magni, & copiosi. qui collectis cæteris causis eluuionis, pestilentiæ, uastitatis belluarum, etiam repentinæ multitudinis, quarum impetu docet quædam hominum genera esse consumpta. Deinde comparat quanto plures deleti sunt homines hominum impetu, idest bellis, aut seditionibus, quàm omni reliqua calamitate. Cũ igitur hic locus nihil habeat dubitationis, quin homines plurimum hominibus & prosint, & obsint: proprium hoc statuo esse uirtutis: conciliare sibi animos hominum: & ad usus suos adiungere. Itaq; quæ in rebus in animis, quæq; in usu & tractatione belluarum fiunt: utiliter ad hominum uitam, artibus ea tribuuntur operosis. Hominum autẽ studia ad amplificationem nostrarũ rerũ prompta ac parata uirorũ præstãtiũ sapiẽtia et uirtute excitatur. Etenim uirtus ferè oĩs in tribus rebus uertitur. quarũ una est in ꝑspiciendo, q̃d in quaq; re uerũ, syncærumq; sit: q̃d consentaneũ cuiq;: q̃d consequẽs: ex quo quæq; gignantur, quæ cuiusque rei sit causa.

Alterum cohibere motus animi turbatos quos græci πάθη nominant: appetitiones, quas illi ὁρμὰς obedientes efficere rationi. Tertium ijs, qbus cũ congregamur, uti moderate & scienter: quorum studijs ea, quæ natura desyderat, expleta, cumulataq; habeamus. Per eos deniq; siquid importetur nobis incommodi, propulsemus, ulciscamurq; eos, qui nocere nobis conati sunt: tantaq; pœna afficiamus, quantum æquitas humanitasq; patitur. Quibus autem rationibus hanc facultatem asseq possumus, ut hominũ studia complectamur: eaq; teneamus, dicemus. Neq; ita multo post, sed pauca ante dicenda sunt. Magnam uim esse in fortuna in utranq; partem, uel ad secundas res uel aduersas quis ignorat? Nam & cum prospero flatu eius utimur, ad optatos exitus prouehimur: & cum reflauit, affligimur. Hæc igitur ipsa fortuna cæteros casus rariores habet. Primum ab inanimis procellas, tempestates, naufragia, ruinas, incendia. Deinde à bestijs ictus, morsus, impetus. Hæc igitur (ut dixi) rariora. At uero interitus exercituum, ut proxime trium, sæpe multorum clades imperatorum, ut nuper summi ac singularis uiri, inuidiæ præterea multitudinis, atq; ob eas benemeritorum sæpe ciuium expulsiones, calamitates, fugæ. Rursusq; secundæ res, honores, imperia, uictoriæ, quanquam fortuita sunt, tamen sine hominum operibus & studijs neutram in partem effici possunt. Hoc igitur cognito, dicendum est quo nam modo hominum studia ad utilitates nostras allicere atq; excitare possimus. Quæ si longior fuerit oratio, cum magnitudine utilitatis comparetur. Ita for-

tasse etiam breuior uidebitur·Quæcunq; igitur homi nes homini tribuunt ad eum augendum atq; honestã dum: aut beneuolentiæ gratia faciunt, cum aliqua de causa quempiam diligunt: aut honoris: si cuius uirtu= tem suscipiunt: & siquem dignum fortuna quam amplissima putant: aut cui fidem habent, & bene re bus suis consulere arbitrantur: aut cuius opes metu- unt, aut contra à quibus aliquid expectant· ut cum reges populares'ue homines largitiones aliquas propo nunt, aut postremo pretio aut mercede ducutur·Quæ sordidissima quidem est ratio & inquinatissima: & ijs, qui ea tenentur, & illis, qui ad eam confugere co nantur·Male enim se res habet, cum quod uirtute effi ci debet, id tentatur pecunia·Sed quoniã nonnunquã subsidium hoc necessarium est, quemadmodum sit utendum eo, dicemus, si prius ijs de rebus, quæ uirtu= ti propiores sunt, dixerimus· Atque etiam subijciunt se homines imperio alterius & potestati pluribus de causis·Ducuntur enim, aut beneuolentia, aut benefi- ciorum magnitudine, aut dignitatis præstantia, aut spe sibi id utile futurum, aut metu, ne ui parere co- gantur: aut spe largitionis, promissionis'q; capti: aut postremo, ut sæpe in nostra Rep· uidemus, mercede conducti·Rerum autem omnium nec aptius est q̃cquã ad opes tuendas ac tenendas quàm diligi: nec alie- nius, quàm timeri·Præclare Ennius·

Quem metuunt oderunt,
Quem quisq; odit perijsse expetit·

Multorum autem odijs nullas opes posse obsistere: si antea fuit ignotum, nuper est cognitum·Nec uero hu

ius tyranni solum, quem armis oppressa pertulit ciuitas, interitus declarat, quantum odium hominum ualet ad pestem. sed reliquorum similes exitus tyrannorum: quorum haud ferè quisquam interitum similem effugit: malus enim custos diuturnitatis metus. contràq; beneuolentia fidelis est uel ad perpetuitatem. Sed ijs, qui ui oppressos imperio coercent, sit sanè adhibenda sæuitia, ut heris in famulos, si aliter teneri non possunt. Qui uero in libera ciuitate ita se instruunt, ut metuantur, his nihil potest esse dementius. Quamuis enim demersæ sint leges alicuius opibus quamuis tremefacta libertas: emergunt tamen hæc aliquando aut iudicijs tacitis, aut occultis de honore suffragijs. Acriores autem morsus sunt intermißæ libertatis, quàm retentæ. Quod igitur latissime patet, neq; ad incolumitatem solum, sed etiam ad opes & potentiam ualet plurimum: id amplectamur, ut metus absit, charitas retineatur. Ita facillime quæ uolumus, & priuatis in rebus & in Rep. consequemur. Etenim qui se metui uolent, à quibus metuuntur, eosdem metuant ipsi necesse est. Quid enim censemus superiorem illum Dionysium, quo cruciatu timoris angi solitum, qui cultros metuens tonsorios candente carbone sibi adurebat capillum? Quid Alexandrum Phæreum, quo animo uixisse arbitremur? qui (ut scriptum legimur) cum uxorem Theben admodum diligeret: tamen ad eam ex epulis in cubiculum ueniens, barbarum, & eum quidem (ut scriptum est) compunctum notis threijcijs districto gladio iubebat anteire. Præmittebatq; de stipatoribus

ſuis, qui perſcrutarentur arculas muliebres, & ne qđ in ueſtimentis occultaretur telum, exquirerent. O' miſerum, qui fideliorem & barbarum & ſtigmatiam putaret quàm coniugem. Nec eum fefellit opinio. ab ea eſt enim ipſe propter pellicatus ſuſpicionem interfectus. Nec uero ulla uis imperij tanta eſt, quæ premente motu poſſit eſſe diuturna. Teſtis eſt Phalaris, cuius eſt præter cæteros nobilitata crudelitas: qui non ex inſidijs interijt, ut is, quē modo dixi, Alexander. Non à paucis, ut hic noſter, ſed in quem uniuerſa Agrigentinorum multitudo impetum fecit. Quid Macedones? non'ne Demetrium reliquerunt, uniuerſiq; ſe ad Pyrrhum contulerunt? Quid Lacedæmonios iniuſte imperantes? non'ne repente omnes ferè ſocij deſeruerunt: ſpectatoresq; ſe otioſos præbuerunt leuctricæ calamitatis? Externa libentius in tali re quàm domeſtica recordor. Veruntamen quandiu imperium Po. Ro. beneficijs tenebatur, non iniurijs: bella aut pro ſocijs, aut de imperio gerebantur: exitus erant bellorum aut mites, aut neceſſarij. Regum, populorum, nationum, portus erat & refugium Senatus: noſtri autem magiſtratus, imperatoresq; ex una hac re maximam laudem capere ſtudebant, ſi prouincias, ſi ſocios æquitate, & fide defendiſſent. Itaque illud patrocinium orbis terræ uerius quàm imperium poterat nominari. Senſim hanc conſuetudinem & diſciplinam iam antea minuebamus: poſt uero Syllæ uictoriam penitus amiſimus. Deſitum eſt enim uideri quicquam in ſocios iniquū, cum extitiſſet etiam in ciues tanta crudelitas.

Ergo in illo secuta est honestam causam non honesta uictoria. Est enim ausus dicere hasta posita, cum bona in foro uenderet, & bonorum uirorum & locupletum, & certe ciuium, praedam suam se uendere. Secutus est qui in causa impia, uictoria etiã foediore, non solum singulorum ciuium bona publicaret, sed uniuersas'q; prouincias, regiones'q; uno calamitatis iure comprehenderet. Itaq; uexatis & perditis exteris nationibus ad exemplum amissi imperij, portari in triumpho Massiliam uidimus, & ex ea urbe triumphari, sine qua nunquam nostri imperatores ex transalpinis bellis triumpharunt. Multa praeterea commemorarẽ nefaria in socios: si hoc uno Sol quicquam uidisset indignius. iure igitur plectimur. Nisi enim multorum impunita scelera tulissemes: nunquam ad unum tanta peruenisset licentia. A' quo quidem rei familiaris ad paucos: cupiditatum ad multos improbos uenit haereditas. Nec uero unquam bellorum ciuilium semen & causa deerit, dum homines perditi hastam illam cruentam & meminerint & sperabunt. quam Lucius Sylla cum uibrasset dictatore propinquo suo: idẽ sexto tricesimo anno post à sceleratiore hasta eadẽ nõ recessit. Alter autem, qui in illa dictatura scriba fuerat, in hac fuit quaestor urbanus. Ex quo debet intelligi talibus praemijs propositis nunqã defutura bella ciuilia. Itaq; parietes urbis modo stant et manent ij'q; ipsi iam extrema scelera metuentes. Rem uero publicam penitus amisimus. Atque in has clades incidimus (Redeundum est enim ad propositum) dum me tui, quàm chari esse, & diligi maluimus. Quae si po=

pulo Romano iniuste imperanti accidere potuerunt:
quid debent putare singuli? Quod cum perspicuũ sit,
beneuolentiæ uim esse magnam: metus, imbecillem: se
quitur ut disseramus quibus rebus possimus facillime
eam, quam uolumus adipisci, cum honore & fide
charitatem. Sed ea non pariter omnes egemus. Nã ad
cuiusq; uitam instituendam accommodandum est, à
multis ne opus sit an satis sit à paucis diligi. Certum
igitur hoc sit, & id quod & primum & maxime ne
cessariũ familiaritates habere fidas amantiũ nos ami
corũ, & nostra mirantium. Hæc enim est una res pror
sus, ut non differat multũ inter summos & mediocres
uiros: eaq; utrisq; propemodũ comparanda, honore et
gloria et beneuolẽtia ciuiũ fortasse nõ æque oẽs egent.
Sed tamen sicui hæc suppetunt, adiuuant aliquan-
tum tum ad cætera, tum ad amicitias comparandas.
Sed de amicitia alio libro dictum est: qui inscribitur
LAELIVS. Nunc dicamus, de gloria. q̃q̃ ea quoq;
de re duo sunt nostri libri. Sed attingamus, quando-
quidem ea in rebus maioribus administrandis adiu=
uat plurimum. Sũma igitur, et perfecta gloria constat
ex tribus his. Si diligit multitudo, si fidem habet, si cũ
admiratione quadam, honore nos dignos putat. Hæc
autem si est simpliciter breuiterq; dicendum, quibus
rebus pariuntur à singulis, eisdẽ ferè à multitudine.
Sed est alius quoq; quidem aditus ad multitudinem,
ut in uniuersorum animos tanquam influere possi-
mus. Ac primum de illis tribus, quæ ante dixi, bene-
uolentiæ præcepta uideamus. quæ quidem benefi-
ciis capitur maxime. Secundo autem loco benefica uo

luntate beneuolentia mouetur, etiam si res forte non suppetit. uehementer autem amor multitudinis cõmouetur ipsa fama et opinione liberalitatis, beneficentiæ, iustitiæ, fidei, omniũq; earũ uirtutum, quæ pertinent ad mansuetudinem morũ ac facilitatem. Etenim illud ipsum, quod decorum, honestumq; diximus, quia per se nobis placet, animosq; omniũ natura & specie sua commouet: maximeq; quasi perlucet, ex iis, quas commemoraui, uirtutibus: idcirco illos, in quibus eas uirtutes esse remur, à natura ipsa diligere cogimur. Atq; hæ quidem causæ sunt diligendi grauissimæ. Possunt enim præterea nonnullæ esse leuiores. Fides autem ut habeatur, duabus rebus effici potest: si existimabimur adepti coniunctam cum iustitia prudentiam. Nam et iis fidem habemus, quos plus intelligere quàm nos arbitramur: quosq; & futura prospicere credimus, & cum res agatur, in discrimenq; uentum sit: expedire rem, & consilium ex tempore capere posse. Hanc enim omnes existimant utilem: ueramq; prudentiã. Iustis autem et fidis hominibus idest bonis ita fides habetur, ut nulla sit in his fraudis iniuriæq; suspicio. Itaq; his salutem nostram, his fortunas, his liberos rectissime committi arbitramur. Harũ igitur duarũ ad fidem faciendam iustitia plus pollet. quippe cum ea sine prudentia satis habeat authoritatis: prudẽtia sine iustitia nihil ualet ad faciendã fidem. Quo enim qs uersutior & callidor est, hoc inuisior & suspectior detracta opinione probitatis. Quamobrem intelligentiæ iustitia coniuncta quantum uolet habebit ad faciẽdam fidem uirium. Iustitia sine prudentia multum po

terit, sine iustitia nihil ualebit prudentia. Sed nequis sit admiratus cur (cum inter omnes philosophos constet, à meq; ipso sæpe disputatum sit: qui unam haberet omnes habere uirtutes) Nũc ita seiũgam quasi possit quisquam qui non idẽ prudens sit, iustus esse. Alia est illa, cum ueritas ipsa limatur in disputatione, subtilitas. Alia cum ad opinionem communem omnis accommodatur oratio. Quamobrem ut uulgus, ita nos hoc loco loquimur, ut alios fortes, alios bonos uiros, alios prudentes dicamus. Popularibus enim uerbis est agendum & usitatis, cum loquamur de opinione populari. Idq; eodem modo fecit Panætius. Sed ad propositum reuertamur. Erat igitur ex tribus, quæ ad gloriam pertinerent, hoc tertiũ, ut cum admiratione hominum honore ab his digni iudicaremur. Admirantur igitur communiter illi quidẽ omnia, quæ magna & præter opinionem suam animaduerterunt. separatim autem in singulis si perspiciunt, nec opinata quidem bona. Itaq; eos uiros suspiciunt: maximisq; efferunt laudibus, in quibus existimant se excellentes quasdam et singulares uirtutes perspicere. Despiciunt autẽ eos et contemnunt, in qbus nihil uirtutis, nihil animi, nihil neruorũ putant. Non enim omnes eos contemnunt, de qbus male existimant. Nã quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, & ad faciẽdã iniuriã instructos, eos haud contemnunt qdem, sed de his male existimant. Quamobrem (ut ante dixi) contemnuntur ij, qui nec sibi, nec alteri prosunt (ut dicitur) in quibus nullus labor, nulla industria, nulla cura est. Admiratione quadã uero afficiuntur ij, q̃ anteire cæ

teros uirtute putantur: & cum omni carere dedecore, tum uero ijs uitijs, quibus alij non facile possunt obsistere. Nam & uoluptates blandissimæ dominæ sæpe maiores partes animi à uirtute detorquent. & dolorum cum admouentur faces, præter modum pleriq; exterrentur. uita, mors, diuitiæ, paupertas omnes homines uehementissime permouent. Quæ qui in utrãq; partem excelso animo, magnóq; despiciunt, cumq; aliqua his ampla & honesta res obiecta est, totósq; ad se conuertit & rapit, tum quis non admiretur splendorem, pulchritudinemq; uirtutis? Ergo & hæc animi despicientia admirabilitatem magnam facit, & maxime iustitia: ex qua una uirtute uiri boni appellãtur: mirifica quædam res multitudini uidetur. Nec iniuria. Nemo enim iustus esse potest, qui mortem, qui dolorem, qui exilium, qui egestatem timet: aut qui ea, quæ his sunt contraria, æqtati anteponit. Maximéq; admirantur eum, qui pecunia non mouetur: quod in quo uiro perspectum sit: hunc dignum spectatu arbitrantur. Itaq; illa tria, quæ proposita sunt, ad gloriam, omnia iustitia conficit, & beneuolentiam: quod prodesse uult plurimis, & ob eandem causam fidem: & admirationem, quod eas res spernit & negligit, ad quas pleriq; inflammati auiditate rapiuntur. Ac mea quidem sententia omnis ratio & institutio uitæ adiumenta hominum desyderat. In primisq; ut habeas, quibus cum possis familiares conferre sermones. quod est difficile, nisi speciem præ te boni uiri feras. Ergo etiam solitario homini, atq; in agro uitam agenti, opinio iustitiæ necessaria est: eoq; etiam magis,

quod

quod si eam non habebunt, iniusti habebuntur. Nullis præsidijs septi multis afficientur iniurijs. Atq; his etiam qui uendunt, emunt, conducunt, locant, contrahendisq; negotijs implicantur: iustitia ad regem gerẽdam necessaria est. cuius tanta uis est, ut nec illi quidem, qui maleficio & scelere pascuntur, possint sine ulla particula iustitiæ uiuere. Nam qui eorum cuipiam, qui unà latrocinantur, furatur aliqd, aut clã eripit, is ne sibi in latrocinio quidem reliquit locum. Ille autem, qui archipirata, dicitur: nisi æquabiliter prædam dispartiat: aut occidetur à socijs, aut relinquetur. Quinetiam leges latronum esse dicuntur, quibus pareant, quas obseruent. Itaq; propter æquabilem prædæ portionem & Bargulus Illyricus latro, de quo est apud Theopompum, magnas opes habuit. et multo maiores Viriatus Lusitanus: cui quidem exercitus nostri, imperatoresq; cesserunt. Quem C. Lælius, is qui sapiens usurpatur, prætor fregit, & comminuit: ferocitatemq; eius ita repressit, ut facile bellum reliquis traderet. Cum igitur tanta uis iustitiæ sit: ut ea etiã latronum opes firmet, atq; augeat: quantam eius uim inter leges & iudicia et instituta Reip. fore putamus? Mihi quidem non apud Medos solum (ut ait Herodotus) sed apud etiam maiores nostros fruendæ iustitiæ causa uidentur olim bene morati reges constituti. Nam cum premeretur initio multitudo ab ijs, qui maiores opes habebant: ad unum aliquem confugiebant uirtute præstantem: qui cum prohiberet iniuria tenuiores, æquitate constituenda, summos cum infimis pari iure retinebat. Eademq; constituen-

darum legum fuit causa, quae regum. Ius enim semper quaesitum est aequabile. Neq; enim aliter esset ius. Id si ab uno iusto & bono uiro consequebantur: eo erant contenti. Cum id minus contingeret: leges sunt inuentae, quae cum omnibus semper una atq; eadem uoce loquerentur. Ergo hoc quidem perspicuum est, eos ad imperandum deligi solitos, quorum de iustitia magna esset opinio multitudinis. Adiuncto uero hoc, ut ijdem etiam prudentes haberentur: nihil erat quod homines his authoribus non posse consequi se arbitrarentur. Omni igitur ratione colenda & retinenda iustitia est, tum ipsa propter se (nam aliter iustitia non esset) tum propter amplificationem honoris & gloriae. Sed ut pecuniae quaerendae non solum ratio est, sed etiam collocandae: quae perpetuos sumptus suppeditet, nec solum necessarios, sed etiam liberales: sic gloria quaerenda & collocanda ratione est. Quãquam praeclare Socrates hanc uiam ad gloriam proximam, & quasi compendiariam dicebat esse, siqs id ageret, ut qualis haberi uellet, talis esset. Quod si qui simulatione & inani ostentatione, & ficto non modo sermone, sed etiam uultu stabilem se gloriam consequi posse rentur: uehementer errant. Vera gloria radices agit, atq; etiã propagatur. ficta omnia celeriter tanquam flosculi decidunt. Nec simulatum potest quicquam esse diuturnum. Testes sunt permulti in utranq; partem, sed breuitatis causa familia erimus contenti una. Tib. enim Gracchus Publij filius, tandiu laudabitur, dum memoria rerum romanarũ manebit. At eius filij nec uiui probabantur à bonis,

& mortui numerũ obtinent iure cæsorũ. Qui igitur adipisci ueram iustitiæ gloriam uolent: iustitiæ fungãtur officijs: ea quæ essent, dictum est in superiore libro. Sed ut facillime quales simus, tales esse uideamur (& si in eo ipso uis maxima est, ut simus ij, qui haberi uelimus) tamen quædam præcepta danda sunt. Nã si quis ab ineunte ætate habet causam celebritatis et nominis: aut à patre acceptam (quod tibi mi Cicero arbitror contigisse) aut aliquo casu atq; fortuna, in hunc oculi oĩum conijciuntur: atq; in eo quid agat, quemadmodũ uiuat, iquiritur: et tanquam in clarissima luce uersetur, ita ut nullum obscurum potest, nec dictum eius esse nec factum. Quorum autem prima ætas propter humilitatem & obscuritatem in hominũ ignoratione uersatur: hi simulac iuuenes esse cœperũt magna spectare, & ad ea rectis studijs debent contendere. quod eo firmiore animo facient, quia non modo non inuidetur illi ætati, uerum etiam fauetur. Prima igitur est adolescenti commendatio ad gloriam, siqua ex bellicis rebus comparari potest. in qua multi apud maiores nostros extiterunt. Semper enim ferè bella gerebantur. Tua autem ætas incidit in id bellum, cuius altera pars sceleris nimium habuit, altera felicitatis parũ. Quo tamen in bello cum te Põpeius alæ alteri præfecisset: magnã laudem et à summo uiro et ab exercitu consequebare, equitando, iaculando, omnia militari labore tolerãdo. atq; ea qdẽ tua laus pariter cum Rep. cecidit. Mihi aũt hæc oratio suscepta non de te est, sed de genere toto. Quãobrẽ ad ea, quæ restãt, pgamus. Vt igitur in reliqs rebus multo maiora sunt

opera animi q̃ corporis, sic hæ res, quas persequimur ingenio ac ratione gratiores sunt quàm illę, quas uiribus. Prima igitur commendatio proficiscitur à modestia, tum pietate in parentes, tum in suos beneuolentia. facillime autem in optimam partem cognoscuntur adolescentes, qui se ad claros & sapientes uiros bene consulentes Reip. contulerunt. Quibus cum si frequẽtes sunt, opinionem afferunt populo, eorum fore se similes, quos sibi ipsi delegerunt ad imitandum. Publij Rutilij adolescentiam ad opinionem & innocentiæ & iuris scientiæ P. Mutij commendauit domus. Nam L. quidem Crassus, cum esset admodum adolescens, non aliunde mutuatus est: sed sibi ipse peperit maximam laudem ex illa accusatione nobili & gloriosa, ex qua ætate qui exercentur laude affici solent, ut de Demosthene accepimus. Ea ætate L. Crassus ostendit, id se in foro optime iam præmeditatum facere: quod etiam tum poterat domi cum laude meditari. Sed cum duplex sit ratio orationis, quarũ in altera sit sermo, in altera contentio: non est id dubium, quin contentio orationis plurimum possit, & maiorẽ uim habeat ad gloriam. Ea est enim quam eloquentiam dicimus. Sed tamen difficile dictu est, quantopere conciliet animos hominum comitas, affabilitasq; sermonis. Extant epistolæ et Philippi ad Alexandrum, & Antipatri ad Cassandrum, & Antigoni ad Philippum trium prudentissimorũ (sic enim accepimus) quibus præcipiunt, ut oratione benigna multitudinis animos ad beneuolentiam alliciant: militesq; blando appellando sermone deliniant. Quæ autem in multi

tudine cum contentione habetur oratio, ea sæpe uniuersam excitat gloriam. Magna est enim admiratio copiose, sapienterq; dicentis. quem qui audiunt, intelligere etiam & sapere plus quàm cæteros arbitrantur. Si uero inest in oratione mista modestiæ grauitas: nil admirabilius fieri potest, eoq; magis si ea sunt in adolescente. Sed cum sint plurima causarum genera, quæ eloquentiam desyderant: multiq; in nostra Rep. adolescentes, & apud iudices & apud Senatum dicendo laudem assecuti sunt: maxima etiam admiratio est in iudicijs. quorum ratio duplex est. Nam ex accusatione & defensione constat. quarum et si laudabilior est defensio, tamen etiam accusatio probata persæpe est. Dixi pauloante de Crasso. Idem fecit adolescens M. Antonius etiam P. Sulpitij eloquentiam accusatio illustrauit: cum seditiosum & inutilem ciuẽ C. Norbanum in iudicium uocauit. Sed hoc quidem non est sæpe faciendum, nec unquam, nisi aut Reip. causa, ut duo Luculli. aut patrocinio, ut nos pro Siculis, pro Sardis. pro M. Albutio Iulius Cæsar. In accusando etiam Manlio L. Fusij cognita industria est. Semel igitur, aut non sæpe certe. Sin erit cui faciendũ sit sæpius, Reip. tribuat hoc muneris, cuius inimicos ulcisci sæpe, non est reprehendendum, modus tamen adsit. Duri enim hominis, uel potius uix hominis uidetur, periculum capitis inferre multis. Id enim tum periculosum ipsi est, tum etiam sordidum ad famam, committere, ut accusator nominetur. Quod contingit M. Bruto summo genere nato illius filio, qui iuris ciuilis in primis peritus fuit. Atq; etiam hoc præceptũ

officij diligenter tenendum est, nequem unquam innocentem in iudiciũ capitis arcessas. Id enim sine scelere fieri nullo pacto potest. Nam quid est tam inhumanum quàm eloquentiam à natura ad salutem hominum, & ad conseruationem datam, ad bonorum pestem, perniciemq́; conuertere? Nec tamen ut hoc fugiendum est, ita habendum est religioni contrarium, nocentem aliquando & nefarium, impiumq́; defendere. Vult hoc multitudo: patitur consuetudo: fert etiã humanitas. Iudicis est semper in causis uerũ sequi: patroni nonnũquam uerisimile, etiam si minus sit uerũ, defendere. Quod scribere præsertim cum de philosophia scriberem, nõ auderem, nisi idem placeret grauissimo stoicorum Panætio. Maxime autem et gloria paritur & gratia defensionibus: eoq; maior siquando accidit, ut ei subueniatur, qui potentis alicuius opibus circunueniri, urgeriq́; uideatur. ut nos, et sæpe aliâs, & adolescentes contra L. Syllæ dominantis opes pro Sexto Roscio Amerino fecimus: quæ (ut scis) extat oratio. Sed expositis adolescentium officijs, quæ ualeant ad gloriã adipiscendam, deinde de beneficẽtia, ac liberalitate dicendum est. cuius est ratio duplex. Nam aut opera benigne fit indigentibus, aut pecunia. Facilior est hæc posterior, locupleti præsertim. Sed illa lautior ac splendidior, & uiro forti, claroq; dignior. Quanquam enim in utroq; inest gratificandi liberalis uolũtas, tamen altera ex arca, altera ex uirtute depromitur. Largitioq;, quæ fit ex re familiari, fontem ipsum benignitatis exhaurit. Ita benignitate benignitas tollitur. Qua quo in plures usus sis, eo minus in

multos uti possis. Atqui opera idest uirtute & indu-
stria benefici & liberales erunt: primum quo pluri-
bus profuerint, eo plures ad benigne faciendum adiu
tores habebunt. deinde consuetudine beneficentiae pa
ratiores erunt, et tanquam exercitatiores ad bene de
multis promerendum. praeclare in epistola quadam
Alexandrum filium Philippus accusat: quod largi-
tione beneuolentiã Macedonum consectetur. Quod
te malum inquit, rationis in istam spem induxit: ut
eos tibi fideles putares fore, quos pecunia corrupisses?
An tu id agis, ut Macedones non te regem suum, sed
ministrum & praebitorem putent? Quo quid sordi-
dius regi? melius etiã, quod largitionem corruptelam
dixit esse. Fit enim deterior qui accipit, atq; ad id idẽ
semper expectandũ paratior. hoc ille filio. sed prae
ceptum putemus omnibus. Quamobrem id quidẽ non
est dubium, quin illa benignitas, quae constat ex ope-
ra & industria, & honestior sit, & latius pateat, &
possit prodesse pluribus. Nonnunquam tamen est lar-
gĩedum, nec hoc benignitatis genus omnino repudiã
dum est: & saepe idoneis hominibus indigentibus de
re familiari impertiendum, sed diligenter, atq; mo-
derate. Multi enim patrimonia effuderunt inconsul-
te largiendo. Quid autem est stultius, quàm quod li
benter facias, curare, ut id diutius facere non possis?
Atq; etiam sequuntur largitionem rapinae. Cũ enim
dando egere coeperunt: alienis bonis manus afferre co
guntur. Ita cum beneuolentiae cõparãdae causa bene
fici esse uelint: non tanta studia assequũtur eorũ, qui
bus dederunt: quanta odia eorum, quibus ademerũt.

Quamobrem nec ita claudenda est res familiaris, ut eam benignitas aperire non possit: nec ita reseranda, ut pateat omnibus. Modus adhibeatur, isq; referatur ad facultates. Omnino meminisse debemus, id quod à nostris hominibus saepissime usurpatum: iamq; in prouerbij consuetudinem uenit: largitionem fundum non habere. Etenim quis potest esse modus, cum & ijdem qui consueuerunt, & illud idem alij desyderent? Omnino duo sunt genera largorum, quorum alteri prodigi, alteri liberales. Prodigi qui epulis, & uiscerationibus, & gladiatorum muneribus, ludorum, uenationumq; apparatu pecunias profundunt in eas res, quarum memoriam, aut breuem, aut nullam sint relicturi omnino. Liberales autem, qui suis facultatibus, aut captos à praedonibus redimunt: aut aes alienum suscipiunt amicorum causa, aut in filiarum collocatione adiuuant: aut opitulantur, uel in re quaerenda, uel augenda. Itaq; miror quid in mentem uenerit Theophrasto in eo libro, quem de diuitijs scripsit: in quo multa praeclare, illud absurde. Est enim multus in laudanda magnificentia & apparatione popularium munerum: taliumq; sumptuum facultatem, fructum diuitiarum putat. Mihi autem ille fructus liberalitatis, cuius exempla pauca posui, multo & maior uidetur, & certior. Quanto Aristoteles grauius & uerius nos reprehendit: qui has effusiones pecuniarum non admiremur: quae fiunt ad multitudinem deliniendam. At ij, qui ab hostibus obsidentur, si emere aquae sextarium mina cogerentur: hoc primo auditu incredibile nobis uideri, omnesq; mirari. Sed

cum attenderint ueniam necessitati dari: in his immanibus iacturis, infinitisq; sumptibus, nihil nos magnopere mirari. cum praesertim neq; necessitati subueniatur: nec dignitas augeatur. ipsaq; illa delinitio multitudinis ad breue, exiguumq; duratura sit tempus. eaq; a leuissimo quoq; animo. in quo tamen ipso una cum satietate memoria quoq; moriatur uoluptatis. Bene etiam colligitur, haec pueris, & mulierculis, & seruis, & seruorum simillimis liberis esse grata, Graui uero homini, & ea quae fiũt iudicio certo ponderanti probari posse nullo modo. Quanquam intelligo in nostra ciuitate inueterasse iam bonis temporibus, ut splendor aedilitatum ab optimis uiris postuletur. Itaq; P. Crassus cum cognomine diues, tum copiis, functus est aedilitio maximo munere. Et paulo post L. Crassus cum omniũ hominum moderatissimo. Quinto Mutio magnificentissima aedilitate functus est. Deinde C. Claudius Appii filius. Multi post. Lucullus, Hortensius, Syllanus. Omnes autem P. Lentulus me cõsule uicit superiores. Hunc est Scaurus imitatus. Magnificentissima uero nostri Pompeii munera secundo consulatu: in quibus omnibus, quid mihi placeat, uides. Vitanda tamen est suspicio auaritiae. Nã Mamerco homini ditissimo praeterimissio aedilitatis, consulatus repulsam attulit. Quare etsi postulatur a populo, bonis uiris si non desyderantibus, attamen approbantibus faciendum est: modo pro facultatibus nos ipsi ut fecimus. Et siquando aliqua res maior, aut utilior populari largitione acquiritur: ut Oresti nuper prandia in semitis decimae nomine magno honori fuerũt.

Ne Marco quidẽ Seio uitio datum est, quod in caritate annonæ asse modium populo dedit. Magna enim se & inueterata inuidia nec turpi iactura quãdo erat ædilis, nec maxima liberauit. Sed honori summo nuper nostro Miloni fuit. quod gladiatoribus emptis Reip. causa, quæ salute nostra continebatur: omnes P. Clodij conatus furoresq; cõpressit. Causa igitur largitionis est, si aut necesse est, aut utile. In his autẽ ipsis mediocritatis regula optima est. L. quidem Philippus Q. Fabij filius magno uir ingenio, in primisq; clarus gloriari solebat: se sine ullo munere adeptum esse omnia, quæ haberentur amplissima. Dicebat idem Cotta, Curio. Nobis quoq; licet in hoc quodammodo gloriari. Nam pro amplitudine honorum, quos cunctis suffragijs adepti sumus: nostro quidem anno (quod contigit eorum nemini, quos modo nominaui) sane exiguus sumptus ædilitatis fuit. Atq; etiã illæ ipensæ meliores sunt, muri, naualia, portus, aquarum ductus, omniaq; quæ ad usum Reip. pertinent. Quanquam qđ præsens tanquam in manu datur iucũdius est, tamen hæc in posterum gratiora, theatra, porticus, noua templa. Verecundius reprehendo propter Pompeium. Sed doctissimi nõ probant, ut et hic ipse Panætius, quẽ multũ in his libris secutus sum, nõ interpretatus. et Phalereus Demetrius, q Periclẽ principẽ Græciæ uituperabat, qđ tantã pecuniã in præclara illa propylea coniecit. Sed de hoc gñe toto in his libris quos de Rep. scripsi, diligenter est disputatũ. Tota igitur ratio taliũ largitionũ genere uitiosa est, tẽporibus necessaria, et tamẽ ipsa & ad facultates accõmodãda

et mediocritate moderanda est. In illo autẽ altero genere largiendi, quod à liberalitate proficiscitur: nõ uno modo in disparibus causis affecti esse debemus. Alia causa est eius, qui calamitate premitur: & eius qui res meliores quærit nullis suis rebus aduersis. Propensior benignitas esse debebit in calamitosos. nisi forte erunt digni calamitate. In ijs tamen, qui se adiuuari uolent, non ut ne affligantur, sed ut ad altiorẽ gradum ascendant, restricti omnino nullo modo esse debemus: sed in diligendis idoneis iudicium, & diligentiam adhibere. Nam præclare Ennius.

Benefacta male locata malefacta arbitror.

Quod autem tributum est bono uiro & grato, in eo cum ex ipso fructus est, tum etiam ex cæteris. Temeritate enim remota gratissima est liberalitas, eosq; eam studiosius pleriq; laudant, quod summi cuiusq; bonitas commune perfugium est omnium. Danda igitur opera est, ut his beneficijs quamplurimos afficiamus, quorum liberis, posterisq; prodatur memoria, ut his ingratis esse non liceat. Omnes.n. imemores beneficij oderunt: eamq; iniuriam in deterenda liberalitate sibi etiam fieri: eumq; qui faciat, communem hostem tenuiorum putant. Atque hæc benignitas etiam Reip. utilis est, redimi è seruitute captos: locupletari tenuiores: quod quidem uulgo solitum fieri ab ordine nostro in oratione Crassi scriptum copiose uidemus. Hanc ergo consuetudinem benignitatis largitioni munerum antepono. Hæc est grauium hominum, atq; magnorum: illa quasi assentatorum populi, multitudinis leuitatem uoluptate quasi titillãtiũ. Conuenit aũt tum in

dando munificum esse, tum in exigendo nō acerbū. In omniq; re contrahēda uēdēdo, emendo, conducendo, locando, in uicinitatibus et cōfinijs: æquū et facilē multa multis de iure suo concedentē. A' litibus uero quantū liceat, & nescio an paulo plus etiam quàm liceat, abhorrentem. Est enim non modo liberale, paulum non nunquam de suo iure decedere: sed interdum etiam fructuosum. Habenda autem est ratio rei familiaris, quā qdē delabi sinere flagitiosum est. sed ita ut illi beralitatis, auaritiæq; absit suspicio. Posse enim liberalitate uti, non spoliantem se patrimonio, nimirum est pecuniæ fructus maximus. Recte etiam à Theophrasto est laudata hospitalitas. Est enim (ut mihi uidetur) ualde decorum, patere domos hominum illustrium illustribus hospitibus. Idq; etiam Reip. est ornamento, homines externos hoc liberalitatis genere in urbe nostra non egere. Est etiam uehementer utile iis, qui honeste posse multa uolunt, per hospites apud externos populos ualere opibus & gratia. Theophrastus scribit quidem Cimonem Athenis etiam in suos curiales Laciadas hospitalem fuisse. Ita enim instituisse: & uillicis imperasse, ut omnia præberentur, qcunq; Laciades in uillā suam diuertisse. Quæ autem opera, non largitione, beneficia dantur: hæc tum in uniuersam Rēp. tum in singulos ciues conferuntur. nam in iure cauere, consilio iuuare, atq; hoc scientiæ genere prodesse quam plurimis uehementer, & ad opes augendas pertinet, & ad gratiam. Itaque cum multa præclara maiorum, tum quàm optime constituti iuris ciuilis summo semper in honore fu-

it cognitio, atq; interpretatio · quam quidem ante hanc confusionem temporum in possessione sua principes retinuerunt · Nunc ut honores, ut omnis dignitatis gradus, sic huius scientiæ splendor deletus est·id'q; eo indignius, quod eo tempore hoc contigit, cum his esset, qui omnes superiores, quibus honore par esset, scientia facile uicisset· Hæc igitur opera grata multis, & ad beneficijs astringendos homines accommodata· Atque huic arti finitima est dicendi, grauior facultas, & gratior & ornatior· Quid enim eloquentia laudabilius, et præstabilius, uel admiratione audiẽtium, uel spe indigentium, uel eorum, qui defensi sunt, gratia? Huic quoq; ergo à maioribus nostris est in tota dignitate principatus datus· diserti igitur hominis & facile laborantis, quod'q; in patrijs est moribus, multorum causas & non grauate, & gratuito defendentis, beneficia & patrocinia late patent· Admonebat me res, ut hoc quoq; loco intermissionem eloquentiæ, ne dicam interitum, deplorarẽ: ni uererer ne de me ipso aliquid uiderer queri· Sed tñ uidemus, q̃bus extinctis oratoribus, q̃ in paucis spes, q̃ in paucioribus facultas, q̃ in multis sit audacia· Cum autem omnes nõ possint, ne multi quidem, aut iuris periti esse, aut diserti: licet tamen opera prodesse multis, beneficia petentem, commendantem iudicibus, & magistratibus: uigilantem pro re alterius, eos ipsos, qui aut consulunt, aut defendunt rogantem· q̃d qui faciunt, plurimum gratiæ consequuntur· latissiméq; eorum manat industria· Iam illud non sunt admonẽdi (est enim in promptu) ut animaduertant, cum

alios iuuare uelint, ne quos offendant. Sæpe enim, aut eos lædunt, quos non debent: aut eos, quos non expedit: si imprudentes, negligentiæ est: si scientes, temeritatis. Vtendum etiam est excusatione aduersus eos, quos inuitus offendas quacunq; possis: quare id quod feceris necesse fuerit, nec aliter facere potueris. Certisq; operis & officijs erit, quod uiolatum est, compensandum. Sed cum in hominibus iuuandis, aut mores spectari, aut fortuna soleat: dictu quidem est procliue. Itaq; uulgo loquuntur sese in beneficijs collocandis mores hominum non fortunam sequi. Honesta oratio est. Sed quis est tandem, qui inopis & optimi uiri causæ, non anteponat in opera danda gratiam fortunati & potentis? A quo enim expeditior & celerior remuneratio fore uidetur, in eum ferè est uoluntas nostra propensior. Sed animaduertendum est diligentius quæ natura rerum sit. Nimirum enim inops ille si bonus est uir, etiam si referre gratiam non potest: habere certe potest. Commode autem quicunq; dixit pecuniam qui habeat, non reddidisse. & qui reddiderit, non habere. Gratiam autem & qui reddiderit habere, & qui habeat retulisse. At qui se locupletes, honoratos, & beatos putant: hi ne obligari quidem beneficio uolunt. quin etiam beneficium se dedisse arbitrantur: cum ipsi quãuis aliqd magnum acceperint: æque etiam à se aut postulari. aut expectari aliquid suspicantur. Patrocinio uero se usos, aut clientes appellari mortis instar putant. At uero ille tenuis cum quid factum sit, sese spectatum, non fortunam putant. non modo illi, qui est meritus,

ſed etiam illis, à quibus expectat (eget enim multis) gratum ſe uideri ſtudet. Neq; enim uerbis auget ſuũ munus, ſiquo forte fungitur: ſed etiam extenuat. uidendum'q; illud idem, quod ſi opulentum, fortunatum'q; defenderis: in illo uno aut forte in liberis eius manet gratia. Sin autem inopem, probum tamen & modeſtum, omnes non improbi humiles (quæ magna in populo multitudo eſt) præſidium ſibi paratum uident. Quamobrem melius apud bonos, quàm apud fortunatos beneficiũ collocari puto. Dãda omnino opera eſt, ut omni generi ſatisfacere poſſimus. Sed ſi res in contentionem ueniet, nimirum Themiſtocles eſt author adhibendus: qui cum conſuleretur utrum bono uiro pauperi, aut minus probato diuiti filiam collocaret: ego inquit, modo uirum, qui pecunia egeat, quàm pecuniam, quæ uiro. Sed corrupti mores, deprauati'q; ſunt admiratione diuitiarũ. quarum magnitudo q̃d ad unum quenq; noſtrum pertinet? illum fortaſſe adiuuat, qui habet, ne id quidem ſemper. Sed fac iuuare, potentior ſanè ſit, honeſtior uero quomodo? Quod ſi etiam bonus erit uir, ne impediant diuitiæ, quo minus iuuetur, modo ne adiuuent: ſit'q; omne iudicium non quàm locuples, ſed qualis quiſq; ſit. Extremum autem præceptum in beneficijs operáq; danda eſt, nequid contra æquitatem contendas, nequid po iniuria. Fundamentum enim perpetuæ commendationis & famæ eſt iuſtitia, ſine qua nihil poteſt eſſe laudabile. Sed quoniam de eo genere beneficiorum dictum eſt, quæ ad ſingulos ſpectant, deinceps de ijs, quæ ad uniuerſos, quæ'q; ad Rempub. pertinent,

disputandum est. Eorum autem ipsorũ partim eiusmodi sunt, ut ad uniuersos ciues pertineant, partim singulos ut attingant, quæ sunt etiam gratiora. Danda est opera omnino si possit, utrisq;, nec minus ut etiam singulis consulatur. Sed ita, ut ea res aut prosit, aut certe ne obsit Reip. C. Helij et P. Gracchi frumentaria magna largitio fuit. exhauriebat igitur ærariũ. modica M. Octauij & Reip. tolerabilis, et plebi necessaria. Ergo et ciuibus & Reip. salutaris. In primis autem uidendum erit ei, qui Remp. administrabit: ut suum quisq; teneat: neq; de bonis priuatorum publice diminutio fiat. Perniciose enim Philippus in tribunatu: cum legem agrariam ferret, quam tamen antiquari facile passus est: et in eo uehementer se moderatum præbuit. sed cum in agendo multa populariter, tum illud male, non esse in ciuitate duo millia hominum, qui rem haberent. Capitalis omnino oratio est ad æquationem bonorum pertinens. Qua peste quæ potest esse maior? Hanc enim ob causam maxime ut sua tenerẽtur, Resp. ciuitatesq; constitutæ sunt. Nã etsi duce natura congregabantur homines, tamen spe custodiæ rerum suarum urbium præsidia quærebant. Danda etiã opera est, ne (quod apud maiores nostros sæpe fiebat) propter ærarij tenuitatẽ, assiduitatemq; bellorũ tributum sit conferendum. Idq; ne eueniat multo ante erit prouidendum. Sin qua necessitas huius muneris alicui Reip. obuenerit (malo enim alteri quàm nostræ ominari) (neque tamen de nostra, sed de omni Rep. disputo) Danda erit opera, ut omnes intelligant, si salui esse uelint, necessitati esse parendum. Atq; etiã

omnes

omnes qui Rēp. gubernabunt, consulere debebunt, ut earum rerum copia sit, quæ sunt necessariæ. Quarū qualis comparatio fieri soleat, & debeat: non est necesse disputare. Est enim in promptu. tantum locus attingendus fuit. Caput autem est in omni procuratione negotij & muneris publici, ut auaritiæ pellatur etiam minima suspicio. utinam inquit C. Pontius Samnis ad illa tempora fortuna me seruasset: & tunc essem natus, quando Romani dona accipere cœpissent. non essem passus diutius eos imperare. Ne illi quidem multa secula expectanda fuerunt: modo enim hoc malum in hanc Remp. inuasit. Itaq; facile patior tunc potius Pontium fuisse, siquidē in illo tantum fuit roboris, Non dum centum & decem anni sunt, cum de pecunijs repetundis à L. Pisone lata est lex, nulla antea cum fuisset. At uero postea tot leges & proximæ quæq; duriores, tot rei, tot damnati, tantum italicum bellū propter iudiciorum metum excitatum, tanta sublatis legibus et iudicijs expilatio, direptioq; sociorum: ut imbecillitate aliorum non nostra uirtute ualeamus. Laudat Africanum Panætius, quod fuerit abstinens. quid ni laudetur? sed in illo alia maiora. Laus enim abstinentiæ non hominis est solum, sed etiam temporum illorum. Omni Macedonum gaza, quæ fuit maxima, potitus est Paulus. tantum in ærarium pecuniæ inuexit: ut unius imperatoris præda finem attulerit tributorum. At hic nihil in domum suam intulit præter memoriam nominis sempiternā. Imitatus patrem Africanus nihil locupletior Carthagine euersa. Quid? qui eius collega in censura fuit

L. Mummius? nunquid copiosior cum copiosissimam urbem funditus sustulisset? Italiam ornare quàm domum suam maluit. Quanquam Italia ornata, domus ipsa uidetur mihi ornatior. Nullum igitur uitium est tetrius (ut eo unde egressa est, referat se oratio) quàm auaritia, præsertim in principibus & Remp. gubernantibus. Habere enim quæstui Remp. non modo turpe est, sed scæleratum etiam & nefarium. Itaq; quod Apollo Pythius oraculo edidit Spartã nulla re alia, nisi auaritia esse perituram: id uidetur non solum Lacedæmonijs, sed & omnibus opulentis populis prædixisse. Nulla autem re conciliare facilius beneuolentiã multitudinis possunt ij, qui Reip. præsunt, quàm abstinentia & continentia. Qui uero se populares uolunt, ob eamq; causam aut agrariam rem tentant, ut possessores suis sedibus pellantur, aut pecunias creditas debitoribus condonandas putant: labefactant fundamenta Reip. concordiam primum tollunt: quæ esse non potest, cum alijs adimuntur, alijs condonantur pecuniæ. Deinde æquitatem, quæ tollitur omnis, si habere suum cuiq; non licet. Id enim est proprium, ut supra dixi, ciuitatis atq; urbis, ut sit libera, & non solicita suæ rei cuiusq; custodia: atque in hac pernitie Reip. ne illam quidem consequuntur, quam putant gratiam. Nã cui res erepta est, inimicus. cui data est, etiam dissimulat se accipere uoluisse: & maxime in pecunijs creditis occultat suum gaudium, ne uideatur non fuisse soluendo. At uero ille, qui accipit iniuriam, & meminit & præ se fert dolorem suum. nec si plures sunt ij, quibus improbe datum est, quàm illi qui

bus iniuste ademptum est: idcirco plus etiam ualent. non enim numero hæc iudicantur, sed pondere. Quā autem habet æquitatem, ut agrum multis annis, aut etiam seculis ante possessum, qui nullum habuit, habeat: qui autem habuit, amittat? At propter hoc iniuriæ genus Lacedæmonij Lysandrum Ephorum expulerunt. Agin regem (quod nunquam antea apud eos acciderat) necauerunt. Ex quo eo tempore tatæ discordiæ secutæ sunt, ut tyranni existerent: & optimates exterminarentur: & præclarissime constituta Resp. dilaberetur. Nec uero solum ipsa cecidit, sed etiam reliquam Græciam euertit contagionibus malorum, quæ à Lacedæmonijs profectæ manarunt latius. Quid nostros Gracchos Tib. Gracchi summi uiri filios, Africani nepotes, non'ne agrariæ contentiones perdiderūt? At uero Aratus Sicyonius iure laudatur: qui cum eius ciuitas L annos à tyrannis teneretur, profectus Argis Sicyonem, clandestino introitu urbe est potitus. Cum'q; tyrannum Metoclem improuiso oppressisset, sexcentos exules, qui fuerant eius ciuitatis locupletissimi, restituit, Rem'q; p. aduentu suo liberauit. Sed cum magnam animaduerteret in bonis & possessionibus difficultatem: quod & eos, quos & ipse restituerat, quorum bona alij possederant, egere iniquissimum arbitrabatur: & L. annorum possessiones mouere non nimis æquum putabat, propterea quod tam longo spatio multa hæreditatibus, multa emptionibus, multa dotibus detinebantur, sine iniuria iudicauit: neque illis adimi, neque his non satisfieri, quorum illa fuerant, oportere. Cum igi

tur statuisset opus esse ad eam rem constituendam pecunia: Alexandriam se proficisci uelle dixit: remq; integram ad reditum suum iussit esse. Isq; celeriter ad Ptolemæum suum hospitem uenit: qui tum regnabat alter post Alexandriam conditam: qui cum exposuisset, patriam se liberare uelle, causamq; docuisset: à rege opulento uir summus facile impetrauit, ut grandi pecunia adiuuaretur. Quam cum in Sicyonem attulisset: adhibuit sibi in consilium quindecim principes, cum quibus causas cognouit: & eorum qui aliena detinebant, et eorum, qui sua amiserant: præfecitq; æstimandis possessionibus: & ut persuaderent alijs, ut pecuniã accipere mallent, & possessionibus cederent: alijs ut commodius putarent numerari sibi, quod tanti esset, quàm suum recuperare. Ita perfectum est, ut omnes constituta concordia sine querela discederent. O' uirum magnum, dignumq;, qui in nostra Rep. natus esset. Sic par est agere cum ciuibus. non, ut bis iam uidimus, hastam in foro ponere: & bona ciuium uoci subijcere præconis. At ille græcus, id quod fuit sapientis et præstantis uiri, omnibus consulendum putauit. Eaq; est summa ratio, & sapientia summi ciuis, commoda ciuium defendere, non diuellere, atq; omnes æquitate eadem continere. Habitent gratis in alieno. Quid ita? ut cum ego emerim, ædificauerim, tuear, impendam, tu me inuito fruare meo. quid est aliud nisi alijs sua eripere, alijs dare aliena? Tabulæ uero nouæ quid habent argumenti, nisi ut emas mea pecunia fundum, & eum tu habeas, ego non habeam pecuniam? Quamobrem

ne sit æs alienum, quod Reip. noceat, prouidendum est: quod multis rationibus caueri potest: si hoc non fuerit, ut locupletes suum perdant: debitores lucrentur alienum. Nec enim ulla res uehementius Remp. continet, quàm fides: quæ esse nulla potest, nisi erit necessaria solutio rerum creditarum. Nunquam enim uehementius actum est quàm me consule, ne solueretur. armis & castris tentata res est ab omni genere hominum & ordine. quibus sic restiti, ut hoc tantum malum de Rep. tolleretur. Nũquam nec maius æs alienum fuit, nec melius, nec facilius dissolutum est. Fraudandi enim spe sublata, soluendi necessitas consecuta est. At uero hic noster uictor, nunc quidem uictus, quæ cogitarat, ea perfecit, cum eius iam nihil interesset. tanta in eo peccandi libido fuit, ut hoc ipsum eum delectaret peccare, etiam si causa nõ esset. Ab hoc igitur genere largitionis, ut alijs detur, alijs auferatur, aberunt ij, qui Remp. tuebuntur. In primisq; operam dabunt, ut iuris et iudiciorum æquitate suum quisq; teneat. Et neq; tenuiores propter imbecillitatem circumueniantur: neq; locupletibus ad sua uel tenenda, uel recuperanda obsit inuidia. Præterea quibuscunq; rebus uel belli uel domi poterunt, Remp. augeant imperio, agris, uectigalibus. Hæc magnorum hominum sunt. hæc apud maiores nostros factitata. Hæc genera officiorum qui persequuntur, cum summa utilitate Reip. magnam ipsi adipiscentur et gratiam et gloriam. In his autem utilitatum præceptis Antipater Tyrius stoicus, qui Athenis nuper est mortuus, duo præcepta censet esse à Panætio prætermissa, ualetudi-

nis curationem, & pecuniae. Quas res à summo phi losopho praeteritas arbitror, quod essent faciles. sunt certe utiles. Sed ualetudo sustentatur notitia sui corporis, & obseruatione earum rerum, quae res aut prodesse soleant aut obesse. & continentia in uictu omni atq; cultu corporis tuendi causa, & praetermittendis uoluptatibus. Postremo arte eorum, quorum ad scientiã haec pertinent. Res autem familiaris quaeri debet, his rebus, à quibus abest turpitudo. Conseruari autem diligentia & parsimonia, iisdem etiam rebus augeri. Has res commodissime Xenophon Socraticus persecutus est in eo libro, qui oeconomicus inscribitur. quẽ nos ista ferè aetate cum essemus, qua es tu nunc, è graeco in latinum conuertimus. Sed utilitatum comparatio (quoniam hic locus erat quartus à Panaetio praetermissus) saepe est necessaria. Nam & corporis commoda cum externis, & externa cum corporis. & ipsa inter se corporis, & externa cum externis comparari solent. Cum externis corporis, hoc modo comparãtur, ualere ut malis, quàm diues esse. Cum corporis externa, hoc modo. diues esse potius, quàm maximis corporis uiribus. Ipsa inter se corporis comparantur sic. bona ualetudo uoluptati anteponatur, uires celeritati. Externorum autem, ut gloria diuitijs, uectigalia urbana, rusticis. Ex quo genere comparationis illud est Catonis senis. à quo cum quaereretur quid maxime in re familiari expediret: respondit, bene pascere. Quid secundum? satis bene pascere. Quid tertium? bene uestire. Quid quartum? arare. Et cum ille qui quaesierat dixisset, quid foenerari? Tum Cato, quid ho

minem inquit, occidere? Ex quo & multis alijs intelligi debet utilitatum comparationes solere fieri. recteq; hoc adiunctum esse quartum exquirendorum officiorum genus. Sed toto hoc de genere, de quærenda, de collocanda pecunia. etiam de utenda, commodius à quibusdam optimis uiris ad medium ianuæ sedentibus, quàm ab ullis philosophis ulla in schola disputatur. Sunt tamen ea cognoscenda Pertinent enim ad utilitatem. de qua hoc libro disputatum est. Reliqua deinceps persequemur.

MARCI TVLLII CICERONIS OFFICIORVM LIBER TERTIVS.

PVBLIVM SCIPIONEM Marce fili, eum qui primus Africanus appellatus est, dicere solitum scripsit Cato: qui fuit ferè eius æqualis: nunquam se minus otiosum esse, quàm cum otiosus: nec minus solũ, quàm cum solus esset. Magnifica uero uox & magno uiro & sapiente digna, quæ declarat illum, & in otio de negotijs cogitare: & in solitudine secum loqui solitum. ut neq; cessaret unquã, et interdum colloquio alterius non egeret. Itaq; duæ res, quæ langorem afferunt cæteris, illum acuebant, otium & solitudo. Vellem & nobis hoc idem uere dicere liceret. Sed si minus imitatione tantam ingenij præstantiam consequi possumus: uoluntate certe proxime accedimus. Nam & à Rep. forensibusq; negotijs armis impijs, uiq; prohibiti otium persequimur. & ob eam causam urbe relicta rura peragrantes sæpe soli sumus. Sed nec otium hoc cum Africani otio, nec solitudo cum illa comparanda est. Ille enim requiescens à Reip. pulcherrimis muneribus, otium sibi sumebat aliquando: & à cœtu hominum, frequẽtiáq; interdum tanquam in portum se in solitudinem recipiebat. Nostrum autẽ otiũ negotij inopia, nec requiescendi studio constitutum est. Extincto enim senatu, deletisq; iudicijs, quid est quod dignum nobis aut

in curia, aut in foro agere possimus? Itaq; q in maxima celebritate atq; in oculis ciuium quondam uiximus: nunc fugientes conspectum sceleratorũ, quibus omnia redundant: abdimus nos quantum licet, & saepe soli sumus. Sed quia sic ab hominibus doctis accepimus, non solum ex malis eligere minima oportere: sed etiam excerpere ex his ipsis, siquid inesset boni: propterea & otio fruor, non illo quidem, quo debeat uti is, qui quondam peperisset otium ciuitati. Nec eam solitudinem languere patior, quàm mihi affert necessitas, non uoluntas. Quanquam Africanus maiorem laudẽ uel meo iudicio assequebatur, nulla tamen eius ingenij monimenta mandata literis, nullum opus otij, nullum solitudinis munus extat. Ex quo intelligi debet illum mentis agitatione, inuestigationeq; earum rerum, quas cogitando consequebatur: nec otiosum, nec solũ unquam fuisse. Nos autem, qui non tantum roboris habemus, ut cogitatione tacita à solitudine abstrahamur, ad hanc scribẽdi operam, omne studium, curamq; conuertimus. Itaq; plura breui tẽpore euersa, quàm multis annis stante Rep. scripsimus. Sed cum tota philosophia mi Cicero frugifera, & fructuosa, nec ulla pars eius inculta ac deserta sit: tamen nullus ueracior, in ea locus est, nec uberior, quàm de officijs à quibus constanter, honesteq; uiuendi praecepta ducuntur. Quare quanquã à Cratippo nostro principe huius memoriae philosophorum hoc te assidue audire, atq; accipere confido: tamen conducere arbitror talibus aures tuas uocibus undiq; circunsonare. nec eas si fieri possit, quicquam aliud audire. Quod cum

omnibus est faciendum, qui uitam honestam ingredi cogitant, tamen haud scio an nemini potius quam tibi. Sustines enim non paruam expectationem imitandæ industriæ nostræ, magnam honorum, nonnullam fortasse nominis. Suscepisti onus præterea graue & Athenarum & Cratippi. ad quos cum tanquam ad mercaturam bonarum artium sis profectus, inanẽ redire turpissimum est, dedecorantem & urbis authoritatem & magistri. Quare quantum conniti animo potes, quantum labore contendere (si discendi labor est potius quàm uoluptas) tantum fac ut efficias: ne'ue committas, ut ne cum oĩa suppeditata sint à nobis, tu te tibi defuisse uideare. Sed hæc hactenus. Multa enim sæpe ad te cohortandi gratia scripsimus. Nunc ad reliquam partem propositæ diuisionis reuertamur. Panætius igitur, qui sine controuersia de officijs accuratissime disputauit: quemq; nos correctione quadam adhibita potissimum secuti sumus: tribus generibus propositis, in quibus deliberare homines & consultare de officio solerent. uno cum dubitarent honestum'ne id esset, de quo ageretur, an turpe. altero utile'ne esset an inutile. tertio si id, quod speciem haberet honesti, pugnaret cum eo, quod utile uideretur: quomodo ea discerni oporteret: de duobus generibus primis tribus libris explicauit. De tertio autem genere deinceps se scripsit dicturum, nec exsoluit quod promiserat. Quod eo magis miror. quia scriptum à discipulo eius Possidonio est, triginta annos uixisse Panætiũ postquam illos libros edidisset. Quẽ locum miror à Possidonio breuiter esse tractatum in q̃busdã

commentarijs, præsertim cum scribat nullum esse locum in tota philosophia tam necessarium. Minime uero assentior ijs, qui negant eum locum à Panætio prætermissum, sed consulto relictum: nec omnino scribendum fuisse, quia nunquam posset utilitas cum honestate pugnare. De quo alterum potest habere dubitationem, adhibendum'ne fuerit hoc genus, quod in diuisione Panætij tertium est, an plane omittendum. Alterum dubitari non potest, quin à Panætio susceptum sit, sed derelictum. Nam qui è diuisione tripartita duas partes absoluerit: huic necesse est restare tertiam. Præterea in extremo libro tertio de hac parte pollicetur se deinceps esse dicturum. Accedit eodem testis locuples Possidonius, qui etiam scribit in quadam epistola P. Rutilium Rufum dicere solere, qui Panætium audiuerat: ut nemo pictor esset inuentus, qui Veneris eam partem, quam Appelles inchoatam reliquisset: absolueret (oris enim pulchritudo reliqui corporis imitandi spem auferebat) sic ea, quæ Panætius prætermisisset & non perfecisset, propter eorum, quæ fecisset præstantiam, neminem esse persecutum. Quamobrem de iudicio Panætij dubitari non põt. recte'ne aũt hãc tertiam partem ad exquirẽdũ officiũ adiũxerit, an secus: de eo fortasse dubitari põt. Nã siue honestũ solũ bonũ est, ut Stoicis placet: siue qđ honestum est, id ita summum bonum est: quẽadmodũ Peripateticis nostris uidetur, ut omnia ex altera parte collocata, uix minimi momenti instar habeant: dubitandũ non est, quin nũquã possit utilitas cũ honestate cõtendere. Itaq; accepimus Socratẽ solitũ execrari eos,

qui primum hæc natura cohærentia, opinione distraxissent. Cui quidem ita sunt Stoici assensi, ut etiã quicquid honestum esset, id utile esse censerent, nec utile quicquam, quod non honestum. Quod si is esset Panætius, qui uirtutem propterea colendam diceret, quod ea efficiens utilitatis esset: ut ij, qui res expetendas uel uoluptate, uel indolentia metiuntur: liceret ei dicere honestatem aliquando cum utilitate pugnare. Sed cum sit is qui id solum bonum iudicet, quod honestum sit: quæ autem huic repugnẽt specie quadam utilitatis, eorum neq; accessione meliorem uitam fieri, nec discessione peiorẽ: non uidetur huiusmodi debuisse deliberationem introducere: in qua quod utile uideretur, cum eo quod honestum est, comparetur. Etenim quod summum bonum à Stoicis dicitur conuenienter naturæ uiuere, id habet hanc (ut opinor) sententiam, cum uirtute congruere semper. Cætera autem, quæ secundum naturam essent, ita legere, si ea uirtuti non repugnarent. Quod cum ita sit, putant quidam hãc comparationem recte non esse introductam: nec omnino de eo genere quicquam præcipiendum fuisse. Atq; illud quidem honestum, quod proprie uereq; dicitur, id in sapientibus est solis, neq; à uirtute diuelli unquam potest. In iis autem, in quibus sapientia perfecta non est, ipsum illud quidem perfectum honestum nullo modo esse potest, similitudines honesti esse possunt. Hæc igitur omnia officia, de quibus his libris disputamus, media Stoici appellant: & ea communia sunt, & late patent, quæ & ingenij bonitate multi assequuntur, & progressione discendi. Illud autem

quod rectum idem appellant, perfectum atq; abso-
lutum est: &, ut ijdem dicunt, omnes numeros habet:
nec præter sapientem cadere in quenquam potest.
Cum autem aliquid actum est, in quo media officia
comparãtur, id cumulate uidetur esse perfectum: pro
pterea quod uulgus quid absit à perfecto ferè non
ex toto intelligit: quatenus autem intelligit, nihil putat
prætermissum. Quod autem in poëmatibus & in pi
cturis usu euenit, in alijsq; compluribus, ut delecten
tur imperiti, laudentq; ea, quæ laudanda non sint,
ob eam credo causam, quod insit in his aliquid probi,
quod capiat ignaros: qui qdē qd in unaquaq; re ui
tij sit, nequeant iudicare. Itaq; cum sint docti à peri
tis, desistunt facile sententia. Hæc igitur officia, de
quibus his libris disserimus, quasi secunda quædam
honesta dicunt esse, non sapientum modo propria, sed
cum omni hominum genere communia. Itaque ij o-
mnes, in quibus est uirtutis indoles, commouentur. Nec
uero cum duo Decij aut duo Scipiones fortes uiri com
memorantur, aut cum Fabritius aut Aristides iustus
nominatur, aut ab illis fortitudinis, aut ab his iustitiæ
tanquam à sapiente petitur exemplum. Nemo enim
horum sic sapiens est, ut sapientem intelligi hic uolu-
mus. Nec ij, qui sapientes habiti sunt et nominati. M.
Cato & C. Lælius sapientes fuerunt: nec illi quidem
septem. sed ex mediorum officiorum frequentia simi
litudinem quandam gerebant, speciemq; sapientum.
Quo circa nec id, quod uere honestum est, fas est, cum
utilis repugnantia comparari: nec id, quod commu-
niter appellamus honestum, quodq; colitur ab ijs, qui

bonos se uiros haberi uolunt, cum emolumentis unquam est comparandum. Tamq; id honestum, quod in nostram intelligentiam cadit, tuendum, conseruandumq; est nobis, quàm id, quod proprie dicitur uereq; est honestum sapientibus. Aliter enim teneri non potest, siqua ad uirtutem est facta progressio. Sed hæc q dem de ijs, qui conseruatione officiorum existimantur boni. Qui autem omnia metiuntur emolumentis & commodis, neq; ea uolunt præponderari honestate: hi solent in deliberando, honestum cum eo, quod utile putant, comparare, boni uiri non solent. Itaq; existimo Panætium cum dixerit homines solere in hac comparatione dubitare, hoc ipsum sensisse quod dixerit solere modo, non etiam oportere. Etenim non modo pluris putare quod utile uideatur, quàm quod honestum, sed hæc etiam inter se comparare, & in his dubitare, turpissimum est. Quid est ergo quod nonnunquã addubitationem afferre soleat, consyderandumq; uideatur? Credo siquando dubitatio accidit, quale sit id de quo consyderetur. Sæpe enim tempore fit, ut qđ plerunq; turpe haberi soleat: inueniatur non esse turpe. Exempli causa, ponatur aliquid quod pateat latius. Quod potest esse maius scelus, quàm non modo hominem, sed etiam familiarem occidere? Num igitur se obstrinxit scelere, siquis tyrannum occidit quãuis familiarem? Populo quidẽ Romano non uidetur, qui ex omnibus præclaris factis illud pulcherrimum existimat. Vicit igitur utilitas honestatem: immo uero honestas utilitatem secuta est. Itaq; ut sine ullo errore di iudicare possimus, siquando cum illo, quod honestum

intelligimus, pugnare id uidebitur, quod appellamus utile, formula quædam constituẽda est, quam si sequemur in comparatione rerum, ab officio nunquam recedemus. Erit autem hæc formula Stoicorum rationi disciplinæq; maxime consentanea: quam quidem in his libris propterea sequimur, quod quanquam à ueteribus Academicis & peripateticis nostris, qui quondã iidem erant, qui Academici, qui quæ honesta sunt, anteponunt iis, quæ uidentur utilia, tamen splendidius hæc ab eis disseruntur, quibus quicquid honestum est, idem utile uidetur: nec utile quicquam quod non honestum, quàm ab iis, quibus est honestum aliquod non utile, aut utile non honestum. Nobis autem nostra Academia magnam licentiam dat: ut quodcunq; maxime probabile occurrat: id nostro iure liceat defendere. Sed redeo ad formulam. Detrahere igitur aliquid alteri, & hominem hominis incommodo suum augere commodum, magis est contra naturam q̃ mors, quàm paupertas, quàm dolor, q̃ cætera, quæ possunt aut corpori accidere, aut rebus externis. Nam principio tollit conuictum humanum et societatem. Si enim sic erimus affecti, ut propter suum quisque emolumentum spoliet aut uiolet alterum, disrumpi necesse est eam, quæ maxime est secundum naturam humani generis, societatem. Vt si unumquodq; membrũ sensum hunc haberet, ut posse putaret se ualere, si proximi membri ualetudinem ad se traduxisset: debilitari et interire totum corpus necesse esset: sic si unusquisq; nostrum rapiat ad se commoda aliorũ, detrahatq; quod cuiq; possit emolumenti sui gratia, societas

hominum et communitas euertatur necesse est. Nam si bi ut quisq; malit quod ad usum uitæ pertineat q̃ al teri acquirere, concessum est nõ repugnante natura. Il lud qdẽ natura nõ patitur, ut aliorũ spolijs nostras fa cultates, copias, opes augeamus. Neq; uero hoc solũ na tura. i. iure gentium, sed & legibus populorũ, quibus in singulis ciuitatibus Resp. continentur, eodem modo constitutum est, ut non liceret sui cõmodi causa, nocere alteri. Hoc enim spectant leges: hoc uolunt incolumẽ esse ciuium coniũctionem. quã q dirimunt, eos morte, exilio, uinculis, damno coercent. Atq; hoc multo ma gis exigit ipsa naturæ ratio. quæ est lex diuina & hu mana: cui parere qui uelit (omnes autem parebunt, qui secundum naturam uolent uiuere) nunquam committet, ut alienum appetat: & id, quod alteri de traxerit, sibi assumat. Etenim multo magis est secundũ naturam celsitas & animi magnitudo, itemq; commu nitas, iustitia, liberalitas, quàm uoluptas, quàm uita, quàm diuitiæ. Quæ quidẽ contemnere, & pro nihi lo ducere cõparãtẽ cum utilitate communi magni ani mi & excelsi est. Detrahere autem alteri sui commo di causa, magis est contra naturam quàm mors, quàm dolor, quàm cætera generis eiusdem. Itemq; magis est secundũ naturã pro omnibus gentibus (si fieri possit) conseruandis aut iuuandis maximos labores mole- stiasq; suscipere, imitantes Herculem illum, quem ho minum fama beneficiorum memor in concilio cœlesti um collocauit: quàm uiuere in solitudine non modo sine ullis molestijs, sed etiam in maximis uolupta- tibus abundantem omnibus copijs, ut excellas etiam

pulchritudine

pulchritudine & uiribus. Quo circa optimo quisq;, splendidissimoq; ingenio longe illam uitam huic anteponit. Ex quo efficitur hominem naturæ obedientem, homini nocere non posse. Deinde qui alterum uiolat, ut ipse aliquid commodi consequatur: aut nihil se existimat contra naturam facere: aut magis fugiendam censet mortem, paupertatem, dolorē, amissionem etiā liberorum, propinquorum, amicorum, quàm facere cuiquam iniuriam. si nihil existimat contra naturam fieri hominibus uiolandis: quid cum eo disseras, qui omnino hominem ex homine tollat? Sin fugiendum id quidem censet, sed multo illa peiora mortem, paupertatem, dolorem: errat in eo qđ ullum aut corporis aut fortunæ uitium, animi uitijs grauius existimat. Ergo unum debet esse omnibus propositum, ut eadem sit utilitas uniuscuiusq; & uniuersorum: quā si ad se quisq; rapiat: dissoluetur omnis humana consociatio. Atq; si etiam hoc natura præscribit, ut homo homini, quicunq; sit, ob eam ipsam causam tamen, qđ is homo sit, consultum uelit: necesse est secundum eandem naturam omnium utilitatem esse communem. Quod si ita est, una continemur omnes, & eadem lege naturæ. Id'q; ipsum (si ita est) certe uiolare alterū lege naturæ prohibemur. uerum autem primum, uerum igitur & extremum. Nam illud quidem absurdum est, quod quidam dicunt parenti se aut fratri nihil detracturos commodi sui causa: aliam rationem esse ciuium reliquorum: hi sibi nihil iuris & nullam societatem communis utilitatis causa statuunt esse cum ciuibus. quæ sententia omnem socie-

tatem distrahit ciuitatis. Qui autem ciuium rationem dicunt esse habendam, externorum negant, hi dirimunt communem humani generis societatem: qua sublata, beneficentia, liberalitas, bonitas, iustitia funditus tollitur. Quæ qui tollunt, etiam aduersus deos immortales impij iudicandi sunt. Ab ijs enim constitutam inter homines societatem euertunt: cuius societatis arctissimum uinculum est, magis arbitrari esse contra naturam hominem homini detrahere sui commodi causa, quàm omnia incommoda subire, uel externa, uel corporis, uel etiam ipsius animi quæ uacent iustitia. Hæc enim uirtus omnium est domina et regina uirtutum. Forsitan quispiam dixerit, non'ne igitur sapiens, si fame ipse conficiatur: abstulerit cibum alteri homini ad nullam rem utili? Minime uero. Non enim mihi est uita mea utilior, quàm animi talis affectio, neminem ut uiolem commodi mei gratia. Quid si Phalarim crudelem tyrannum & immanem uir bonus, ne ipse frigore conficiatur, uestitu spoliare possit, non'ne faciat? Hæc ad iudicandum sunt facillima. Nam siquid ab homine ad nullam partem utili utilitatis tuæ causa detraxeris: inhumane feceris, contráq; naturæ legem. Sin autem is tu sis, qui multam utilitatem Reip. atq; hominum societati, si in uita remaneas afferre possis: siquid ob eam causam alteri detraxeris, non sit reprehendendum. Sin autem id non sit eiusmodi, suum cuiq; incommodum ferendum est potius, quàm de alterius commodis subtrahendum. Non igitur magis est contra naturam morbus aut egestas, aut quid eiusmodi,

quàm detractio atque appetitio alieni. Sed communis utilitatis derelictio contra naturam est, est enim iniusta. Itaq; lex ipsa naturæ, quæ utilitatem hominum conseruat, & continet: decernit profecto ut ab homine inerti atq; inutili ad sapientem, bonum, fortem'q; uirum transferantur res ad uiuendum necessariæ. Qui si occiderit, multum de communi utilitate detraxerit, modo hoc ita faciat, ut ne ipse de se bene existimans, seseq; diligens, hanc causam habeat ad iniuriam. Itaq; semper officio fungatur, utilitati consulens hominum, & ei, quam sæpe commemoro, humanæ societati. Nam quod ad Phalarim attinet, perfacile iudicium est. Nulla est enim societas nobis cum tyrãnis, sed potius summa distractio: neq; est contra naturam spoliare eum, si possis, quem honestum est necare. Atq; hoc omne genus pestiferum atq; impium ex hominum communitate exterminandum est. Etenim ut membra quædam amputantur, si & ipsa sanguine & tanquã spiritu carere cœperunt: & nocent reliquis partibus corporis: sic ista in figura hominis feritas & immanitas belluæ à communi tanquam humanitate corporis segreganda est. Huius generis quæstiones sunt omnes hæ, in quibus ex tempore officium exquiritur. Eiusmodi igitur credo res Panætium persecutum fuisse, nisi aliquis casus aut occupatio consilium eius præuenisset: ad quas ipsas consultationes ex superioribus libris satis multa præcepta sunt: qbus prospici possit qd sit propter turpitudinẽ fugiendũ, quid sit id, qđ icirco fugiendũ non sit, quia omnino turpe non est. Sed quoniam operi inchoato propè tamen absoluto tanquam

fastigium imponimus, ut geometræ solent non omnia docere, sed postulare, ut quædã sibi concedantur, quo facilius quæ uelint explicent: sic ego à te postulo mi Cicero, ut mihi concedas, si potes, nihil præter id, qđ honestum sit, esse propter se expetendum. Sin hoc nõ licet propter Cratippum: at illud certe dabis, quod honestum sit, id esse maxime propter se expetendum. Mihi utrum uis satis est. & tum hoc, tum illud probabilius uidetur. Nec præter ea quicquam probabile. Ac primum Panætius in hoc loco defendendus est, quod non utilia cum honestis pugnare dixerit aliqñ posse: (neq; enim ei fas erat) sed ea, quæ uiderẽtur utilia. Nihil uero utile, quod non idem honestum: nec honestum, quod non idem utile sit, sæpe testatur: negatq; ullam pestem maiorem in uitam hominum inuasisse, quàm eorũ opinionem, qui ista distraxerint. Itaq; non ut aliquando anteponeremus utilia honestis: sed ut ea sine errore diiudicaremus, siquando incidissent: induxit eam, quæ uideretur esse, non quæ esset, repugnantiam. Hanc igitur partem relictam explebimus, nullis adminiculis, sed (ut dicitur) Marte nostro. Neq; enim quicquam de hac parte post Panætium explicatum est: quod mihi probaretur de ijs, quæ in manus meas uenerunt. Cum igitur aliqua species utilitatis obiecta est: nos commoueri necesse est. Sed si cum animum attenderis, turpitudinem uideas adiunctam ei rei, quæ speciem utilitatis attulerit: tunc utilitas non requirenda est: sed intelligendum ubi turpitudo sit, ibi utilitatem esse non posse. Quod si nihil est tam contra naturam quàm turpitudo (re-

cta enim et conuenientia & constantia natura desyderat, aspernaturq; contraria) nihilq; tam secundũ naturam, quàm utilitas (certe in eadem re utili turpitudo esse non potest). Itemq; si ad honestatem nati sumus, eaq; aut sola expetenda est (ut Zenoni est uisum) aut certe omni pondere grauior est habenda, quàm reliqua omnia, quod Aristoteli placet: necesse est quod honestum sit, id esse aut solum, aut summum bonum: quod autem bonum, id certe utile. Itaq; quicquid honestum, id utile. Quare error hominum non proborum cum aliquid, quod utile uisum est, arripuit: id continue secernit ab honesto. Hinc sicæ, hinc uenena, hinc falsa testamenta nascuntur: hinc furta, hinc peculatus, expilationes, direptionesq; sociorum & ciuium. Hinc opum nimiarum potentiæ non ferẽdæ. Postremo etiam in liberis ciuitatibus existunt regnandi cupiditates: quibus nihil nec tetrius, nec fœdius excogitari potest. Emolumenta enim rerum, fallacibus iudicijs uident, pœnam, non dico legum, quas sæpe perrumpunt: sed ipsius turpitudinis, quæ acerbissima est, non uident. Quamobrem hoc quidem deliberantium genus pellatur è medio (est enim totũ sceleratum & impium) qui deliberant utrum id sequantur quod honestum esse uideant, an se scientes scelere contaminent. In ipsa enim dubitatione facinus inest, etiam si ad id non peruenerint. Ergo ea deliberanda omnino non sunt: in quibus est turpis ipsa deliberatio. Atq; etiam in omni deliberatione cælandi & occultandi spes, opinioq; remouenda est. Satis enim nobis (si modo in philosophia aliquid pro-

fecimus) persuasum cẽ debet, si omnes deos hominesq; cælare possimus, nihil tamen auare, nihil iniuste, nihil libidinose, nihil incontinenter esse faciẽdum. Hinc ille Giges inducitur à Platone, q cum terra discessisset magnis quibusdam imbribus, in illum hiatum descendit: æneumq; æquum (ut ferunt fabulæ) animaduertit: cuius in lateribus fores essent. quibus apertis hominis mortui uidit corpus magnitudine inusitata, annulumq; aureum in digito, quem ut detraxit, ipse induit: erat autem regius pastor. Tum in concilium pastorũ se recepit: ibi cum palàm eius annuli ad palmã conuerterat, à nullo uidebatur: ipse autem omnia uidebat. Idem rursus uidebatur, cum in locum annulum inuerterat. Itaq; hac opportunitate annulli usus reginæ stuprum intulit: eaq; adiutrice regem dominum interemit: sustulitq; quos obstare arbitrabatur: nec in his quisquam eum facinoribus potuit uidere: sic repente annuli beneficio rex ortus est Lidyæ. Hũc igitur ipsum annullum si habeat sapiens: nihil plus sibi licere putet peccare, quàm si non haberet. Honesta enim bonis uiris, non occulta quæruntur. Atque hoc loco philosophi quidam minime mali illi quidẽ, sed non satis acuti fictam & commentitiam fabulam dicunt prolatam à Platone. quasi uero ille aut factũ id esse, aut fieri potuisse defendat. Hæc est uis huius annuli & huius exempli, si nemo sciturus, nemóue suspicaturus quidem sit, cum aliquid diuitiarum, potentiæ, dominationis, libidinis causa feceris: si id dijs: hominibusq; futurum sit semper ignotum, sisńe fa-

cturus? Negant id fieri posse, quanquam potest id quidem. Sed quæro quod negant posse, id si posset, qd nam facerent? Vrgent rusticæ sane: negant enim posse, & in eo perstant. Hoc uerbum quid ualeat, non uident. Cum enim quærimus si possint cælare, quid facturi sint, non quærimus possint'ne cælare, sed tanquam tormenta quædam adhibemus, ut si responderint se impunitate proposita facturos quod expediat facinorosos se esse fateantur: si negant, omnia turpia per se ipsa fugienda esse concedant. Sed iam ad propositum reuertamur. Incidunt sæpe multæ causæ, quæ conturbant animos utilitatis specie, non cum hoc deliberetur relinquenda'ne sit honestas propter utilitatis magnitudinem (nam id quidem improbum est) sed illud, possit'ne id, quod utile uideatur fieri non turpiter. Cum Collatino Tarquinio collegæ Brutus imperium abrogabat: poterat uideri facere id iniuste: fuerat enim in regibus expellendis socius Bruti, consiliorum etiam adiutor. Cum autem consilium hoc principes cepissent, cognationem superbi, nomenq; Tarquiniorum, & memoriam regni esse tollendam, quod erat utile patriæ consulere: id erat ita honestum, ut etiam ipsi Collatino placere deberet. Itaque utilitas ualuit propter honestatem, sine qua nec utilitas quidem esse potuisset. At in eo rege qui urbem condidit, non ita. Species enim utilitatis animum pepulit eius, cui cum uisum esset utilius solum se, quàm cum altero regnare, fratrem interemit. Omisit hic & pietatem & humanitatem, ut id, qđ utile uidebatur neq; erat, assequi posset. et tamen muri cau

sa opposuit speciem honestatis, nec probabilem, nec sa
tis idoneam. Peccauit igitur, pace uel Quirini uel
Romuli dixerim. Nec tamen nostræ nobis utilitates
omittendæ sunt, alijsq; tradendæ, cum his ipsi egea-
mus sed suæ cuiq; utilitati, quod sine alterius iniuria
fiat, seruiendum est. Scite Chrysippus, ut multa, qui
stadium inquit, currit, eniti & contendere debet q̄
maxime possit, ut uincat: supplantare eum, qui cum
certet, aut manu depellere nullo modo debet. Sic in
uita sibi quenq; petere, quod pertineat ad usum, non
iniquum est: alteri subripere ius non est. Maxime au
tem perturbantur officia in amicitijs, quibus & non
tribuere quod recte possis, & tribuere quod non sit
æquum, contra officium est. Sed huius generis totius
breue & non difficile præceptum est. Quæ enim ui-
dentur utilia, honores, diuitiæ, uoluptates, & cætera
generis eiusdem, hæc amicitiæ nunquam anteponen-
da sunt. At neq; contra Remp. neq; contra iusiuran-
dum, ac fidem amici sui causa uir bonus faciet: nec
si iudex quidem erit de ipso amico. Ponit enim perso
nam amici, cum induit iudicis. tantum dabit amicitiæ,
ut ueram amici causam esse malit, ut perorandæ li-
tis tempus, quoad per leges liceat, accommodet. Cum
uero iurato dicenda sententia sit, meminerit Deum
se adhibere testem, idest (ut ego arbitror) mentem su-
am, qua nihil homini dedit ipse Deus diuinius. Itaq;
præclarum à maioribus accepimus morem rogan-
di iudicis, si eum teneremus: quæ salua fide facere pos-
sit. Hæc rogatio ad ea pertinet, quæ paulo ante di-
xi, honeste amico à iudice posse concedi. Nã si omnia

faciendae sint, quae amici uelint non amicitiae tales, sed coniurationes putandae sunt. Loquor autem de cōmunibus amicitijs. Nam in sapientibus uiris atq; perfectis nihil potest esse tale. Damonem & Pythiam pythagoreos ferunt hoc animo inter se fuisse, ut cum eorum alteri Dionysius tyrannus diem necis destinauisset: & is, qui morti addictus esset: paucos sibi dies commendandorum suorum causa postulauisset: uas factus est alter eius sistendi, ut si ille non reuertisset ad diem, moriendum esset sibi ipsi. Qui cum ad diem se recepisset, admiratus eorum fidem tyrannus petiuit, ut se in amicitiam tertium ascriberent. Cum igitur id quod utile uidetur in amicitia, cum eo quod honestum est, comparatur, iaceat utilitatis species: ualeat honestas. Cum autem in amicitia, quae honesta non sunt postulabuntur: religio & fides anteponantur amicitiae: & sic habebitur is, quem exquirimus, delectus officij. Sed utilitatis specie in Rep. saepissime peccatur, ut in Corinthi disturbatione nostri, durius etiam Athenienses qui sciuerunt, ut Aeginetis qui classe ualebant, pollices praeciderentur: hoc uisum est utile. Nimis enim immunebat propter propinquitatem Aegina Pireaeo. Sed nihil, quod crudele, utile. Est enim hominum naturae, quam sequi debemus, maxime inimica crudelitas. Male etiā qui peregrinos urbibus uti prohibent: eosq; exterminant: ut Petronius apud patres nostros, Papius nuper. Nam esse pro ciue, qui ciuis non sit, rectum est non licere: quam tulerunt legem sapientissimi consules Crassus & Scaeuola: usu uero urbis prohibere peregrinos sane inhu-

manum est. Illa præclara, in quibus publicæ utilitatis species præ honestate contemnitur. Plena exemplorum est nostra Resp. tum sæpe, tum aliâs maxime bello punico secundo, quæ Cânensi calamitate accepta maiores animos habuit, quàm unquam rebus secundis. Nulla fuit timoris significatio, nulla mentio pacis: tanta uis est honesti, ut speciem utilitatis obscuret. Athenienses cum Persarum impetum nullo modo possent sustinere: statuerentq; ut urbe relicta, coniugibus et liberis Trœzene depositis, naues conscēderēt: libertatemq; Græciæ classe defenderent. Cyrsillũ quēdam suadentem, ut in urbe manerent, Xerxemq; reciperent: lapidibus obruerunt. Atq; ille sequi utilitatem uidebatur, sed ea nulla erat repugnante honestate. Themistocles post uictoriam eius belli, quod cum Persis fuit: dixit in concione se habere consiliũ Reip. salutare, sed id sciri opus non esse. postulauit ut aliquem populus daret, qui cum communicaret. Datus est Aristides. huic ille classem Lacedæmoniorum, quæ subducta esset ad Gytheum, clàm incendi posse, quò facto frangi Lacedæmoniorum opes necesse esset. Quod Aristides cum audiuisset, in concionem magna expectatione uenit: dixitq; perutile esse consilium, quod Themistocles afferret, sed minime honestum. Itaq; Athenienses quod honestum non esset, id ne utile quidem putarunt: totamq; eam rem, quàm ne audiuerant quidem, authore Aristide repudiauerũt. Melius hi q̃ nos, qui piratas immunes, socios uectigales habemus. Maneat ergo quod turpe sit, id nunquã esse utile, ne tum q̃dem, cum id, quod esse utile putes,

adipiſcare. Hoc enim ipſum utile putare, quod turpe ſit, calamitoſum eſt. Sed incidunt (ut ſupra dixi) ſæpe cauſæ, cum repugnare utilitas honeſtati uideatur: ut animaduertendum ſit, repugnet'ne plane, an poſſit cum honeſtate coniungi. Eius generis hæ ſunt quæſtiones. Si exempli gratia uir bonus ab Alexandria profectus Rhodum magnum frumenti numerum aduexerit in Rhodiorum inopia, & fame, ſummaq; annonæ caritate: ſi idem ſciat complures mercatores ab Alexandria ſoluiſſe: nauesq; in curſu frumento onuſtas petentes Rhodum uiderit: dicturus'ne ſit id Rhodijs, an ſilentio ſuum quamplurimum uenditurus? Sapientem & bonum uirum fingimus: de eius deliberatione et conſultatione quærimus, qui cælaturus Rhodios non ſit, ſi id turpe iudicet: ſed dubitet an turpe non ſit. In huiuſmodi cauſis aliud Diogeni Babylonio uideri ſolet magno & graui ſtoico, aliud Antipatro diſcipulo eius homini acutiſſimo. Antipatro omnia patefacienda, ut ne quid omnino, quod uẽditor norit, emptor ignoret, Diogeni uenditorem, quatenus iure ciuili conſtitutum ſit, dicere uitia oportere, cætera ſine inſidijs agere. & quoniam uendat, uelle quam optime uendere. aduexi. expoſui. uendo meum non pluris quàm cæteri, fortaſſe etiam minoris. cum maior eſt copia, cui fit iniuria? Exoritur Antipatri ratio ex altera parte. Quid agis? tute cum hominibus conſulere debeas, & ſeruire humanæ ſocietati: eaque lege natus ſis, ut ea habeas principia naturæ, quibus parere, & quæ ſemper ſequi debeas: ut utilitas tua communis utilitatis ſit, uiciſſim & æque

communis utilitas tua sit, cælabis homines, quid his adsit & commoditatis, & copiæ? Respondebit Diogenes fortasse sic. aliud cælare, aliud est tacere: neque ego nunc te cælo, si tibi non dico quæ natura deorum sit: quis sit finis bonorũ, quæ tibi plus prodessent cogni ta quàm tritici utilitas. Sed non quicquid tibi audire utile est: id mihi dicere necesse est. immo uero inquit il le, necesse est. Siquidem inter homines natura meministi coniunctam societatem. Memini inquit ille. Sed num ista societas talis est, ut nihil suum cuiusq; sit? Quod si ita est, nec uendendũ quidẽ quicquã est, sed donandum. Vides in hac tota disceptatione non illud dici, quamuis hoc turpe sit, tamen quoniam expedit, faciam. Sed ita expedire, ut turpe non sit. Ex altera autem parte ea re, quia turpe sit, non esse faciendum. Vendat ædes uir bonus propter aliqua uitia, quæ ipse norit, cæteri ignorent: pestilentes sint, et habeantur salubres. ignoretur in omnibus cubilibus apparere serpentes. male materiatæ, ruinosæ. sed hoc præter dominũ nemo sciat. quæro si hoc emptoribus uenditor non dixerit: ædesq; uendiderit pluris multo, quàm se uenditurum putarit: num id iuste aut improbe fecerit? Ille uero, inquit Antipater improbe facit. Quid enĩ est aliud q̃ erranti uiam non monstrare, qđ Athenis exe crationibus publicis sancitum est. si hoc non est emptorem pati ruere, & per errorem in maximam fraudem incurrere? plus etiam est quàm uiam non monstrare: nam est, scientem in errorem alterum inducere. Diogenes contra, num te emere coegit? qui ne hortatus quidem est: ille quod non placebat proscripsit,

tu quod placebat, emisti. Quod si qui proscribunt uillam bonam (ut ipsi asserunt) beneq; aedificatam, non existimantur fefellisse, etiam si illa nec bona est, nec aedificata ratione, multo minus: qui domum non laudarunt. Vbi enim iudicium emptoris est, ibi fraus uenditoris quae potest esse? Sin autem dictum non omne praestandum est, quod dictum non est id praestandum putas? Quid uero est stultius, quàm uenditorem eius rei, quam uendat, uitia narrare? Quid autem tam absurdum, quàm si domini iussu ita praeco praedicet, domum pestilentem uendo. Sic ergo in quibusdam causis dubijs, ex altera parte defenditur honestas: ex altera ita de utilitate dicitur. ut id, quod utile uideatur, nõ modo honestum facere sit, sed etiam nõ facere, turpe. Haec est illa, quae uidetur utilium fieri cum honestis saepe dissensio, quae diiudicanda sunt. Non enim ut quaereremus, exposuimus, sed ut explicaremus. Non igitur uidetur nec frumentarius ille Rhodius, nec hic aediũ uenditor caelare emptores debuisse. neq; enim id est caelare, quicquid reticeas. sed cum quid tu scias, id ignorare emolumenti tui causa uelis eos, quorũ intersit id scire. Hoc autem caelandi genus quale sit, & cuius hominis quis non uidet? Certe nõ aperti, non simplicis est, non ingenui, non iusti, non uiri boni. Versuti potius, obscuri, astuti, fallacis, malitiosi, callidi, ueteratoris, uafri. Haec tot et alia plura, non'ne inutile est uitiorũ subire nomina? Quod si uituperandi sunt, qui reticuerunt: quid de ijs existimandum est, qui orationis uanitatem adhibuerunt? C. Cannius eques Romanus, homo nec infacetus,

& satis literatus, cum se Syracusas otiandi causa non negotiandi (ut ipse dicere solebat) contulisset: dictitabat se hortulos aliquos uelle emere, quo inuitare amicos, & ubi se oblectare sine interpellatoribus posset. Quod cum percrebuisset, Pythius ei quidã, qui argentariam faceret Syracusis, dixit uenales quidem se hortos non habere, sed licere uti Canniosi uellet ut suis, & simul ad cœnam inuitauit in posterum diem. Cũ ille promisisset, tum Pythius, ut argentarius, qui esset apud omnes ordines gratiosus, piscatores ad se conuocauit: & ab ijs petiuit, ut ante suos hortulos postera die piscarentur: dixitq; quid eos facere uellet. Ad cœnam tempore uenit Cannius. opipare paratum erat conuiuium. Cymbarũ ante oculos multitudo. pro se quisq; qđ ceperat, afferebat. ante pedes Pythij pisces abijciebantur. Tum Cannius quæso inquit, quid est o Pythi, tantum'ne piscium? tantum'ne cymbarum? Et ille. Quid mirum inquit, hoc loco est, Syracusis quicquid est piscium, hic aquatio, hac uilla isti carere non possunt. Incensus Cannius cupiditate, contendit à Pythio, ut uenderet, grauate ille primo. Quid multa? Impetrat: emit homo cupidus & locuples tanti, quanti Pythius uoluit: & emit instructos: nomina facit: negotiũ conficit. Inuitat Cannius postera die familiares suos. uenit ipse mature: scalmum nullũ uidet. quærit ex proximo uicino, num feriæ quædã piscatorũ essent, quod eos nullos uideret? Nullæ (quod sciam) inquit ille. sed hic piscari nulli solent: itaq; heri mirabar, qđ accidisset. Stomachari Cannius, sed quid faceret? non dum enim Aquilius collega familiaris meus

protulerat de dolo malo formulas. In quibus ipsis cũ ex eo quærerem quid esset dolus malus, responde-bat, cum esset aliud simulatum, aliud actum. Hoc qui dem sane luculenter, ut ab homine perito definien-di. Ergo & Pythius & omnes aliud agentes, aliud si mulantes, perfidi, improbi, malitiosi sunt. Nullum igi tur factum eorum potest utile esse, cum sit tot uitijs in quinatum. Quod si Aquiliana definitio uera est, ex omni uita simulatio, dissimulatióq; tollenda est. Ita nec ut emat melius, nec ut uendat, quisquam simula bit aut dissimulabit uir bonus. Atq; iste dolus malus etiam legibus erat uindicatus. ut tutela XII tabulis & circunscriptio adolescentium lege plectoria, & si ne lege iudicijs, in quibus ex fide bona agitur. Reli-quorum autem iudiciorum hæc uerba maxime excel lunt, in arbitrio rei uxoriæ, melius, æquius in fidu-cia, ut inter bonos bene agier. Quid ergo? aut in eo quod melius æquius est, potest ulla pars inesse fraudis? aut cum dicitur inter bonos bene agier, quicquam agi dolose aut malitiose potest? Dolus autem malus simu latione & dissimulatione (ut ait Aquilius) contine-tur. Tollendum est igitur in rebus contrahendis omne mendacium: non licitatorem uenditor, nec qui con-tra se liceatur, emptor opponet: uterq; si ad loquendũ uenerit, non plus quàm semel loquetur. Quintus qui dem Scæuola P. filius, cum postulasset, ut sibi fundus, cuius emptor erat, semel indicaretur: idq; uenditor ita fecisset, dixit se pluris æstimare, addidit centum millia. Nemo est qui hoc uiri boni fuisse neget, sapien tis negant, ut si minoris, q̃ potuisset, emisset. Hæc igitur

est illa pernities, quod alios bonos alios sapientes existimant. Ex quo Ennius. NEQVICQVAM SAPERE SAPIENTEM, QVI SIBI IPSI PRODESSE NEQVIRET. Vere id quidem siquidem id esset prodesse, mihi cum Ennio conueniret. Hecatonem quidē Rhodiū discipulum Panætij uideo in ijs libris, quos de officijs scripsit Quinto Tuberoni dicere, sapientis esse nihil contra mores, leges, instituta facientē, habere rationē rei familiaris. Neq; n. solum nobis diuites esse uolumus, sed liberis, propinquis, amicis, maximeq; Reip. Singulorū enim facultates et copiæ diuitiæ sunt ciuitatis. Huic Scæuolæ factum (de quo paulo ante dixi) placere nullo modo pōt. Eteni oīno se negat facturū cōpendij sui causa, quod nō liceat. Huic nec laus magna tribuēda est nec gratia. Sed siue et simulatio et dissimulatio dolus malus est: perpaucæ res sunt, ī q̄bus dolus iste malus nō uersetur. siue uir bonus est is, q prodest quibus potest, nocet nemini. Recte iustum uirum, bonum, non facile reperiemus. Nunquam igitur est utile peccare, quia semper est turpe: & quia semper est honestum uirū bonū esse, semꝑ est utile. Ac de iure quidem prædiorum sancitum est apud nos iure ciuili, ut in his uēdendis uitia etiam dicerentur, quæ nota essent uenditori. Nam cum ex XII tabulis satis esset cautum ea præstari, quæ essent lingua nuncupata, quæ qui inficiatus esset, duplicem pœnam subiret. à iurisconsul. etiam reticentiæ pœna est constituta. Quicquid enim inest prædio uitij, id statuerunt, si uenditor sciret, nisi nominatim dictum esset, præstari

stari

stari oportere. Vt cum in arce augurium Aug. acturi essent, iussissentq; Titum Claudium Centimalum, qui ædes in Cœlio monte habebat, demoliri eas, quarum altitudo officeret auspicijs. Claudius proscripsit: insulam uendidit. Emit Publius Calphurnius Lanarius. Huic ab augur. illud idem denũtiatum est. Itaq; Calphurnius cum demolitus esset, cognouissetq; Claudium ædes postea proscripsisse, quas esset ab auguri. demoliri iussus: arbitrum illum adegit: quicquid sibi de ea facere oporteret ex fide bona. M. Cato sententiã dixit huius nostri Catonis pater. Vt enim cæteri ex patribus, sic hic, qui illud lumen progenuit, ex filio est nominandus. Is igitur iudex ita pronuntiauit: cum in uenundando rem eam scisset, & non pronuntiauisset: emptori damnum præstari oportere. Igitur ad fidem bonam statuit pertinere, notum esse emptori uitium, quod nosset uenditor. Quod si recte diiudicauit, non recte frumentarius ille, non recte ædium pestilentium uenditor tacuit. Sed huiusmodi reticentiæ iure ciuili omnes comprehendi non possunt. quæ autem possunt, diligenter tenentur. M. Marius Gratidianus propinquus noster C. Sergio Oratæ uendiderat ædes eas, quas ab eodem ipse paucis ante annis emerat. Hæ Sergio seruiebant: sed hoc in mancipio Marius non dixerat. adducta res in iudicium est. Oratam Crassus, Gratidianum defendebat Antonius. ius Crassus urgebat, quod uitium uenditor non dixisset, sciens id oportere præstari æquitatem Antonius, quoniam id uitium ignotum Sergio non fuisset. qui illas ædes uendidisset: nihil fuisse necesse dici. nec eum esse deceptum

qui id quod emerat, quo iure esset, teneret. Quorsum hæc? ut illud intelligas, non placuisse maioribus nostris astus. Sed aliter leges, aliter philosophi tollunt astutias. Leges quatenus manu tenere res possunt: philosophi quatenus ratione et intelligentia. Ratio igitur hoc postulat, nequid insidiose, nequid simulate, neqd fallaciter. Sunt'ne igitur insidiæ, tendere plagas, etiam si excitaturus non sis, nec agitaturus? Ipsæ enim feræ nullo insequente sæpe incidunt. Sic tu cum ædes proscribas: tabulam tanquam plagam ponas, domum propter uitia uendas: in eam aliquis incurrat imprudens. Hoc quanquam uideo propter deprauationem consuetudinis, neq; more turpe haberi, neq; aut lege sanciri, aut iure ciuili: naturæ tamen lege sancitum est. Societas enim est (quod & si sæpe dictum est, dicendum tamen est sæpius) latissime quidem quæ pateat, hominũ inter omnes: interior eorum qui eiusdem gentis sunt: propior eorum, qui eiusdem ciuitatis. Itaq; maiores aliud ius gentium, aliud ius ciuile esse uoluerunt. Quod enim ciuile, non idem continuo gentium. quod autem gentium, idem ciuile esse debet. Sed nos ueri iuris, germanæq; iustitiæ solidam & expressam effigiem nullam tenemus. umbra & imaginibus utimur. eas ipsas utinam sequeremur. Feruntur enim ex optimis naturæ principijs & ueritatis exemplis. Nam quanti uerba illa? Vti'ne propter te, fidem'ue tuam, captus fraudatus'ue sim? quàm illa aurea? ut inter bonos bene agier oportet & sine fraudatione. Sed qui sint boni, et quid sit bene agi, magna quæstio est. Quintus quidem Scæuola Pont. Max. summam uim

esse dicebat in omnibus ijs arbitrijs, in quibus agere tur ex fide bona. Fideiq; bonæ nomen existimabat manare latissime: idq; uersari in tutelis, societatibus, fiducijs, mandatis, rebus emptis, uenditis, conductis, locatis, quibus uitæ societas continetur. In his magni esse iudicis statuere, præsertim cum in plerisq; essent iudicia contraria, quid quenq; cuiq; præstare oporteret. Quo circa astutiæ tollendæ sunt, eaque malitia, quæ uult quidem uideri se esse prudentiam, sed abest ab ea, distatq; plurimum. Prudentia est enim locata in delectu bonorum, & malorum. Malitia si omnia, quæ turpia sunt, mala sunt: mala bonis anteponit. Nec uero in prædijs solum ius ciuile ductum à natura, malitiam, fraudemq; uindicat, sed et in mancipiorum uenditione uenditorum fraus omnis excluditur. Qui enim scire debuit de sanitate, de fuga, de furtis, præstat ædicto ædil. Hæredum alia causa est. ex quo intelligitur. quoniam iuris natura fons sit, hoc secundum naturam esse, neminem id agere, ut ex alterius prædetur inscitia. Nec ulla pernities uitæ maior inueniri potest, quàm in malitia simulatio intelligentiæ. Ex quo illa innumerabilia nascuntur, ut utilia cum honestis pugnare uideantur. Quotus enim quisq; reperietur, qui impunitate & ignoratione omnium propositæ abstinere possit iniuria? Periclitemur (si placet) in ijs quidē exēplis, in quibus peccare uulgus hominum fortasse non putat. Neq; enim de sicarijs, ueneficis, testamentarijs, furibus, peculatoribus hoc loco disserendū est. q non uerbis sunt et disputatiōe philosophorū, sed uinculis et carcere castigādi. Sed hæc consyderemus

quæ faciunt ij, q̃ habẽtur boni. L. Minutij Basilij locu pletis hominis falsum testamentum quidam e Græcia Romam attulerunt. Quod quo facilius obtinerent, scripserunt hæredes secum M. Crassum & Quintum Hortensium, homines eiusdem ciuitatis potentissimos. qui cum illud falsum esse suspicarẽtur: sibi autem nullius essent conscij culpæ, alieni facinoris munusculum non repudiauerunt. Quid ergo? sat in hoc est, ut non deliquisse uideantur? Mihi quidem non uidetur, quanquam alterũ amaui uiuũ, alterũ nõ odi mortuum. Sed cum Basilius M. Satirium sororis filium nomen suum ferre uoluisset: eumq; fecisset hæredem, hunc dico patronum agri Piceni & Sabini. O' turpem notam temporum illorum: non erat æquũ principes ciuitatis rem habere, ad Satirium nihil præter nomen peruenire. Etenim si is, qui non defendit iniuriam, neq; propulsat à suis cum potest, iniuste facit: ut in primo libro disserui, qualis habendus est is, qui non modo repellit, sed etiam adiuuat iniuriam. Mihi quidem etiam ueræ hæreditates non honestæ uidentur, si sint malitiosis blanditijs officiorum, non ueritate, sed simulatione quæsitæ: Atqui in talibus rebus aliud utile interdum, aliud honestum uideri solet falsò. Nam eadem utilitatis, quæ honestatis est regula. qui hoc non præuiderit: ab hoc nulla fraus aberit, nullum facinus. Sic enim cogitans. est istud quidem honestum, uerum hoc expedit, res à natura copulatas audebit errore diuellere, qui fons est fraudũ, maleficiorum, scelerum omniũ. Itaq; si uir bonus habeat hanc uim, ut si digitis concrepuerit, possit in locu

pletium testamento nomen eius irrepere, hac ui non utatur, nec si exploratum quidem habeat, id omnino neminem unquam suspicaturũ. At si dares hanc uim M. Crasso, ut digitorum percussione hæres posset scriptus esse, qui re uera non esset hæres: in foro (mihi crede) saltaret. Homo autem iustus, & is, quem sentimus uirum bonum, nihil cuiquam, quod in se transferat, detrahet. Hoc qui admiratur, is se, quis sit uir bonus, nescire fatetur. At uero siquis uoluerit animi sui complicatam notionem euoluere: iam se ipse doceat, eum uirum bonum esse, qui prosit quibus possit, noceat nemini, nisi lacessitus iniuria. Quid ergo? hic non noceat, qui quodam quasi ueneno perficiat, ut ueros hæredes moueat, in eorum locum ipse succedat? Non ergo faciat (dixerit quis) quod utile sit? quodq; expediat? immo intelligat nihil nec expedire, nec utile esse, quod sit iniustum: hoc qui non didicerit, bonus uir esse non poterit. Fimbriam consularem audiebam de patre nostro puer, iudicem M. Luctatio Pythiæ fuisse equiti Romano sane honesto. cum is sponsionem fecisset, ni bonus uir esset. Itaq; ei dixisse. Fimbriam se illam rem nunquam iudicaturum. ne aut spoliaret fama probatum hominem, si contra iudicasset: aut statuisse uideretur utrum bonum aliquem esse, cum ea res innumerabilibus officijs et laudibus contineretur. Huic igitur uiro bono, quẽ Fimbria etiam non modo Socrates nouerat, nullo modo uideri potest, quicquã esse utile, quod non honestum sit. Itaq; talis uir nõ modo facere, sed ne cogitare quidem quicquam audebit, quod non audeat prædicare. Hoc non'ne est turpe du

bitare philosophos, quæ ne rustici quidem dubitent? à quibus natum est id, quod iam tritum est uetustate prouerbium. Cum enim fidem alicuius, bonitatemq; laudent: dignum, esse dicunt, quicum in tenebris mices. Hoc quã habet uim nisi illam, nihil expedire quod non deceat, etiam si id possis nullo refellente obtinere? Vides'ne igitur hoc prouerbio, neq; Gygi illi posse ueniam dari, neq; huic, quem paulo ante fingebam, digitorum percussione hæreditates omnium posse conuertere? Vt enim quod turpe est, id quamuis occultetur, tamen honestum fieri nullo modo potest: sic quod honestum non est, id utile ut sit effici nõ potest, aduersante etiam & repugnante natura. At enim cum permagna præmia sunt, est causa peccandi. C. Marius cum à spe consulatus longe abesset: & septimum annum post præturam iaceret: neq; petiturus unquam consulatum uideretur: Q. Metellum, cuius legatus erat, summum uirum, & ciuem, cum ab eo imperatore suo Romam missus esset, apud PO. RO. criminatus est, bellũ illum producere, si se COS. fecissent, breui tempore aut uiuum, aut mortuum Iugurtham se in potestatem PO. RO. redacturum. Itaq; factus est ille quidem COS. sed à fide, iustitiaq; discessit: qui optimum & grauissimum ciuem, cuius legatus, & à quo missus esset, in inuidiam falsò crimine adduxerit. Nec noster quidẽ Gratidianus officio boni uiri functus est, tunc cum præt. esset: collegiũq; prætorium tribuni plebis adhibuissent, ut res numaria de communi sententia constitueretur. Iactabatur enim temporibus illis numus, sic ut nemo posset

ſcire q̃d haberet. conſcripſerunt cõmuniter edictum cũ pœna, atq; iudicio: conſtitueruntq; ut omnes ſimul in roſtra poſt meridiem deſcenderent. & cæteri qui dem alius alió. Marius à ſubſellijs in roſtra recta, id'q; quod communiter compoſitum fuerat, ſolus edi xit. & ea res (ſi quæris) ei magno honori fuit. omni bus uicis ſtatuæ factæ ſunt, ad eas thus & cerei. Quid multa? Nemo unquam multitudini fuit cha- rior. Hæc ſunt, quæ conturbant homines in delibera tione nonnunquam, cum id, in quo uiolatur æquitas, non habetur ita magnum. illud autem quod ex eo pa ritur, permagnum uidetur. ut Mario præripere colle- gis, et tribunis pleb. popularem gratiam, non ita tur pe, conſulem ob eam rem fieri, quod ſibi tunc propo- ſuerat, ualde utile uidebatur. Sed oĩum una regula ẽ, quã cupio tibi eẽ notiſſimã: aut illud q̃d utile uide- tur: turpe ne ſit, aut ſi turpe eſt, ne uideatur eſſe utile. Quid igitur: poſſumus'ne, aut illũ Mariũ uirũ bonũ iudicare, aut hunc? Explica atq; excute intelligentiã tuam, ut uideas quæ ſit in ea ſpecies, forma, et notio uiri boni. Cadit ergo in uirũ bonũ mentiri emolumẽ ti ſui cauſa, criminari, præripere, fallere? Nihil profe cto minus. Eſt ergo ulla res tanti, aut cõmodũ ullũ tam expetendũ, ut uiri boni, et ſplẽdorẽ et nomẽ amittas? Quid ẽ, q̃d afferre tm̃ utilitas iſta, quæ dicitur, poſſit: q̃tũ auferre ſi boni uiri nomẽ eripuerit, fidẽ, iuſtitiá'q; detraxerit? Quid. n. ĩtereſt utrũ ex hoĩe ſe cõuertat q̃s in belluam? an in hominis figura immanitatem ge rat belluæ? Quid q̃ omnia recta et honeſta negligũt, dũmodo potentiam conſequantur? Non'ne id faciunt

quod is, qui etiam socerum habere uoluit eum, cuius ipse audacia potens esset? utile enim uidebatur plurimum posse alterius inuidia. Id quàm iniustum in patriam, quàm inutile, quàm turpe esset, non uidebat. Ipse autem socer in ore semper græcos uersus Euripidis de Phœnissis habebat, quos dicam, ut potero, incondite fortasse, sed tamen ut res possit intelligi. NAM SI VIOLANDVM EST IVS, REGNANDI GRATIA VIOLANDVM EST, ALIIS REBVS PIETATEM COLAS. Capitalis Etheocles uel potius Euripides, qui id unũ solum, quod omnium sceleratissimum fuerat, excepérit. Quid igitur minuta colligimus, hæreditates, mercaturas, uenditiones fraudulentas? Ecce tibi q̃ rex Po. Ro. dominusq́; omnium gentiũ esse concupierit, idq́; perfecerit. hanc cupiditatem siquis honestam esse dicit, amens est. Probat enim legum & libertatis interitum, earumq́; oppressionem tetram & detestabilẽ, gloriosam putat. Qui autem fatetur honestum non esse in ea ciuitate, quæ libera fuit, quæq́; esse debeat: regnare, sed ei, qui id facere possit, esse utile, qua hũc obiurgatione, aut quo potius conuitio à tanto errore coner auertere? Potest enim Dij immortales cuiquam esse utile, fœdissimum, & teterrimũ paricidiũ, patriæ quãuis is qui se obstrinxerit, ab oppressis ciuibus parens nominetur? Honestate igitur dirigenda utilitas est. Et quidem sic ut hæc duo uerba inter se discrepare, sed tamen unum sonare uideantur. Nunc ab eo ad uulgi opinionem, quæ maior utilitas q̃ regnandi esse possit? Nihil contra inutilius ei, qui id iniuste consecu

tus ſit inuenio, cum ad ueritatem cœpi reuocare ratio
nem. Poſſunt enim cuiquam eſſe utiles angores, ſolicitu
dines, diurni & nocturni metus, uita inſidiarum, pe-
riculorumq́; pleniſſima? MVLTI INIQVI
ATQVE INFIDELES REGNO. PAV
CI BONI SVNT, Inquit Accius. At cui
regno, quod à Tantalo & Pelope proditum iure ob
tinebatur. Nam quanto plures ei regi putas, qui cum
exercitu Po. Ro: populum ipſum Romanum oppreſ-
ſiſſet. ciuitatemq́; non modo liberam, ſed etiam genti
bus imperantem, ſeruire ſibi coegiſſet? Hunc tu quas
conſcientiæ labes in animo cenſes habuiſſe? Quæ uul
nera? Cuius autem uita ipſi poteſt utilis eſſe, cum eius
uitæ ea conditio ſit, ut qui illam eripuerit, in maxi-
ma gratia futurus ſit & gloria? Quod ſi hæc utilia
non ſunt, quæ maxime uidentur, quia plena ſunt de-
decoris ac turpitudinis, ſatis perſuaſum eſſe debet,
nihil eſſe utile, quod non honeſtum ſit. Quanquã id
quidem cum ſæpe aliâs, tum Pyrrhi bello à C. Fabri
tio COS. iterũ & à Senatu noſtro iudicatũ eſt. Cum
enĩ rex Pyrrhus P. Romano bellũ ultro ĩtuliſſet, cũq́;
de imperio certamen eſſet cum rege generoſo ac poten
te, perfuga ab eo uenit in caſtra Fabritij, eiq; eſt pollĩ
citus, ſi præmiũ ei propoſuiſſet: ſe ut clã ueniſſet, ſic
clàm in Pyrrhi caſtra rediturum, & eum ueneno ne
caturum. Hunc Fabritius reducendum curauit ad
Pyrrum, idq́; eius factum à ſenatu laudatum eſt. At
qui ſi ſpeciem utilitatis, opinionemq́; quærimus, ma-
gnum illud bellum perfuga unus, & grauem aduer
ſariũ imperij ſuſtuliſſet: ſed magnum dedecus et fla

gitium. qui cum laudis certamen fuisset, eum non uirtute, sed scelere superatum. Vtrum igitur utilius uel Fabritio, qui talis in hac urbe, qualis Aristides Athenis fuit: uel senatui nostro, q̃ nunquã utilitatẽ à dignitate seiũxit: armis cum hoste certare, an uenenis? Si gloriæ causa imperium expetendum est: scelus absit, in quo non potest esse gloria. Sin ipsæ opes expetuntur quoquomodo, non poterunt esse utiles cum infamia. Non igitur utilis illa L. Philippi, qui filij sententia. quas ciuitates L. Sylla pecunia accepta ex sena. con. liberauisset, ut hæ rursus uectigales eẽnt, neq; his pecuniam, quam pro libertate dederant, redderemus est, ei senatus est assensus. Turpe. ĩperio, Piratarũ enim melior fides, q̃ senatus. At aucta uectigalia. Vtile igitur. quousq; audebunt dicere, quicquam utile quod non honestum? potest autem ulli imperio, quod gloria debet fultum esse, & beneuolentia sociorum, Vtile esse odium & infamia? Ego etiam cum Catone meo sæpe dissensi. Nimus enim mihi uidebatur præfracte ærarium, uectigaliáq; defendere. omnia publicanis negare. multa socijs, cum in hos benefici esse deberemus, cum illis sic agere, ut cum colonis nostris soleremus. Eoq; magis, quod illa ordinũ coniunctio ad salutem Reip. pertinebat. Male etiã Curio, cum causam trãspadanorum æquam esse dicebat. semper autem addebat: uincat utilitas. potius diceret non esse æquam, quia non eßet utilis Reip. q̃ cum utilem eße diceret, non eße æquam fateretur. Plenus est sextus liber de officijs Hecatonis talium quæstionũ. sit'ne boni uiri in maxima caritate annonæ familiã non ale

re. in utranq; partem disputat: sed tamen ad extremum utilitate putat officium dirigi, magis quàm humanitate. Quærit si in mari iactura facienda sit, equi'ne pretiosi potius iacturam faciat, an seruuli uilis? Hic aliò res familiaris, aliò ducit humanitas. Si tabulam de naufragio stultus arripuerit, extorquebit'ne eam sapiens, si potuerit? Negat. quia sit iniurium. Quid dominus nauis? eripiet'ne suum? Minime. Non plus, quàm si nauigantem in altũ eijcere de naui uelit: quia sua non sit, quoad enim peruentũ sit eò, quò sumpta nauis est, nõ domini est nauis, sed nauigantium. Quid si in una tabula sint duo naufragi, hiq; sint sapientes: sibi uterq; rapiat, an alter cedat alteri? cedat uero, sed ei, cuius magis intersit uel sua uel Reip. causa uiuere. Quid si hæc paria in utroq;? nullum erit certamen, sed quasi in sorte, aut in dimicando uictus, alteri cedet alter. Quid si pater fana expilet, cuniculos agat ad ærarium: indicet'ne id magistratibus filius? Nefas id quidem est, quin etiam defendat patrem, si arguatur. Non igitur patria præstat omnibus officijs: immo uero, sed ipsi patriæ conducit, pios habere ciues in parentes. Quid si tyrannidem occupare, si patriã prodere conabitur pater: silebit'ne filius? immo uero obsecrabit patrem ne id faciat, si nihil proficiet, accusabit: minabitur etiã. ad extremum si ad perniciem patriæ res spectabit, patriæ salutem anteponet saluti patris. Quærit etiam si sapiẽs adulterinos numos accipiet imprudens pro bonis, cum id resciuerit, soluturus'ne sit eos, si cui debeat pro bonis. Diogenes ait. Antipater negat. cui potius assentior.

Qui uinum fugiens uendat sciens, debeat'ne dicere? non necesse putat Diogenes. Antipater uiri boni existimat. Hæ sunt quasi controuersiæ in iure Stoicorum. in mancipio uendendo dicenda'ne uitia? Non, ea quæ nisi dixeris: redhibeatur mancipium iure ciuili. sed hæc, mendacem esse, aleatorem, furacem, ebriosum, alteri dicenda uidentur, alteri non dicenda. Siquis aurum uendens, orichalcum se putat uendere, indicet'ne ei uir bonus aurum illud esse, an emat denario, quod sit millenarium? Perspicuum iam est, & quid mihi uideatur, et quæ sit inter eos philosophos, quos nominaui, controuersia. Pacta & promissa semper'ne seruanda sint, quæ nec ui, nec dolo malo, ut prætores solent dicere, facta sint. Si quis medicamentum cuipiam dederit ad aquam intercutem, pepigeritq;, ne illo medicamento unquam postea uteretur: si eo medicamento sanus factus fuerit, & annis aliquot post inciderit in eundem morbum, nec ab eo qui cum pepigerat impetret, ut item eo liceat uti, quid faciendum sit: cum sit is inhumanus, qui non concedat uti, nec ei quicquam fiat iniuriæ? uitæ & saluti consulendum est. Quid si quis sapiens rogatus sit ab eo q̃ eum hæredẽ faciat, cum & testamento sestertiũ millies relinquatur, ut ante quã hæreditatem adeat, luce palàm in foro saltet, idq; se facturum promiserit, quod aliter eum hæredem scripturus ille non esset, faciat quod promiserat ille, nec'ne? promisisse nollẽ: et id arbitror fuisse grauitatis. sed quoniam promisit, si saltare in foro turpe ducet, honestius mentietur, si ex hæreditate nihil ceperit, nisi forte eam pecu-

niam in Reip. magnum aliquod tempus contulerit: ut uel saltare eum, cum patriæ consulturus etiam sit, turpe nõ sit. Ac ne illa quidem promissa seruanda sunt, quæ non sunt his ipsis utilia, qbus illa promise ris. Sol Phaethõti filio (ut redeamus ad fabulas) factu rũ se esse dixit, quicquid optasset: optauit, ut in currum patris tolleretur. sublatus est insanus, atque qua constitit, ictu fulminis deflagrauit. quanto melius fue rat in hoc promissum patris, non esse seruatũ? Quid qđ Theseus exegit promissum à Neptuno? cui cũ tres optiones. Neptunus dedisset optauit interitum Hippolyti filij sui, cum is patri suspectus esset de nouerca: quo optato impetrato, Theseus in maximis fuit luctibus. Quid? Agamẽnon cum deuouisset Dianæ, quod in suo regno pulcherrimumnatum esset illo anno: im molauit Iphigeniam, qua nihil erat eo quidẽ anno na tum pulchrius. Promissum potius non faciendum, q̃ tam tetrum facinus admittendum fuit. Ergo & pro missa non facienda nonnunquam: neq; semper deposita reddenda sunt. Si gladium quis apud te sanæ mentis deposuerit, repetat insaniens, reddere peccatũ sit, non reddere officium. Quid si is q apud te pecuniam deposuerit. bellum inferat patriæ: reddes'ne depositum? Non credo. Facies enim contra Remp. quæ debet esse charissima. Sic multa, quæ natura honesta uidentur esse, temporibus fiunt nõ honesta. facere promissa, stare conuentis, reddere deposita, cõmu tata utilitate fiunt non honesta. Ac de his quidem, quæ uidentur esse utilitatis, contra iustitiam simulatione prudentiæ satis arbitror dictum. Sed quoniam

à quatuor fontibus honestatis primo libro officia duximus, in eisdē uersabimur. cum docebimus ea, quæ uidentur esse utilia, neq; sint, quàm sint uirtutis inimicæ. Ac de prudentia quidem, quam uult imitari malitia. Itemq; de iustitia, quæ semper est utilis, disputatum est. Reliquæ sunt duæ partes honestatis. quarum altera in animi excellentis magnitudine, & præstantia cernitur. altera in conformatione & moderatione continentiæ & temperantiæ. utile uidebatur Vlyssi (ut quidā poetæ tragici prodiderūt) (nam apud Homerum optimum authorem talis de Vlysse nulla suspicio est) sed insimulant eū tragœdiæ, simulatione insaniæ militiam subterfugere uoluisse. non honestum consilium at utile, ut aliquis fortasse dixerit, regnare, & Ithacæ uiuere otiose cum parentibus, cum uxore, cum filio. Vllum tu decus in quotidianis periculis, & laboribus cum tranquillitate hac conferendum putas? Ego uero istam contemnendam & abijciendam, quoniam quæ honesta non sit, ne utilem quidem esse arbitror. Quid enim auditurum putas fuisse Vlyssem, si in illa simulatione perseueraßet? qui cum maximas res geßerit in bello, tamen hæc audiuit ab Aiace, cuius ipse princeps iusiurandi fuit.

Quod omnes scitis solus neglexit fidem,
Furere assimulauit, ne cò iret, quò institit. *
Quod ni Palamedis perspicax prudentia
Istius percepißet malitiosam audaciam,
Fides sacratæ ius perpetuo falleret.

Illi uero non modo cum hostibus, uerum etiam cum fluctibus, id quod fecit, dimicare melius fuit, quàm deserere consentiētem Græciam ad bellum barbaris inferendum. Sed dimittamus & fabulas & externa, ad rem factāq; ueniamus. M. Attilius Regulus, cum COS. iterum in Africa, ex insidijs captus 9
esset, duce Xantippo Lacedæmonio, Imperatore autem patre Annibalis Hamilcare, iuratus missus est ad senatum: ut nisi redditi essent Pœnis captiui nobiles quidam rediret ipse Carthaginem. Is cum Romam uenisset: utilitatis speciem uidebat. Sed eam ut res declarat, falsam iudicauit: quæ erat talis, manere in patria, esse domi suæ cum uxore, cum liberis, quam calamitatem accepisset in bello, communem fortunæ bellicæ iudicantem: tenere consularis dignitatis gradū. Quis hæc neget esse utilia? qd censes? Magnitudo animi, & fortitudo negat. An locupletiores quæris authores? Harum enim est uirtutum proprium, nil extimescere, omnia humana despicere, nihil, quod homini accidere possit, intolerandum putare. Itaq; quid fecit? In senatum uenit, mandata exposuit. Sententiam ne diceret, recusauit. Quādiu iureiurando hostium teneretur, nō esse se senatorem. Atq; illud etiam ó stultum hominem dixerit quispiam, & repugnantem utilitati suæ, Reddi captiuos negauit esse utile. Illos enim adolescentes & bonos duces, se iam confectum senectute. Cuius cum ualuisset authoritas, captiui retenti sunt. Ipse Carthaginem redijt: neq; eū charitas patriæ retinuit, nec suorū, neq; uero tū ignorabat se ad crudelissimū hostem et ad exqsita supplicia pro-

ficiſci. Sed iuſiurãdum conſeruandum putabat. Itaq; tum cum uigilando necabatur, erat in meliore cau=ſa, quàm ſi domi ſenex, captiuus, periurus, & conſularis remanſiſſet. At ſtulte, qui non modo non cenſuerit captiuos remittendos, uerum etiam diſſuaſerit. Quo modo ſtulte? etiam'ne ſi Reip. conducebat? Poteſt autem quod inutile Reip. ſit, id cuiq̃ ciui utile eſſe? peruertunt homines ea, quæ ſunt fundamenta naturæ, cum utilitatem ab honeſtate ſeiũgunt. Omnes enĩ expetimus utilitatem, ad eamq; rapimur, nec facere aliter ullo modo poſſumus. Nam quis eſt. qui utilia fugiat? aut quis potius, qui eam non ſtudioſiſſime proſequatur? Sed quia nuſquam poſſumus, niſi in laude, decore, honeſtate, utilia rep̃ire. propterea illa prima, et ſumma habemus. utilitatis nomen non tam ſplendidum, quàm neceſſarium ducimus. Quid eſt igitur dixerit quis in iureiurando? num iratum timemus Iouem? At hoc quidem commune eſt omnium philoſophorum, nõ eorum modo, q̃ Deum nihil habere ipſum negotij dicunt, & nihil exhibere alteri: ſed eorum etiam, qui Deum ſemper agere aliquid, & moliri uolunt, nunquam nec iraſci Deum nec nocere. Quid autem iratus Iupiter plus nocere potuiſſet, quàm nocuit ſibi ipſe Regulus? Nulla igitur uis fuit religionis, quæ tantã utilitatem peruerteret. An'ne turpiter faceret? primum minima de malis. Nũ igitur tantum mali turpitudo iſta habebit, quantum ille cruciatus? Deinde illud etiam apud Accium. FREGISTI'NE FIDEM? NEQVE DEDI NEQVE DO INFIDELI CVIQVAM Quanquam

quam

quam ab impio rege dicitur, luculente tamen dicitur. Addunt etiam, quemadmodum nos dicimus, uideri quædam utilia, quæ non sint, sic se dicere uideri quædam honesta quæ non sint. ut hoc ipsum uidetur honestum conseruandi iurisiurandi causa ad cruciatũ reuertisse. Sed fit non honestum, quia quod per uim hostium esset actum, ratum esse non debuit. Addunt etiam quicquid ualde utile sit, id fieri honestum, etiam si antea non uideretur. Hæc ferè contra Regulum. Sed prima uideamus. Non fuit Iupiter metuendus, ne iratus noceret, quia neq; irasci solet, neq; nocere. Hæc quidem ratio non magis contra Regulum, quàm contra omne iusiurandum ualet. Sed in iureiurando, non qui metus, sed quæ uis sit, debet intelligi. Est enĩ iusiurandum affirmatio religiosa. quod autem affirmatiue, quasi Deo teste promiseris: id tenendum est. iam enim non ad iram deorum, quæ nulla est: sed ad iustitiam et ad fidem pertinet. Nã præclare Ennius. O' fides alma, apta pennis & iusiurandum Iouis. Qui igitur iusiurandũ uiolat, is fidem uiolat: quam in Capitolio uicinam Iouis OPT. MAX. ut in Catonis oratione est, maiores nostri esse uoluerunt. At enim ne iratus quidem Iupiter plus Regulo nocuisset, quàm sibi nocuit ipse Regulus. Certe si nihil malum esset, nisi dolere. id autem non modo non summum malum, sed nec malum quidem esse maxima authoritate philosophi affirmant. Quorum quidem testem non midiocrem, sed haud scio an grauissimũ Regulum, nolite quæso uituperare. Quem enim locupletiorem quærimus, quàm principem Reip. qui

retinendi officij causa, cruciatum subierit uoluntarium? Nã qđ aiunt minima de malis, idest ut turpiter, potius quàm calamitose. An est ullum maius malum turpitudine? Quae si in deformitate corporis habeat aliquid offensionis: quanta illa deprauatio & foeditas turpificati animi debet uideri? Itaq; neruosius qui illa disserunt, solum audent malum dicere, id quod turpe sit: qui autem remissius, hi tamen non dubitant summum malum dicere. Nam illud quidem.
Neq; dedi, neq; do fidem infideli cuiquam.
Idcirco recte à poeta dicitur, quia cum tractaretur Atreus, personae seruiendum fuit. Sed si hic sibi sumunt, nullam esse fidem, quae infideli data sit, uideant ne quaeratur latebra periurio. Est autem etiam ius bellicum, fidesq; iurisiurandi saepe hosti seruanda. Quod enim ita iuratum est, ut mens deferẽtis conciperet fieri oportere, id obseruandum est. Quod aliter, id si non fecerit, nullum periurium est. Vt si praedonibus pactum pro capite pretium non attuleris: nulla fraus ẽst, ne si iuratus quidem id non feceris. Nam pirata non est ex perduellium numero definitus, sed communis hostis omniũ. cum hoc non fides esse debet, nec iusiurandum commune. Non enim falsum iurare peierare est. Sed quod ex animi tui sententia iuraueris, sicut uerbis concipitur, more nostro id non facere, periurium est. Scite enim Euripides.
Iuraui lingua, mentem iniuratam gero.
Regulus uero non debuit conditiones, pactionesq; bellicas & hostiles perturbare periurio. Cum iusto enim & legitimo hoste res gerebatur. aduersus quẽ & to-

tum ius feciale et multa sunt iura communia. Quod ni ita esset, nunquã claros uiros senatus uinctos hostibus dedisset. At uero T. Veturius & Sp. Posthumus, cum iterũ COSS. essent, à quis cum male pugnatum apud Caudium esset, legionibus nostris sub iugũ missis, pacem cum Sãnitibus fecerant, dediti sunt his. iniussu enim Po. Sena.q; fecerant. Eodemq; tempore T. Numitius. Q. Aemilius qui cum tribuni plebis erant, quod eorum authoritate pax erat facta, dediti sunt, ut pax Sãnitum repudiaretur. Atq; huius deditionis ipse Posthumus, qui dedebatur, suasor et author fuit. Quod idẽ multis annis post C. Mancinus, q ut Numãtinis, qbus cum sine senatus authoritate foedus fecerat, dederetur, rogationem suasit eã, quã Lucius Furius, et Sextus Attilius ex sen. con. ferebant, qua accepta: est hostibus deditus. Honestius hic, q̃ Q. Põpeius, quo, cũ in eadẽ causa esset deprecante, accepta lex non est. Hic ea quae uidebatur utilitas, plus ualuit, q̃ honestas. Apud superiores utilitatis species falsa, ab honestatis authoritate superata est. At non debuit ratum esse, qđ erat actũ per uim. quasi non forti uiro uis possit adhiberi. Cur igitur ad senatum proficiscebatur, cum praesertim de captiuis dissuasurus esset? Quod maximũ in eo est, id reprehẽditis. Non eni suo iudicio stetit: sed suscepit causam, ut esset iudiciũ senatus: cui nisi ipse author fuisset: captiui profecto Poenis redditi essent. Ita incolumis in patria Regulus restitisset. Quod qa patriae non utile putauit: idcirco honestum sibi, & sentire illa & pati credidit. Nam quod aiunt, quod ualde utile sit, id fieri honestum: immo uero esse non

fieri. Est enim nihil utile, quod idē non honestū, nec quia utile honestum est, sed qa honestum utile. Quare ex multis mirabilibus exemplis, haud facile quis dixerit hoc exēplo aut laudabilius, aut præstantius. Sed ex tota hac laude Reguli, unum illud est admiratione dignum, quod captiuos retinendos censuerit. Nam quod rediјt, nobis non mirabile uidetur. illis q dem temporibus aliter facere non potuit. Itaque ista laus non est hominis, sed temporum. Nullū enim uinculum ad stringendam fidem iureiurando maiores arctius esse uoluerūt. Id indicant leges in XII tabulis: indicant sacra: indicant foedera: quibus etiam cū hoste deuincitur fides. indicant notationes, animaduersionesq; CENS. qui nulla de re diligentius quàm de iureiurando iudicabant. L. Manlio Auli filio, cum DICTAT. fuisset, M. Pomponius trib. pl. diem dixit: quod is paucos sibi dies ad dictaturam gerendam addidisset. criminabatur etiam quod Titum filium, qui Torquatus postea est appellatus, ab hominibus relegasset: & ruri habitare iussisset. quod cum audiuisset adolescens filius, negotium exhiberi patri, accurisse Romam, & prima luce Pomponij domum uenisse dicitur. Cui cum eßet nuntiatum, quod illum iratum allaturum ad se aliquid contra patrem arbitraretur: surrexit è lectulo. remotisq; arbitris ad se adolescentem iussit uenire. At ille, ut ingressus est, confestim gladium distrinxit: iurauitq; se illum statim interfecturum, nisi iusiurandum sibi dedißet, se patrem missum eße facturum. Iurauit hoc terrore coactus Pomponius. rem ad populum detulit: docuit

cur sibi a causa desistere necesse esset. Manlium missum fecit. Tantum temporibus illis iusiurandum ualebat. Atq; hic T. Mãlius is est qui ad Anienem Galli, quem ab eo prouocatus occiderat, torque detracto, cognomen inuenit: cuius tertio consulatu Latini ad Veserim fusi & fugati. magnus uir in primis, & qui nuper indulgens in patrem, idem acerbus & seuerus in filium. Sed ut laudandus Regulus in conseruando iureiurando, sic decem illi, quos post Cannensem pugnam iuratos ad senatum misit Annibal, in castra redituros ea, quorũ erãt Pœni, nisi de redimendis captiuis impetrauissent: si non redierunt uituperãdi: de quibus nõ oẽs uno modo. Nã Polybius bonus author in primis scribit ex decẽ nobilissimis, qui tunc erãt missi, nouẽ reuertisse, a senatu re nõ impetrata. unũ ex decem, qui paulo post quã egressus erat e castris, redisset. quasi aliquid esset oblitus, Romæ remansisse. Reditu enim in castra liberatum se esse iureiurando interpretabatur. Non recte. Fraus enim distringit, non dissoluit periurium. Fuit igitur stulta calliditas peruerse imitata prudentiam. Itaq; decreuit senatus, ut ille ueterator & callidus uinctus ad Annibalem duceretur. Sed illud maximum, octo hominum millia tenebat Annibal, non quos in acie cepisset, aut qui periculo mortis difugissent: sed qui relicti in castris fuissent a Paulo et Varrone COSS. Eos senatus non censuit redimendos, cum id parua pecunia fieri potuisset, ut esset insitum militibus nostris aut uincere, aut emori. Qua quidem re audita fractum animum Annibalis scribit idem, quod S. P. Q. R. rebus afflictis

tam excelso animo fuisset. Sic honestatis comparatione ea, quæ uidentur utilia, uincuntur. Acilius autem, ille q græce scripsit historiam, plures ait fuisse, qui in castra reuertissent, eadem fraude, ut iureiurando liberarentur: eosq; à CENS. omnibus ignominijs notatos. Sit iam huius loci finis. Perspicuum est enim quæ timido animo, humili, demisso, fractóq; fiant. quale fuisset Reguli factum, si aut de captiuis, quod ipsi opus esse uideret: non quod Reip. censuisset, aut domi remanere uoluisset, non esse utilia, quia sunt flagitiosa, fœda, & turpia. Restat quarta pars, quæ decore, moderatione, modestia, continentia, temperantia continetur. Potest igitur quicquam esse utile quod sit huic talium uirtutum choro cōtrarium? Atqui ab Aristippo Cyrenaici atq; Anniceri philosophi nominati, omne bonū in uoluptate posuerunt: uirtutemq; censuerunt ob eam rem esse laudandam, quod efficiens esset uoluptatis. quibus obsoletis, floret Epicurus, eiusdem ferè adiutor, authorq; sententiæ. Cum his, uelis, equisq; (ut dicitur) si honestatem tueri, ac retinere sententia est, decertandum est. Nam si non modo utilitas, sed uita omnis beata, corporis firma constitutione, eiusq; constitutionis spe explorata (ut à Metrodoro scriptum est) continetur: certe hæc utilitas & quidem summa (sic enim censent) cum honestate pugnabit. Nam ubi primum prudentiæ locus dabitur? an ut conquirat undiq; suauitates? quàm miser uirtutis famulatus seruientis uoluptati. Quod autem munus prudentiæ? An legere intelligetur uoluptates? Fac nihil isto esse iucundius. quid excogitari potest turpius? Iam qui

dolorem summum malum dicat, apud eum, quem habet locum fortitudo, quæ est dolorum, laborumq; contemptio? Quamuis enim multis in locis dicat Epicurus (sicut hic dicit) satis fortiter de dolore, tamen non id spectandum est quid dicat, sed quid consentaneum sit ei dicere, q bona uoluptate terminauerit, mala dolore. ut si illum audiam de continentia & temperātia. Dicit ille quidē multa multis locis, sed aqua hæret, ut aiunt. Nā quomodo potest temperantiam laudare is, qui ponat summum bonum in uoluptate? Est enim temperantia libidinum inimica. Libidines autem consectatrices uoluptatis. Atq; in his tantum tribus generibus quoquomodo possunt, nō incallide tergiuersantur. Prudentiam introducunt scientiam suppeditantem uoluptates, depellentem dolores. Fortitudinem quoq; aliquo modo expediunt: cum tradunt rationem negligendæ mortis, perpetiendiq; doloris. Etiam temperantiam inducunt non facillime illi quidem, sed tamen quoquomodo possunt. Dicunt enim uoluptatis magnitudinē doloris detractione fieri. Iustitia uacillat, uel iacet potius. Omnesq; hæ uirtutes, quæ in communitate cernuntur, & in societate generis humani. Neque enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas esse potest non plus quàm amicitia, si hæc nō per se expectantur: sed ad uoluptatem, utilitatemue referantur. Conferamus igitur in pauca. Nam ut utilitatem nullam esse docuimus, quæ honestati esset contraria: sic omnē uoluptatem dicimus honestati esse contrariam. Quo magis reprehendendos Calliphonem & Dinomachum iudico: qui se direpturos contro-

uersiam putauerunt, si cum honestate uoluptatem, tanquam cum homine pecudē copulauissent. non recipit istam coniunctionem honestas, aspernatur, repellit. Nec uero finis bonorum et malorum, qui simplex esse debet, ex dissimilibus rebus misceri, & temperari potest. Sed de hoc hactenus. Magna enim res, alio loco pluribus uerbis disputata. Nunc ad propositum. Quemadmodum igitur, siquando ea, quæ uideretur utilitas honestati repugnat: diiudicanda res sit, satis est supra disputatum. Sin autem speciem utilitatis etiam uoluptas habere dicatur: nulla potest esse ei cum honestate coniunctio. Nam ut tribuamus aliquid uoluptati, condimenti fortasse non nihil, utilitatis certe nihil habebit. Habes à patre munus Marce fili, mea quidem sententia, magnum, sed perinde erit, ut acceperis. Quanquam tibi hi tres libri inter Cratippi commentarios tanquā hospites erunt recipiē di. Sed ut si ipse uenissem Athenas, quod quidem esset factum, nisi me de medio cursu, clara uoce patria reuocasset: aliquando me quoq; audires: sic quoniam his uoluminibus ad te profecta uox mea est: tribues his temporis, quantum poteris, poteris autem quantū uoles. Cum uero intellexero, te hoc scientiæ genere gaudere: tum & præsens tecum propediem (ut spero) & dum aberis absens loquar. Vale igitur mi Cicero tibiq; persuade, te mihi quidem esse charissimum, sed multo fore chariorem, si talibus monimentis, præceptisq; lætabere.

M. TVLLII CICERONIS CATO MAIOR VEL DE SENECTVTE AD T. POMPONIVM. ATTICVM.

TITE, SI QVID EGO
adiuto, curam'ue leuasso,
ó Quæ nunc te coquit, et uersat sub
pectore fixa,
Ecquid erit præmi?

Licet enim uersibus iisdem mihi affari te Attice, quibus affatur Flamminium ille uir haud magna cum re, sed fide plenus. quanquam certo scio non ut Flamminium solicitari Attice, sic noctesq; diesq; . Noui enim moderationem animi tui & æquitatem, teq; nõ cognomen solum Athenis deportasse, sed humanitatem & prudentiam intelligo. Et tamen suspicor iisdem rebus, te quibus me ipsum, interdum grauius commoueri. quarum consolatio & maior est, et in aliud tempus differenda. Nunc autem mihi uisum est de senectute aliquid ad te scribere. Hoc enim onere, quod mihi tecum commune est, aut iam urgentis, aut certe aduentantis senectutis, et te, et me ipsum leuari uolo. Et si te quidem id modeste ac sapienter, sicut omnia, & ferre & laturum esse certo scio. Sed mihi cum de senectute uellem aliqd scribere, tu occurrebas dignus eo munere, quo uterq; nostrũ communiter uteretur. Mihi quidem ita iucunda huius libri confectio fuit: ut non modo omnes absterserit senectutis molestias, sed effecerit mollem etiam & iucundam senectutem.

Nunquam igitur satis laudari digne poterit philoso-
phia, cui qui pareat, omne tempus ætatis sine mole-
stia possit degere. Sed de cæteris & diximus multa,
& sæpe dicemus. Hunc uero librum de senectute ad
te misimus. Omnem autem sermonem tribuimus non
Tithono, ut Aristochius, ne parum esset authoritatis
in fabula: sed M. Catoni seni, quo maiorem authori-
tatem haberet oratio. Apud quem Lælium & Scipio
nem facimus admirantes, quod is tam facile senectu-
tem ferat, iisq; eum respondentem. qui si eruditius ui
debitur disputare, quàm consueuit ipse in suis libris,
attribuito græcis literis: quarum constat eum perstu-
diosum fuisse in senectute. Sed quid opus est plura?
Iam enim ipsius Catonis sermo explicabit nostram
omnem de senectute sententiam. SCIPIO. Sæ-
penumero mirari soleo cum hoc C. Lælio, tum cæte-
rarum rerum tuā excellentem M. Cato, perfectamq;
sapientiam, tum uel maxime, quod senectutem tuam
nunquam tibi grauem esse senserim. Quæ plerisq;
senibus sic odiosa est: ut onus se ætna grauius dicant
sustinere. CATO. Rem haud sane Scipio & Læ
li difficilem admirari uidemini. Quibus enim nihil
opis est in ipsis ad bene, beateq; uiuendum: iis omnis
grauis est ætas. Qui autem omnia bona à se ipsis pe
tunt: iis nihil potest malum uideri, quod naturæ neces
sitas afferat. Quo in genere in primis est senectus,
quam ut adipiscantur, omnes optant, eandē accusant
adeptam. tanta est inconstantia, stultitia, atq; peruersi
tas. Obrepere aiunt eam citius, q̃ putassent. Primum
quis coegit eos falsum putare? Qui enim citius adole

ſcentiæ ſenectus, quàm pueritiæ adoleſcentia obrepit? Deinde qui minus grauis eſſet ijs ſenectus: ſi octingenteſimum annum agerent, quàm octogeſimum? Præterita enim ætas quamuis longa, cum effluxiſſet, nulla conſolatione permulcere poſſet ſtultam ſenectutem. Quo circa ſi ſapientiam meam admirari ſoletis (quæ utinam digna eſſet opinione ueſtra, noſtroq; cognomine) in hoc ſumus ſapientes, quod naturã optimã ducem, tanquam Deũ ſequimur, eiq; paremus. à qua non ueriſimile eſt, cum cæteræ partes ætatis bene deſcriptæ ſint, extremũ actum tanquam ab inerti poeta eſſe neglectum. Sed tamen neceſſe fuit eſſe aliquod extremum. & tanquam in arborum bacis, terræq; frugibus maturitate tempeſtiua, quaſi uietum & caducum, quod ferendũ eſt molliter ſapienti. Quid enĩ eſt aliud gigãtũ more bellare cũ dijs, niſi naturæ repugnare? LAELIVS. Atq; Cato gratiſſimum nobis, ut etiã pro Scipione pollicear, feceris: ſi, qm̃ ſperamus et uolumus quidẽ ſenes fieri. ante multo à te didicerĩmus, quibus facillime rationibus ingraueſcentem ætatem ferre poſſimus. CATO. Faciam uero Læli, præſertim ſi utriq; ueſtrũ gratũ, ut dicis, futurũ eſt. LAELIVS. Volumus ſanè, niſi moleſtũ ẽ tibi Cato, tanq̃ aliquã uiã longã confeceris: qua nobis quoq; ĩgrediẽdũ ſit, iſtuc quo perueniſti, uidere quale ſit. CATO. Faciã ut potero Læli. Sæpe. n. interfui querelis meorũ æqualium. pares autẽ cum paribus ueteri prouerbio facillĩme congregantur: quas C. Salinator, quas Spu. Albinus hoĩes conſulares, noſtri ferè æquales deplorare ſolebant. Tũ q̃d uoluptatibus carerent ſine q̃bus uitam

nullam putarent: tum quod spernerentur ab iis, à quĩ bus essent coli soliti. Qui mihi non id uidebantur ac cusare id, qđ esset accusandum. Nam si id culpa sene ctutis accideret, eadem mihi usu euenirent, reliquisq; omnibus maioribus natu, quorum ego multorum co- gnoui senectutem sine querela. qui se à libidinum uinculis laxatos esse, non moleste ferrent. nec à suis despicerentur, sed omnium istiusmodi querelarum in moribus est culpa, non in ætate. Moderati enim nec difficiles senes, nec in humani, tolerabilem agunt sene ctutem. Importunitas autem et in humanitas omni æta ti molesta est. LAELIVS. Est ut dicis, Cato. Sed fortasse dixerit quispiam, tibi propter opes, & copias, & dignitatem tuam, tolerabilem senectutem uide- ri. Id autem non posse multis contingere. CATO. Est istud quidem Læli aliqđ, sed nequaquam in isto sunt omnia: ut Themistoclem ferunt Seriphio cuidam in iurgio respondisse, cum ille dixisset, non illũ sua sed patriæ gloria splendorem assecutum, nec Hercle inquit, si ego Seriphius essem, nobilis, nec si tu Athe- niensis esses, clarus unquam fuisses. Quod eodem mo do de senectute potest dici. Nec enĩ in summa inopia leuis esse senectus potest ne sapiẽti qdẽ, nec insipienti in summa copia nõ grauis. Aptissima omnino sunt Sci pio et Læli arma senectutis, artes, exercitationesq; uir tutum. quæ in omni ætate cultæ, cum multum diuq; uixeris, mirificos afferunt fructus. nõ solũ quia nun quam deserunt, nec in extremo quidem tempore æta tis (quanquam id maximum est) uerum etiã quia con scientia bene actæ uitæ, multorumq; benefactorum

recordatio iucundissima est. Ego quidem Q. Maximum, eum qui Tarentum recepit, adolescens ita dilexi senem, ut æqualem. Erat enim in illo uiro comitate condita grauitas, nec senectus mores mutauerat, quã quam eum colere cœpi non admodum grandem natu, sed tamen iam ætate prouectum. Anno enim post quam primum COS. fuerat, ego natus sum. Cumq; eo IIII. COS. adolescentulus miles profectus sum ad Capuã. Quintoq; anno post ad Tarentum quæstor. deinde ædil. quadriennio post factus sum præt. quem magistratum gessi COSS. Tuditano & Cethego. Tum quidem ille admodum senex suasor legis cintiæ de donis & muneribus fuit. Hic & bella gerebat, ut adolescens, cum planè grandis esset, & Annibalem iuueniliter exultantem patientia sua molliebat. De quo præclare familiaris noster Ennius.

Vnus homo nobis cuntando restituit rem.
Non ponebat enim rumores ante salutem.
Ergo postq; magisq; uiri nunc gloria claret.

Tarentum uero qua uigilantia, quo consilio recepit? Cũ q̃dem me audiente Salinatori, qui amisso oppido fugerat in arcem, glorianti atq; ita dicenti. Mea opera Q. Fabi Tarentum recepisti, certe inquit ridẽs. Nam nisi tu amisisses, nunquam recepissem. Nec uero in armis præstantior, quàm in toga, qui COS. iterum Spu. Caruillio collega quiescente. C. Flamminio trib. Pleb. quoad potuit restitit: agrum picenum & gallicum uiritim contra Senatus authoritatẽ diuidenti. AVG. q; cum esset, dicere ausus est, optimis auspicijs ea geri, quæ pro Reip. salute gererẽtur. quæ contra Remp. fit

rent, contra auspicia fieri. Multa in eo uiro praeclara cognoui: sed nihil est admirabilius, quàm quomodo ille mortẽ Marci filij tulit, clari uiri et consularis. est in manibus uiri laudatio, quam cum legimus, quẽ philosophum non contemnimus? Nec uero ille in luce modo atque in oculis ciuium magnus, sed intus domiq; praestantior. Qui sermo? quae praecepta? quãta notitia antiquitatis? quae scientia iuris augurandi? Multae etiam ut in homine Romano literae. omnia memoria tenebat, non domesticat solum, sed etiam externa bella. Cuius sermone ita tum cupide fruebar, quasi iam diuinarem, id quod euenit, illo extincto fore unde discerem, neminem. Quorsum igitur haec tam multa de Maximo? quia profecto uidetis nefas esse dictu, miseram fuisse talem senectutem. Nec tamen omnes possunt esse Scipiones, aut Maximi: ut urbium expugnationes, ut pedestres, nauales'ue pugnas, ut bella à se gesta, ut triumphos recordentur. Est enim quiete & pure & eleganter actae aetatis placida ac lenis senectus, qualem accepimus Platonis: qui uno & octogesimo anno scribens mortuus est. Qualem Isocratis, qui eum librum, qui panathenaicus inscribitur, quarto & nonagesimo anno scripsisse dicitur: uixitq; quinquennium postea. Cuius magister Leontinus Gorgias centum et septem compleuit ãnos. neq; unquã in suo studio atq; opere cessauit. Qui cũ ex eo quaereretur, cur tandiu uellet esse in uita, nihil habeo inquit, quod accusem senectutem. Praeclarum responsum, et docto homine dignum. Sua enim uitia insipientes, et suam culpam in senectutem conferunt:

quod non faciebat is, cuius modo mētionē feci, Ennius.

Sic ut fortis equus spatio qui sæpe supremo
Vicit olympia, nunc senio confectus quiescit.

Equi fortis & uictoris senectuti comparat suam: quem quidem probe meminisse potestis. Anno enim undeuigesimo post eius mortem, hi COSS. T. Flamminius & M. Attilius facti sunt. Ille autem Scipione et Philippo iterum COSS. mortuus est. Cum ego quidem quinque & LX. annos natus, legem uoconiam uoce magna, & bonis lateribus suasissem, annos. LXX. natus, tot enim uixit Ennius. ita ferebat duo, quæ maxime putantur onera, paupertatem & senectutem: ut eis penè delectari uideretur. Etenim cum cōplector animo, quatuor causas reperio, cur senectus misera uideatur. unam, quod auocet à rebus gerendis. alterā, quod corpus faciat infirmum. tertiā, quod priuet omnibus ferè uoluptatibus. quartā, q̄d haud procul absit à morte. Earum si placet, causarū, quantum quæque ualeat quantumq; iusta sit unaquæq;, uideamus. À rebus gerendis senectus abstrahit? quibus An ijs, quæ iuuentute geruntur & uiribus? Nullæne igitur res seniles sunt, quæ uel infirmis corporibus animo tamen administrētur? Nihil igitur agebat Q. Maximus, nihil L. Paulus pater tuus Scipio socer optimi uiri filij mei, cæteri senes Fabritij, Curij, Coruncani, cum Remp. consilio & authoritate defendebāt: nihil agebāt? Ad Appij Claudij senectutē accedebat etiā, ut cæcus esset. tamen is cū sētētia senatus inclinaret ad pacem et fœdus faciendū cum Pyrrho, non dubitauit dicere illa, quæ uersibus persecutus est Ennius.

Quo uobis mentes recte quæ stare solebant
Ante hac, dementi sese fluxere ruina?

Ceteráq; grauissime. Notum uobis enim carmen, & tamen ipsius Appij extat oratio, atq; hanc ille egit septem & decem annos post alterum consulatum: cũ inter duos cõsulatus anni decẽ interfuissent, CENS. q; ante consulatum superiorẽ fuisset. Ex quo intelligitur Pyrrhi bello grandem sanè fuisse, & tamen sic à patribus accepimus. Nihil igitur afferunt, qui in re gerenda uersari senectutem negant, similesq; sunt ut si qui gubernatorem in nauigando agere nihil dicant, cum alij malos scandant, alij per foros cursent, alij sentinam exhauriant. ille autem clauum tenens, sedeat in puppi quietus, non faciat ea, quæ iuuenes. At uero multo maiora & meliora facit. Non enim uiribus, aut uelocitatibus, aut celeritate corporum res magnæ geruntur, sed consilio, & authoritate, & sententia: quibus non modo non orbari, sed etiam augeri senectus solet. nisi forte ego uobis, qui & miles & tribunus, & legatus & COS. uersatus sum in uario genere bellorum, cessare nunc uideor, cum bella non gero. At senatui quæ sunt gerenda præscribo: & quomodo Carthagini male iandiu cogitanti bellum inferatur, multo ante denuntio. De qua non ante uereri desinam, quàm illam excisam esse cognouero. Quam palmam utinam dij immortales tibi Scipio reseruẽt, ut aui reliquias persequare. Cuius à morte hic tertius & trigesimus est annus. Sed memoriam illius uiri excipient omnes anni consequentes. Anno ante me CENS. mortuus est, nouem annis post meum consulatum

sulatum

sulatum, cum COS. iterum me COS. creatus esset. Num igitur si ad centesimum annum uixisset: senectutis eum suae poeniteret? Nec enim excursione. nec saltu, nec eminus hastis, aut comminus gladijs uteretur, sed consilio, ratione, sententia. Quae nisi essent in senibus, non summum consilium maiores nostri appellassent senatum. Apud Lacedaemonios quidem ij, qui amplissimũ magistratum gerunt, ut sunt, sic etiam appellantur senes, quod si legere & audire uoletis externa, maximas Resp. per adolescentulos labefactatas, à senibus sustentatas reperietis. Cedò qui uestram Remp. tantam amisistis tam cito? sic enim percontanti, ut est in Naeuij ludo, respondentur & alia & haec in primis.

Prouenie bant oratores noui, stulti, adolescentuli

Temeritas est uidelicet florentis aetatis, prudentia senectutis. At memoria minuitur. Credo, nisi exerceas eam, aut etiam si sis natura tardior. Themistocles omnium ciuium nomina perceperat. Num igitur censetis eum, cum aetate processisset, qui Aristides esset, Lysimachum salutare solitum? Equidem non modo eos noui qui sunt, sed eorum patres etiam & auos. Nec sepulchra legens uereor, quod aiunt, ne perdam memoriam. His enim ipsis legendis redeo in memoriam mortuorum. Nec uero quenquam senum audiui oblitum, quo loco thesaurum obruisset. omnia quae curant, meminerunt, uadimonia constituta, qui sibi, quibus ipsi debeant. Quid iuriscon. quid Ponti? quid augur.? quid philosophi senes q̃ multa meminerũt? Manent ingenia senibus, modo permaneat studium et industria,

nec ea solum in claris et honoratis uiris, sed in uita etiam priuata & quieta. Sophocles ad summam senectutem tragœdias fecit. qui propter studium cum rem familiarem negligere uideretur, à filijs in iudicium uocatus est, ut quemadmodum nostro more male rem gerentibus patribus bonis interdici solet. sic illũ quasi desipientem à re familiari remouerẽt iudices. Tum senex dicitur eam fabulam, quàm in manibus habebat, & proxime scripserat Oedipum Coloneum recitasse iudicibus, quæsisseq; num illud carmen desipientis uideretur, quo recitato, sententijs iudicum est liberatus. Num igitur hunc, num Hesiodum num Simonidem, num Stesicorum, num quos ante dixi, Isocratem, Gorgiam, num Homerum, num philosophorum principes Pythagoram, Democritum, num Platonem, num Socratem, num postea Zenonem, Cleantem, aut eum, quem uos etiam Romæ uidistis, Diogenem Stoicum coegit, in suis studijs obmutescere senectus? An non in omnibus his studiorum agitatio uitæ æqualis fuit? Age ut ista diuina studia omittamus, possum nominare ex agro Sabino rusticos uicinos, & familiares meos, qbus absentibus, nunquam ferè ulla in agro maiora opera fiunt, non serendis, non percipiendis fructibus, non condendis. quanquam in illis hoc minus mirum. Nemo enim est, tam senex, qui se annum non putet posse uiuere. Sed ijdem laborant in eis, quæ sciunt nihil ad se omnino pertinere. Serunt arbores, quæ alteri sæculo prosint, ut ait Statius noster in Synephebis. Nec uero dubitat agricola, quamuis senex quærenti cui serat respondere dijs

immortalibus, qui me non accipere tantummodo hæc à maioribus uoluerunt, sed etiam posteris tradere. Melius Cæcilius de sene alteri seculo prospiciente, quàm illud idem.

Aedepol senectus, si nihil, quicquam aliud uitij
Apportet secum cum aduenerit unum id satis est,
Quod diu uiuendo multa quæ non uult uidet.

Et multa fortasse quæ uult, atq; in ea quidem quæ non uult, sæpe etiã adolescentia incurrit. Illud uero idem Cæcilius uitiosius.

Tum etiam in senecta hoc reputo miserrimum,
Sentire ea ætate esse odiosum se alteri.

Iucundum potius quàm odiosum. ut enim adolescentibus bona indole præditis sapiẽtes senes delectantur, leniorq; fit eorum senectus, qui à iuuentute coluntur & diliguntur, sic adolescentes senum præceptis gaudent, quibus ad uirtutum studia ducuntur. Nec minus intelligo me uobis, quàm uos mihi esse iucundos. Sed uidetis, ut senectus nõ modo languida, atq; iners non sit, uerum etiam sit operosa, & semper agens aliquid, & moliens, tale scilicet quale cuiusq; studium in superiore uita fuit. Quid? quod etiam addiscunt aliquid: ut Solonem in uersibus gloriantem uidimus: qui se quotidie aliquid addiscentum, senem fieri dicit, ut ego feci, qui græcas literas senex didici. Quas quidem sic auide arripui, quasi diuturnam sitim explere cupiens, ut ea ipsa mihi nota essent, quibus me nunc exẽplis uti uidetis. Quod cum fecisse Socratem in fidibus audirẽ (uellem equidem & illud) (discebãt enim fidibus antiq;) sed in literis certe elaboraui. Nec

Cato senex grecas literas didicit.

nunc quidem uires desydero adolescentis, is enim locus erat alter de uitijs senectutis, nō plus quàm adolescens, etiam uires tauri, aut elephantis desyderabam. Quod enim homini naturaliter insitum est, eo uti decet, & quicquid agas, agere pro uiribus. Quae enim uox potest esse contemptior, q̃ Milonis Crotoniatae? qui cum iam senex esset: athletasq; se in curriculo exercentes uideret: aspexisse lacertos suos dicitur, illachrymansq; dixisse.

At hi quidem iam mortui sunt.

Non uero tam isti, quàm tu ipse nugator. Neque enim ex te unquam es nobilitatus, sed ex lateribus et lacertis tuis. Nihil Sextus Aemilius tale nihil multis annis añ T. Coruñcanus, nihil modo P. Crassus, à q̃bus iura ciuibus praescribebantur: quorũ usq; ad extremum spiritum prouecta est prudentia. Orator metuo ne languescat senectute. Est enim munus eius non ingenij solum, sed laterum etiam & uirium. Omnino canorum illud in uoce splendescit, etiam nescio quo pacto in senectute. quod equidem non amisi adhuc, & tamen uidetis annos meos. Sed tamen decorus est sermo senis, quietus, & remissus, facitq; persaepe ipsa sibi audientiam diserti senis compta oratio et mitis. Quod si exequi nequeas, possis tamen Scipioni praecipere & Laelio. Quid enim est iucundius senectute stipata studijs iuuentutis? An'ne eas quidem res senectuti relinquemus, ut adolescentulos doceat, instituat, ad oẽ officij munus instruat? Quo quidem opere quid potest esse praeclarius? Mihi uero Cn. & P. Scipiones, & aui tui duo L. Aemilius & P. Africanus comitatu nobi=

liũ iuuenum fortunati uidebantur. Nec ulli bonarũ artium magistri nõ beati putandi, quamuis cõsenuerint uires, atq; defecerint. & si ista ipsa defectio uiriũ adolescentiæ uitijs efficitur sæpius, q̃ senectutis. Libidinosa etenim & intemperans adolescentia effœtum corpus tradit senectuti. Cyrus quidem apud Xenohpontẽ eo sermone, quem moriens habuit, cum admodũ senex esset, negat se unquam sensisse senectutẽ suã imbecilliorẽ factam, quàm adolescentia fuisset. Ego L. Metellũ memini puer, q̃ cum quadriẽnio post alterum consulatum PONT. Max. factus esset, uiginti et duos annos ei sacerdotio præfuit: ita bonis uiribus esse in extremo tempore ætatis, ut adolescentiã non requireret. Nihil necesse est de me ipso dicere mihi, quanquã est id quidẽ senile, ætatiq; nostræ conceditur. Videtis'ne ut apud Homerũ sæpissime Nestor de uirtutibus suis prædicet? Tertiã enim iam ætatem hominum uixerat, nec erat ei uerendum, ne uera de se prædicans, nimis uideretur aut insolens aut loquax. Etenim (ut ait Homerus) ex eius lingua melle dulcior fluebat oratio. quam ad suauitatem nullis egebat corporis uiribus, & tamen ille dux Græciæ nunquam optat, ut Aiacis similes decem habeat. At ut Nestori. Quod si acciderit, non dubitat, quin breui Troia sit peritura. Sed redeo ad me. Quartum annum ago & octogesimum. equidem posse uellem idem gloriari, quod Cyrus. sed tamen hoc queo dicere, non me quidem his esse uiribus, quibus aut miles punico bello, aut quæst. in eodẽ bello, aut COS. in Hispania fuerim, aut quadriennio post cum tribunus militaris depugnaui apud

Thermopylas. M. Attilio Glabrione COS. Sed tamen (ut uos uidetis) nó planè me eneruauit, nó afflixit se nectus. nó curia uires meas desyderat: non rostra, nó amici, non clientes, non hospites. Nec enim unquã sum assensus illi ueteri laudatoq; prouerbio: quod monet mature fieri senẽ, si diu uelis esse senex. Ego uero me minus diu senem esse mallẽ, q̃ esse senẽ ante q̃ essem. Itaq; nemo adhuc conuenire me ualuit, qn fuerim occupatus. At minus habeo uiriũ q̃ uestrũ uteruis. Nec uos qdem. T. Pontij centurionis uires habetis. Nũ icir co ille est præstãtior uobis? Moderatio modo uiriũ ad sit. Et tantum q̃tum qsq; potest, nitatur. Ne ille q̃dem magno desyderio tenebitur uiriũ. Olympiæ p stadiũ ingressus esse Milo dicitur: cum humeris sustineret bo uem uiuum. Igitur has corporis, an Pythagoræ tibi malis uires ingenij dari? Deniq; isto bono utare, dum adsit, cum absit, ne reqras: nisi forte adolescentes pueritiam, paulum ætate progressi, adolescentiam debeant requirere. Cursus est certus ætatis, & uia una naturæ, eaq; simplex, suaq; cuiq; parti ætatis tempe- stiuitas est data. Vt enim infirmitas est puerorum, & ferocitas iuuenum, et grauitas iam constantis ætatis, sic senectutis maturitas naturale quoddam habet, quod suo tempore percipi debeat. Arbitror te audire Scipio hospes tuus Masanissa quæ faciat hodie nonaginta annos natus: cum ingressus iter pedibus sit, in equum omnino non ascendere. cum equo, ex equo non descendere: nullo imbre, nullo frigore adduci, ut capite operto sit. summam in eo esse corporis siccitatem. Itaq; exequi omnia regis officia & munera.

Potest igitur exercitatio & temperantia etiam in senectute conseruare aliquid pristini roboris. Non sunt in senectute uires. nec postulantur quidem uires à senectute. Ergo & legibus, & institutis uacat ætas nostra muneribus ijs, quæ non possunt sine uiribus sustineri. Itaq; non modo quod non possumus, sed ne quantum possumus quidem cogimur. At ita multi sunt imbecilles senes, ut nullũ officij, aut omnino uitæ munus exequi possint. At id quidem non proprium senectutis est uitium, sed commune ualetudinis. Quàm fuit imbecillus. P. Africani filius, is qui te adoptauit, quàm tenui aut nulla potius ualetudine? Quod nisi ita fuisset, alterum ille extitisset lumen ciuitatis. Ad paternam enim magnitudinem animi doctrina uberior accesserat. Quid mirum igitur in senibus, si infirmi sunt aliquando, cum ne id quidem adolescentes effugere possint? Resistendum Læli et Scipio senectuti est, & eius uitia diligentia corrigenda sunt. Pugnandum tanquam contra morbum est, sic contra senectutem habenda ratio ualetudinis. utendum exercitationibus modicis: tantum cibi & potionis adhibendum: ut reficiantur uires, non opprimantur. Nec uero corpori solum subueniendum est, sed etiam menti, atq; animo multo magis. Nãq; hæc quoque, nisi tanquam lumini oleũ instilles, extinguũtur senectute. Et corpora quidẽ defatigatione et exercitatione ingrauescunt, animi autem se exercendo leuantur. Nã quos ait Cæcilius comicus stultos senes, hos significat credulos, obliuiosos dissolutos. quæ uitia sunt nõ senectutis sed inertis ignauæ, somniculosæ senectutis, ut petulantia, ut libido

magis est adolescentum, quàm senum. nec tamen omnium adolescentum, sed non proborum, sic ista senilis stultitia, quæ deliratio appellari solet, senum leuium est, non omnium. Quatuor robustos filios, & filias quinq;, tantam domum, tantas clientelas Appius regebat & senex & cæcus. Intentum enim animum tanquam arcum habebat: nec languescens succumbebat senectuti. Tenebat non modo authoritatē, sed etiā imperium in suos. Metuebant eum serui: uerebantur liberi: charum omnes habebant: uigebat in ea domo patrius mos & disciplina. Ita enim senectus honesta est, si se ipsa defendit: si ius suum retinet: si nemini mancipata est: si usq; ad extremum spiritum dominatur in suos. Vt enim adolescentem, in quo senile aliquid, sic senem, in quo adolescentis est aliquid laudamus. quod qui sequitur, corpore senex esse poterit, animo nunquam erit. Septimus mihi originum liber est in manibus: omnia antiquitatis monimenta colligo. causarum illustrium quascunq; defendi, nunc quam maxime conficio orationes. Ius augurum, pontificium, ciuile tracto, multum etiam literis græcis utor. Pythagoreorumq; more exercendæ memoriæ gratia, quodcunq; dixerim, audiuerim, egerim, commemoro uesperi. Hæ sunt exercitationes ingenij, hæc curricula mentis. In his desudans atq; elaborans corporis uires non magnopere desydero, ad sum amicis: uenio in senatum frequens, ultroq; affero res multum & diu cogitatas, easq; tueor animi non corporis uiribus. Quæ si exequi nequirem, tamen me lectulus oblectaret meus ea ipsa cogitantem, quæ iā agere non pos

ſem. Sed ut poſſim, facit acta uita. Semper enim in
his ſtudijs, laboribusq́; uiuenti non intelligitur, quan
do obrepat ſenectus. Ita ſenſim ſine ſenſu ætas ſene
ſcit: nec ſubito frangitur, ſed diuturnitate extinguitur.
Sequitur tertia uituperatio ſenectutis, quod eam care
re dicunt uoluptatibus. O' præclarum munus æta-
tis. Siquidem id aufert nobis, quod eſt in adoleſcen-
tia uitioſiſſimum. Accipite enim optimi adoleſcentes
ueterem orationem Architæ Tarentini magni in pri
mis et præclari uiri: quæ mihi tradita eſt, cum eſſem
adoleſcens Tarenti cum Q. Maximo. nullam capita
liorē peſtem, quàm corporis uoluptatem, hominibus
dicebat à natura datā. Cuius uoluptatis auidæ libi-
dines temere et effrenate ad potiūdū incitarētur. Hinc
patriæ proditiones, hinc rerū publicarū euerſiones,
hinc cum hoſtibus clandeſtina colloquia naſci dice-
bat. Nullum deniq; ſcelus, nullum magnum facinus
eſſe, ad quod ſuſcipiendum non libido uoluptatis im
pelleret. Stupra uero & adulteria & omne tale fla-
gitium nullis alijs illecebris excitari niſi uoluptate.
Cumq́; homini ſiue natura, ſiue quis Deus nihil men-
te præſtabilius dediſſet, huic diuino muneri ac dono
nihil tam eſſe inimicum, quàm uoluptatem. Nec enim
libidine dominante temperantiæ locum eſſe, nec omni
no in uoluptatis regno uirtutem poſſe conſiſtere.
Quod quo magis intelligi poſſet, fingere animo ali-
quem iubebat tanta incitatum uoluptate corporis, q̃ta
percipi poſſet maxima. nemini cenſebat fore dubium,
quin tandiu dum ita gauderet: nihil agitare mente, ni
hil ratione, nihil cogitatione conſequi poſſet. Quo cir

ca nihil tam detestabile, tam'q; pestiferum, q̃ uolupta tem. Siquidem ea cum maior esset, atq; longior, omne animi lumen extingueret. Hæc cum C. Pontio Sãni te patre eius, à quo in Caudino prælio. Sp. Posthumi us & T. Veturius COSS. superati sunt, locutum Ar chitam, Nearchus Tarentinus hospes noster, q̃ in ami citia Po. Ro. permanserat, se à maioribus natu acce pisse dicebat, cum quidem ei sermoni interfuisset Pla to Atheniensis. quem, Tarentum uenisse. L. Aemilio, Appio Claudio COSS. reperio. Quorsum hæc? ut in telligatis, si uoluptatem aspernari ratione, & sapiẽtia non possumus, magnam habendam senectuti gratiã, quæ effecerit, ut non liberet, quod non oporteret. Im pedit enim consiliũ uoluptas, rationi inimica, ac men tis (ut ita dicam) perstringit oculos, nec habet ullum cum uirtute commertium. Inuitus quidem feci, ut for tissimi uiri. T. Flamminij fratrem. L. Flamminium à Senatu eijcerem septem annis postquam COSS. fuis set. Sed notandam libidinem putaui nimiã. Ille enim cum esset COS in Gallia, exoratus est in conuiuio à scorto, ut securi feriret aliquem eorum qui in uincu lis essent dãnati rei capitalis. tunc hic Tito fratre suo CENS. qui proximus ante me fuerat, elapsus est. Mi hi uero & Flacco ne utiquam probari potuit tam fla gitiosa & tam perdita libido, quæ cum probro priua to coniungeret imperij dedecus. Sæpe à maioribus na tu audiui, q̃ se porrò pueros à senibus audiuisse dice bant, mirari solitum. C. Fabritium, quod cum apud regem Pyrrhum legatus esset: audisset à Thessalo Cy nea Athenis quendam esse, qui se sapientem profite-

retur, eumq́; dicere, omnia quæ faceremus ad uoluptatem esse referenda. Quod ex eo audientes Manium Curium & T. Coruncanum optare solitos, ut id Sãnitibus, ipsiq; Pyrrho persuaderetur, quo facilius uinci possent, cum se uoluptatibus dedissent. Vix erat Manius Curius cum P. Decio, qui quinquennio ante cum COS. se pro Rep. quarto consulatu deuouerat. Norat eundem Fabritius, norat Corũcanus. qui tum ex sua uita, tum ex eius, quem dico P. Decij facto, iudicabát esse profecto aliquid natura pulchrum, atq; præclarum, quod sua sponte peteretur, quodq́; spreta et contempta uoluptate optimus qsq; sequeretur. Quorsum igitur hæc tam multa de uoluptate? quia non modo uituperatio nulla, sed etiam summa laus senectutis est, quod ea uoluptates nullas magnopere desyderat. Caret epulis, extructisq; mensis, & frequentibus poculis. Caret ergo uinolentia, cruditate, & insomnijs. Sed si aliquid dandum est uoluptati, quoniam eius blanditijs non facile obsistimus (diuinus enim Plato escam malorum uoluptatem appellat, quod ea uidelicet homines capiantur, ut hamo pisces) quanquam immoderatis epulis careat senectus, modicis conuiuijs tamen potest delectari. C. Duillum Marci filium, qui Pœnos primus classe deuicerat, redeuntem à cœna senem sæpe uidebam puer. delectabatur crebro funali, & tibicine, quæ sibi nullo exemplo priuatus sumpserat. tantum licentiæ dabat gloria. Sed qd ego alios? ad meipsum iam reuertar. Primum habui semper sodales. sodalitates autẽ, me quæstore constitutæ sunt, sacris idæis magnæ matris acce

ptis. Epulabar igitur cum sodalibus omnino modi-
cæ. Sed erat quidam feruor ætatis, qua progrediente,
omnia fiunt etiam in dies mitiora. Neque enim ipso
rum conuiuiorum delectationes corporis uoluptati-
bus magis, quàm cœtu amicorum, & sermonibus me
tiebar. Bene enim maiores accubationem epularẽ ami
corum, quia uitæ coniunctionem haberet, conuiuium
nominarunt melius, quàm græci, qui hoc idem, tum
compotationem tum concœnationem uocant: ut quod
in eo genere minimum est, id maxime probare uide-
antur. Ego uero propter sermonis delectationem tem
pestiuis conuiuijs delector, nec cum æqualibus solum,
qui pauci admodum restant: sed cum uestra etiam
ætate, atq; uobiscum. Habeoq; senectuti magnam
gratiam, quæ mihi sermonis auiditatem auxit, potio
nis & cibi sustulit. Quod siquem etiã ista delectant,
ne omnino bellum indixisse uidear uoluptati, cuius
est etiam fortasse quidam naturalis modus, non in-
telligo, ne in istis quidẽ uoluptatibus ipsis, carere sen-
su senectutẽ. Me uero et magisteria delectant à ma-
ioribus instituta, et is sermo, q more maiorũ à summo
adhibetur magistro in poculo, et pocula sicut in sym-
posio Xenophontis, minuta atque rorantia, & re-
frigeratio æstate, & uicissim in hyeme, aut sol, aut
ignis hybernus. quæ quidem in Sabinis etiam perse-
qui soleo, conuiuiumq; uicinorum quotidie compleo,
quod ad multam noctem, quammaxime possumus, ua
rio sermone producimus. At non est uoluptatum tan
ta quasi titillatio in senibus, credo, sed nec desyde-
ratio qdẽ. Nihil autẽ molestũ, quod non desyderes.

Bene Sophocles, cum ex eo qdã iã confecto ætate quæreret, uteretur'ne rebus uenereis, dij meliora inquit. Libenter uero istinc tanquam à domino agresti ac furioso profugi. Cupidis enim rerum talium odiosum & molestum est fortasse carere. Satiatis uero & expletis iucundius est carere, quàm frui. Quanquam non caret is, qui non desyderat. Ergo hoc nõ desyderare dico esse iucundius, quàm frui. Quod si istis ipsis uoluptatibus bona ætas fruitur, libẽtius primũ paruulis fruitur rebus, ut diximus, deinde ijs, quibus senectus, si etiã non abunde potitur, non omnino caret. ut Turpione Ambiuio magis delectatur, qui in prima cauea spectat: delectatur tamen etiam qui in ultima. Sic adolescentia uoluptates propè intuens magis fortasse lætatur. Sed delectatur etiam senectus procul eas spectans, tantum quantum sat est. At illa quanti sunt, animum tanquam emeritis stipendijs, libidinis, ambitionis, contentionis, inimicitiarum, cupiditatum omnium secum esse, secumq; (ut dicitur) uiuere? Si uero habet aliquid tanquam pabulum studij atq; doctrinæ, nihil est otiosa senectute iucundius. Mori uidebamus in studio dimetiẽdi penè cœli, atq; terræ Gallum familiarem patris tui Scipio. quoties illum lux noctu aliquid describere ingressum, quoties nox oppressit, cum cœpisset mane? quàm delectabatur cum defectiones solis & lunæ multo nobis ante prædiceret? Quid in leuioribus studijs, sed tamen acutis? quàm gaudebat bello suo punico Næuius? quàm truculento Plautus? quàm Pseudulo? uidi etiam senem Liuium, qui cum septem annos ante quàm ego natus

ſum, fabulã docuiſſet Cethego, Tuditanoq; COSS. uſque ad adoleſcentiam meam proceſſit ætate. Quid de P. Licinij Craſſi & pontificij & ciuilis iuris ſtudio loquar? Aut de huius P. Scipionis, qui his paucis diebus PONT. MAX. factus eſt? At qui eos omnes, quos commemoraui, his ſtudijs flagrantas ſenes uidimus. M. uero Cethegum, quem recte ſuadem medullam dixit Ennius, quanto ſtudio exerceri in dicendo uidebamus etiã ſenem? Quæ ſunt igitur epularũ, aut ludorũ, aut ſcortorũ uoluptates cum his uoluptatibus comparandæ? Atq; hæc quidem ſtudia ſunt doctrinæ, quæ quẽ prudentibus & bene inſtitutis pariter cũ ætate creſcunt? ut honeſtum illud Solonis eſt, quod ait uerſiculo quodam (ut ante dixi) ſeneſcere ſe multa in dies addiſcentem. qua uoluptate animi nulla certe poteſt eſſe maior. Venio nunc ad uoluptates agricolarũ, quibus ego incredibiliter delector, quæ nec ulla impediuntur ſenectute, & mihi ad ſapientis uitã proxime uidentur accedere. Habent enim rationem cum terra, quæ nunquam recuſat imperium, nec unquam ſine uſura reddit, qđ accepit. Sed alias minore: plerunq; maiore cum fœnore. quanquam me quidem non fructus modo, ſed etiam ipſius terræ uis ac natura delectat, quæ cum gremio mollito ac ſubacto, ſemen ſparſum excepit: primum id occatum cohibet, ex quo occatio, quæ hoc efficit, nominata eſt. deinde tepefactum uapore & complexu ſuo diffundit, & elicit herbeſcentem ex eo uiriditatem: quæ nixa fibris ſtirpium ſenſim adoleſcit: culmoq; erecto geniculato, uaginis iam quaſi pubeſcens includitur. È quibus cum emer

ferit, fundit frugem spicæ ordine structam, & contra auium minorum morsum, munitur uallo aristarum. Quid ego uitium satus, ortus, incrementa commemorem? Satiari delectatione non possum, ut meæ senectutis requiem, oblectamentumq; noscatis. Omitto enim uim ipsam omnium, quæ generantur è terra, quæ ex fici tantulo grano, aut ex acini uinaceo, aut ex cæterarum frugum, aut stirpiũ minutissimis seminibus tantos truncos, ramosq; procreet, malleoli, plantæ, sarmenta, uites radices, propagines, non'ne ea efficiunt, ut quemuis admiratione delectent? Vitis quidẽ quæ natura caduca est, & nisi fulta sit, ad terram fertur, eadem, ut se erigat, clauiculis suis quasi manibus quicquid est nacta complectitur. Quã serpentem multiplici lapsu & erratico, ferro amputans coercet ars agricolarum, ne siluescat sarmentis, & in omnes partes nimia fundatur. Itaq; ineunte uere in ijs, quæ relicta sunt: existit tanquam ad articulos sarmentorũ, ea quæ gemma dicitur, à qua oriens uua sese ostendit, quæ et succo terræ et calore solis augescens, primo est pacerba gustui, deinde maturata dulcescit, uestitaq; pampinis nec modico tepore calet, & nimios solis defendit ardores. Qua qd potest esse tum fructu lætius, tum aspectu pulchrius? Cuius qdẽ nõ utilitas me solũ (ut ante dixi) sed ẽt cultura et ipsa natura delectat. Adminiculorũ ordines, capitum coniugatio, et religatio et propagatio uitiũ, sarmentorũ, ea, quã dixi, aliorũ amputatio, & aliorũ immissio. Quid ego irrigationes? qd agri fossiones, repastinationesq; proferã, qbus fit multo terra fœcundior? Quid de utilitate loquar stercorã

di? Dixi in eo libro, quem de rebus rusticis scripsi: de qua doctus Hesiodus ne uerbum quidem fecit: cũ de cultura agri scriberet. At Home. qui multis (ut mihi uidetur) ante seculis fuit, Laertem lenientem desyderium, quod capiebat e filio, colentem agrum, & eum stercorantem facit. Nec uero segetibus solum & pratis, & uineis, & arbustis res rusticæ lætæ sunt: sed pomarijs etiam & hortis, tum pecudum pastu, et apium examinibus, tum florum omnium uarietate. Nec consitiones modo delectant, sed etiam insitiones: quibus nihil inuenit agricola solertius. Possum persequi multa oblectamenta rerum rusticarũ: sed ea ipsa quæ dixi, sentio fuisse longiora. Ignoscetis autem, nam & studio rerum rusticarum prouectus sum, & senectus est natura loquacior, ne ab omnibus eam uitijs uidear uẽdicare. Ergo in hac uita M. Curius, cum de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrro triumphasset: consumpsit extremum tempus ætatis. Cuius quidem uillam ego contemplans (Abest enim non longe à me) admirari satis non possum, uel ipsius hominis continentiam, uel temporum disciplinam. Curio ad focũ sedenti, magnum auri pondus Samnites cum attulissent, repudiati ab eo sunt. Non enim aurum habere præclarum sibi uideri dixit: sed eis, qui haberent aurum, imperare. Poterat'ne tantus animus non iucundam efficere senectutem? Sed uenio ad agricolas, ne à me ipso recedam. In agris erant tunc senatores, idest senes. Siquidem L. Quintio Cincinnato in agro aranti nuntiatum est, eum DICT. esse factũ. cuius Dicta. iussu magister equitum C. Seruilius Ha-

la. Spu.

la Spu. Melium regnum appetentem, & occupantem, interemit. A uilla in senatum accersebantur & curius & cæteri senes. Ex quo, qui eos accersebant, uiatores nominati sunt. Num igitur eorũ senectus miserabilis fuit, qui se agri cultione oblectabant? Mea quidem sententia, haud scio, hac an ulla uita beatior esse possit, neq; solũ officio, quod hominũ generi uniuerso cultura agrorum est salutaris, sed et delectatione, quam dixi, et saturitate, copiáque omnium rerũ, quæ ad uictum hominum & cultum etiam deorum pertinent. Et quoniã hæc quidam desyderant, in gratiam iam cum uoluptate redeamus. Semper enim boni, assiduíq; domini referta cella uinaria, olearia, & penuaria est: uilláq; tota locuples est, abundat porco, hædo, agno, gallina, lacte, caseo, melle. Iam hortum ipsi agricolæ succidiam alteram appellant. Tum conditiora facit hæc superuacanei operis aucupium, atq; uenatio. Quid de pratorum uiriditate, aut arborum ordinibus, aut uinearũ, oliuetorum'ue specie dicam? breui expediã. Agro bene culto nil potest esse, nec usu uberius, nec specie ornatius, ad quem fruendum non modo non retardat, uerũ etiam inuitat atq; allectat senectus. Vbi enim potest illa ætas æque calescere, uel apricatione melius, uel igni? uel uicissim umbris aquis'ue refrigerari salubrius? Habeant igitur alij sibi arma, sibi equos, sibi hastas, sibi clauam, & pilam, sibi natationes & cursus. Nobis senibus ex lusionibus multis talos relinquant & tesseras. Id ipsum tamen ut lubebit, quoniam sine his beata esse senectus potest. Multas ad res

perutiles Xenophontis libri sunt, quos legite quæso studiose ut facitis, quàm copiose ab eo agricultura laudatur in eo libro, qui est de tuenda re familiari, qui œconomicus inscribitur? Atq; ut intelligatis, nihil ei tam regale uideri, q̃ studium agri colendi, Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo, Cyrum minorẽ regem Persarum præstantem ingenio atq; imperij gloria, cum Lysander Lacedæmonius uir summæ uirtutis uenisset ad eũ Sardis: eiq; dona à socijs attulisset, & cæteris in rebus comem erga Lysandrũ, atq; humanum fuisse, & ei quendam conseptum agrũ diligenter consitum ostendisse. Cũ autem admiraretur Lysander & proceritates arborum, et directos in quincuncem ordines, & humum subactam, atq; puram, & suauitatem odorum, qui afflarentur è floribus, tum eum dixisse. Mirari se non modo diligentiã, sed etiam solertiam eius, à quo essent illa dimensa atq; descripta, & ei Cyrũ respondisse. Atqui ego ista sum dimẽsus, mei sunt ordines, mea descriptio. Multæ etiam istarum arborũ mea manu sunt satæ. Tum Lysandrum intuentem eius purpuram, & nitorem corporis, ornatum'q; persicum multo auro, multis'q; gemmis dixisse. Recte uero te Cyre beatum ferunt, quoniã uirtuti tuæ fortuna coniuncta est. Hac igitur fortuna frui licet senibus. nec ætas impedit, quo minus et cæterarum rerum, et in primis agri colendi studia teneamus usq; ad ultimum tempus senectutis. M. q̃dẽ Valerium Coruinum accepimus ad centesimum annum uitam perduxisse, cum esset exacta iam ætate in agris, eosq; coleret, cuius inter primum et sextum

consulatum sex & quadraginta anni interfuerunt. Itaq; quantum spatium ætatis maiores nostri ad senectutis initium esse uoluerunt, tantus illi cursus honorum fuit. Atq; eius extrema ætas in hoc beatior q̃ media, quod authoritatis plus habebat, laboris uero minus. Apex autem senectutis est authoritas, quanta fuit in L. Cæcilio Metello, quanta in Attilio Calatino, in quem illud elogium unicum plurimæ consentiunt gentes, populi primarium fuisse uirũ. notum est totum eius carmen incisum in sepulchro. Iure igitur grauis, cuius de laudibus omnium esset fama consentiens. Quem uirum P. Crassum nuper Ponti. Max. quem postea M. Lepidum eodem sacerdotio præditũ uidimus? Quid de Paulo aut Africano loquar? aut iam ante de Maximo? quorum non in sententia solũ sed etiam in nutu residebat authoritas? Habet senectus, honorata præsertim, tantã authoritatem, ut ea pluris sit, q̃ oẽs adolescentiæ uoluptates. Sed in oĩ oratione mementote eã me laudare senectutẽ, quæ fundamentis adolescẽtiæ cõstituta sit. Ex quo id efficitur, q̃d ego magno cum assensu omniũ dixi, miseram esse senectutem, quæ se oratione defenderet. Non Cani, nõ rugæ repente authoritatem afferre possunt. Sed honeste acta superior ætas fructus authoritatis capit extremos. Hæc enĩ ipsa sunt honorabilia, quæ uidẽtur leuia atq; cõmunia, salutari, appeti, decedi, assurgi, deduci, reduci, consuli, quæ et apud nos, et in alijs ciuitatibus, ut quæq; optima morata, ita diligẽtissime obseruantur. Lysandrũ Lacedæmoniũ (cuius modo mentionem feci) dicere aiunt solitũ, Lacedæmone esse hone

stissimum domicilium senectutis. Nusquam enim tantum tribuitur ætati, nusquã est senectus honoratior. Quinetiam memoriæ proditum est, cum Athenis ludis quidã in theatrum grandis natu uenisset, in magno consessu, locum ei à suis ciuibus nusquam datum. Cum autem ad Lacedæmonios accessisset, qui cum legati essent, in loco certo consederant, consurrexisse omnes illi dicuntur: & senem illum sessum recepisse. Quibus cum à cuncto consessu plausus esset multiplex datus, dixisse ex ijs quendam, Athenienses scire quæ recta essent, sed facere nolle. Multa in nostro collegio præclara. Sed hoc, de quo agimus in primis, quot ut quisq; ætate antecellis, ita sententiæ principatum tenet. Neq; enim solum honore antecedẽtibus, sed ijs etiã, qui cum imperio sunt, maiores natu augur. anteponuntur. Quæ sunt igitur uoluptates corporum cum authoritatis præmijs comparãdæ? quibus qui splendide usi sunt: ij mihi uidentur fabulam ætatis peregisse, nec tanquam inexercitati histriones in extremo actu corruisse. At sunt morosi, et anxij, & iracundi, et difficiles senes, si quærimus, etiã auari, sed hæc morum uitia sunt, non senectutis. At morositas tamen & hæc uitia, quæ dixi, habent aliquid excusationis, non illius quidem iustæ, sed quæ probari posse uideatur. Contemni se putant, despici, illudi. præterea in fragili corpore odiosa omnis offensio est. Quæ tamen omnia dulciora fiunt & bonis moribus & artibus. Idq; tum in uita, tum in scæna intelligi potest ex his fratribus, qui in adelphis sunt. Quãta in altero duritas, in altero comitas. Sic se res

habent. Vt enim non omne uinum, sic non omnis ætas uetustate coacescit. Seueritatem in senectute probo, & eam sicut alia modicam, acerbitatem nullo modo, auaritia uero senilis quid sibi uelit non intelligo. Potest enim quicquam esse absurdius, quàm quo minus uiæ restat, eo plus uiatici quærere? Quarta restat causa, quæ maxime angere, atq; solicitam habere nostram ætatem uidetur: appropinquatio mortis, quæ certe à senectute non potest longe abesse. O' miserũ senem, qui mortem contemnendam esse in tam longa ætate non uiderit, quæ aut planè negligenda est, si omnino extinguit animum aut etiam appetenda, si aliquo eum deducit, ubi sit futurus æternus. Atqui tertiũ certe nihil inueniri potest. Quid igitur timeã? Si aut non miser post mortem, aut beatus etiam futurus sum? quanquam quis est tam stultus, quamuis sit adolescens, cui sit exploratum se ad uesperum esse uicturum? Quinetiam ætas illa multo plures, q̃ nostra mortis casus habet. Facilius in morbos incidunt adolescẽtes, grauius ægrotant, tristius curãtur. Itaq; pauci ueniunt ad senectutẽ. quod nisi ita accideret, melius & prudentius uiueretur. Mens enim et ratio et consilium in senibus est: qui si nulli fuissent, nullæ omnino ciuitates fuissent. Sed redeo ad mortem impẽdentem. Quod illud est crimen senectutis, cum illud uideatis cum adolescentia esse commune? Sensi ego tũ in optimo filio meo, tum in expectatis ad amplissimam dignitatem fratribus tuis Scipio: omni ætati mortem esse communem. At sperat adolescens, diu se uicturum, quod sperare idem senex non potest. Insipiẽ

ter sperat. Quid enim est stultius, quàm incerta pro certis habere, ac falsa pro ueris? Senex ne quid speret, habet quidem. At est eo meliore conditione, q̃ adolescens, cum id quod sperat ille, hic assecutus est. Ille uult diu uiuere, hic diu uixit. Quanq̃ (o' dij boni) quid est in hominis uita diu? Da enim supremum tempus, expectemus Tarthesiorum regis ætatem. Fuit enĩ (ut scriptum uideo) Arganthonius quidam Gadibus, qui octoginta regnauit annos, centum & uiginti uixit. Sed mihi ne diuturnum quidem quicquam uidetur in quo est aliq̃d extremum. Cum enim id aduenerit, tunc illud quod præterit effluxit. tantum remanet q̃dem, quod uirtute, et recte factis sis consecutus. Horæ quidem cedunt, et dies, menses, et anni, nec præterĩtum tempus unquã reuertitur, nec q̃d sequatur sciri potest. Quod cuiq; temporis ad uiuendũ datur, eo debet contentus esse. Neq; enim histrioni ut placeat, peragenda est fabula, modo in quocunq; fuerit actu, probetur. Neq; sapienti usq; plaudite uiuendũ. Breue enim tempus ætatis satis est longum ad bene, honesteq; uiuẽdũ. Sin processeris lõgius, nõ magis dolendũ est, q̃ agricolæ dolent. Præterita uerni temporis suauitate, æstatẽ, autumnumq; uenisse. Ver enim tãq̃ adolescentiã significat, ostenditq; fructus futuros. Reliqua tempora demetendis fructibus, aut percipiendis accõmodata sunt. fructus aũt senectutis est (ut sæpe dixi) in ante partorũ bonorũ memoria et copia. Omnia uero, quæ secundum naturã fiunt, sunt habẽda in bonis. Quid est autem tam secundũ naturã, q̃ senibus emori? q̃d idem contingit adolescentibus aduersante et repugnã

te natura. Itaq; adolescentes mori sic mihi uidentur, ut cum aquæ multitudine uis flāmæ opprimitur. Senes autem sicut sua sponte nulla adhibita ui consumptus ignis extinguitur. Et quasi poma ex arboribus si cruda sunt, ut auelluntur, si matura et cocta, decidūt. Sic uitam adolescentibus uis aufert, senibus maturitas. Quæ mihi qdē tam iucunda est, ut quo propius ad mortem accedam, quasi terram uidear uidere, aliquandoq; in portū ex longa nauigatione esse uenturus. Omnium ætatum certus est terminus. Senectutis autem nullus certus est terminus, recteq; in ea uiuitur, quoad munus officij exequi et tueri possis, & tamen mortem contemnere. Ex quo fit, ut animosior etiā senectus sit, quàm adolescentia, & fortior. Hoc est illud quod Pisistrato tyranno à Solone respōsum est. cum illi quærenti, qua tandem spe fretus sibi tam audacter obsisteret, Respondisse dicitur, senectute. Sed uiuendi est finis optimus, cum integra mente, cæterisq; sensibus, opus ipsa suum eadem, quæ coagmentauit, natura dissoluit. ut nauem, ut ædificium, idē destruit facillime, qui construxit. Sic hominem eadē optime, quæ conglutinauit, natura dissoluit. Nam omnis conglutinatio recens ægre, inueterata facile diuellitur. Ita fit, ut illud breue uitæ reliquum, nec auide appetendum senibus, nec sine causa deserendum sit. uetatq; Pythagoras iniussu imperatoris, idest Dei, de prædio & statione uitæ decedere. Solonis quidem sapientis eulogium est, quo se negat uelle suam mortem dolore amicorum, lamentisq; uacare. Vult se charū credo suis esse. Sed haud scio, an melius Ennius.

Nemo me lachrymis decoret, neq; funera fletu
Faxit. Non esse lugendam mortem censet, quam immortalitas consequatur. Iam sensus moriēdi, si aliquis esse potest, is ad exiguum tempus durat, præsertim seni, post mortem quidē sensus, aut optandus, aut nullus est. Sed hoc meditatum ab adolescentia debet esse: mortem ut negligamus, sine qua meditatione trāquillo esse animo nemo potest. Moriendum enim certe est, & id incertum, an eo ipso die. Mortem igitur omnibus horis impendentem timens, quis tranquillo possit animo consistere? De qua non ita longa disputatione opus esse uidetur, cum recorder nō solum. L. Brutum, qui in liberanda patria est interfectus, non duos Decios, qui ad uoluntariā mortem cursum equorum incitauerunt, non M. Attilium, qui ad supplicium est profectus: ut fidem hosti datam conseruaret, non duos Scipiones, qui iter Pœnis uel corporibus suis obstruere uoluerunt, non auum tuum. L. Paulum: q morte sua luit collegæ in Cānensi ignominia temeritatem, non M. Marcellum, cuius interitum ne crudelissimus quidem hostis honore sepulturæ carere passus est: sed legiones quidem nostras scripsi in originibus in eum locū sæpe profectas alacri animo et erecto, unde nunquā se redituras arbitrarentur. Quod igitur adolescentes, & ij quidem non solum indocti, sed etiam rustici contemnunt, id docti senes extimescent? Omnino (ut mihi quidem uidetur) rerum omnium satietas, uitæ facit sacietatem. Sunt pueritiæ certa studia. Num igitur ea desyderant adolescentes? Sunt et ineuntis adolescentiæ: num ea iam constans

requirit ætas, quæ dicitur media? Sunt etiã huius æta
tis, ne ea quidem in senectute quæruntur. Sunt au-
tem extrema quædam studia senectutis. Ergo ut su-
periorum ætatum studia occidunt, sic occidunt etiam
senectutis. Quod cum euenit, satietas uitæ tempus
maturum mortis affert. Equidem non uideo cur q̃d
ipse sentiam de morte, non audeam dicere uobis. q̃d
eo melius cernere mihi uideor, quod ad eam propius
adsum. Ego uestros patres P. Scipio, tuq́; C. Læli ui-
ros clarissimos, mihi amicissimos uiuere arbitror, &
ea quidem uita, quæ est sola uita nominanda. Nam
dum sumus in his inclusi compagibus corporis, mune
re quodam necessitatis, & graui opere perfungimur.
Est enĩ animus cœlestis ex altissimo domicilio depres-
sus, & quasi demersus in terram, locum diuinæ na-
turæ, æternitatiq́; contrariũ. sed credo deos immor-
tales sparsisse animos in corpora humana, ut essent,
qui terras tuerentur. quiq́; cœlestium ordinem con-
templantes, imitarentur eum, uitæ modo atq́; cõstan-
tia. Nec me solum ratio ac disputatio impulit, ut ita
crederem, sed nobilitas etiam summorum philosopho
rum, & authoritas. Audiebam Pythagoram, Pytha
goricosq́; incolas penè nostros, qui essent itali philoso
phi quondam nominati, nunquam dubitasse, quin ex
uniuersa mente diuina delibatos animos haberemus.
Demonstrabantur mihi præterea, quæ Socrates su-
premo uitæ die de immortalitate animorũ disseruis-
set, is qui esset sapientissimus, oraculo Apollinis iudi-
catus. Quid multa? sic mihi persuasi, sic sentio, cum
tanta celeritas animorum sit, tanta memoria præte-

ritorum, futurorum prudentia, tot artes, tantæ scientiæ, tot inuenta, non posse eam naturam, quæ res eas continet, esse mortalem. cumq; animus semper agitetur, nec principium motus habeat, quia ipse se mouet, nec finem quidem habiturum esse motus, quia nunquam se ipse sit relicturus. & cum simplex animi natura esset: neq; haberet in se quicquam admistum dispar sui atq; dissimile, non posse eum diuidi. quod si non possit non posse interire. Magno'q; esse argumento homines scire pleraq;, antequam nati sint, quod iam pueri cum artes difficiles discant, ita celeriter res innumerabiles arripiant, ut eas non tum primum accipere uideantur, sed reminisci & recordari. Hæc Platonis sunt fere'. Apud Xenophontem autem moriẽs Cyrus maior hæc dicit. Nolite arbitrari o' mihi charissimi filij, me, cum à uobis discessero, nusquã aut nullum fore. Nec enim, dum eram uobiscum animum meum uidebatis. sed cum essem in hoc corpore, ex ijs rebus, quas gerebam, intelligebatis. eundem igitur esse creditote, etiam si nullum uidebitis. Nec uero clarorum uirorum post mortem honores permanerent: si nihil eorum ipsorum animi efficerent, quo diutius memoriam sui teneremus. Mihi quidem nunquam persuaderi potuit, animos dum in corporibus essent mortalibus, uiuere, cum exissent ex ijs, emori. nec uero tum animum esse insipientem, cum ex insipiẽti corpore euasisset. Sed cum omni admistione corporis liberatus, purus, & integer esse cœpisset, tum esse sapientem. Atq; etiã cũ hominis natura morte dissoluitur, cæterarum rerum perspicuum est, quo quæque

discedant. Abeunt enim illuc omnia, unde orta sunt, animus autem solus, nec cum adest, nec cum discedit, apparet. iam uero uidetis nihil morti esse tam simile, q̃ somnũ. Atq dormientiũ animi maxime declarant diuinitatẽ suã. Multa enim cum remissi et liberi sunt, futura prospiciũt. Ex quo intelligitur quales futuri sint, cum se plane corporis uinculis relaxauerint. Quare si hæc ita sunt, sic me colite ut Deũ. Sin una interiturus est animus cum corpore: uos tñ deos uerentes, qui hanc oẽm pulchritudinẽ tuentur, et regunt, memoriá nostri pie, inuiolatéq; seruabitis. Cyrus qdem hæc moriẽs. Nos si placet, nostra uideamus. Nemo unquá mihi Scipio persuadebit aut patrem tuum Paulũ, aut duos auos Paulum & Africanũ, aut Africani fratrem, aut patruum, aut multos præstantes uiros, quos enumerare nõ necesse est, tanta esse conatos, quæ ad posteritatis memoriá pertinerẽt, nisi animo cernerent, posteritatem ad se pertinere posse. An censes (ut de me ipso aliquid more senum glorier) me tantos labores diurnos, nocturnosq; domi, militiæq; suscepturum fuisse, si iisdem finibus gloriam meam, quibus uitam essem terminaturus? Non'ne melius multo fuisset otiosam ætatem & quietam sine ullo labore aut contentione traducere? Sed nescio quo modo animus erigens se posteritatẽ semper ita prospiciebat, quasi cũ excessisset e uita, tum deniq; uicturus esset. Quod qdẽ ni ita se haberet, ut animi immortales essent, haud optimi cuiusq; animus maxime ad immortalem gloriá niteretur. Quid? quod sapientissimus quisque æquissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo? non'ne

uobis uidetur animus is, qui plus cernat, & longius, uidere se ad meliora proficisci? ille autem, cuius obtusior sit acies, non uidere? Eqdē efferor studio patres uestros, quos colui et dilexi, uidēdi. Neq; eos uero solū conuenire aueo, quos ipse cognoui, sed illos etiam, de quibus audiui, & legi, & ipse conscripsi. Quo quidem me proficiscentem haud sane quis facile retraxerit, ne'ue tanquam pilam retorserit. Quod siquis Deus mihi largiatur, ut ex hac ætate repuerascā, et in cunis uagiam, ualde recusem. nec uero uelim quasi decurso spatio à calce ad carceres reuocari. Quid enim habet uita commodi? quid non potius laboris? sed habeat sane. Habet certe tamen aut satietatem, aut modum. Non libet enim mihi deplorare uitam, quod multi, & indocti sæpe fecerunt. Nec me uixisse pœnitet, quoniam ita uixi, ut non frustra me natum existimem, & ex uita ista discedo, tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo. Commorandi enim natura diuersorium nobis non habitandi dedit. O' præclarum diem, cum in illud animorum concilium, cætumq; proficiscar, & cum ex hac turba & colluuione discedam. Proficiscar enim non ad eos solum uiros, de quibus ante dixi, sed etiam ad Catonem meum: quo nemo uir melior natus est, nemo pietate præstantior. cuius à me corpus crematum est, quod contra decuit ab illo meum. Animus uero non me deserens, sed respectans in ea profecto loca discessit, quo mihi ipse cernebat esse ueniendum. Quem ego meum casum fortiter ferre uisus sum, non quod æquo animo ferrem, sed me ipse cōsolabar, existimās

nõ longinquũ inter nos digressum et discessum fore. His mihi rebus Scipio (id enim tecum Lælio admirari solere dixisti) leuis est senectus, nec solum non molesta, sed etiam iucunda. Quod si in hoc erro, quod animos hominum immortales esse credam, libenter erro. nec mihi hunc errorem, quo delector, dum uiuo, extorqueri uolo. sin mortuus, ut quidam minuti philosophi censent, nihil sentiam, non uereor, ne hũc errorẽ meum mortui philosophi irrideant. Quod si non sumus immortales futuri, tamen extingui homini suo tempore optabile est. Nam habet natura ut aliarum omnium rerum, sic uiuendi modum. Senectus autem peractio ætatis est tanquam fabulæ: cuius defatigationem fugere debemus: præsertim adiuncta satietate. Habui hæc de Senectute, quæ dicerem, ad quam utinam perueniatis, ut ea, quæ ex me audistis, re experti, probare possitis.

M. T. CICERONIS LAELIVS SIVE DE AMICITIA AD T. POMPONIVM ATTICVM.

q VINTVS MVTIVS AVgur Scæuola multa narrare de C. Lælio socero suo me moriter et iucunde solebat nec dubitare, illum in omni sermone appellare sapiētem. Ego autem à patre ita eram deductus ad Scæuolā sumpta uirili toga, ut quoad poßē, et mihi liceret à senis latere nunquā discederē. Itaq; multa ab eo prudēter disputata, multa breuiter et cōmode dicta, memoriæ mandabam, fieriq; studebam eius prudentia doctior. Quo mortuo, me ad Pont. Scæuolam contuli. quē unū nostræ ciuitatis, & ingenio, & iustitia præstantissimum audeo dicere. Sed de hoc alias. Nunc redeo ad augurē. Cum sæpe multa narraret, tum memini domi in hemicyclo sedentem (ut solebat) cum & ego essem una, & pauci admodum familiares, in eum sermonem illum incidere, qui tum ferè erat multis in ore. Meministi enim profecto (ut opinor) Attice, et eo magis q̃d P. Sulpitio utebare multum, cum is trib. pl. capitali odio à Q. Pompeio, qui tum erat COS. dissideret, qui cum coniūctissime et amantissime uixerat, quanta hominum eēt uel admiratio, uel querela. Itaq; tum Scæuola cū in eā ipsam mentionē incidisset, exposuit nobis sermonē Lælij de amicitia, habitum ab illo secum, & cum altero genero C. Fannio Marci filio

paucis diebus post mortem Africani. Cuius disputatio nis sententias memoriæ mandaui, quas ĩ hoc libro ex posui meo arbitratu. Quasi enim ipsos introduxi lo quẽtes, ne inq̃, & inquit sæpius interponeretur. Atq; id eo` feci ut tanquã a` præsentibus, corã haberi ser mo uideretur. Cum enim sæpe mecũ ageres attice, ut de amicitia scriberem aliquid, digna mihi res tum omnium cognitione, tũ nostra familiaritate uisa est. Itaq; feci nõ inuitus, ut prodessem multis tuo rogatu. Sed ut in Catone maiore feci, qui est scriptus ad te de senectute, Catonem induxi senem disputantem, quia nulla uidebatur aptior persona, quæ de illa ætate lo queretur, quàm eius: qui & diutissime senex fuisset, & in ipsa senectute præ cæteris floruisset: sic cũ acce pissemus a` patribus maxime memorabilẽ. C. Lælij et P. Scipionis familiaritatem fuisse. Idonea mihi Lælij psona uisa est, quæ de amicitia ea ipsa dissereret, quæ disputata ab eo meminisset magister meus Scæuola. Genus autem hoc sermonũ positũ in hominũ ueterũ authoritate, et eorum illustriũ, plus nescio quo pacto uidetur habere grauitatis. Itaq; ipse mea legens sic af ficior interdũ, ut Catonem, nõ me loq existimem. Sed ut tum ad senẽ senex de senectute, sic in hoc libro ad amicũ amicissimus de amicitia scripsit. Tũ est Ca to locutus, quo erat nemo fere` senior tẽporibus illis, nemo prudẽtior. nũc Lælius et sapiẽs (sic eni est ha bitus) et amicitiæ gloria excellẽs de amicitia loqtur. Tu uelim a` me animum parumper auertas, Læliũ loqui ipsum putes. C. Fannius, & Q. Mutius ad soce rũ ueniunt post mortẽ Africani, ab ijs sermo oritur.

Respondet Lælius, cuius tota disputatio est de amicitia, quam legens tu ipse cognosces. FANNIVS. Sunt ista uera Lælij. Nec enim melior uir fuit Africano quisquam, nec clarior. Sed existimare debes omnium oculos in te esse coniectos. unum te sapientem appellant & existimant. Tribuebatur hoc modo. M. Catoni scimus. L. Acilium apud patres nostros appellatum esse sapientem. Sed uterq; alio quodam modo. Acilius, quia prudens esse in iure ciuili putabatur. Cato, quia multarum rerum usum haberet, multaq; eius & in senatu, & in foro, uel prouisa prudenter, uel acta constanter, uel responsa acute ferebantur. Propterea quasi cognomen iam habebat in senectute sapientis. Te autem alio quodam modo non solum natura & moribus, uerum etiam studio & doctrina esse sapientem. Nec sicut uulgus, sed ut eruditi solent appellare sapientem: qualem in reliqua græcia reperiri neminem. Nam qui septem appellantur, eos, qui ista subtilius quærunt, in numero sapientum non habent. Athenis unum accepimus, & eum quidem etiam Apollinis oraculo sapientissimum iudicatum. Hanc esse in te sapientiam existimant, ut omnia tua in te posita esse ducas, humanos'q; casus uirtute inferiores putes. Itaq; ex me quærunt, credo, & ex hoc item Scæuola, quonam pacto mortem Africani feras, eoq; magis quod his proximis NON. cũ in hortos D. Bruti aug. commentandi causa (ut assolet) uenissemus, tu non affuisti, qui diligentissime semper illum diem, & illud munus solitus esses obire. SCEVOLA. Quærunt qdẽ. C. Lælij multi, ut est à Fannio dictum.

dictũ. Sed ego id respõdeo, q̃d animaduerti te dolorẽ, quem acceperis, tum summi uiri, tum amãtissimi morte ferre moderate: nec potuisse non commoueri, nec fuisse id humanitatis tuæ. Quod autem his NON. in collegio nostro non affuisses, ualetudinem respondeo causam, non mœstitiam fuisse. LAELIVS. Recte tu quidem Scæuola et uere. Nec enim ab isto officio, quod semper usurpaui, cum ualerem, abduci incommodo meo debui. Nec ullo casu arbitror hoc cõstanti homini posse contingere, ut ulla intermissio fiat officij. Tu autem Fanni, quod mihi tantum tribui dicis, quantũ ego nec agnosco nec postulo, facis amice. Sed (ut mihi uideris) non recte iudicas de Catone. Aut enim nemo (quod quidẽ magis credo) aut si qsquã est, ille sapiens fuit. Quomodo enim (ut alia omittam) mortem filij tulit? Memineram Paulum, uideram Gaium. Sed hi nec comparantur Catoni maximo & spectato uiro. Quamobrem caue Catoni anteponas, ne istum quidem ipsum, quem Apollo (ut ais sapientissimum iudicauit. Huius enim facta, illius dicta laudãtur. De me autem, ut iã cum utroq; loquar, sic habetote. Ego si Scipionis desyderio me moueri negem, quàm id recte faciam, uiderint sapientes. Sed certe mentiar. Moueor enim tali amico orbatus, qualis (ut arbitror) nemo unquam erit, & ut confirmare possum. nemo certe fuit. Sed non egeo medicina. me ipse consolor, & maxime illo solatio, quod eo errore careo, quo amicorum discessũ pleriq; angi solent. Nihil enim mali accidisse Scipioni puto. mihi accidit, siquid accidit. Suis autem incommodis graui-

ter angi, non amicum, sed se ipsum amantis est. Cum illo uero quis neget actum esse praeclare? Nisi enim (quod ille minime putabat) immortalitatem optare uellet. Quid non est adeptus, qđ homini fas cēt optare? Qui summă spem ciuium, quam de eo iam puero habuerant, continuo adolescens incredibili uirtute superauit, qui consulatum petiit nunquam, factus est COS. II. primŭ ante tēpus, iterŭ sibi suo tēpore: Reip. pene sero. Qui duabus urbibus euersis inimicissimis huic imperio, non modo praesentia, uerum etiam futura bella deleuit. Quid dică de moribus facillimis? de pietate in matrē, liberalitate in sorores, bonitate i suos, iustitia i omnes? Haec nota sunt uobis, quàm autem ciuitati charus fuerit, moerore funeris iudicatum est. Quid igitur hunc paucorum annorŭ accessio iuuare potuisset? Senectus eni quamuis non sit grauis, ut memini Catonē uno anno, antequam mortuus est, mecum & cum Scipione disserere, tamen aufert eam uiriditatem, in qua etiă tunc erat Scipio. Quamobrem uita quidem talis fuit, uel fortuna, uel gloria, ut nihil posset accedere. Moriendi autē sensum celeritas abstulit. quo de genere mortis difficile dictu est. qđ homines suspicētur, uidetis. Hoc tn̄ uere licet dicere. P. Scipioni ex multis diebus, quos i uita celeberrimos, laetissimosq; uiderit: illŭ diē clarissimŭ fuisse. cŭ senatu dimisso domŭ reductus ad uesperă ē a patribus cōscriptis a Po. Ro. sociis & latinis, pridie quàm excessit e uita: ut ex tam alto dignitatis gradu ad superos uideantur potius, quàm ad inferos peruenisse. Neq; enim assentior iis, qui haec nu-

Laudes Scipionis.

per disserere cœperunt, cum corporibus simul animas interire, atq; omnia morte deleri. plus apud me antiquorum authoritas ualet, uel nostrorum maiorũ. qui mortuis tam religiosa iura tribuerunt. quod non fecissent profecto, si nihil ad eos pertinere arbitrarẽtur, uel eorum, qui in hac terra fuerunt, magnamq́; Græciam, quæ nunc quidem deleta est, tunc florebat institutis & præceptis suis erudierunt. Vel eius, qui Apollinis oraculo sapientissimus est iudicatus. qui nõ tum hoc, tum illud, ut in plerisq;, sed idẽ dicebat semper, animos hominum esse diuinos, iisq; cum è corpore excessissent, reditum ad cœlum patere, optimoq; et iustissimo cuiq; expeditissimum. quod idem Scipioni uidebatur. qui idem quasi præsagiret perpaucis ante mortem diebus, cum & Philus & Manilius adessẽt, & alij plures, tuq; etiam Scæuola mecũ uenisses triduum disseruit de Rep. cuius disputationis fuit extremum fere de immortalitate animorũ quæ se inquiete per uisum ex Africano audisse dicebat. Id si ita est, ut optimi cuiusq; animus in morte facillime euolet, tanquam è custodia, uinculisq; corporis, cui cẽsemus cursum ad deos faciliorẽ fuisse, quàm Scipioni? Quo circa mœrere hoc eius euentu, uereor, ne inuidi magis quàm amici sit. Sin autẽ illa uereor, ut idem interitus sit animorum & corporum, nec ullus sensus maneat, ut nihil boni ẽ in morte, sic certe nihil mali. Sensu enim amisso, fit idẽ, quasi natus non esset omnino. Quem tamen esse natum, & nos gaudemus, & hæc ciuitas, dũ erit lætabitur. Quãobrem cum illo q̃dẽ (ut supra dixi) actum optime est. mecum autem

incommodius. quem fuit æquius, ut prius introieram in uitam, sic prius exire de uita. Sed tamen recordatione nostræ amicitiæ sic fruor, ut beate uixisse uidear, quia cum Scipione uixerim. quo cum mihi coniũcta cura de Rep. & de priuata fuit: quo cum domus fuit, & militia communis: & id in quo est omnis uis amicitiæ, uoluntatum, studiorum, sententiarum summa consensio. Itaq; non tam ista me sapientiæ, quam modo Fannius commemorauit, fama delectat, falsa præsertim, quàm quod amicitiæ nostræ memoriã spero sempiternã fore. Idq; mihi eo magis est cordi, quod ex omnibus seculis uix tria aut quatuor nominantur paria amicorum. quo in genere sperare uideor Scipionis amicitiam, & Lælij notam posteritati fore. FANNIVS. Istud quidem Læli ita necesse est. Sed quoniã amicitiæ mentionem fecisti, et sumus otiosi, pergratum mihi feceris, spero itẽ Scæuolæ, si quẽadmodum soles de cæteris rebus, cum ex te quærun tur, sic de amicitia disputaris, quid sentias, qualẽ existimes, quæ præcepta des. SCEVOLA. Mihi uero pergratum hoc erit, atq; id ipsum cum tecum agere conarer, Fannius anteuertit. Quamobrem utriq; nostrum gratum admodum feceris. LAELIVS. Ego uero nõ grauarer, si mihi ipse confiderem. Nam et præclara uisa res est, et sumus (ut dixit Fãnius) otiosi. Sed quis ego sum? aut quæ in me ẽ facultas? doctorum est ista consuetudo, eáq; græcorum, ut ijs proponatur, de quo disputent quamuis subito. Magnum opus est. egetq; exercitatione non parua. Quãobrem quæ disputari de amicitia possunt, ab eis censeo pe-

tatis, qui ista profitentur. Ego uos hortari tantum possum, ut amicitiam omnibus rebus humanis anteponatis. Nihil est enim tam naturæ aptum, tam conueniens ad res uel secundas, uel aduersas. Sed hoc primum sentio, nisi in bonis amicitiam esse non posse. Neq; id ad uiuum reseco, ut illi qui hæc subtilius disserunt, fortasse uere: sed ad communem utilitatem parum. Negant enim quẽquam uirũ bonum esse nisi sapientem. sit ita sané. Sed eam sapientiã interpretãtur, quam adhuc mortalis nemo est consecutus. Nos autẽ ea, quæ sunt in usu, uitaq; communi, non ea, quæ finguntur, aut optantur, sperare debemus. Nunquam ego dicam. C. Fabritium, Marcum Curium. T. Coruncanum, quos sapientes nostri maiores iudicabant, ad istorum normam fuisse sapientes. Quare sibi habeant sapientiæ nomen, & inuidiosum, & obscurum: concedantq;, ut hi boni uiri fuerint. neq; id quidem facient. Negabunt id nisi sapienti posse concedi. Agamus igitur pingui Minerua (ut aiunt). Qui ita se gerunt, ita uiuunt, ut eorum probetur fides, integritas, æqualitas, liberalitas, nec sit in eis ulla cupiditas, uel libido, uel audacia: sitq; magna constantia, ut hi fuerunt, quos modo nominaui, hos uiros bonos, ut habiti sunt, sic etiam appellandos putemus, qui aßequuntur, quãtum homines possunt: naturam optimam recte uiuendi ducem. Sic enĩ mihi perspicere uideor, ita natos eße nos, ut inter omnes eßet societas quædam. Maior autem, ut quisq; proxime accederet. Itaq; ciues potiores sunt, q̃ peregrini, et propinqui, quàm alieni. cum his enim amicitiam natura ipsa peperit. Sed ea non satis

habet firmitatis. Namq; hoc praestat amicitia propinquitati, quod ex propinquitate beneuolentia tolli potest, ex amicitia autem non potest. Sublata enim beneuolentia, amicitiae nomen tollitur, propinquitatis manet. Quanta autem uis amicitiae sit, ex hoc intelligi maxime potest, quod ex infinita societate generis humani, quam conciliauit ipsa natura, ita contracta res est, & adducta in angustum, ut omnis charitas, aut inter duos, aut inter paucos iungeretur. Est autem amicitia nihil aliud, nisi omnium diuinarum, humanarumq; rerum, cum beneuolentia et charitate summa consensio. Qua quidem haud scio, an excepta sapientia quicquam melius homini sit à dijs immortalibus datum. Diuitias alij praeponunt. bonam alij ualetudinem, alij potentiam, alij honores. Multi etiam uoluptates. Belluarum hoc quidem extremum est. Illa autem superiora caduca, & incerta, posita non tam in nostris consilijs, quàm in fortunae temeritate. Qui autem in uirtute summum bonum ponunt praeclare illi quidem. Sed haec ipsa uirtus amicitiam gignit et continet. Nec sine uirtute amicitia esse ullo pacto potest. Iam uirtutem ex consuetudine uitae, sermonisq; nostri interpretemur. Nec metiamur eam, ut quidam indocti, uerborum magnificentia: uirosq; bonos, eos qui habentur, numeremus, Paulos, Catones, Caios, Scipiones, Philos, his communis uita contenta est. Eos autem omittamus, qui omnino nusquam reperiuntur. Tales igitur inter uiros amicitia tantas opportunitates habet, quantas uix queo dicere. Principio quis potest esse uita uitalis, ut ait Ennius, qui non in amici mutua be-

neuolentia conquiescat? Quid dulcius, quàm habere, quo cum omnia audeas sic loqui ut tecum? Quis esset tantus fructus in prosperis rebus nisi haberes, q illis æque, ac tu ipse gauderet? Aduersas uero res ferre difficile esset sine eo, qui illas grauius etiam quàm tu ferret. Deniq; cæteræ res, quæ expetuntur, opportunæ sunt, singulæ rebus fere singulis. diuitiæ, ut utare. opes, ut colare. honores, ut laudere. uoluptates, ut gaudeas. ualetudo, ut dolore careas, et muneribus fungare corporis. Amicitia plurimas res continet. quoquo te uerteris, præsto est, nullo loco excluditur. Nunquam intempestiua, nunquam molesta est. Itaq; non aqua, non igni, non aere (ut aiunt) pluribus locis utimur, quàm amicitia. Neq; ego nunc de uulgari, aut de mediocri (quæ tamen ipsa delectat & prodest) sed de uera, & perfecta loquor, qualis eorum, qui pauci nominantur, fuit. Nam & secundas res splendidiores facit amicitia et aduersas partiẽs, communicansq;, leuiores. Cumq; plurimas & maximas commoditates amicitia contineat, tum illa nimirum præstat omnibus, quod bona spe prælucet in posterum. Nec debilitari ãnimos, aut cadere patitur. Verũ etiam iam amicum qui intuetur. tanquam exemplar aliquod intuetur sui. Quo circa, & absentes ad sunt et egentes abũdant, et imbecilles ualent, et quod difficilius dictu est, mortui uiuũt. tantus eos honos, memoria, desyderium prosequtur amicorũ. Ex quo illorũ beata mors uidetur. Horũ uita laudabilis. quod si exemeris ex natura rerum, beneuolentiæ coniunctionẽ, nec domus ulla, nec urbs stare poterit, nec agri quidẽ cultus permanebit.

Id si minus intelligitur, quanta uis amicitiæ, concordiæq; sit, ex dissensionibus atque ex discordijs percipi potest. Quæ enim domus tam stabilis, quæ tam firma ciuitas est, quæ non odijs, atq; dissidijs funditus possit euerti? Ex quo quantum boni sit in amicitia, iudicari potest. Agrigentinum quidē doctum quendā uirū carminibus græcis uaticinatum ferunt, quæ in rerum natura, totoq; mundo constarent, quæq; mouerentur, ea contrahere amicitiam, dissipare discordiam, atque hoc quidem omnes mortales & intelligunt, & reprobant. Itaq; siquando aliquod officium extitit amici in periculis, aut adeūdis, aut communicandis, quis est, qui id non maximis efferat laudibus? Qui clamores tota cauea nuper hospitis & amici mei. M. Pacuuij in noua fabula, cum ignorante rege uter eorum esset Orestes: Pylades Orestem se esse diceret, ut pro illo necaretur: Orestes autem, ita ut erat, Orestem se esse perseueraret: Stantes autem plaudebant in re ficta. Quid arbitramur in uera fuisse facturos? Facile indicabat ipsa natura uim suā, cum homines quod facere ipsi non possent, id recte fieri in altero iudicarent. Hactenus mihi uideor de amicitia quid sentirem potissime, dixisse. siqua præterea sunt (credo autem esse multa) ab ijs, si uidebitur, qui ista disputant, quæritote. FANNIVS. Nos autem à te potius, quanquam etiam ab istis sæpe quæsiui, et audiui, non inuitus equidem. Sed aliud quoddam expetimus filum orationis tuæ. SCEVOLA. Tu magis id diceres Fanni, si nuper in hortis Scipionis, cum de Rep. disputatum est, affuisses. Qualis tum patronus iu

stitiæ fuit contra accuratam orationem Phili. FANNIVS. Facile id quidem fuit iustitiam iustissimo uiro defendere. SCEVOLA. Quid amicitiam? nõne facile ei erit, qui ob eam summa fide, constantia, iustitiáq; seruatam, maximam gloriã cœperit? LAELIVS. Vim hoc quidem est afferre. Quid enim refert, qua me ratione cogatis? Cogitis certe. Studijs enim generorum præsertim in re bona, cum difficile est, tum ne æquum quidem obsistere. Sæpissime igitur mihi de amicitia cogitanti maxime illud consyderandum uideri solet, num propter imbecillitatem, atq; inopiam desyderanda sit amicitia, ut in dandis, recipiendisq; meritis, quod quisq; minus per se posset, id acciperet ab alio, uicissimq; redderet. an esset hoc quidem proprium amicitiæ, sed antiquior, & pulchrior, & magis à natura ipsa profecta alia causa esset. Amor enim, ex quo amicitia est nominata, princeps est ad beneuolentiam coniungendam. Nam utilitates quidem etiam ab his percipiuntur sæpe, qui simulatione amicitiæ coluntur & obseruantur temporis causa. In amicitia autem nihil fictum, nihil simulatum, & quicqd in ea est, idem uerum & uoluntarium est. Quapropter à natura mihi uidetur potius, quàm ab indigentia orta amicitia. applicatione magis animi, cum quodam sensu amandi, quàm cogitatione, quantum illa res utilitatis esset habitura. Quod quidem quale sit, etiam in bestijs quibusdam animaduerti potest, quæ ex se natos ita amant ad quoddam tempus, & ab eis ita amantur, ut facile earum appareat sensus: quod in homine multo est euidentius. Primum ex ea chari-

tate, quæ est inter natos & parentes. quæ dirimi nisi detestabili scelere non potest. deinde cum similis sensus extitit amoris: si aliquem nacti sumus, cuius cum moribus & natura congruamus, quod in eo, quasi lumen aliquod probitatis & uirtutis prospicere uideamur. Nihil est enim amabilius uirtute, nihil quod magis alliciat homines ad diligendum, quippe cum propter uirtutem & probitatem eos etiam, quos nunquã uidimus, quodammodo diligamus. Quis est, qui C. Fabritij. M. Curij cum charitate aliqua & beneuolẽtia memoriam non usurpet, quos nusquam uiderit? Quis autem est, qui Tarquinium superbum, qui P. Cassium. Spu. Melium non oderit? Cum duobus ducibus de imperio in Italia decertatum est, Pyrrho & Annibale. Ab altero propter probitatem eius, non alienos animos habemus. Alterum propter crudelitatem eius semper hæc ciuitas oderit. Quod si tanta uis probitatis est, ut eam uel in eis, quos nunquam uidimus: uel quod maius est, in hoste etiam diligamus. quid mirum, si animi hominum moueantur, cum eorum, quibus cum usu coniuncti esse possunt, uirtutem et bonitatem perspicere uideantur? Quanquã confirmatur amor, & beneficio accepto, & studio perspecto, et consuetudine adiuncta. Quibus rebus ad illum primum motum animi & amoris adhibitis, admirabilis quædã exardescit beneuolentiæ magnitudo. Quãsiqui putant ab imbecillitate proficisci, ut sit per quã quisq; assequatur, quod quisq; desyderet, humilem sanè relinquunt, & minime generosum (ut ita dicam) ortum amicitiæ: quam ex inopia, atq; indigentia na-

tam uolunt. Quod si ita esset, ut quisq; ualetudinis minimum in se eẽ arbitraretur, ita ad amicitiam esset aptissimus, quod longe secus est. Vt enim quisque sibi plurimum confidit, & ut quisq; maxime uirtute & sapientia sic munitus est, ut nullo egeat, suáq; omnia in se ipso posita iudicet, ita in amicitijs expetendis, colendisq; maxime excellit. Quid enim Africanus erat indigens mei? minime Hercule. At ne ego quidem illius. sed ego admiratione quadam uirtutis eius, ille uicissim opinione fortasse nonnulla, quam de meis moribus habebat, me dilexit, auxit beneuolentiam consuetudo. Sed quanquam utilitates multæ & magnæ consecutæ sunt, non sunt tamen ab earum spe, causæ diligendi profectæ. Vt enim benefici, liberalesq; sumus, non ut exigamus gratiam (neq; enim beneficium fœneramur) sed natura propensi ad liberalitatem sumus, sic amicitiam, non spe mercedis adducti, sed quod eius omnis fructus in ipso amore inest, expetendam putamus. ab ijs, qui pecudum ritu ad uoluptatem omnia referunt, longe dissentimus. Nec mirum. Nihil enim altum, nihil magnificum nec diuinum suscipere possunt, qui omnes suas cogitationes abiecerunt in rẽ tã humilem, tamq; contemptam. Quamobrem hos quidem ab hoc sermone remoueamus. Ipsi autem intelligamus à natura gigni sensum diligendi, & beneuolentiæ charitatem, facta significatione probitatis. quam qui appetiuerunt, applicant sese, & propius admouent, ut & usu eius, quem diligere cœperunt, fruantur & moribus. sintq; pares in amore, & æquales propen-

storesq; ad bene merendum, quàm ad reposcendum. Atq; hæc inter eos sit honesta certatio. Sic & utilitates ex amicitia maxime capientur, & erit eius ortus à natura, quàm ab imbecillitate grauior, & uerior. Nam si utilitas amicitias conglutinaret, eadem commutata dissolueret. Sed q̃a natura mutari non potest, idcirco ueræ amicitiæ sempiternæ sunt. Ortum quidẽ amicitiæ uidetis, nisi quid adhuc forte uultis. SCEVOLA. Tu uero perge Læli, pro hoc enim qui minor est natu, meo iure respondeo. FANNIVS Recte tu quidem, quamobrẽ audiamus. LAELIVS. Audite uero optimi uiri ea quæ sæpissime inter me & Scipionem de amicitia disserebãtur. Quanquam ille quidem nihil difficilius esse dicebat, quàm amicitiam usq; ad extremum uitæ diem permanere. Nam uel ut non idem expediret utriq;, incidere sæpe, uel ut de R. P. non idem sentirent. Mutari etiam mores hominum sæpe dicebat, alias aduersis rebus alias ætate ingrauescente, atque earum rerum exemplum ex similitudine capiebat ineuntis ætatis: quod summi puerorũ amores. sæpe unà cum prætexta sumpta toga deponerentur. Sin autem ad adolescentiam perduxissent, dirimi tamen interdum contentione. uel luxuriæ, uel conditionis, uel commodi alicuius, quod idem adipisci uterque non posset. Quod siqui longius in amicitia prouecti essent, tamen sæpe labefactari, si in honoris contentionem incidissent. Pestem enim maiorem esse nullam in amicitiis, quàm in plerisque pecuniæ cupiditatem. In optimis, quibus'que honoris certamen & gloriæ. Ex quo ini-

micitias maximas sæpe inter amicissimos extitisse. Magna etiā dissidia, & plerunque iusta nasci, cum aliquid ab amicis quod rectum non esset postularetur: ut aut libidinis ministri, aut adiutores essent ad iniuriam. Quod qui recusarent quamuis honeste id facerent, ius tamen amicitiæ deserere arguerētur ab ijs, quibus obsequi nollent. Illos autem qui q̄duis ab amico auderent postulare, postulatione ipsa profiteri, omnia se amici causa esse facturos. eorum querela inueterata, non modo familiaritates extingui solere, sed etiam odia gigni maxima atque sempiterna. Hæc multa, ita quasi fata impendere amicitiis, ut omnia subterfugere, non modo sapiētiæ, sed etiam felicitatis diceret sibi uideri. Quāobrē, id primum uideamus, si placet, quatenus amor in amicitia progredi debeat. Num si Coriolanus habuit amicos. ferre cōtra patriam arma illi cum Coriolano debuere? Num Becillinum amici regnum appetentem Num Spu. Melium iuuare debuerunt? Tiberium quidem Gracchum. R. P. uexantem, à Q. Tuberone, æqualibusq; amicis derelictum uidebamus. At C. Blossius Cumanus hospes familiæ uestræ Sceuola cum ad me, qui aderā Lenate et Rutilio COSS. in consilio, deprecatum uenisset, hanc, ut sibi ignoscerem, causam afferebat, quod tanti. Ty. Gracchum fecisset, ut quicquid ille uellet, sibi faciendum putaret. Tum ego etiam ne inquam, sit te in Capitolium faces ferre uellet? Nunquam, inquit, uoluisset id quidem, sed si uoluisset, paruissem. Videtis quàm nefaria uox & hercule ita fecit, uel plus etiam, quàm dixit. Nō

enim paruit ille. Ty. Gracchi temeritati, sed præfuit. Nec se comitem illius furoris, sed ducẽ præbuit. Itaq; hac amentia quæstione noua perterritus, in Asiam profugit, ad hostes se contulit, pœnas. R. P. graues iustasq; persoluit. Nulla est igitur excusatio peccati, si amici causa peccaueris. Nã cum conciliatrix amicitiæ uirtutis, opinio fuerit difficile est amicitiam manere, si à uirtute defeceris. Quod si rectũ statuerimus. uel concedere amicis quicquid uelint, uel impetrare ab amicis quicquid uelimus, perfecta quidem sapientia, simus, si nihil habeat res uitij. Sed loquimur de ijs amicis, qui ante oculos sunt, quos uidemus, aut de quibus memoriam accepimus, quos nouit uita communis. Ex hoc numero nobis exempla sumenda sunt, et eorum quidem maxime, qui ad sapiẽtiam proxime accedunt. Vidimus Paulum Aemilium. C. Luscinio familiarẽ fuisse (sic à patribus accepimus) bis una COSS. et collegas in censura. Tũ etiã cum ijs et inter se coniũctissimos fuisse. M. Curiũ, et T. Coruncanum memoriæ traditum est. Igitur ne suspicari quidẽ possumus, quenquam horum ab amico quippiam contendisse, quod cõtra fidem, contra iusiurandum, contra. R. P. esset. Nam hoc quidem in talibus uiris quid attinet dicere? si cõtendissent, scio impetraturum non fuisse, cum illi sanctissimi uiri fuerint. Aeque autem nefas sit tale aliquid, et facere rogatum, et rogare. At uero. Ty. Gracchũ sequebãtur. C. Carbo. C. Cato, et minime tũc quidem C. frater: nunc idẽ acerrimus hostis. Hæc igitur prima lex in amicitia sanciatur, ut neq; rogemus res turpes, nec faciamus rogati. Turpis

eni excusatio est, & minime accipiēda, cū in cæteris
peccatis, tū siqs cōtra R. P. se amici causa fecisse fatea
tur. Etenim eo loco Fanni et Scæuola locati sumus, ut
nos longe prospicere oporteat futuros casus Reip. De
flexit enim iam aliquantulum de spatio, curriculóq;
consuetudo maiorum. Ty. Gracchus regnum occupa-
re conatus est, uel regnauit is quidem paucos menses.
Nunqd simile Po. Ro. audierat, aut uiderat? hunc eti-
am post mortem secuti amici, et propinqui. Quid in
P. Scipionem effecerint: sine lachrymis non queo dice
re. Nam Carbonem quoq;, quem modo posuimus pro
pter recentem pœnam. Ty. Gracchi sustinuimus. De
C. Gracchi autem tribunatu qd expectem, non libet
augurari. Serpit enim deinde res, quæ procliuis ad
pernitiem cum semel cœpit, labitur. Videtis in tabel
la iam ante quanta sit facta labes. Primo gabinia le-
ge, biennio autem post cassia. Videre iam uideor Po.
Ro. a senatu disiunctum, multitudinisq; arbitrio res
maximas agi. Plures enim discent quemadmodū hæc
fiant, q̄ quēadmodum his resistatur. Quorsum hæc?
qa sine socijs nemo qcq̄ tale conatur. Præcipiēdū est
igitur bonis, ut si eiusmodi amicitias ignari, casu ali
quo inciderint, ne existiment, ita se alligatos, ut ab a-
micis in magna re aliqua in R. P. peccātibus nō di-
scedāt. Improbis aūt pœna statuēda est. nec minor ue
ro ijs, q secuti erūt alterū, q̄ ijs, qua ipsi fuerint ipieta
tis duces. Quis clarior in Græcia Themistocle? qs po
tentior? qui cum imperator bello persico seruitute Græ
ciam liberasset, propterq; inuidiam in exilium pul-
sus esset, ingratæ patriæ iniuriam nō tulit: quā fer-

re debuit. Fecit idem quod uiginti annis ante apud nos fecerat Coriolanus. His adiutor contra patriã inuẽtus est nemo. Itaq; mortẽ sibi uterq; consciuit. Quare talis improborum consensio, non modo excusatione amicitiæ tegenda non est, sed potius omni supplicio uindicanda est, ut ne quis sibi concessum putet, amicum bellum patriæ inferentem sequi. Quod quidem ut res ire cœpit, haud scio, an aliquãdo futurum sit. Mihi autem non minori curæ est, qualis. R. P. post mortem meam futura sit, quam qualis hodie sit. Hæc igitur prima lex amicitiæ sanciatur, ut ab amicis honesta petamus, amicorũ causa honesta faciamus. Nec expectemus quidem, dum rogemur, sed studium semper adsit, cunctatio absit, consilium uerum dare gaudeamus libere. plurimum in amicitia amicorum bene suadentium ualeat authoritas. Eaq; adhibeatur ad monendum, non modo aperte, sed etiam acriter, si res postulabit, & authoritati adhibitæ pareatur. Nã quibusdam, quos audio sapientes habitos in Græcia, placuisse opinor mirabilia quædam. Sed nihil est, qđ illi non persequantur suis argutijs, partim fugiendas esse nimias amicitias, ne necesse sit, unum solicitum eẽ pro pluribus, satis, superq; esse sibi suarũ cuiq; rerum curam. Alienis nimis implicari molestum esse. commodissimum esse quàm laxissimas habenas habere amicitiæ, quas uel adducas cum uelis, uel remittas. Caput enim esse ad beate: uiuendum, securitatem, qua frui non possit animus, si tanquam parturiat unus pro pluribus. Alios autem dicere aiunt, etiam multo inhumanius. quem locum breuiter perstrinxi paulo

ante, præsidij

ante, præsidij, adiumentiq; causa, non beneuolentiæ neq; charitatis amicitias esse expetendas. Itaque ut quisq; minimum firmitatis habeat, minimumq; uiri um, ita amicitias appetere maxime. Ex eo fieri, ut mulierculæ magis amicitiarum præsidia quærant, quàm uiri, & inopes, quàm opulenti, & calamitosi, quàm ij, qui putantur beati. O' præclaram sapien tiam. Solem enim è mundo tollere uidentur, qui ami citiam è uita tollunt, qua nihil à dijs immortalibus melius habemus, nihil iucundius. Quæ est enim ista securitas? specie quidē blanda, sed re ipsa multis lo= cis repudianda est. Neq; enim est consentaneum, ullā honestam rem, actionem'ue, ne solicitus sis, aut non su scipere, aut susceptam deponere. Quod si curam fu gimus, uirtus fugienda est, quæ necesse est, ut cum ali qua cura res sibi contrarias aspernetur, atq; oderit, ut bonitas malitiam, temperantia libidinem, Ignauiam fortitudo. Itaq; uideas rebus iniustis iustos ma xime dolere, imbecillibus fortes, flagitiosis modestos. Ergo hoc proprium est animi bene constituti, & lætari bonis rebus, & dolere contrarijs. Quamobrem si cadit in sapientem animi dolor, qui profecto cadit, nisi ex eius animo extirpatam humanitatem arbitre mur, quæ causa est, ut amicitiam funditus tollamus è uita, ne aliquas propter eam suscipiamus molesti as? Quid enim interest motu animi sublato, non dico inter pecudem & hominem, sed inter hominem & saxum aut truncum, aut quiduis generis eiusdem? Neque enim sunt isti audiendi, qui uirtutem duram, & quasi ferream esse uolunt. Quæ quidem

est tum multis in rebus, tum in amicitia tenera atque tractabilis, ut ex bonis amici, quasi diffundatur, & incõmodis contrahatur. Quãobrem angor iste, q̃ pro amico sæpe capiendus est, non tantum ualet, ut tollat è uita amicitiam, non plus quàm ut uirtutes, quia nõ nullas curas, et molestias afferunt, repudiẽtur. Cum autem contrahat uirtus amicitiã (ut supra dixi) siqua significatio uirtutis eluceat, ad quã se similis animus applicet & adiungat id cum contingit, amor ibi exoriatur necesse est. Quid enim tam absurdũ, quàm delectari multis inanibus rebus, ut honore, ut gloria, ut ædificio, ut uestitu, cultúq; corporis? animo autem uirtute prædito eo q̃ uel amare, uel (ut ita dicã) redamare possit, nõ admodũ delectari? Nihil est enĩ remuneratione beneuolentiæ, nihil uicissitudine studiorũ, officiorumq́; iucundius. Quod si etiã illud addimus, quod recte addi potest, nihil est quod ad se rem ullam tam illiciat, & tam attrahat, q̃ ad amicitiam similitudo. Concedatur profecto uerũ esse, ut bonos boni diligant, asciscantq́; sibi quasi propinquitate coniunctos, atq; natura. Nihil est enim appetentius similiũ sui, nihil rapacius quàm natura. Quãobrem hoc quidem Fanni, & Scæuola constat (ut opinior) bonis inter bonos, quasi necessariam beneuolentiam esse: qui est amicitiæ fons à natura constitutus. Sed eadẽ bonitas ẽt ad multitudinem pertinet. Non est enim inhumana uirtus, neq; superba. Quæ etiã populos uniuersos tueri, eisq; optime consulere soleat, quod nõ faceret profecto, si à charitate uulgi abhorreret. Atq; etiam mihi quidem uidentur, qui utilitatis causa fingunt ami

citias, amabilissimum nodũ amicitiæ tollere. Nõ enim tam utilitas parta per amicum, q̃ amici amor ipse delectat. Tumq; illud fit, quod ab amico est profectum, iucundum: si eum amore et studio est profectum. tã tumq; abest, ut amicitiæ propter indigentiam colantur, ut ij, qui opibus & copijs, maximeq; uirtute præditi, in qua plurimum est præsidij, minime alterius indigeant, liberalissimi sint, & beneficentissimi. atq; haud scio, an ne opus sit quidẽ, nihil unquam omnino deesse amicis. Vbi enim studia nostra uiguissent, si nunquam studio, nunquam consilio, nunquam opera nostra, nec domi, nec militiæ Scipio eguisset? Nõ igitur utilitatem amicitia, sed utilitas amicitiam consecuta est. Nõ ergo erunt homines diuitijs affluentes audiendi: siquando de amicitia, quam nec usu nec ratione habent cognitam, disputabunt. Nã quis est (prò deũ fidem atq; hominum) qui uelit, ut neq; diligat quẽquam, nec ipse ab ullo diligatur, circunfluere omnibus copijs, atq; in omnium rerum abũdantia uiuere? Hæc enim est tyrannorum uita nimirum, in qua nulla fides, nulla charitas, nulla stabilis beneuolentiæ potest esse fiducia. omnia semper suspecta, atq; solicita, nullus locus est amicitiæ. Quis enim aut eũ diligat, quem metuit, aut eum, à quo se metui putet? Coluntur tamen simulatione amicitiæ duntaxat ad tempus, quod si forte (ut fit plerunq;) ceciderint, tum intelligitur, quàm fuerint inopes amicorum. Quod Tarquinium dixisse ferunt, tum cum exul esset, se intellexisse quos fidos amicos habuisset, quosq; infidos, cum iam neutris gratiam referre posset. Quã-

quam miror in illa superbia, & importunitate, se quenquam habere potuit. Atq; ut huius (quem dixi) mores ueros amicos parare non potuere, sic multorũ opes præpotentium excludunt amicitias fideles. Non enim solum ipsa fortuna cæca est, sed eos etiam plerunq; efficit cæcos, quos complexa est. Itaq; illi efferũtur fastidio ferè & contumacia, neq; quicquam insipiente fortunato intolerabilius fieri potest. Atq; hoc quidem uidere licet, eos, qui antea commodis fuerunt moribus, imperio, potestate, prosperis rebus immutari, sperniq; ab ijs ueteres amicitias, et indulgere nouis. Quid autem stultius, quàm ut plurimum copijs, facultatibus, opibus, possint cætera parare quæ parantur: pecuniã, equos, famulos, uestes egregias, uasa pretiosa: amicos non parare, optimam & pulcherrimã uitæ (ut ita dicam) supellectilem. Etenim cætera cum parantur, cui parẽtur, nesciunt, nec cuius causa laborent. Eius enim est istorum quicquid, qui uincit uiribus. Amicitiarum sua cuiq; permanet stabilis & certa possessio. Vt etiam si illa maneant, quæ sunt quasi dona fortunæ, tamen uita inculta, & deserta ab amicis, non possit esse iucunda. sed hæc hactenus. Constituendi autem sunt, qui sint in amicitia fines, & quasi termini deligendi. de quibus tres uideo ferri sententias, quarum nullam probo. unam, ut eodem modo erga amicum affecti simus, quo erga nosmetipsos. Alteram ut nostra in amicos beneuolentia: illorum erga nos beneuolentiæ pariter, æqualiterq; respõdeat. Tertiam ut quanti quisq; se ipse facit, tanti fiat ab amicis. Harum trium sentẽtiarũ nul

li prorsus assentior. Nec enim illa prima uera est. ut quemadmodum in se quisq;, sic in amico sit animatus. Quam multa enim quae nostra causa nunquam faceremus, facimus causa amicorum? precari amicis ab indigno, supplicare. Tum acerbius in aliquem inuehi, insectariq; uehementius. quae in nostris rebus non satis honeste, in amicorum fiunt honestissime. Multae quoq; res sunt, in quibus de suis commodis uiri boni multa detrahunt, detrahiq; patiuntur, ut ijs amici potius, quàm ipsi fruantur. Altera sententia est, quae definit amicitiam paribus officijs ac uoluntatibus. Hoc quidem est nimis exigue, & exiliter ad calculos reuocare amicitiam, ut par sit ratio acceptorum & datorum. Ditior mihi & affluentior uidetur esse uera amicitia. nec obseruare stricte, ne plus reddat, quàm acceperit. Neq; enim uerendum est, ne quid excidat, aut ne quid in terram defluat, aut ne plus aequo quid in amicitia congeratur. Tertius uero ille finis deterrimus, ut quanti quisq; se ipse faciat, tanti fiat ab amicis. Saepe enim in quibusdam aut animus abiectior est, aut spes amplificandae fortunae fractior. Non est igitur amici, talem esse in eum, qualis ille in se est. Sed potius debet eniti, & efficere, ut amici iacentem animum excitet, inducatq; in spem, cogitationemq; meliorem. Alius igitur finis uerae amicitiae constituendus est, si prius, quid maxime reprehendere Scipio solitus sit, edixero. Negabat ullam uocem inimiciorem amicitiae potuisse reperiri, quàm eius qui dixisset ita amare oportere, ut aliquando esset osurus. nec uero se adduci posse, ut hoc (quemadmodum

putaretur) à Baiante dictum esse crederet, qui sapiēs habitus esset unus è septem. sed impuri cuiusdam aut ambitiosi, aut omnia ad suam potentiā reuocantis, esse sententiam. Quonam enim modo, quisquam amicus eius esse poterit. cuius se putabit inimicum esse posse? Quin etiam necesse erit cupere, etiā optare, ut quàm sæpissime peccet amicus, quo plures det sibi tanq̃ ansas ad reprehēdēdū. Rursum autem recte factis, commodisq; amicorum necesse erit angi, dolere, inuidere. Quare hoc quidem præceptum cuiuscunq; est ad tollendam amicitiam ualet illud potius præcipiendum fuit, ut eam diligentiam adhiberemus in amicitijs cōparandis, ut nequando amare inciperemus eum, quē aliquando odisse possemus. Quin etiam, si minus felices in deligendo fuissemus ferendū id Scipio potius, quàm inimicitiarum tempus cogitandū putabat. His igitur finibus utendum arbitror, ut cum emendati mores amicorū sint, tum sit inter eos omniū rerū, consiliorū, & uoluntatum sine ulla exceptione communitas. & siqua fortuna acciderit, ut minus iuste amicorum uoluntates sint adiuuandæ, in q̄bus eorū, aut de capite agatur, aut fama, declinandū est de uia, modo ne summa turpitudo sequatur. Est enim quatenus amicitiæ dari uenia possit. Nec uero negligenda est fama. nec mediocre telū ad res gerendas existimare oportet beneuolentiam ciuium, quam blanditijs & assentationibus colligere turpe est. uirtus, quam sequitur charitas, minime repudianda est. Sed sæpe enim redeo ad Scipionē, cuius omnis sermo erat de amicitia. Quærebatur, quod in omnibus rebus homines diligentiores es-

sent, capras et oues quot quisq; haberet, dicere posset, amicos quot haberet, non posset dicere. & in illis quidem parandis adhibere curã: in amicis eligendis negligentes esse. nec habere quasi signa quædam, & notas, qbus eos, qui ad amicitiam essent idonei, iudicarent. Sunt igitur firmi & stabiles & constantes et eligendi, cuius generis est magna penuria, & iudicare difficile est, sane nisi expertum. Experiendũ autem est in ipsa amicitia. ita præcurrit amicitia iudicium, tollitq́; experiendi potestatem. Est igitur prudentis sustinere, ut cursum, sic impetum beneuolentiæ, quo utamur, quasi equis temperatis, sic amicitijs, aliqua parte periclitatis moribus amicorũ. Quidã sæpe in parua pecunia perspiciuntur, q̃ sint leues. Quidam autem, quos parua mouere non potuit, cognoscuntur in magna. Si uero erunt aliqui reperti, q pecuniam præferre amicitiæ sordidum existiment, ubi eos inueniemus, qui honores, magistratus, imperia, potestates, opes, amicitiæ non anteponant? ut cum ex altera parte proposita hæc sint, ex altera uis amicitiæ: nõ multo illa malint? Imbecilla enim natura est ad contemnendam potentiam, quam etiã si neglecta amicitia consecuti sunt, excusari se arbitrantur, quia non sine magna causa sit neglecta amicitia. Itaq; ueræ amicitiæ difficillime reperiũtur in ijs, qui in honoribus, Req́;. P. uersantur. Vbi enim istum inuenias, q honorẽ amici anteponat suo? Quid? (hæc ut omittam) q̃ graues, q̃ difficiles plerisq; uidentur calamitatum societates? ad quas non est facile inuentus, qui descendat. Quanquam Ennius recte.

Amicus certus in re incerta cernitur,
Tamen hæc duo leuitatis & infirmitatis plerosque conuincunt, aut si in bonis rebus contemnunt, aut si in malis deserunt. Qui igitur utraq; in re grauem, constantem, stabilem se in amicitia præstiterit, hunc ex maxime raro hominũ genere iudicare debemus, & pene diuino. Firmamentum autem stabilitatis, constantiæq; est, eius, quam in amicitia quærimus, fides. Nihil enim stabile est, quod infidum est. Simplicem præterea, & communem, & consentientem, & qui rebus iisdem moueatur, eligi par est. quæ omnia pertinent ad fidelitatem. Neq; enim fidum potest esse multiplex ingenium & tortuosum. neq; uero qui non iisdem rebus mouetur, & natura consentit, aut fidus, aut stabilis potest esse. Addendũ in eodem est, ut ne criminibus aut inferendis delectetur amicus. aut credat oblatis. quæ ꝑtinent oĩa ad eã, quam iam dudum tracto, constantiam ita fit uerum illud, quod initio dixi, amicitiam, nisi inter bonos esse non posse. Est enim boni uiri, quem eundem sapientem licet dicere hæc duo tenere in amicitia, primum neq̃d fictum sit, ne'ue simulatum. Aperte enim uel odisse magis ingenuum est, quàm fronte occultare sententiã. deinde non solum ab aliquo oblatas criminationes depellere, sed ne ipsum quidem esse suspiciosum: semper aliquid existimantem ab amico esse uiolatum. Accedat huc suauitas quædam oportet sermonum atq; morum, haudquaquam mediocre condimentum amicitiæ. Tristitia autem et in omni re seueritas absit. habet illa quidẽ grauitatem. Sed amicitia remissior esse

debet, & liberior, & dulcior, & ad omnem comitatem, facilitatemq; procliuior. Existit autem hoc loco quædam quæstio subdifficilis. Num, quando amici noui digni amicitia ueteribus sint anteponendi, ut equis uetulis teneros anteponere solemus. indigna homine dubitatio. Non enim amicitiarum esse debent, sicut aliarum rerum, satietates. Veterrima quæq; (ut ea uina quæ uetustatem ferunt) esse debent suauissima. uerumq; illud est, quod dicitur: multos modios salis simul edendos esse, ut amicitiæ munus expletum sit. Nouitates autem, si spem afferunt, ut tanquam in herbis non fallacibus fructus appareat, non sunt illæ quidem repudiandæ, uetustas tamen suo loco conseruanda est. Maxima est enim uis uetustatis & consuetudinis. Atqui in ipso equo (cuius modo mentionem feci) si nulla res impediat, nemo est, qui non eo, quo consueuit, libentius utatur, quàm in tractato & nouo. Nec modo in hoc, quod est animal sed in ijs etiam quæ sunt inanimata, consuetudo ualet. cum locis etiam ipsis montuosis delectemur, & siluestribus, in quibus diutius commorati sumus. Sed maximum est in amicitia superiorem: parem esse inferiori. Sæpe enim excellentiæ quædam sunt, qualis erat Scipionis in nostro (ut ita dicam) grege. Nunquam se ille Philo, nunquam Rutilio, nunq̃ Mummio anteposuit, nunquam inferioris ordinis amicis. Q. uero Maxi. fratrem, egregium uirum omnino sibi nequaquam parem, quod is anteibat ætate, tanquam superiorem colebat, suosq; omnes per se esse posse ampliores uolebat. Quod faciendum, imitandumq; est omnibus,

ut siquam præstantiam uirtutis, ingenij, fortunæ conse cuti sunt, impartiant eam suis, communicentq; cum proximis. ut si parentibus nati sunt humilibus, si pro pinquos habeāt imbecilliores. uel animo, uel fortuna, eorum augeant opes, eisq; honori sint & dignitati. ut in fabulis, qui aliquandiu propter ignorantiam stirpis et generis in famulatu fuerint: cum cogniti sunt, & aut deorum, aut regum filij inuenti, retinent tamen charitatem in pastores, quos patres suos, multos annos esse duxerunt. Quod quidem est multo profecto magis in ueris patribus, certisq; faciendum. Fructus enim ingenij & uirtutis, omnisq; præstantiæ tū maxime capitur, cum in proximum quenq; confertur. Vt igitur ij, qui sunt in amicitiæ, coniunctionisq; necessitudine superiores, exæquare se cum inferioribus debent, sic inferiores dolere nō debent, se à suis amicis, aut ingenio, aut fortuna, aut dignitate superari. Quorum pleriq; aut queruntur semper aliquid, aut etiā exprobrāt. Eoq; magis si aliqd habere se putant, qđ officiose, aut amice, et cū labore aliquo suo factum queāt dicere. Odiosum sanè genus hominum officia exprobrātium. quæ meminisse debet is, in quem collata sunt, non commemorare qui contulit. Quamobrem, ut hi qui superiores sunt submittere se debent in amicitia, sic quodammodo inferiores extollere. Sūt enim quidam, qui molestas amicitias faciunt: cum ipsi se contemni putant. Quod nō ferè contingit nisi his, qui etiam contemnendos se arbitrantur. qui hac opinione non modo uerbis, sed etiam opere leuādi sunt. Tantum autem cuiq; tribuendum est primum, quan

tum ipse efficere possis. deinde etiã quantum ille quẽ diligas, atq; adiuues, possit sustinere. Non enim tu possis (quantum uis licet excellas) omnes tuos ad honores amplissimos perducere. ut Scipio. P. Rutilium potuit COS. efficere, fratrẽ eius Lucium non potuit. Quod si etiam possis quid uis deferre ad alterum, uidendum est tamen, quid ille possit sustinere. Omnino amicitiæ corroboratis iam confirmatis'q; & ingenijs & ætatibus iudicandæ sunt. nec siqui ineunte ætate uenandi, aut pilæ studiosi fuerint, eos habere necessarios oportet, quos tum eorum studio præditos dilexerunt. Isto enim modo nutrices et pædagogi iure uetustatis plurimum beneuolentiæ postulabunt qui negligendi quidem non sunt, sed alio quodam modo colendi. Aliter enim amicitiæ stabiles permanere non possunt. Dispares enim mores dispariastudia secuntur. quorum dissimilitudo dissociat amicitias. Nec ob aliam causam ullam boni improbis: improbi bonis, amici esse non possum, nisi quod tanta est inter eos. quanta maxima potest esse, morum, studiorum'q; distantia. Recte etiam præcipi potest in amicitijs, nequis intemperata quadam beneuolentia (qđ persæpe fit) impediat magnas utilitates amicorum. Nec enim (ut ad fabulas redeam) Troiam Neoptolemus capere potuisset, si Lycomedem, apud quem erat educatus, multis cum lachrymis iter suum impedientem, audire uoluisset. Et sæpe incidunt magnæ res, ut discedendum sit ab amicis. quas qui impedire uult, quod desyderium, non facile ferat, is & infirmus est, mollis'q; natura, & ob eam ipsam causam in ami-

citia parum iustus. Atq; in omni re consyderandum est, et quid postules ab amico, & quid patiare à te impetrari. Est etiam quasi quædam calamitas in amicitijs dimittendis nonnunquam necessaria. Iam enim à sapientum familiaritatibus ad uulgares amicitias oratio nostra delabitur. Erumpunt sæpe uitia amicorum, tum in ipsos amicos, tum in alienos, quorum tamen ad amicos redundet infamia. Tales igitur amicitiæ sunt remissione usus leuandæ, & (ut Catonem dicere audiui) dissuendæ magis q̃ discindendæ sunt. nisi quædam admodũ intolerabilis iniuria exarserit. ut neq; rectũ, neq; honestum sit, neq; fieri possit: ut non statim alienatio. disiunctioq; facienda sit. Si autem morum aut studiorum commutatio quædã (ut fieri solet) facta erit, aut in R. P. partibus dissensio intercesserit. (Loquor enim ut pauloante dixi non de sapientum, sed de communibus amicitijs) cauendum erit ne non solum amicitiæ depositæ, sed inimicitiæ etiam susceptæ uideantur. Nihil enim turpius, quam cum eo bellum gerere, qui cum familiariter uixeris. Ab amicitia Q. Pompeij, meo nomine se remouerat (ut scitis) Scipio. propter dissensionem autem quæ erat in R. P. alienatus est à collega nostro Metello. Vtrunq; ægit grauiter authoritate & offensione animi non acerba. Quamobrem primum danda opera est, ne qua amicorum dissidia fiant. Sin tale aliquid euenerit, ut extinctæ potius amicitiæ, quàm oppreßæ esse uideantur. Cauendum uero est, ne etiam in graues inimicitias conuertant se amicitiæ. è quibus iurgia, maledicta, contumeliæ gignuntur. Quæ tamen si tolerabi

les erunt ferendæ sunt. & hic honos ueteri amicitiæ tribuendus est, ut is in culpa sit, qui faciat: non qui patiatur iniuriam. Omnino omnium horum uitiorũ atq; incommodorum summa cautio est, atq; una prouisio, ut ne nimis cito diligere incipiamus, ne'ue indignos. Digni autem sunt amicitia, quibus in ipsis inest causa cur diligantur. Rarum istud genus. & quidem omnia præclara rara. nec quicquam difficilius quàm reperire, quod sit omni ex parte in suo genere perfectum. Sed pleriq; neq; in rebus humanis quicquam bonum norunt, nisi quod fructuosum sit, & amicos tanquam pecudes eos potissimum diligunt, ex quibus sperant se maximum fructum esse capturos. Itaq; pulcherrima illa, & maxime naturali carent amicitia, per se & propter se expetẽda. nec ipsi sibi exemplo sunt: hæc uis amicitiæ qualis et quanta sit. Ipse enim se quisque diligit, non ut aliquam à se ipso mercedem exigat charitatis suæ, sed quod per se sibi quisque charus est. quod nisi idem in amicitiam transferatur, uerus amicus nunquam reperietur. Est enim is amicus quidem, qui est tanquam alter idẽ. Quod si hoc apparet in bestijs, uolucribus, agrestibus, natantibus, suibus, cicuribus, feris, primum ut se ipsi diligant. (Id enim pariter cum omni animante nascitur) deinde ut requirant, atq; appetant, ad quas se applicent eiusdem generis animantes. idq; faciunt cum desyderio, et cum quadam similitudine amoris humani. quanto id magis in homine fit natura, qui et se ipse diligit, et alterũ acquirit, cuius animum cum suo commisceat, ut efficiat pene unum ex duobus? Sed

pleriq; peruerse (ne dicam impudenter) amicum habere talem uolunt, quales ipsi esse nõ possunt. quæq; ipsi non tribuunt amicis, hæc ab his desyderãt. par est autem primum ipsum esse uirum bonum. tum alterum similem sui quærere. In talibus ea, quam iã dudum tractabamus, stabilitas amicitiæ confirmari potest. cum homines beneuolentia coniuncti, primum cupiditatibus ijs, quibus cæteri seruiunt, imperabũt, deinde æquitate, iustitiáq; gaudebunt, omniáq; alter pro altero suscipiet. Neq; quicquam unquam nisi honestum & rectum alter ab altero postulabit. neque solum colent se inter se, ac diligent, sed etiam uerebuntur. Nã maximum ornamentum amicitiæ tollit, qui ex ea tollit uerecundiam. Itaq; in ijs pernitiosus est error, qui existimant libidinum, peccatorumq; omnium patere in amicitia licentiam. Virtutum enim amicitia adiutrix à natura data est, non uitiorum comes. ut quoniam solitaria non posset uirtus ad ea, quæ summa sunt, peruenire: coniuncta et sociata cũ altera perueniret. Quæ si quos inter societas aut est, aut fuit, aut futura est, eorum est habendus ad summum naturæ bonum, optimus, beatissimusq; comitatus. Hæc est inquam societas, in qua omnia insunt, quæ putant homines expetenda: honestas, gloria, trãquillitas animi atq; iucunditas. ut cum hæc adsint, beata uita sit, & sine his esse non possit. quod cum optimum, maximumq; sit, si id uolumus adipisci, uirtuti opera dãda est. sine qua, neq; amicitiã, neq; ullã rem expetendam consequi possumus. Ea uero neglecta, qui se amicos habere arbitrantur, tum se deniq;

erraſſe ſentiant, cum eos grauis aliquis caſus experi ri cogit. Quo circa dicendũ eſt etiam ſæpius cum iudicaueris, diligere oporteret, non cũ dilexeris, iudicare. Sed cũ multis in rebus negligentia plectimur, tũ maxime in amicis & diligendis et colendis. Præpoſteris enim utimur conſilijs, & acta agimus, quæ uetamur ueteri prouerbio. Nam implicati ultro & citro, uel uſu diuturno, uel etiam officijs, repente in medio curſu, amicitias exorta aliqua offenſione dirũpimus, quo etiam magis uituperanda eſt rei tam maxime neceſſariæ tanta incuria. Vna eſt enim amicitia in rebus humanis, de cuius utilitate omnes uno ore cõſentiunt. quãquam à multis ipſa uirtus contemnitur, et uenditatio quædam, atq; oſtentatio eẽ dicitur. Multi diuitias deſpiciunt, quos paruo contentos tenuis uictus, cultusq; delectat. Honores uero, quorũ cupiditate qdã inflãmãtur, ꝗ multi ita contemnũt, ut nihil inanius, nihil eſſe leuius exiſtiment. Itemq; cætera, quæ quibuſdam admirabilia uidẽtur, permulti ſunt, qui pro nihilo putent. De amicitia omnes ad unum idẽ ſentiunt: et ij, qui ad R. P. ſe contulerunt, et ij, q rerũ cognitione, doctrinaq; delectantur: et ij, q ſuum negotium gerunt otioſe. Poſtremo ij, q ſe totos tradiderunt uoluptatibus ſine amicitia uitam eſſe nullã ſentiunt, ſi modo uelint aliqua ex parte liberaliter uiuere. Serpit enim neſcio quomodo per omniũ uitam amicitia. nec ullam ætatis degẽdæ rationem patitur eſſe expertem ſui. Quin etiam ſiquis ea aſperitate eſt & immanitate naturæ ut congreſſus, ut ſocietatemq; hominum fugiat atq; oderit, qualem fuiſſe Athenis Timo

nem, nescio quem accepimus, tamen is pati non possit, ut non acquirat aliquem apud quem euomat uirus acerbitatis suæ. Atq; hoc maxime iudicaretur, si quid tale posset contingere, ut aliquis nos Deus ex hac hominum frequentia tolleret, & in solitudine uspiam collocaret: atque ibi suppeditans omnium rerum, quas natura desyderat, abundantiam & copiam, hominis omnino aspiciendi potestatem eriperet, quis tam esset ferreus, qui eam uitam ferre posset? cuiq; nō auferret fructum uoluptatum omnino solitudo? uerum igitur illud est, quod à Tarentino Archita (ut opinor) dici solitum: nostros senes commemorare audiui ab alijs senibus auditum. siquis cœlū ascendisset, naturamq́; mundi & pulchritudinem syderum perspexisset, insuauem illam admirationem ei fore, quæ iucundissima fuisset, si aliquem cui narraret, habuisset. Sic natura solitarium nihil amat, semperq́; ad aliquid tanquam adminiculum annititur, quod in amicissimo quoq; dulcissimum est. Sed cum tot signis eadem natura declaret, quid uelit, ac quærat, quid desyderet, absurdissimus tamen nescio quo modo, nec ea, quæ ab ea monemur, audimus. Est enim uarius et multiplex usus amicitiæ, multæq́; causæ suspicionum, offensionumq́; dātur. Quas tum euitare, tum eleuare, tum ferre, sapiētis est. Vna illa subleuanda offensio est, ut & utilitas in amicitia, & fides retineatur. Nam & monendi amici sæpe sunt, et obiurgandi, et hæc accipienda amice, cum beneuole fiunt. Sed nescio quomodo uerum est, quod in Andria familiaris meus Terentius dixit.

Obsequium

Obsequium amicos, ueritas odium parit.
Molesta ueritas est, siquidem ex ea nascitur odiū, quod est uenenum amicitiæ. Sed obsequium multo molestius: quod peccatis indulgens præcipitem amicum ferri sinit. Maxima autem culpa in eo est, qui & ueritatem aspernatur, & in fraudem obsequio impellitur. Omnis igitur hac in re habenda ratio & diligentia est: primum ut monitio acerbitate, deinde obiurgatio contumelia careat. In obsequio autem (quoniā Terentiano uerbo libenter utimur) comitas adsit, assentatio uitiorum adiutrix procul amoueatur. quæ nō modo amico, sed ne libero quidem digna est. Aliter enī cum tyranno, aliter cum amico uiuitur. Cuius autem aures clausæ ueritati sunt, ut ab amico uerum audire nequeat, huius salus desperādā est. Scitum est enim illud Catonis, multo melius de quibusdā acerbos inimicos mereri, quàm eos amicos, qui dulces uideantur. illos uerum sæpe dicere, hos nunquam. Atq; illud absurdum est, quod ij, qui monentur, eam molestiam, quam debent capere, non capiunt: eam capiunt, qua debent carere. Peccasse enim se non anguntur. obiurgari moleste ferunt. quod contra oportebat, delicto dolere, obiurgatione gaudere. Vt igitur & monere, & moneri proprium est ueræ amicitiæ, & alterum libere facere, non aspere, alterum patienter accipere, nō repugnanter: sic habendum est, nullam in amicitijs pestem esse maiorem, quàm adulationem, blanditias, assentationem. Quamuis enim multis nominibus est hoc uitium notandum, leuium hominum, atq; fallacium ad uoluntatem loquentium omnia, nihil ad ue

ritatem. Cum autem omnium rerum simulatio est ui tiosa (Tollit enim iudicium ueri, idq; adulterat) tum amicitiæ repugnat maxime. Delet enim ueritatem, sine qua nomen amicitiæ ualere non potest. Nam cum amicitiæ uis sit in eo: ut unus quasi animus fiat ex pluribus, qui fieri potest, si ne in uno quidem quoq; unus animus erit, idemq; semper. Sed uarius commutabilis, multiplex? Quid enim potest esse tam flexibile, tam deuium, quàm animus eius, qui ad alterius non modo sensum ac uoluntatem: sed etiam uultum atq; nutum conuertitur?

Negat quis: nego.
Ait? aio. Postremo imperaui egomet mihi,
Omnia assentari.

Vt ait idem Terentius. Sed ille sub gnatonis persona. quod amici genus adhibere omnino leuitatis est. Multi autem gnatonum similes cum sint, loco, fortuna, fama superiores. horum est assentatio molesta, cum ad uanitatem accessit authoritas. Secerni autem blandus amicus à uero & internosci tam potest, adhibita diligentia, quàm omnia fucata & simulata à synceris atq; ueris. Concio, quæ ex imperitissimis constat, tamen iudicare solet, quid intersit inter popularē, idest assentatorem, & leuem ciuem, & inter constantem, seuerum, & grauem. Quibus blanditijs. C. Papyrius COSS. nuper influebat in aures concionis, cum ferret legem de trib. pleb. reficiendis. Dissuasimus nos. sed nihil de me, de Scipione dicā libentius. Quāta illi (dij immortales) fuit grauitas, quanta in oratione maiestas? ut facile ducem Po. Ro. nō comitem di-

ceres. Sed affuistis, et est in manibus oratio. Itaq; lex popularis suffragiis populi repudiata est. atq; (ut ad me redeam) meministis. Q. Maximo fratre Scipionis, & L. Mancino COSS. q̃ popularis lex de sacerdotiis. C. Licinii Crassi uidebatur. Cooptatio enim collegiorum ad populi beneficium transferebatur. Atq; is primum instituit in forum uerius agere cum populo. Tamen illius uendibilem orationem religio deorum immortalium nobis defendentibus facile uincebat. Atq; id actum est prætore me, quinquennio antequam COSS. sim factus. Itaq; re magis quàm authoritate, causa illa defensa ē. Quod si in scena, idest in concione, in qua rebus fictis & adumbratis loci plurimum est, tamen uerum ualet, si modo id patefactum & illustratum est, q̃d in amicitia fieri oportet, quæ tota ueritate perpenditur? In qua nisi (ut dicitur) apertum pectus uideas, tuumq; ostendas, nihil fidum, nihil exploratum habeas, ne possis amare quidē aut amari, cum id quàm uere fiat, ignores. Quã quam ista assentatio pernitiosa sit, nocere tamen nemini potest, nisi ei, qui eam recipit. atq; ea delectatur. Ita fit, ut is assentatoribus patefaciat aures suas maxime, qui ipse sibi assentetur, & se maxime ipse delectet. Omnino est amans sui uirtus. Optime enim se ipsa nouit, quamq; amabilis sit, intelligit. Ego autem non de uirtute nunc loquor, sed de uirtutis opinione. Virtute enim ipsa nõ tam multi præditi esse, q̃ uideri uolunt. Hos delectat assentatio, his fictus ad eorum uoluptatē sermo cũ adhibetur. orationē illã uanã, testimoniũ eē laudũ suarũ putant. Nulla ē igitur hæc

amicitia, cum alter uerum audire non uult, alter ad mentiẽdum paratus est. Nec parasitorum in comœdijs assentatio nobis faceta uideretur, nisi essent milites gloriosi.

Magnas uero agere gratias Thais mihi? Satis Erat respondere magnas, ingentes inquit.

Semper auget assentatio id, quod is cuius ad uoluntatem dicitur, uult esse magnum. Quamobrem quamuis blanda ista uanitas apud eos ualeat, qui ipsi illam allectant & inuitant, tamen etiam grauiores, constantioresq; admonendi sunt, ut animaduertant, ne callida assentatione capiantur. Aperte enim adulantem nemo nõ uidet. nisi qui admodum est excors. callidus ille & occultus, ne se insinuet, studiose cauendum est. Nec enim facillime agnoscitur. quippe qui aduersando sæpe assentetur. & litigare se simulans blandiatur, Atq; ad extremum det manus, uinciq; se patiatur, ut is, qui illusus sit, plus uicisse uideatur. Quid autem turpius, quàm illud? Quod ne accidat, magis cauendum est, ut in Epicureo.

Hodie me ante omnis comicos stultos senes.
Versaris atq; luseris lautissime.

Hæc enim in fabulis stultissima persona est improuidorum & credulorum senum. Sed nescio quo pacto ab amicitijs perfectorum hominum idest sapiẽtum (de hac dico sapientia, quæ uidetur in hominem cadere posse) ad leues amicitias deflexit oratio. Quamobrem ad illam primam redeamus, eamq; ipsam concludamus aliquando. Virtus inquam C. Fanni, & tu Q. Muti & conciliat amicitias & conseruat. In ea

est enim conuenientia rerũ, in ea stabilitas, in ea constantia. quæ cum se extulit, & ostendit lumen suum, & idem aspexit, agnouitq; in alio, ad id se admouet, uicissimq; accipit illud, quod in altero est. Ex quo eorum exardescit amor siue amicitia. Vtrunq; enim dictum est ab amando. Amare enim nihil aliud est, nisi eum ipsum diligere, quẽ ames, nulla indigentia, nulla utilitate quæsita. Quæ tamen ipsa efflorescit ex amicitia, etiam si tu eam minus secutus sis. Hac nos adolescentes beneuolentia senes illos. L. Paulum M. Catonem. C. Gallum. P. Nasicam. Ti. Gracchum Scipionis nostri socerum diliximus. Hæc etiam magis elucet inter æquales, ut inter me & Scipionem L. Furium. P. Rutilium. Spu. Mummiũ. Vicissim autem senes in adolescentium charitate acquiescimus. ut in uestra & in Q. Tuberonis equidem admodũ adolescentis. P. Rutilij Virgini familiaritate delector. Quandoquidem ita ratio comparata est uitæ, naturæq; nostræ, ut alia ætas oriatur ex alia, maxime quidem optandum est, ut cum æqualibus esse possis, quibus cum tanquam è carceribus emissus sis, cum ijsdem ad calcem (ut dicitur) peruenire possis. Sed quoniam res humanæ fragiles, caducæq; sunt, semꝑ aliqui acquirendi sunt, quos diligamus, & à quibus diligamur. Charitate enim, beneuolentiaq; sublata, omnis est è uita sublata iucunditas. Mihi quidem Scipio, quanquã est subito ereptus, uiuit tamen, semperq; uiuet. Virtutem enim semper amaui illius uiri, quæ extincta non est, nec mihi soli uersatur ante oculos, qui illam semper in manibus habui, sed etiam poste-

ris erit clara & insignis. Nemo unquam animo aut spe maiora suscipiet, qui sibi non illius memoriã atq; imaginem præponendam putet. Equidẽ ex omnibus rebus, quas mihi aut fortuna, aut natura tribuit, nihil habeo, quod cum amicitia Scipionis possim comparare. In hac mihi de R.P. fuit consensus. In hac rerum priuatarum consilium. In eadem requies plena oblectationis fuit. Nunquam illum ne minima quidem re offendi, quod quidem senserim. Nihil audiui ex eo ipse, quod nollem. Vna domus erat, idem uictus, isq; communis, neq; solum militia, sed etiam peregrinationes, rusticationesq; communes. Nam quid ego de studijs dicam cognoscendi semper aliquid, atq; discendi? in quibus remoti ab oculis populi omne otiũ tempusq; contriuimus. Quarum rerum recordatio & memoria, si unà cum illo occidisset, desyderium coniunctissimi uiri atq; amantissimi ferre nullo modo possem. Sed nec illa extincta sunt, alũturq; potius, et augentur cogitatione & memoria. Etsi planè illis orbatus essem, magnum tamen afferret mihi ætas ipsa solatium. Diutius enim iam in hoc desyderio esse non possum. Omnia autem breuia tolerabilia esse debẽt, etiam si magna sunt. Hæc habui de amicitia, quæ dicerem. Vos autem hortor, ut ita uirtutem locetis, sine qua amicitia esse non potest, ut ea excepta, nihil amicitia præstabilius esse putetis.

MARCI TVLLII CICERONIS PARADOXA AD M. BRVTVM.

ANIMADVERTI BRVTE sæpe Catonem auunculum tuum, cũ in senatu sententiã diceret, locos graues ex philosophia tractare abhorrentes ab hoc usu forensi & publico: sed dicendo consequi tamen, ut illa etiam populo probabilia uiderentur. Quod eo maius est illi, quàm aut tibi, aut nobis, quia nos ea philosophia plus utimur, quæ peperit dicendi copiam, & in qua dicuntur ea, quæ non multum discrepant ab opinione populari. Cato autem perfectus mea sententia stoicus, & ea sentit, quæ non sane probantur in uulgus, & in ea hæresi est, quæ nullum sequitur florem orationis, neq; dilatat argumentum, sed minutis interrogatiunculis, quasi punctis, quod proposuit, efficit. Sed nihil est tam incredibile, quod non dicendo fiat probabile. nihil est tam horridum, tam incultum, quod nõ splendescat oratione, & tanquam excolatur. Quod cum ita putarem, feci etiam audacius, quàm ille ipse, de quo loquor. Cato enim duntaxat, de magnitudine animi, de continẽtia, de morte, de omni laude uirtutis, de dijs immortalibus, de charitate patriæ, stoice solet nullis oratorijs ornamentis adhibitis dicere. Ego uero illa ipsa, quæ uix in gymnasijs & in otio stoici probant, ludens conieci in communes locos. Quæ quia sunt admirabilia, contráq; opi-

nionem omnium, ab ipsis etiam παράδοξα appellantur, tentare uolui possent ne proferri in lucem, idest in forũ, & ita dici ut probarentur: an alia quædam esset erudita, alia popularis oratio. Eoq; scripsi libentius, quod mihi ista παράδοξα quæ appellantur, maxime uidentur esse socratica, longéq; uerissima. Accipies igitur hoc paruum opusculum lucubratum his iam contractioribus noctibus, quoniam illud maiorũ uigiliarum munus in tuo nomine apparuit, & degustabis genus hoc exercitationum mearum, quibus uti consueui, cum ea quæ dicuntur in scholis θετικῶς ad nostrum hoc oratorium transfero dicendi genus. Hoc tamen opus in apertum, ut referas, nihil postulo. Non enim est tale, ut in arce poni possit, quasi illa Minerua Phidiæ, tale tamen est, ut ex eadẽ officina exisse uideatur.

ΟΤΙ ΜΟΝΟΝ ΑΓΑΘΟΝ ΚΑΛΟΝ.

H Ereor ne cui uestrum ex stoicorum hominum disputationibus, nõ ex meo sensu deprompta hæc uideatur oratio. Dicam tamen quod sentio, et dicam breuius, quàm res tanta dici possit. Nunquam me Hercule, ego neq; pecunias istorũ, neq; tecta magnifica, neq; opes, neq; imperia, neq; eas, quibus maxime astricti sunt, uoluptates, in bonis rebus esse numerandas duxi. Quippe cum uiderem, homines his rebus circunfluentes, ea tantum desyderare maxime quibus abundarent. Neq; enim unquam expletur, nec satiatur cu-

piditatis sitis. neq; ea, soluniq; habent, libidine augē di cruciantur, sed etiam amittendi metu. In quo equidem continentissimorum hominum maiorum nostrorum sæpe requiro prudentiam: qui hæc imbecilla, & commutabilia pecuniæ membra solo uerbo bona putauerunt appellanda: cum re, ac factis longe aliter iudicauissent. Potest ne bonum cuiquam malo esse? aut potest quisquam in abundantia bonorum ipse esse nō bonus? Atqui ista omnia talia uidemus: ut etiam improbi habeant, & obsint probis. Quamobrem licet irrideat, siquis uelit. plus apud me uera ratio ualebit, quàm uulgi opinio, neq; ego unquam illum bona perdidisse dicam, siquis pecus, aut supellectilem amiserit: nec non sæpe laudabo sapientem illum Biantem (ut opinor) qui numeratur inter septem sapientes. Cuius cum patriam Prienem cœpisset hostis, cæteriq; ita fugerent, ut multa de suis rebus secum asportarent. cum esset admonitus à quodam, ut idem ipse faceret, ego uero inquit facio. Nam omnia mea mecum porto. Ille hæc ludibria fortunæ, ne sua quidem putauit, quæ nos appellamus etiam bona. Quid est igitur, quæret aliquis bonum? Siquid recte fit & honeste, et cū uirtute, id bene fieri uere dicitur. Et quod rectum et honestum, & cum uirtute est, id solum opinor bonū. Sed hæc uideri possunt obscuriora, cum sine appositione exemplorum lentius disputantur, uita atque factis illustranda sunt summorum uirorum hæc, quæ uerbis subtilius, quàm satis est, disputari uidentur. Quæro enim à uobis num ullam cogitationem habuisse uideantur ij, qui hanc. R. P. tam præclare fun-

datam nobis reliquerunt, aut auri, aut argenti ad auaritiam, aut amœnitatum ad delectationem, aut supellectilis ad delitias, aut epularũ ad uoluptates? Ponite ante oculos unumquẽq; regum. uultis incipiam à Romulo? uultis post liberam ciuitatem ab ijs ipsis, qui liberauerunt eam? quibus tandem Romulus gradibus ascendit in cœlum? Iis ne quæ isti bona appellant, an rebus gestis, atq; uirtutibus? Quid autem Numa Pópilius? minus ne gratas dijs immortalibus capedines ad fictiles urnulas fuisse, q̃ delicatas aliorũ pateras arbitramur? Omitto reliquos. Sunt enim oẽs pares inter se præter superbum. Brutum uero siquis roget, quid egerit in patria liberãda. Siquis reliquos item eiusdem consilij socios, quid spectarint, quid secuti sint, num quis existat, cui uoluptas, cui diuitiæ, cui deniq; præter officium fortis & magni uiri, quicquam aliud propositum fuisse uideatur? Quæ res ad necem Porsenæ Q. Mutium impulit sine ulla spe salutis suæ? Quæ uis Horatium Coclitem, contra omnes hostium copias tenuit in ponte solum? quæ uis patrem Decium, quæ filium deuouit, ac immisit in armatas hostium copias? quid continentia. C. Fabritij? quid tenuitas uictus. M. Curij sequebatur? q̃d duo propugnacula belli punici. Cn. & P. Scipiones, qui Carthaginiensium aduentum corporibus suis intercludendum putauerunt? Quid Africanus minor? quid maior? quid inter horum ætates interiectus Cato? q̃d innumerabiles alij? (Nam domesticis exemplis abundamus) an putamus quenquam horum cogitasse quicquam in uita sibi expetendum, nisi quod laudabile

esse, & præclarum uideretur? Veniant igitur irrisores huius orationis, ac sententiæ, etiam uel ipsi iudicent, utrum se horum alicuius, qui marmoreis tectis ebore & auro fulgentibus, qui signis, qui tabulis, qui celato auro & argento, qui corinthijs operibus abundant. An C. Fabritij, qui nihil eorum habuit, nihil habere uoluit, se similes esse malint? Atq; hæc quidē quæ modo huc, modo illuc transferuntur, facile adduci solent, ut in rebus bonis esse negent. Illud tamen arcte tenent, accurrateq; defendunt, uoluptatem esse summum bonum. Quæ quidem mihi uox pecudum uidetur esse non hominum. Tu cum tibi siue Deus, siue mater (ut ita dicam) rerum omnium natura dederit animum, quo nihil est præstantius, neq; diuinius, sic te ipse abijcies, atq; prosternes, ut nihil inter te, atq; inter quadrupedem aliq̃d putes interesse? Quicquam ne bonum est, quod non eum, qui possidet, meliorem facit? Vt enim quisquis est maxime boni particeps, ita et laudabilis maxime. neq; est ullum bonum, de quo non is, qui id habeat, non possit honeste gloriari.
Quid autem est horum in uoluptate? meliorem ne efficit. aut laudabiliorem uirum? An quisquam in potiundis uoluptatibus, gloria de se, et prædicatione effert? Atqui si uoluptas, quæ plurimorum patrocinijs defenditur, in rebus bonis habenda non est, eaq;, quo ē maior, eo magis mentē ex sua sede & statu dimouet: profecto nihil est aliud, bene & beate uiuere, nisi honeste & recte uiuere.

ΟΤΙ ΑΥΤΑΡΧΗΣ Η ΑΡΕΤΗ ΠΡΟΣ ΕΥΔΑΙΜΟΝΙΑΝ.

n Ec uero ego. M. Regulum erumnosum, nec infelicem, nec miserum unquã esse putaui. Nõ enim magnitudo animi eius cruciabatur à Pœnis non grauitas, nõ fides, non constantia, non ulla uirtus, non deniq; animus ipse: qui tot uirtutum præsidio munitus, tantóq; comitatu uirtutis septus, cum corpus eius caperetur, capi certe ipse non potuit. C. uero Marium uidimus, qui mihi secundis in rebus unus ex fortunatis hominibus: in aduersis unus ex summis uiris uidebatur, quo beatius esse mortali nihil potest. NESCIS INSANE, NESCIS QVANTAS VIRES VIRTVS HABEAT. Nomen tantum uirtutis usurpas, quid ipsa ualeat, ignoras. Nemo potest non beatissimus esse, qui est totus aptus ex se se, quiq; in se uno sua ponit omnia. Cui autem spes omnis & ratio & cogitatio pendet ex fortuna: huic nihil potest esse certi, nihilq; quod exploratum habeat, permansurum sibi quidem. ne unum diem. eum tu hominem terreto, si quẽ eris nactus, istius modi mortis aut exilij minis. Mihi uero quicquid acciderit in tam ingrata ciuitate, ne recusanti quidem, euenerit, non modo non repugnanti. Quid enim ego laboraui, aut quid egi, aut in quo euigilauerunt curæ, & cogitationes meæ? Siquidem nihil peperi tale, nihil consecutus sum, ut in eo statu essem quẽ neq; fortunæ temeritas, neq; inimicorum labefactaret iniuria?

Mortem ne mihi minitaris? ut omnino ab hominibus: an exilium, ut ab improbis demigrãdum sit? Mors terribilis est ijs, quorum cum uita omnia extinguuntur non his, quorum laus emori non potest. Exilium autem terribile illis, quibus quasi circunscriptus est habitandi locus, non his qui omnẽ orbem terrarum, unã urbem esse ducunt. Te miseriæ, te erumnæ premunt omnes qui te beatum, qui te florentem putas, tuæ libidines te torquent. tu dies, noctésq; cruciaris, cui nec satis est, quod est, & id ipsum quod habes, ne non diuturnum sit futurum times. Te conscientiæ stimulant maleficiorũ tuorum. te metus exanimant iudiciorũ atq; legum. quocunq; aspexisti, ut furiæ, sic tuæ tibi occurrunt iniuriæ. quæ te respirare nõ sinunt. Quã obrem ut improbo, & stulto, & inerti, nemini bene esse potest, sic bonus uir & fortis, & sapiens miser esse nemo põt. Nec uero cuius uirtus, morésq; laudãdi sunt, eius nõ laudanda uita est, neq; porrò fugienda uita quæ laudãda ẽ. Esset autem fugienda, si eẽt misera. Quamobrẽ quicquid est laudabile, idem & beatum, & florens, & expetendum uideri debet.

ΟΤΙ ΙΣΑ ΤΑ ΑΜΑΡΤΗΜΑΤΑ

nEc enim peccata rerum euentu, sed uitijs hominum metienda sunt. In quo peccatur, id potest aliud alio maius esse, aut minus. ipsum quidem illud peccare quoquo te uerteris, unum est. Auri nauem euertat gubernator an paleæ in re aliquantum, in guber-

natoris inscitia nihil interest. Lapsa est libido i mulie re ignota. dolor ad p uciores pertinet, q̃ si petulans fuisset in aliqua generosa ac nobili uirgine. Peccauit uero nihilominus. Siquidem est peccare, tanquam trãsire lineas. quod cũ feceris culpa commissa est, quàm longe progrediare cum semel transieris, ad augendam transeundi culpam, nihil pertinet. peccare certe licet nemini. Quod autem non licet, id hoc uno tenetur, si arguitur nõ licere. Id siquidem nec maius nec minus unquam fieri potest. quoniam in eo est peccatum, si non licuit, quod semper unum & idem est, quæ ex eo peccata nascantur, æqualia ut sint oportet. Quod si uirtutes pares sunt inter se paria esse ẽt uitia necesse est. Atq; pares esse uirtutes, nec bono uiro meliorem, nec temperante temperatiorem, nec forti fortiorem, nec sapiente sapientiorem posse fieri, facile potest perspici. An uirum bonum dices, qui depositum nullo teste, cum lucrari impune posset, auri pondo decem reddiderit, si idem in decem millibus pondo auri non idem fecerit? Aut temperantem eum, qui se in aliqua libidine continuerit, in aliqua effuderit? una uirtus est consentiens cum ratione, & perpetua constantia. Nihil huic addi potest, quo magis uirtus sit, nihil demi, ut uirtutis nomen relinquatur. Etenim si benefacta, recte facta sunt, & nihil recto rectius, certe nec bono quidem melius quicquam inueniri potest. Sequtur igitur, ut etiã uitia sint paria. Siquidem prauitates animi recte uitia dicuntur. Atqui quoniam pares uirtutes sunt, recte etiam facta, quando à uirtutibus proficiscuntur, paria esse debẽt.

Itemq; peccata, quoniam ex uitijs manant, sint æqualia necesse est. A` philosophis inquit ista sumus. metuebam ne a` lenonibus diceres. Socrates disputabat isto modo. Bene Hercule narras. Nam istum doctum & sapientem uirum fuisse memoriæ traditum est. Sed tamen quæro ex te (quando uerbis inter nos contendimus, non pugnis) utrum potius de bonis est quærendum, quid baiuli, atque operarij, an quid homines doctissimi senserint, præsertim cum hac sententia non modo uerior, sed ne utilior quidem hominum uitæ reperiri ulla possit. Quæ uis enim quæ magis arceat homines ab improbitate omni, q̄ si senserint nullum in delictis eé discrimen? et æque peccare se, si priuatis, ac si magistratibus manus inferantur. quancunque in domum stuprum intulerint, eandem esse labem libidinis? Nihil ne igitur inter est (nam hoc dicet aliquis) patrem quis necet, an seruum? nuda ista si ponas, iudicari qualia sint, non facile possunt. Patrem uita priuare, si per se scelus est, Saguntini, qui parentes suos liberos emori, quàm seruos uiuere maluerunt, paricidæ fuerunt? Ergo & parenti nonnunquam adimi uita sine scelere potest, & seruo sæpe sine iniuria non potest. Causa igitur hæc, non natura distinguit. Quæ quando alteri accessit, id fit propensius. Si utrique adiuncta sit, paria fiant necesse est. Illud tamen interest, quod in seruo necando, si adsit iniuria, semel peccatur, in patris uita uiolanda, multa peccantur. Violatur is, qui procreauit, is qui

aluit, is qui erudiuit, is qui sede, ac domo atq; in R. P. collocauit. multitudine peccatorum præstat, eosque pœna maiore dignus est. Sed nos in uita non quæ cuiq; peccato pœna sit, sed quantum cuiq; liceat, spectare debemus. Quicquid non oportet, scelus esse, quicquid non licet, nefas putare debemus, etiã ne in minimis rebus. Siquidem rerum modum fingere nõ possumus, animorum modum tenere possumus. Histrio si paulo se moueat extra numerum, aut si uersus pronuntiatus est syllaba una breuior, aut lõgior, ex sibilatur & exploditur. In uita quæ omni gestu moderatior, omni usu aptior esse debet, ut in syllaba te peccare dices? poetam non audio in nugis, in uitæ societate audiã ciuem digitis peccata dimetiẽtem sua? si uisa sint breuiora: leuiora qui possint uideri? cum qcquid peccatur, perturbatione peccetur rationis, atq; ordinis. Perturbata autem ratione semel, & ordine, nihil possit addi, quo magis peccari posse uideatur.

ΟΤΙ ΠΑΝΤΕΣ ΟΙ ΜΩΡΙ ΜΑΙΝΟΝΤΑΙ

e Go uero te nõ stultum, ut sæpe, non improbum ut semper, sed dementem, & insanum rebus addicam necessarijs. Sapientis animus, magnitudine consilij, tolerantia rerum humanarum, contemptione fortunæ, uirtutibus deniq; omnibus, ut mœnibus septus, uincetur et expugnabitur? qui nec ciuitate quidem pelli potest? quæ est enim ciuitas? omnis ne conuentus ferorum & immanium? omnis ne etiã fugitiuorũ, ac latronum congregata

num congregata unum in locum multitudo? Certe negabis. Non igitur erat illa tum ciuitas, cum leges in ea nihil ualebant, cum iudicia iacebant, cum mos patrius occiderat, cum ferro pulsis magistratibus, senatus nomen in R. P. non erat. prædonum ille concursus, & te duce latrocinium in foro constitutum, et reliquiæ coniurationis à Catilinæ furijs, ad tuum scelus, furoremq; conuersæ, num ciuitas erat? Itaque pulsus ego ciuitate non sum, quæ nulla erat. accersitus in ciuitatem sum, cum esset in R. P. COSS. qui tum nullus fuerat, essetq; senatus, qui tum occiderat, esset consensus populi liberi cum esset iuris, & æquitatis, quæ uincula sunt ciuitatis, repetita memoria. At uide quàm ista tui latrocinij tela contempserim. Iactam & immissam à te nefariam in me iniuriã semper duxi, tamen peruenisse ad me nunquam putaui. Nisi forte cum parietes disturbabas, aut cum tectis sceleratas faces inferebas, meorum aliquid ruere, aut deflagrare arbitrabare. Nihil neq; meũ est, neq; cuiusquam, quod auferri, quod eripi, quod amitti potest. Si mihi eripuisses diuinam animi mei constantiã, meas curas, uigilias, cõsilia, quibus R. P. inuicta stat, si huius æterni beneficij immortalem memoriam deleuisses, multo etiam magis, si illam mentem, unde hæc consilia manarunt, mihi eripuisses, tum ego accepisse me confiterer iniuriam. Sed si hæc nec fecisti, nec facere potuisti, reditum mihi gloriosum tua dedit iniuria, non exitum calamitosum. Ergo ego semper ciuis eram, & tum maxime, cum meam salutem

senatus exteris nationibus, ut ciuis optimi, commendabat. Tu ne nunc quidem es ciuis, nisi forte idē hostis et ciuis esse puteris. An tu ciuem ab hoste natura ac loco, non animo, factisq; distinguis? Cædem in foro fecisti. armatis latronibus templa tenuisti. priuatorum domos, ædesq; sacras incendisti. Cur hostis Spartacus, si tu ciuis? potes autē esse tu ciuis, propter quem aliqn̄ ciuitas non fuit? et me exulem tuo nomine appellas, cum omnes meo discessu exulasse R. P. putent? Nunquam ne homo amentissime te circunspicies? Nunquā ne quid facias consyderabis, nec quid loquare? Nescis exilium, scelerum esse pœnam. Meum illud iter ob præclarissimas res à me ante gestas esse susceptum? Omnes scelerati atq; impij, quorum tute ducem esse profiteris, quos leges exilio affici uolunt, exules sunt, etiam si solum non mutarunt. An cum omnes leges te exulem esse iubeant, non eris tu exul? Non appellatur inimicus, qui cum telo fuerit ante senatum? tua sica deprehensa est. Qui hominem occiderit? tu plurimos occidisti, qui incendium fecerit? ædes nympharū manu tua deflagrarunt. Qui templa deorum occupauerit? in foro etiam castra posuisti. Sed quid ego communes leges profero, qbus omnibus es exul? familiarissimus tuus de te priuilegium tulit, ut si in opertum Bonæ deæ accessisses, exulares. At te id fecisse, etiam gloriari soles. Quomodo igitur tot legibus eiectus in exiliū, nomen exulis non perhorrescis? Romæ sum inquis, & tu quidem in portu fuisti. Non igitur ubi quisque erit, eius loci ius tenebit, si ibi eum legibus es

se subiectum, non oportebit.

OTI OI ΣΟΦΟΙ ΕΛΕΥΘΕΡΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΜΩΡΟΙ ΔΟΥΛΟΙ.

l Audetur uero hic imperator, aut etiam appelletur, aut hoc nomine dignus putetur. Quomodo? aut cui tandem hic libero imperabit, qui non potest cupiditatibus suis imperare? Refrenet prius libidines, spernat uoluptates, iracundiam teneat, coerceat auaritiam, cæteras animi labes repellat, tum incipiat alijs imperare, cum ipse improbissimus dominis, dedecori ac turpitudini parere desierit. Dum quidem his obediet, non modo imperator, sed liber habēdus omnino non erit. Præclare enim est hoc usurpatum à doctissimus, quorum authoritate non uterer, si mihi apud aliquos agrestes hæc habenda esset oratio. Cum uero apud prudentissimos loquar, quibus hæc inaudita non sunt, cur ego simulem, me, siquid in his studijs operæ posuerim, perdidisse? Dictum est igitur ab eruditissimis uiris, nisi sapientem, liberum esse neminem. Quid est enim libertas? Potestas uiuēdi ut uelis. Quis igitur uiuit ut uult, nisi profecto q recta sequtur, q gaudet officio, cui uiuēdi uia consyderata atq; prouisa est, q legibus quidē non propter metum paret, sed eas sequtur, atq; colit, q a id salutare maxime

esse iudicat. qui nihil dicit, nihil facit, nihil cogitat denique, nisi libenter ac libere, cuius omnia consilia, resq; omnes, quas gerit, ab ipso proficiscuntur, eodemq; referuntur. nec est ulla res, quæ plus apud eum polleat, quàm ipsius uoluntas, atque iudicium. Cui quidem, etiam quæ uim habere maximam dicitur, fortuna ipsa cedit. sicut sapiens poeta dixit.

Suis quisq; fingitur moribus.

Soli igitur hoc contingit sapienti, ut nihil faciat inuitus, nihil dolens, nihil coactus. Quod & si ita esse, pluribus uerbis disserendum est, illud tamen breui conficiendum est, nisi qui ita sit affectus, esse liberum neminem. Igitur omnes improbi serui. nec hoc tam re est, quàm dictu inopinatum, atque mirabile. Non enim ita dicunt eos esse seruos, ut mancipia, quæ sunt dominorum, facta nexu, aut aliquo iure ciuili. sed si seruitus sit, sicut est obedientia fracti animi, et abiecti, & arbitrio carentis suo, quis neget omnes leues, omnes cupidos, omnes denique improbos esse seruos? An ille mihi liber uidetur? cui mulier imperat, cui leges imponit, præscribit, iubet, uetat, quod uidetur? qui nihil imperanti negare potest, nihil negare audet? si poscit, dandum est. si uocat, ueniendum. si eijcit, abeundum. si minatur, extimescendum. Ego uero istum non modo seruum, sed nequissimum seruum, etiam si in amplissima familia natus sit, appellandum puto. Atque ut in magna familia stultorum, sunt alij lautiores, ut sibi uidentur serui, sed tamen serui atrienses, ac tu pari stultitia, quos signa, quos

tabulæ, quos cælatum argentum, quos corinthia opera, quos ædificia magnifica nimio opere delectant, ex summis inquiunt ciuitatis principes sumus. Vos uero ne conseruorum quidem uestrorũ principes estis. sed ut in familia, qui tractant ista, qui tergunt, qui ungunt, qui uerrunt, qui spargunt, non honestissimum locum seruitutis tenent, sic in ciuitate, qui se istarum rerum cupiditatibus dediderunt ipsius ciuitatis is locum pene infimum tenent. Magna inquit bella gessi, magnis imperijs & prouincijs præfui. gere igitur animum laude dignum. Actæonis tabula te stupidum detinet, aut signum aliquot Polycleti. omitto unde sustuleris, & quomodo habeas. intuentem te, admirantem, clamores tollentem, cum uideo, seruum te esse ineptiarum omnium iudico. Non'ne igitur sunt illa festiua? sint. Nam nos quoque oculos eruditos habemus. Sed obsecro te, ita uenusta habeantur ista, non ut uincula uirorum sint, sed ut oblectamenta puerorum. Quid enim censes? si. L. Mũmius, aliquem istorum, uideret Matellionem corinthium cupidissime tractantem, cum ipse totam Corinthum contempsisset. utrum illum ciuem excellentem, an atriensem seruum diligentem putaret? Reuiuiscat. M. Curius, aut eorũ aliquis quorum in uilla, ac domo nihil splendidum, nihil ornatum fuit, præter ipsos, & uideat aliquem summis populi beneficijs usum, barbatulos mullos excæptantem de piscina, & pertractantem, & murenarum copia gloriantem, non'ne hunc hominem ita seruum iudicet, ut ne in familia quidem dignum ma

lore aliquo negotio putet? An eorum seruitus dubia est, qui cupiditate peculij nullam conditionem recusant durissimæ seruitutis? Hæreditatis spes, quid iniquitatis in seruiendo non suscipit? Quem nutum locupletis orbi senis non obseruat? loquitur ad uoluntatem, quicquid denuntiatum sit, facit, assentatur, assidet, miratur. Quid horum est liberi? quid denique non serui inertis? quid iam illa cupiditas, quæ uidetur esse liberior honoris, imperij, prouinciarũ, quàm dura est domina, quàm imperiosa, quàm uehemens? Cethego homini non probatissimo seruire res coegit eos, qui sibi esse amplissimi uidebantur, mittere munera, noctu uenire domum ad eum, precari, deniq; supplicare. quæ seruitus est, si hæc libertas æstimari potest? Quid? cum cupiditatum dominatus excessit, & alius est dominus exortus ex conscientia peccatorum timor? quàm est illa misera, quàm dura seruitus? adolescentibus paulo loquacioribus est seruiendum. omnes qui aliquid scire uidentur, tanquam domini timentur. Iudex uero quantum habet dominatum? quo timore nocentes afficit? An non est omnis metus seruitus? quis ualet igitur illa eloquẽtissimi uiri. L. Crassi, copiosa magis, quàm sapiens oratio? Eripite nos ex seruitute. Quæ est ista seruitus, tam claro homini, tanq; nobili. OMNIS ENIM ANIMI DEBILITATA ET HVMILIS ET FRACTA TIMIDITAS, SERVITVS EST. Nolite sinere nos cuiquam seruire, nisi uobis uniuersis, quibus possumus & debemus. In liberta-

tem uendicari uult? Minime. Quid enim adiūgit? nisi uobis uniuersis. Dominum mutare, nō liber esse uult, quibus et possumus, et seruire debemus. Nos uero siquidē animo excelso, et alto, et uirtutibus exaggerato sumus, nec debemus, nec possumus. Tu posse te dicito, quādoquidem potes. debere te ne dixeris, quoniā nihil quisquā debet, nisi quod est turpe, nō reddere. Sed hæc hactenus. Ille uideat, quomodo imperator esse possit, cum eum ne liberū quidem esse, ratio & ueritas ipsa conuincat.

ΟΤΙ ΜΟΝΟΣ Ο ΣΟΦΟΣ ΠΛΟΥΣΙΟΣ.

q

Væ est ista in commemoranda pecunia tua, tam insolens ostentatio? solus ne tu diues? pro dij immortales. Ego ne me audisse aliquid, & didicisse non gaudeā? Solus ne tu diues? Quid si ne diues quidem? quid si pauper etiam? quem enim intelligimus diuitem? aut hoc uerbum, in quo homine ponimus? Opinor in eo, cui tanta possessio est, ut ad liberaliter uiuendum facile contentus sit, qui nihil quærat, nihil appetat, nihil optet amplius. Animus enim tuus oportet se iudicet diuitem, non hominum sermo, neq; possessiones tuæ, qui sibi nihil deesse putat, nihil curat amplius, satiatus est, aut contentus etiam pecunia. concedo diues est. Sin autem propter auiditatem pecuniæ nullum quæstum turpem putas, cum isti ordini, ne honestus quidem esse possit ullus, si quotidie fraudas, decipis, poscis, paciscceris, aufers, eripis, si socios spolias,

ærarium expilas, si testamenta amicorum expectas quidem, atq; ipse supponis, hæc utrum abundantis, an egentis signa sunt? animus hominis diues, non arca appellari solet. Quamuis illa sit plena, dum te inanem uideo, diuitem non putabo. Etenim ex eo, quantum cuiq; sat est, metiantur homines diuitiarum modum. Filiam quis habet? pecunia est opus. Duas? maiore. Plures? maiore. & si (ut aiunt) Danai quinquaginta sint filiæ, tot dotes magnam quærunt pecuniam. Quantum enim cuique satis est, ad id accommodatur (ut ante dixi) diuitiarum modus. Qui igitur non filias plures, sed innumerabiles cupiditates habet, quæ breui tempore maximas copias exhaurire possint, hunc quomodo ego appellabo diuitem, cum ipse egere se sentiat? Multi ex te audierunt, cum diceres, neminem esse diuitem, nisi qui exercitum alere posset suis fructibus, quod Po. Ro. ex tantis uectigalibus iam pridem uix potest. Ergo hoc proposito nunquam eris diues. antequam tibi ex tuis possessionibus tantum reficiatur, ut ex eo tueri sex legiones & magna equitum ac peditum auxilia possis. Iam fateris igitur non esse te diuitem, cui tantum desit, ut expleas, id quod exoptas. Itaq; istam paupertatem, uel potius egestatem, ac mendicitatem tuam nunquam obscure tulisti. Nam ut iis, qui honeste rem quærunt, mercaturis faciendis, operis dandis, publicis sumendis, intelligimus opus esse quæsito, sic qui uidet domi tuæ pariter accusatorum, atq; iudicum consociatos greges, qui nocentes & pecuniosos reos eodem te autho-

re corruptelam iudicij molientes, qui tuas mercedum pactiones in patrocinijs intercisas, pecuniarum in concionibus candidatorum, dimissiones libertorū ad fœnerandas, diripiendasq; prouincias, qui expulsiones uicinorum, qui latrocinia in agris, qui cum seruis, cum liberis, cum clientibus societates, qui possessiones uacuas, qui proscriptiones locupletum, qui cædes municipiorum, qui illā syllani temporis messem recordetur, qui testamenta subiecta, qui sublatos tot homines, qui denique omnia uenalia, delectum, decretum, alienam, suam sententiam, forum, domum, uocē, silentium: quis hunc non putet confiteri, sibi quæsito opus esse? Cui autem quæsito opus sit, quis unquam hunc uere dixerit diuitem? Est enim diuitiarum fructus in copia. Copiam autem declarat satietas rerū atque abundantia, quam tu, quoniam nunquam assequere, nunquam omnino es futurus diues. Meam autem quoniam pecuniam contemnis, & recte. Est enim ad uulgi opinionem mediocris: ad tuam nulla, ad meam modica: de me silebo, de te loquar. Si censenda nobis atq; æstimanda res sit, utrum tandem pluris æstimabimus pecuniam Pyrrhi, quam Fabritio dabat, an continentiam Fabritij, qui illam pecuniam repudiabat? utrum aurum Samnitum, an responsum. M. Curij? Hæreditatem. L. Pauli, an liberalitatem Africani. qui eius hæreditatis. Q. Maximo fratri partem suam concessit? hæc profecto quæ sunt summarum uirtutum pluris æstimanda sunt, quàm illa, quæ sunt pecuniæ. Quis igitur (siquidem, ut quisq; quod pluri-

mi ſit, poſſideat, ita ditiſſimus habendus ſit) dubitet, quin in uirtute diuitiæ poſitæ ſint? quoniam nulla poſſeſſio, nulla uis auri & argenti pluris quàm uirtus æſtimanda eſt. O' dij immortales non intelligunt homines, QVAM MAGNVM VECTIGAL SIT PARSIMONIA. Venio enim iam ad ſumptuoſos. relinquo iſtum quæſtuoſum. Capit ille ex ſuis prædijs ſexcenta ſeſtertia. Ego centena ex meis. illi aurata tecta in uillis, et ſola marmorea, ea facienti, & ſigna, tabulas, ſupellectilem, & ueſtem infinite concupiſcenti, non modo ad fructum ille ſumptus eſt, ſed etiam ad fœnus, exiguus. Ex meo tenui uectigali, detractis ſumptibus cupiditatis, aliquid etiam redundabit. Vter igitur eſt ditior cui deeſt an cui ſuperat? qui eget, an qui abundat? cuius poſſeſſio quo eſt maior, eo plus requirit ad ſe tuendam, an que ſuis ſe uiribus ſuſtinet? Sed qui ego de me loquor? qui morum ac temporum uitio aliquantum etiam ipſe fortaſſe in huius ſeculi errore uerſer? M. Manilius patrum noſtrorum memoria (ne ſemper Curios & Licinios loquamur) pauper tandem fuit. Habuit enim ædiculas in carinis, & fundum in Lauicano. Nos igitur ditiores, qui plura habemus? Vtinam quidem eſſemus? Sed non æſtimatione cenſus, uerum uictu, atq; cultu, terminatur pecuniæ modus. non eſſe cupidum, pecunia eſt. non eſſe emacem, uectigal eſt. Contentum uero ſuis rebus eſſe, maximæ ſunt, certiſſimæq; diuitiæ. Etenim ſi iſti callidi rerum æſtimatores, prata & areas quaſdam magni æſtimāt,

quod ei generi possessionum minime quasi noceri potest, quanti est æstimanda uirtus? quæ nec eripi, nec surripi potest unquam neq; naufragio, neq; incendio amittitur, nec tempestatum, nec temporum permutatione mutatur? qua qui præditi sunt, soli sunt diuites. Soli enim possident res et fructuosas & sempiternas, soliq;, quod est proprium diuitiarum, contenti sunt rebus suis. Satis esse putant quod est. nihil appetunt. nulla re egent. nihil sibi deesse sentiunt, nil requirunt. Improbi autem & auari, quoniam incertas atq; in casu positas possessiones habent, & plus semper appetunt, nec eorum quisquam adhuc inuentus est, cui quod haberet, esset satis, non modo non copiosi ac diuites, sed etiam inopes, ac pauperes æstimandi sunt.

M. TVLLII CICERONIS DE SOMNIO SCIPIONIS. EX LIBRO DE RE. P. SEXTO.

C VM IN AFRICAM Venissem anitio Manilio COSS. ad quartam legionem tribunus (ut scitis) militum, nihil mihi potius fuit quàm ut Masanissam conuenirem regem familiae nostrae iustis de causis amicissimum. ad quē ut ueni complexus me senex collachrymauit, aliquantóq; post suspexit in coelum, & grates inquit tibi ago summe Sol, uobisq; reliquis coelites, quod antequam ex hac uita migro, conspicio in meo regno & his tectis. P. Cornelium Scipionem, cuius ego nomine ipse recreor. Ita nunquam ex animo meo discedit illius optimi atq; inuictissimi uiri memoria. Deinde ego illum de suo regno, ille me de nostra. R. P. percontatus est, multisq; uerbis ultro citróq; habitis, ille nobis consumptus est dies. Post autem regio apparatu accepti, sermonem in multam noctem produximus, cum senex nihil nisi de Africano loqueretur, omniáq; eius non solum facta, sed etiam dicta meminisset. Deinde ut cubitum discessimus me, & fessum de uia, & qui ad multam noctem uigilassem, arctior quàm solebat somnus complexus est. Hic mihi

(Credo equidẽ, ex hoc quod eramus locuti)· Fit enim ſæpe fere, ut cogitationes, ſermones'q; noſtri pariant aliquid in ſomno tale, quale de Homero ſcribit Ennius, de quo uidelicet ſæpiſſime uigilans ſolebat cogitare et loqui Africanus ſe oſtendit illa forma, qua mihi ex imagine eius, quàm ex ipſo erat notior. Quẽ ut agnoui, equidem cohorrui· Sed ille, ades inquit animo, & omitte timorem Scipio, et quæ dicam trade memoriæ· Vides ne illam urbem, quæ parere Po·Ro·coacta per me renouat priſtina bella, nec poteſt q́eſcere? (oſtendebat autem Carthaginem de excelſo & pleno ſtellarum, illuſtri & claro quodam loco) ad quam tu oppugnandam nunc uenis penè miles· hanc hoc biennio COSS· euertes, eritq; cognomen id tibi per te partum, quod habes ex nobis adhuc hæreditarium· Cum autem Carthaginem deleueris, triumphum egeris. CENS· q; fueris, & obieris legatus ægyptum, Syriam, Aſiam, Græciam, delegere iterũ abſens COS· bellum'q; maximum conficies, Numãtiam excindẽs· ſed cum eris curru capitoliũ inuectus, offendes· R·P· perturbatam conſilijs nepotis mei· Hic tu Africane oſtendas oportebit patriæ lumen animi, ingenij, conſilij'q; tui· Sed eius temporis ancipitem uideo quaſi fatorum uiam· Nam cum ætas tua ſeptenos octies ſolis anfractus, reditus'q; cõuerterit, duoq; hi numeri, quorum uterq; plenus, alter altera de cauſa habetur, circuitu naturali ſummam tibi fatalẽ confecerint, in te unum atq; tuum nomen ſe tota cõuertet ciuitas· te ſenatus, te omnes boni, te ſocij, te Latini

intuebuntur. Tu eris unus, in quo nitatur ciuitatis salus. Ac ne multa. DICT. R. Pub. constituas oportet, si impias propinquorum manus effugeris. Hic cum exclamasset Lælius, ingemuissentq; cæteri uehementius, leniter arridens Scipio, queso inquit neme è somno excitetis, & pax sit rebus. audite cætera. Sed quo sis Africane alacrior ad tutandam. R. P. sic habeto, omnibus qui patriam conseruauerint adiuuerint, auxerint, certum esse in cœlo ac diffinitum locum, ubi beati æuo sempiterno fruantur. Nihil est, enim illi principi Deo, qui omnem hunc mundum regit, quod quidem in terris fiat acceptius, quàm concilia, cœtusq; hominum iure sociati, quæ ciuitates appellantur. harum rectores: & conseruatores hinc profecti, huc reuertentur. Hic ego etsi eram perterritus non tam metu mortis, quàm insidiarum à meis quæsiui tamen uiueret ne ipse pater Paulus, et alij, quos nos extinctos arbitremur. Immo uero inquit hi uiuunt, qui ex corporum uinculis tanquam è carcere euolauerunt. Vestra uero, quæ dicitur uita, mors est. Quin tu aspicias ad te uenientem paulum patrem. quem (ut uidi) equidem uim lachrymarum profudi. Ille autem me amplexus atque osculans flere prohibebat. Atque ego ut primum fletu represso loqui posse cœpi, queso inquam pater sanctissime, atque optime, quoniam hæc est uita (ut Africanum audio dicere) quid moror in terris, quin huc ad uos uenire propero? Nõ est ita inquit ille. Nisi enim Deus is, cuius hoc templum est

omne quod conspicis, istis te corporis custodijs libera uerit, huc tibi aditus patere non potest. Homines enim sunt hac lege generati, qui tuerentur illum globum, quem in hoc templo medium uides, quæ dicitur terra. Hisq; animus datus est ex illis sempiternis ignibus, quæ sydera & stellas uocatis, quæ globosæ & rotundæ diuinis animatæ mentibus circulos suos, orbesq; conficiunt celeritate mirabili. Quare & tibi Publi, & pijs omnibus retinendus est animus in custodia corporis, nec iniussu eius, à quo ille est nobis datus ex hominum uita migrandum est, ne munus humanum assignatum à Deo defugisse uideamini. Sed sic Scipio ut auus hic tuus, ut ego qui te genui iustitiam cole, & pietatem, quæ cum sit magna in parentibus, & propinquis, tum in patria maxima est. qa ea uita uia est in cœlũ, & in hunc cœtum eorum, qui iam uixerunt, & corpore laxati illum incolunt locum, quem uides. Erat autem is splendidissimo candore inter flammas circulus elucens, quem uos (ut à graijs accepistis) orbem lacteum nuncupatis. Ex quo omnia mihi contemplanti præclara cætera & mirabilia uidebantur. Erant autem eæ stellæ, quas nunquam ex hoc loco uidimus, et eæ magnitudines omniũ, quas esse nunquam suspicati sumus. ex quibus erat illa minima, quæ ultima cœlo, citima terris luce lucebat aliena. stellarum autem globi terrarũ magnitudinem facile uincebãt. Iam uero ipsa terra ita mihi parua uisa est, ut me imperij nostri quo quasi eius punctum attingimus,

pœniteret. Quam cum magis intuerer, quæso inqt Africanus, quousq; humi defixa tua mens erit? Numne aspicis quæ in templa ueneris, nouem tibi orbibus uel potius globis connexa sunt omnia, quorum unus est cœlestis extimus: qui reliquos omnes complectitur, summus ipse Deus arcens et continens cæteros: in quo infixi sunt illi, qui uoluuntur stellarum cursus sempiterni, cui subiecti sunt septem, qui uersantur retro contrario motu atque cœlum. Ex quibus unum globum possidet illa, quam in terris saturniam nominant. Deinde est hominum generi prosper & salutaris ille fulgor, qui dicitur Iouis. Tum rutilus, horribilis'q; terris, quem Martem dicitis. Deinde sub termediam ferè regionem Sol optinet dux & princeps & moderator luminum reliquorum, mens mundi, & temperatio, tanta magnitudine ut cuncta sua luce lustret & compleat. Hunc ut comites consecuntur, alter ueneris, alter Mercurij cursus. In infimo'q; orbe luna radijs solis accensa conuertitur. Infra autem iam nihil est nisi mortale & caducum præter animos generi hominum munere deorum datos. Supra lunam sunt omnia æterna. Nam ea quæ est media & nona tellus, neque mouetur, & infima est, et in ea feruntur omnia sua motu pondera. Quæ cum intuerer stupens, ut me recepi, quis hic inquam, quis est, qui complet aures meas tantus & tam dulcis sonus? Hic est inquit ille, qui interuallis coniunctus imparibus, sed tamen pro rata portione distinctis impulsu & motu ipsorum orbium efficitur, qui acuta

cum grauibus

cum grauibus temperans, æquabiliter concentus efficit. Nec enim silentio tanti motus incitari possunt. & natura fert, & extrema ex altera parte grauiter, ex altera autem acute sonent. Quam ob causam summus ille cœli stelliferi cursus, cuius conuersio est concitatior, acuto & excitato mouetur sono, grauissimo autem hic lunaris, atq; infimus. Nã terra nona immobilis manens, ima sede semper hæret, complexa medium mundi locum. Illi autem octo cursus, in quibus eadem uis est duorum Mercurij et Veneris modorum septem efficiunt distinctos interuallis sonos, q̃ numerus rerum omnium ferè nodus est. Quod docti homines neruis imitati atq; cantibus, aperuere sibi reditum ad hunc locum. Sicut alij, qui præstantibus ingenijs in uita humana diuina studia coluerunt. Hoc sonitu completæ aures obsurduerunt. Nec est ullus hebetior sensus in uobis, sicut in illis, ubi nilus ad illa, quæ catadupa nominantur, præcipitat ex altissimis montibus, ea gens quæ illum locum accolit, propter magnitudinem sonitus sensu audiendi caret. Hic uero tantus est totius mundi incitatissima conuersione sonitus, ut eum aures hominum capere non possint. Sicut intueri solem nequitis aduersum, eiusq́; radijs acies uestra, sensusq́; uincitur. Hæc ego admirans, referebam tamen oculos ad terram identidem. Tũ Africanus inquit. Sentio te sedem etiam nunc hominum contemplari ac domum. Quæ si tibi parua (ut est) ita uidetur, hæc cœlestia semper spectato, illa humana contemnito. Tu enim quam celebritatem sermonis hominum, aut quam expetendam gloriam consequi po

tes? Vides habitari in terra raris & angustijs in locis, & in ipsis quasi maculis, ubi habitatur, uastas solitudines interiectas. Hosq́; qui incolunt terram, non modo interruptos ita esse, ut nihil inter ipsos ab alijs ad alios manare possit, sed partim obliquos, partim uersos, partim etiam aduersos stare uobis, à quibus spectare gloriam certe nullam potestis. Cernis autem terram eandem, quasi quibusdam redimitam et circundatam cingulis, è quibus duos maxime inter se diuersos, et cœli uerticibus ipsis ex utraq; parte subnixos, obriguisse pruina uides. Medium autem illum & maximum solis ardore torreri. Duo sunt habitabiles, quorum australis ille, in quo qui insistunt aduersa uobis urgent uestigia, nihil ad uestrum genus. Hic autem alter subiectus aquiloni, quem incolitis, cerne quàm uos tenui parte contingat. Omnis enim terra quæ colitur, uobis angustata uerticibus, lateribus latior, parua quædam insula est circunfusa illo mari, quod atlanticum, quod magnum, quod oceanum appellatis in terris, qui tamen tanto nomine, quàm sit paruus, uides. Ex his ipsis cultis, notisq́; terris, num aut tuum, aut cuiusq́; nostrum nomen uel caucasum hunc, quem cernis, transcendere potuit, uel illum gangem transnare? Quis in reliquis orientis, aut obeuntis solis ultimis, aut aquilonis, austriue partibus tuum nomen audiet? Quibus amputatis cernis profecto quantis in angustijs uestra glória se dilatari uelit. ipsi autem qui nc uobis loquuntur, quàm diu loquentur? Quin etiam si cupiat proles illa futurorum hominum deinceps laudes uniuscuiusq; nostrum à pa

tribus acceptas posteris prodere, tamen propter eluuiones, exustionesq́; terrarum, quas accidere tempore certo necesse est, non modo non æternam, sed ne diuturnam quidem gloriam assequi possumus. Quid autem interest ab his, qui postea nascentur sermonem fore de te, cum ab his nullus fuerit, qui ante nati sint? qui nec pauciores & certe meliores fuerunt uiri, cum præsertim apud eos ipsos, à quibus nomen nostrum potest audiri, nemo unius anni memoriam consequi possit. Homines enim populariter annum tantummodo solis, idest unius astri reditum metiuntur, cum autem ad idem, unde semel profecta sunt, cuncta astra redierint, eandemq́; totius cœli descriptionem longis interuallis retulerint, tum ille uere uertens annus appellari potest, in quo uix dicere audeo, quàm multa secula hominum teneantur. Namq́; ut olim deficere sol hominibus, extinguiq́; uisus est, cum Romuli animus hæc ipsa in tēpla penetrauit, quandoq́; eadē parte sol, eodemq́; tempore iterum defecerit, tum signis omnibus ad idem principium, stellisq́; reuocatis, expletum annum habeto. Huius quidem anni nondum uigesimam partem scito esse conuersam. Quo circa si reditum in hunc locum desperaueris in quo omnia sunt magnis & præstantibus uiris, quanti tandem est ista hominum gloria, quæ pertinere uix ad unius anni partem exiguam potest? igitur alte spectare si uoles, atq; ad hanc sedem & æternam domum contueri, neq; sermonibus uulgi dederis te, nec in præmijs humanis spem posueris rerum tuarum. suis te illecebris oportet ipsa uirtus trahat ad uerum decus.

Quid de te alij loquantur, ipsi uideant, sed loquentur tamen. Sermo autem omnis ille & angustijs cingitur his regionum, quas uides, nec unquam de ullo perennis fuit, & obruitur hominum interitu, & obliuione posteritatis extinguitur. Quae cum dixisset, ego uero inquam o' Africane. siquidem benemeritis de patria quasi limes ad coeli aditum patet, quanquam à pueritia uestigijs ingressus patrijs & tuis, decori uestro non defui, nunc tamen tanto praemio proposito enitar multo uigilantius. Et ille. Tu uero enitere, & sic habeto te non esse mortalem, sed corpus hoc. Nec enim is es, quem forma ista declarat, sed mens cuiusque is est quisque non ea figura, quae digito demonstrari potest. Deum te igitur scito esse. siquidem Deus est qui uiget, qui sentit, qui meminit, qui praeuidet, qui tam regit & moderatur & mouet id corpus, cui praepositus est, quàm hunc mundum princeps ille Deus. & ut ipse mundum ex quadam parte mortalem ipse Deus aeternus, sic fragile corpus animus sempiternus mouet. Nam quod semper mouetur, aeternum est. quod autem motum affert alicui, quod ipsum agitatur aliunde, quando finem habet motus, uiuendi finem habeat necesse est. Solum igitur quod sese mouet, quia nunquam deseritur à se nunquam ne moueri quidem desinit, quin etiam caeteris. quae mouentur, hic fons, hoc principium est mouendi. Principio autem nulla est origo. Nam ex principio oriuntur omnia. ipsum autem nulla ex re fieri potest. Nec enim esset hoc principium, quod gigneretur aliũde. Quod si nunquam oritur, nec occidit quidem unquam.

Nam principium extinctum nec ipsum ab alio rena scetur, nec ex se aliud creabit. Siquidem necesse est à principio omnia oriri. Ita fit, ut motus principium, ex eo sit, quod ipsum à se mouetur. Id autem nec na sci potest, nec mori. uel concidat omne cœlum, omnisq; natura consistat necesse est, ne uim ullam nanciscatur, que à primo impulsu moueatur. Cum pateat igitur æternum id esse, quod à seipso moueatur, quis est hic, qui hanc naturam animis esse tributam neget? Inanimatum est enim omne, quod impulsu agitatur externo. Quod autem anima est, id motu cietur interiore. Nam hæc est natura propria animæ, atque uis, quæ si est una, ex omnibus quæ sese moueat, neq; nata est certe, & æterna est. Hanc tu exerce in optimis rebus. Sūt autem optimæ curæ de salute patriæ, quibus agitatus et exercitatus animus uelocitas in hāc sedem & domum suam peruolabit. Idq; otius faciet, si iam tum cum erit inclusus in corpore, eminebit foras, & ea, quæ extra erunt, contemplans, quam maxime se à corpore abstrahet. Nam eorum animi, qui se corporis uoluptatibus dediderunt, earumq; quasi se ministros præbuerunt, impulsuq; libidinum uoluptatibus obedientium, deorum, & hominum iura uiolauerunt, corporibus elapsi, circùm terram ipsam uolutantur, nec in hunc locum nisi multis exagitati seculis, reuertuntur. Ille discessit. Ego somno statim solutus sum.

ΜΑΡΚΟΥ ΤΥΛΛΙΟΥ ΚΙΚΕΡΩΝΟΣ ΡΩΜΑΙΟΥ, ΚΑΤΩΝ Η ΠΕΡΙ ΓΗΡΩΣ.

ΕΡΜΗΝΙΑ ΘΕΟΔΩΡΟΥ.

Ὦ Τίτε· εἴ κεν ἐγὼ πρόφρων τοι ἵκωμαι ἀρήξων, Τάχυ τε κούφην ἀργαλέην μελεδῶνα γε θῶμαι.
Ἥ σ' αὔτως ἔψουσ' αἰνῶς, μάλα δὴ κατατήκει. Ἢ δὲ παγεῖσ' ἐν στήθεσι θυμόν σ' ἀμφικραδαίνει· τί νῦν τείρεαι, ἆθλον ἔπειτ' ἂν ἐμοὶ τί ποτ' εἴη; Ἔξεστι γάρ τοι κἀμοὶ φάναι ταυτὰ ἔπη ὦ ἀττικὲ, ἅπερ ἐκεῖνος ὁ ἀνὴρ πρὸς Φλαμίνιον, ἐπὶ πράγματι μὲν, οὐ πάνυ μεγάλῳ. ἔμπλεως γε μὴν πίστεως ὢν ἐρρήκει· καίτοι εὖ οἶδα μηδὲν κατὰ Φλαμίνιον σέ γε ὦ ἀττικὲ μεριμνᾶν νύκτας τε καὶ ἤματα πάντα. Ἔγνων γάρ σου τὸ τῆς ψυχῆς ἐπιεικές τε καὶ κόσμιον. καί σε μὴ μόνον ἐπωνυμίαν ἀθήνηθεν ἀπενέγκασθαι, ἀλλὰ καὶ φρόνησιν καὶ παιδείαν μανθάνω. Ὑποπτεύω μέν τοι καί σε τοῖς αὐτοῖς οἷς ἔσθ' ὅτε καὶ ἐμαυτὸν χαλεπώτερον ἐνοχλεῖσθαι. ὧν ἄρ' ἡ παραμυθία καὶ μείζων δήτις ἐστὶ, καὶ εἰς ἕτερόν γε ὑπερκείσθω καιρόν. νῦν δέ μοι πρὸς σὲ ἄττα συγγράψαι ἔδοξε γήρως πέρι. τοῦ γάρ τοι φορτίου τοῦδε ὅπερ ἐμοὶ κοινὸν ὑπάρχει πρὸς σὲ, ἤτοι ἐπιτιθεμένου ἤδη τοῦ γήρως, ἢ καὶ ἐπερχομένου, κουφίσαι δεῖν, καὶ σὲ καὶ ἐμαυτὸν ἀξιῶ. καίτοι εὖ εἰδὼς σέ γε φέροντά τε αὐτὸ καὶ οἴσοντα ὥσπερ ἀμέλει καὶ τἄλλα πάντα μετρίως τε καὶ σοφῶς· ἀλλά μοι

ἐπειδὴ βουλομένῳ ἦν περὶ γήρως τι συγγράψαι, σὺ προ-
σέβαλλες ἄξιος δώρου κοινοῦ δέ. ᾧ γ᾽ ἂν ἐς κοινὸν χρῷτο ἡ-
μῶν ἑκάτερος· ἐμοί γε οὖν ἡ τοῦ τοιούτου σύνταξις λόγου
οὕτω πως καθ᾽ ἡδονὴν ἐγεγόνει, ὥστε μὴ μόνον τὰ χαλε-
πὰ τοῦ γήρως ξύμπαντα ἀπερρῖφθαι, ἀλλὰ καὶ μαλθακὸν
τὸ γῆρας προσαπειργάσθαι καὶ ἡδύ· οὐ μήποτ᾽ οὖν ἱκανῶς
πρὸς ἀξίαν ἐγκωμιάσαι φιλοσοφίαν γένηται. ᾗ γ᾽ ὁ πει-
θόμενος οἷός τε διάγειν ἔξω χαλεπῶν τὸν τοῦ βίου σύμ-
παντα χρόνον· ἀλλὰ τῶν μὲν ἄλλων πέρι, πολλά τε εἰρή-
καμεν, καὶ εἰσαῦθις ἐροῦμεν πολλάκις· τὸ νῦν δ᾽ εἶναι βι-
βλίον τουτὶ σοὶ περὶ γήρως πεπόμφαμεν· πάντα δὲ τὸν
λόγον, οὐ Τιθωνῷ καθάπερ Ἀρίστων ὁ Χῖος περιτεθεικότες
ἐσμέν, τοῦ μή τι σμικρὸν ὡς ἐν μύθοις ἀξίωμα εἶναι, ἀλ-
λὰ Μάρκῳ Κάτωνι γέροντι· ἵνα μείζονος ἔχοιτο ἀξιώμα-
τος ὁ λόγος· πρὸς τοῦτον δὲ Λαίλιον καὶ Σκιπίωνα θαυμά-
ζοντας πεποιήκαμεν, ὅτι ῥαδίως αὐτὸς φέρει τὸ γῆρας·
κἀκείνοις αὖ πάλιν τόνδε ἀποκρινόμενον· ὁ δέ γε εἴ τι
πολυμαθέστερον δοκεῖ διαλέγεσθαι, ἢ ὡς ἐν τοῖς ἰδίοις αὐ-
τὸς εἴωθεν συγγράμμασι, τοῖς ἑλληνικοῖς τοῦτό γε ἀπονε-
με λόγοις· περὶ οὗ δῆλον ὡς ὅγ᾽ ἐν γήρᾳ τυγχάνει λίαν ἐσπου-
δακώς, ἀλλά τι δεῖ πλειόνων· ἤδη γὰρ ὁ λέγος αὐτοῦ Κάτω-
νος πᾶσαν τὴν ἡμετέραν περὶ γήρως δηλώσει διάνοιαν.

ΣΚΙΠΙΩΝ.

Ολλάκις ὦ Μάρκε Κάτων θαυμάζειν εἴωθα μετὰ γαΐου Λαιλίου τουτουῒ ποτὲ μὲν τὴν σὴν περὶ τἄλλα ἐπιφανῆ τε καὶ τελείαν σοφίαν. ποτὲ δὲ καὶ μάλιστα, τὸ μηδέπώποτέ σοι ἐπαχθὲς ὂν τὸ γῆρας αἰσθέσθαι. ὅπερ οὐκ ὀλίγοις τῶν γερόντων, οὕτως ἐστὶ μισητὸν, ὥστε σφᾶς ἀνέχειν φορτίον φάσκειν αἴτνης βαρύτερον.

ΚΑΤΩΝ. Πρᾶγμα ἥκιστα χαλεπὸν θαυμάζειν ἐοίκατε ὦ Σκιπίων καὶ Λαίλιε. οἷς μὲν γὰρ ἐπικουρία παρ' αὐτοῖς οὐδεμία πρὸς τὸ ζῆν εὖ τε καὶ μακαρίως, τούτοις ἐπαχθὴς ἐστὶν ἡλικία πᾶσα: ὅσοι δὲ παρὰ σφῶν πάντα αἰτοῦσι τὰ ἀγαθὰ, τούτοις κακὸν οὐδὲν οἷόν τε δοκεῖν ὧν ἂν φύσεως ἀνάγκη ἐπάγῃ: οἷον δὴ καὶ τὸ γῆρας τυγχάνει μάλιστα ὄν: ὃ κτήσασθαι μὲν εὔχονται πάντες ἄνθρωποι, κτησάμενοι δὲ τοῦτο πάλιν αὐτὸ αἰτιῶνται. ἐστὶ τοσοῦτο δή κοινῇ ἀστασίας καὶ εὐηθείας καὶ κακοηθείας: θᾶττον αὐτόφασιν ἢ ᾠήθησαν ἂν ὑποδύεσθαι: πρῶτον μὲν ὅπου τίς αὐτοὺς οἴεσθαι βιάζεται τὰ ψευδῆ. τί γὰρ θᾶσσον νεανίσκῳ τὸ γῆρας, ἢ παιδὶ, ἡ νεανικὴ ὑποδύεται ἡλικία. ἔπειτα δὲ πῶς ἧσσον αὐτοῖς ἐπαχθὲς ἔσται τὸ γῆρας εἰ ἔτος διατελοῖεν ὀκτακοσιοστὸν ἢ ὀγδοηκοστόν: τὸ γὰρ τοῦ βίου παρεληλυθὸς κἂν μακρὸν ἐξερρυηκὸς μέντοι ἅπαξ: οὐδενὶ ἂν ἔτι παραμυθίῳ γέροντα εὐηθῆ καταμειλίασειν δυνατὸν εἴη: δι' ὃ δὴ εἰ τὴν ἐμὴν σοφίαν

φιλεῖτε θαυμάζειν, ἢ ὄφελον ἦν ἀξία, τῆς θ' ὑμῶν ὑπολήψεως, τῆς θ' ἡμέρας ἐπωνυμίας, ἐν τούτῳ τυγχάνομεν ὄντες σοφοί, ὅτι φύσει ἡγεμόνι ἀρίστῃ ἑπόμεθα καθάπερ θεῷ· καὶ πειθόμεθα ταύτῃ, ὑφ' ἧς οὐκ εἰκὸς τῶν ἄλλων τοῦ βίου μερῶν εὖ διαγεγραμμένων, τὸ τελευταῖον δρᾶμα ὥσπερ ὑπὸ ῥαθύμου ποιητοῦ ἠμελῆσθαι. ἀλλὰ γὰρ ὅμως ἀναγκαῖον ἦν καί τι που ἔσχατον εἶναι: καὶ ὥσπερ ἐπὶ τῶν ἀκροδρύων καὶ τῶν ἐκ γῆς καρπῶν ὡσανεὶ παρεπόντι καὶ εὐκατάπτωτον ὡραίᾳ πεπάνσει ὃ δὴ πράως οἰστέον ἂν εἴη ἀνδρὶ σοφῷ: τί γὰρ ἄλλο τὸ δίκην γιγάντων θεομαχεῖν ἐστὶν, ἢ τὸ τῇ φύσει ἀμύνεσθαι. ΛΑΙΛΙΟΣ. Οὐκοῦν ὦ Κάτων κεχαρισμενώτατ' ἂν ἡμῖν ἵνα καὶ ὑπὲρ Σκιπίωνος ὑπόσχωμαι δράσειας. ἔτι γ' ἐπειδήπερ ἐλπίζομεν καὶ μέντοι προθυμούμεθα εἰς γέροντας ἀφικέσθαι, πολὺ πρότερον μάθοιμεν παρὰ σοῦ τίσι ποτὲ λόγοις ῥᾷστα φέρειν δυναίμεθα τὴν βαρύνουσαν αὐτὴν ἡλικίαν. ΚΑΤΩΝ. Ποιήσω γε δὴ ὦ Λαίλιε ἄλλως τε καὶ εἰ ὑμῶν ἑκατέρων, ἐν χάριτι ἔσται ὡς λέγεις:

ΛΑΙΛΙΟΣ. Καὶ μάλα ὦ Κάτων ἡμεῖς γε βουλόμεθα εἰ μήτι σοι χαλεπὸν, ὥσπερ τινὰ μακρὰν ὁδὸν προεληλυθὼς, ἣν καὶ ἡμᾶς ὁμοίως δεήσει πορεύεσθαι. τοῦτο εἰς ὅπερ ἀφίκου, ἰδεῖν ὁποῖόν τι ἐστί. ΚΑΤΩΝ. Ποιήσω δὴ ταῦτα ὦ Λαίλιε, ὡς ἂν οἷός τε γένωμαι. πολλάκις γάρ τοι καὶ περιέτυχον ὀδυρμοῖς ἀνδρῶν ἡλικιωτῶν ἐμῶν. ὅμοιον ὁμοίῳ δεῖ πελάζειν παλαιὰ παροιμία. οὓς Γάϊος σαλινάτωρ: οὓς Σπόριος ἀλβῖνος ἄνδρες ὑπατικοὶ ἡμέτεροι σχεδόντι ἡλικιῶται εἰώθασι καταδύρεσθαι. τὸ μὲν, ὡς τῶν ἡδονῶν στερόμενοι ὧν ἄνευ οὐδ' ἂν οἴοιντο ζῆν. τὸ δ' ὡς ὑπὸ τούτων ὑπερορώμενοι, ὑφ' ὧν εἰώθεσαν διακονεῖσθαι καὶ θεραπεύεσθαι. οὗτοι δ' οὐ τὸ αἴτιον

ἐδόκουν ἐμοὶ αἰτιᾶσθαι· εἰ γὰρ ἦν τοῦτο γήρως αἰτία, κἂν ἐμοὶ τοῖς αὐτοῖς τούτοις χρῆσθαι συνέβαινε, καὶ τοῖς λοιποῖς πᾶσι τῶν πρεσβυτέρων· ὧν τὸ γῆρας πολλῶν ὄντων, ἔξω μεμψιμοιρίας ὂν οἶδα ἐγὼ οἵ γε τὸ τῶν ἐπιθυμητικῶν ἀπολελύσθαι δεσμῶν οὐ φέρουσι χαλεπῶς· οὐδέ τι ὑπὸ τῶν σφετέρων ὑπερορῶνται. ἀλλὰ πάντων δὴ τῶν τοιούτων ὀλοφυρμῶν τὸ αἴτιον, οὐκ ἐν τῇ ἡλικίᾳ, ἀλλ' ἐν τῷ τρόπῳ ἐστίν· οἱ μὲν γὰρ κόσμιοι καὶ μὴ δύσκολοι μηδ' ἀπαίδευτοι γέροντες, ἀνεκτὸν διάγουσι γῆρας· τὸ φορτικὸν δὲ καὶ ἀπαίδευτον, χαλεπὸν παρὰ πάντα τὸν βίον ἐστίν.

ΛΑΙΛΙΟΣ. Ἔχει μὲν ὦ Κάτων ἃ λέγεις. ἀλλ' ἴσως εἴποι τις ἄν, ὡς σοὶ διά τε οὐσίαν καὶ ἀξίαν καὶ εὐπορίαν τὴν σὴν, ἀνεκτότερον δοκοίη τὸ γῆρας· τὸ δὲ μὴ πολλοῖς ἐθέλει συμβαίνειν. ΚΑΤΩΝ. Ἔστι τοῦτό γε ὦ Λαίλιε· ἀλλ' οὐδαμῶς πάντα ἐν τούτῳ· ὡς Θεμιστοκλῆς σεριφίῳ πρὸς λοιδορίαν ἀποκρίνασθαι λέγεται· τοῦ μὲν γὰρ εἰπόντος ὡς οὐ δι' οἰκείαν αὐτοῦ δόξαν, ἀλλὰ διὰ τὴν τῆς πατρίδος εὐδοκιμεῖν, μὰ δί' ὃς ἔφη οὔτ' ἂν εἰ ἐγὼ Σερίφιος ἦν, ἔνδοξος ἂν ἐτύγχανον, οὔτ' εἰ σὺ ἀθηναῖος ὀνομαστός ποτε ἂν ἐγένου· τὸ δ' οὖν τὸν αὐτὸν τρόπον ἔστι καὶ περὶ γήρως εἰπεῖν. οὔτε γὰρ ἐν ἀπορίᾳ ἐσχάτῃ, ἐλαφρὸν ἂν εἴη τὸ γῆρας, οὐδὲ σοφῷ γε· οὔτ' αὖ ἐν ἄκρᾳ εὐπορίᾳ μὴ ἐπαχθὲς ἀμαθεῖ τε καὶ φαύλῳ. ἐπιδέξια γὰρ παντάπασιν ὦ Σκιπίων καὶ Λαίλιε ὅπλα γήρως αἵ τέχναι τε καὶ αἱ ἀσκήσεις τῶν ἀρετῶν. αἳ δῆτα, καλῶς διὰ βίου ἐκπονηθεῖσαι, καρποὺς φέρουσι θαυμαστοὺς πολὺν χρόνον διαβεβιωκότι· οὐ μόνον τῷ μηδέποτε προλείπειν, μηδ' ἐν τῷ ἐσχάτῳ χρόνῳ τῆς ἡλικίας· καίπερ ὂν μέγα τοῦτό γε, ἀλλ' ὅτι καὶ ἡ τοῦ καλῶς βεβιωμένου βίου συνέσις καὶ τῶν εὖ πεπραγμένων ἀνάμνησις, ἡδίστη οὖσα τυγχάνει· ἔγωγε οὖν κοινὸν

μάξιμον τὸν τάραντα ἀνειληφότα γέροντα μειράκιον
ὤν, καθάπερ τινὰ ἡλικιώτην ἐφίλουν· ἦν γὰρ ἐν ἐκείνῳ τῷ
ἀνδρὶ σεμνότης οὐ μάλα ἐκ φιλοφροσύνης ἡδυσμένη·
οὐδέ τι μετέθηκε τὸν τρόπον τὸ γῆρας. καίτοι γ᾽ αὐτὸν θερα-
πεύειν ἠρξάμην, πρεσβύτην μὲν κομιδῆ μήπω ὄντα ἡ-
λικίᾳ γε μὴν ἤδη προβεβηκότα· ἐνιαυτῷ γάρ τοι ὕστε-
ρον γενέσεως τῆς ἐμῆς ὕπατος ἀπεδείχθη τὸ πρῶτον. σὺν
αὐτῷ δὲ τὸ τέταρτον ὑπατεύοντι νεανίσκος ὢν ἐγὼ, στρα-
τιώτης εἰς καπύην ἀπῆλθον. ἔτει δὲ πέμπτῳ ὕστερον, τα-
μίας ἐς τάραντα. εἶτ᾽ ἀστυνόμος καὶ μετὰ τετραετίαν, ἔ-
παρχος ἀπεδείχθην. ἣν ἦρξα ἀρχὴν Τυδιτάνου καὶ Κεθή-
γου ὑπατευόντων. ἡνίκα κἀκεῖνος γέρων κομιδῆ ὢν, εἰσηγη-
τὴς κιντυκοῦ γίγνεται νόμου. ὑπὲρ δωρεῶν καὶ χαρίτων.
οὗτος δὲ καὶ πολέμους πρεσβύτης ὢν ἐμφανῶς ἤδη ὥς τις
τῶν νεωτέρων ἐπολέμει. καὶ ἀννίβαν σκιρτῶντα νεανι-
κῶς, διεμάλαξεν ἀνεχόμενος. οὗ πέρι παγκάλως ὁ οἰκεῖ-
" ος ἡμῖν ἔννιος λέγει. Πολλὰ δὲ δηθύνων εἰς χρήματα
" πάντα σαώζει· Τῷ γὰρ πρὸ θρύλλων ἡ μὴ σωτηρίη ἔσκε·
" Τοῦ δὴ καὶ κλέα νῦν ἀνὰ λαοὺς πάμμεγα λάμπει. Τά-
ραντα δὲ ὅσῃ μὲν ἐγρηγόρσει· οἵᾳ δὲ εὐβουλίᾳ χρησάμε-
νος ἀνειλήφει, ὅτε δὴ παρόντος κἀμοῦ. Σαλινάτωρι ὃς
τῆς πόλεως ἑαλωκυίας ἐπὶ τὴν ἄκραν κατέφυγε σεμνυ-
νομένῳ καὶ λέγοντι· ἐμοῦ συμπράττοντος ὦ Κύιντε φά-
βιε τάραντα ἀνέλαβες. ἀληθέστατα ἔφη γελάσας· εἰ μὴ
γὰρ ἀπέβαλες, οὐκ ἂν ἔγωγε ἀνέλαβον. οὐδὲ μὴν ὅγε
ἐν ὅπλοις ὑπέρτερος ὢν ἢ ἐν τῇ βέννῳ δοκεῖ. ὅς γε ὑπα-
τεύων τὸ δεύτερον, Σπορίου καρβιλίου τοῦ συνάρχοντος
ἄγοντος ἡσυχίαν, γαΐῳ φλαμινίῳ δημαρχοῦντι καθ᾽ ὅ-
σον οἷός τε ἦν, ἀνέστη. διαιροῦντι κατ᾽ ἄνδρα τὴν πικηνίδα,
καὶ γαλατικὴν χώραν ἐναντία τῷ τῆς βουλῆς ἀξιώματι.

μάντις τε ὢν τῶν ἐπ' οἰωνοῖς θαρρῶν ἔφασκεν· καὶ ὅσα
μὲν ἐπὶ σωτηρίᾳ τῆς πολιτείας πράττεται ἀρίστοις οἰω-
νοῖς ταῦτα πράττοιτο· ὅσα δ' ἐναντία τῇ πολιτείᾳ φέρεται,
καὶ τοῖς οἰωνοῖς ὅτι ταῦτα φέροιτο ἐναντία. πολλὰ μὲν
τοίνυν τῶν λαμπροτάτων ἐν τῷ ἀνδρὶ τῷδε κατανενόη-
κα· θαυμαστότερον δὲ, οὐδὲν ἢ ὅπως τὴν τελευτὴν ἤνεγκε
μάρκου τοῦ υἱέος ἀνδρὸς τῶν ἐνδόξων τε καὶ ὑπατι-
κῶν. διὰ χειρὸς δὲ ἡμῖν τὸ ἐγκώμιον ὅπερ ἀναγινώσκον-
τος, τίνα οὐχ ὑπερφρονοῦμεν τῶν ἐκ ϛίβωνος φιλοσό-
φων; οὐδ' ἄρα κεινός γε ἐν τῷ ἐμφανεῖ μόνον κἂν τοῖς
ὀφθαλμοῖσι τῶν πολιτῶν μέγας, ἀλλὰ καὶ ἔνδοντε καὶ οἴ-
κοι βελτίων ἦν· οἷος μὲν γὰρ λόγος αὐτοῦ, οἷα δὲ παραγγέλ-
ματα· ὅση δὲ γνῶσις πραγμάτων ἀρχαίων, οἷα δὲ νομί-
μου μαντικοῦ ἐπιστήμη πολλοὶ ἔτ' ἐν αὐτῷ λόγοι ἦσαν,
ὡς γ' ἐν ἀνδρὶ ῥωμαίῳ, καὶ πάντας διὰ μνήμης, οὐ μό-
νον τοὺς οἰκείους, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀλλοφύλους εἶχε πολέμους.
οὗ τῶν λόγων οὕτως ἐγὼ πρὸς ἐπιθυμίαν τέως ἀπέλαυον,
ὥσπερ εἰ πάλαι προὐμαντευόμην τὸ νῦν ἀποβεβηκὸς τοῦ-
το· μηκέτι ἂν εἶναι μηδένα, κείνου γε ἀπεσβυκότος, παρ'
οὗ μανθάνειν οἷός τ' ἂν εἴην. πρὸς δὴ τί ταῦθ' οὕτως ὑπὲρ
μαξίμου πολλά· ὅτι ὁρᾷς τε δήπου ὡς οὐ θεμιτὸν φάναι
τὸ κείνου γῆρας ἄθλιον γεγονέναι. Ἀλλ' οὐ πάντες σκιπίω-
νες ἢ μάξιμοι εἶναι δύνανται ὥστε πόλεων ἁλώσεις· ὥς
τε πεζομαχίας τε, καὶ ναυμαχίας ὥστε πολέμους σφί-
σι διαπεπολεμημένους ὥστ' ἐπινικίους πομπὰς ὕστερόν πο-
τε ἐνθυμεῖσθαι. ἀλλὰ μήν ἐστι καὶ βίου καθαρῶς μὲν ἡσύχως, καὶ
χαριέντως διηνυσμένου, γῆρας ἐλαφρὸν καὶ εὐάρεστον οἷον
τὸ πλάτωνος πυνθανόμεθα ὃς πρώτῳ καὶ ὀγδοηκοστῷ ἐτελεύ-
τησεν ἔτει. οἷον τὸ Ἰσοκράτους. ὃν τετάρτῳ καὶ ἐνενηκοστῷ ἔτει
φασὶ γεγραφέναι τὸν πανηγυρικὸν ἐπιγραφόμενον λόγον.

πέντε δὲ μετὰ ταῦτα ἔτη ἐπιβιῶναι· οὗ ὁ διδάσκαλος
Γοργίας ὁ Λεοντῖνος, ἐν τῇ ἑπτὰ καὶ ἑκατὸν διετέλεσεν·
οὐδέτι τῆς αὐτοῦ σπουδῆς· καὶ τοῦ ἔργου ἔληξεν οὐδεπώποτε.
ὃς καὶ ἐρωτώμενος τί ποτε ἐπὶ τοσοῦτον χρονίζειν ἐν τῷ
βίῳ ἐθέλοι, οὐδὲν ἔχω ἔφη αἰτιᾶσθαι τὸ γῆρας. λαμπρο-
τάτη ἀπόκρισις καὶ ἀνδρὸς ἀξία σοφοῦ· τὰς γὰρ σφετέρας
κακίας οἱ ἀμαθεῖς καὶ τὰς σφῶν αἰτίας ἐπὶ τὸ γῆρας
μετάγουσιν. οἷόν τι αὐτὸς οὐκ ἐποίει, οὗ νῦν μνείαν πεποίη-
» ται. ΕΝΝΙΟΣ. Ἀλλ᾽ ἠΰτ᾽ ἵππος τ᾽ ἄλκιμος ὃς πύμα-
» τον διὰ χῶρον. Ζηνὸς ὀλύμπια πατρὸς πολλάκις ἤρετ᾽
» ἄεθλα. Νῦν κρατερῷ δεδμημένος αὖ μάλα γήραϊ εὕδει·
ἵππου ὅδε ἰσχυροῦ καὶ ὀλυμπιονίκου γῆρα τὸ ἑαυτοῦ παρα-
βάλλει· τούτου δὲ καὶ ὑμεῖς μεμνῆσθαι εὖ ἔχοιτε ἄν. ἐνά-
τῳ γὰρ καὶ δεκάτῳ ἔτει μετὰ τὴν αὐτοῦ τελευτήν, Τίτος
Φλαμίνιος καὶ Μάρκος Ἀτίλιος ὕπατοι ἀπεδείχθησαν·
αὐτὸς δὲ ἐπὶ Σκιπίωνος ὑπάτου καὶ Φιλίππου τὸ δεύτερον
ὑπατεύοντος ἐτελεύτησεν· ἐπειδὴ ἐγὼ πέντε καὶ ἑξήκον-
τα ἔτη γεγονὼς εὐφώνως τε καὶ εὐτόνως, τὸν βοκώνειον νό-
μον εἰσηγησάμην. ἑβδομηκονταέτης δὲ γενόμενος ἐπὶ
τοσοῦτον γάρ τοι βεβίωκεν Ἔννιος· οὕτως ἔφερε δύο τὰ
μέγιστα νομιζόμενα φορτία, πενίαν καὶ γῆρας· ὥστε σχε-
δόν τι ἐπὶ τούτοις καὶ ἡδόμενος φαίνεσθαι. ὅσα γε γάρ τοι
σκοπούμενος ἐγὼ καὶ περιβάλλων τῷ νῷ, εὑρίσκω τέττα-
ρας εἰσὶ μάλιστα αἰτίαι. δι᾽ ἃς ἂν δόξειεν ἄθλιον τὸ γῆ-
ρας. μίαν μέν, ὅτι τῶν πρακτέων ἀφίστησιν. ἑτέραν δ᾽ ὅτι,
ἀσθενέστερον ἀπεργάζεται τὸ σῶμα. τρίτην δ᾽ ὅτι πασῶν σχε-
δόν τι ἀποστερεῖ τῶν ἡδονῶν· τετάρτην δ᾽ ὅτι οὐ πόρρω θανά-
του ἐστί· τούτων δὲ δὴ εἰ δοκεῖ τῶν αἰτιῶν, ὁπόση ἑκάστη, καὶ
ὅσον εὔλογός ἐστι, θεασώμεθα. Τῶν πρακτέων ἀπάγει τὸ
γῆρας· τῶν ποίων; ἢ τῶν ὅσα νεότητι πράσσεται καὶ ἰσχύϊ·

ἤρδου οὐδὲν χρῆμα πρεσβυτικὸν ὅπερ ἂν καίτοι σώμα-
σιν ἀσθενέσι, ψυχῆς μέν τοι ῥώμη ὑπουργηθείη; οὐδὲν ἄρα
οἱ περὶ κοΐντον μάξιμον ἔπραττον· οὐδὲν οἱ περὶ λούκιον
Παῦλον· τὸν σὸν πατέρα τῶν σκιπίων, κηδεστὴν δὲ τοῦ ἐμοῦ
υἱέος, ἀνδρὸς ἀρίστου; οἵ τ' ἄλλοι γέροντες· φαβρίκιοι·
ΚΟΥΡΙΟΙ· Κορουγκανοί, ὅτε τῆς πολιτείας εὐβουλίᾳ καὶ
ἀξιώματι προϊστήκεσαν οὐδὲν ἔπραττον· ἀλλὰ μὴν τῷ Ἀπ-
πίου Κλαυδίου γήρῳ, προσῆν καὶ τυφλὸν εἶναι· ἀλλ' ὅμως ὅ-
γε ψήφῳ τῆς συγκλήτου, εἰς εἰρήνην τῷ πύρρῳ ἀποκλινού-
σης καὶ σπένδεσθαι βουλομένης, οὐκ ἀπώκνησε φάναι ἅπερ
Εννιος ἔπεσι διεξέρχεται φράζων· Ποῖ φρένες ὑμῶν αἱ ς
» ἦν ἀστεμφῶς πάρος ἴσχειν· Αἶψα γε δὴ ταύτην ἄφρονα
» ῥάφθεν μάλ' ἀταρπόν· καὶ τἄλλα λίαν σεμνῶς· δῆλα μὲν
» οὖν ἡμῖν καὶ τὰ ἔπη· σώζεται γε μὴν καὶ ὁ λόγος αὐτοῦ
Ἀππίου· καὶ ταῦτ' ἔπραττεν ἐκεῖνος, ἔτει ἑβδόμῳ καὶ δεκά-
τῳ ἀπὸ τῆς δευτέρας ὑπατείας· ἐπειδὴ μεταξὺ ταῖν δυεῖν
ὑπατείαιν, ἔτη διαγένοιτο δέκα καὶ τιμητὴς πρὸ τῆς προ-
τέρας ὑπατείας ἀποδειχθείη· ὅθεν δὴ καὶ ἔστι μαθεῖν ὡς
πάντως πρεσβύτης αὐτὸς εἴη ἐπὶ τοῦ πρὸς πύρρον πολέ-
μου. ταυτὶ μέν τοι παρὰ τῶν πατέρων οὕτω που πα-
ρειλήφαμεν· τοί γάρ τοι, οὐδὲν ἐπιφέρουσιν οἱ τὸ γῆρας
ἐπὶ τὰ πρακτέα μὴ φάσκοντες διατρίβειν· ὅμοιοι τε-
τυγχάνουσιν ὄντες, ὥσπερ εἴτις τὸν κυβερνήτην μηδὲν
πράττειν ἐν τῷ πλῷ λέγοι· ἐπειδὰν τῶν μὲν ἄλλων οἱ, τοὺς
ἱστοὺς ἀναῤῥιχῶνται· οἱ δέ, διὰ τῶν καταστρωμάτων τρέ-
χωσιν· ἕτεροι δέ τινες ἀνιμῶνται τὸν ἄντλον· ὁ δὲ τὸ πη-
δάλιον κατέχων ἐπὶ πρύμνης καθ' ἡσυχίαν καθίζηται
μηδὲν ποιῶν ὧν οἱ νέοι· ἀλλὰ πολὺ δὴ μείζω τε καὶ κρείσ-
σω ποιεῖ· οὐ γὰρ ἰσχύϊ ἢ τάχει, ἢ ὀξότητι σώματος, τὰ με-
γάλα τῶν πραγμάτων κατασκευάζεται, ἀλλ' εὐβουλίᾳ καὶ

γνώμῃ· καὶ ἀξιώματι· ὧν τὸ γῆρας, οὐχ ὅπως οὐδὲν ἐνδεὲς, ἀλλὰ καὶ ἐπιδιδόναι εἰς ταῦτα πέφυκεν. εἰ μὴ ἴσως ἐγὼ, ὃς καὶ στρατιώτης καὶ χιλίαρχος, καὶ πρεσβευτής· καὶ ὕπατος, πολλαῖς ἰδέαις πολέμων ὡμίληκα, νῦν παντὸς ἔργου ὑμῖν πεπαῦσθαι δοκῶ ὅτε οὐ πολεμῶ ἔτι πολέμους· ἀλλὰ γὰρ ἅπερ δεῖ πρᾶξαι τῇ συγκλήτῳ προγράφω. καὶ ὅπως τῇ Καρχηδόνι κακῶς ἤδη ἐκ πολλοῦ διανοουμένῃ ἐποίσομεν πόλεμον, πολὺ πρότερον ἀπαγγέλλω. δι' ἣν ἔγωγε, οὐ παύσομαι δεδιὼς πρὶν τὸ σύμπαν ἐκκεκομμένην αἰσθέσθαι. ὃ δὴ τρόπαιον σοι ταμιεύσαντο οἱ ἀεὶ ὄντες θεοὶ ὦ Σκιπίων ὥστ' ἐὰν τὰ λείψανα μεταδιώξῃς τοῦ πατρὸς· ὃ τῇ μὲν τελευτῇ τρίτον καὶ τριακοστὸν ἔτος τουτί. τὴν μνήμην δ' ἐκείνου τοῦ ἀνδρὸς, ἅπας ὁ ἐπιὼν διαδέξεται χρόνος. ἐνιαυτῷ γὰρ πρὸ τῆς ἐμῆς τιμητείας τὸν βίον κατέστρεψεν. ἐννέα ἔτεσι μετὰ τὴν ἐμὴν ὑπατείαν. ἐπειδὴ ὕπατος αὖθις ἐμοῦ ὑπατεύοντος ἀναῤῥηθείη. μὴ οὖν αὐτῷ εἰ εἰς ἔτος ἕκαστον ἐβίω, τοῦ γήρως ἂν μετεμέλησεν; μὰ δί' οὐ τὸν ἱπποδρομαῖς ἢ πηδήμασιν; οὐδὲ πόῤῥωθεν ἀκοντίοις ἢ ἐγγύθεν μαχαίραις χρώμενος ἂν διετέλει· ἀλλὰ λόγῳ καὶ εὐβουλίῳ καὶ γνώμῃ. ἅπερ εἰ μὴ ἐν τοῖς γέρουσιν ἦν, οὐκ ἂν τὴν μεγάλην βουλὴν, γερουσίαν ἐκάλεσαν οἱ ἡμέτεροι πρόγονοι· καὶ παρὰ Λακεδαιμονίοις δὲ οἱ τὴν ὑψηλοτάτην τῶν ἀρχῶν διοικοῦντες. ὅπερ εἰσὶ τοῦτο, καὶ ὀνομάζονται γέροντες. ὧν εἰ ἐπιγνῶναι ἢ πυθέσθαι ἐθέλοιτε, τὰς ἔξωθεν μεγίστας τῶν πολιτειῶν ὑπὸ νέων πταισάσας παρὰ γερόντων σωορθωθείσας καὶ ἀποκατασταθείσας εὕροιτε ἄν. ἀλλ' εἴπαθ' ὅπως ὤλετο τάχιστα πάνθ' ὑμῖν τὰ τῆς πολιτείας τηλικαῦτα πράγματα οὕτω γὰρ ἀνακρίνονται ἐν τῇ νεβίου τοῦ ποιητοῦ παιδιᾷ· ἀλλά τε οὖν ἀποκρίνονται καὶ ἐκεῖνα δὴ εἰς τὰ πρῶτα. Γαρῆεσαν

τάχιστα

τάχιστα ῥήτορες νέοι: μειράκια δ᾽ ἤδη: ἡλικίας μὲν ἀκμαζούσης, θρασύτητα δηλονότι εἶναι· γήρως δὲ φρόνησιν. ἀλλὰ τήν γε μνήμην ἐλαττοῦσθαι συμβαίνει; πείθομαι εἰ μὴ ταύτην ἀσκοίης: ἢ εἰ φύσει βραδύτερος ὢν τυγχάνεις. Θεμιστοκλῆς μέν τοι συμπάντων τῶν πολιτῶν ἐγίνωσκε τὰ ὀνόματα: μῶν οὖν τι αὐτὸν οἴεσθε πόρρω γενόμενον ἡλικίας, τὸν ὄντ᾽ Ἀριστείδην Λυσίμαχον εἰωθέναι προσαγορεύειν; οἶδ᾽ ἔγωγε μὴ μόνον τοὺς ὄντας τούτους: ἀλλὰ καὶ τοὺς πατέρας· καὶ τοὺς πάππους αὐτῶν: οὐδ᾽ ἔτι τὰ μνήματα ἀναγινώσκων δέδοικα ὅ φασι, μὴ ἀπολέσω τὴν μνήμην: ἐκ τούτων γάρ τοι αὐτῶν ἀναγινωσκομένων, εἰς μνήμην ἐπανάγω τῶν ἀπογενομένων: οὐ μὴν ἀλλ᾽ οὐδ᾽ ἔπω τινὰ τῶν γερόντων ἐπιλαθόμενον ἤκουσα οὗ γῆς θησαυρὸν κατορωρυχὼς εἴη: ἀλλ᾽ ἄρα μέμνηνται πάντων ὧν ἐπιμέλειαν ποιοῦνται: οἷον, ἐξ ἐγγυήσεών τε συγκειμένων καὶ ἀνταλλαγῶν· καὶ ὅστις μὲν αὐτοῖς: ὅτῳ δ᾽ οὗτοι ὀφείλοιεν. τί δέ, οἱ τῶν νομίμων ἐξηγηταί· τί δ᾽ οἱ ἀρχιερεῖς: τί δ᾽ οἱ οἰωνοσκόποι: τί δ᾽ οἱ φιλόσοφοι γέροντες· ὡς πλείων μνημονικῶς ἔχουσι: παραμένει γὰρ τὸ ἀγχίνουν καὶ γέρουσιν ἂν μόνον γε παραμένῃ σπουδὴ καὶ φιλοπονία· ταῦτα οὐ μόνον ἐπ᾽ ἀνδράσι τῶν λαμπρῶν τε καὶ ἐπιτίμων, ἀλλὰ κἀν τῷ ἰδιώτῃ τε καὶ ἡσύχῳ βίῳ. Σοφοκλῆς μὲν οὖν ἐν γήρᾳ βαθεῖ, τραγῳδίας ἐποίει: ὃς καὶ διὰ σπουδὴν τούτων, ἀμελῶς ἔχειν τῶν κατὰ τὴν οἰκίαν δοκῶν, εἰς δικαστήριον ὑπὸ τῶν υἱέων ἐκλήθη· ἵν᾽ ὥσπερ ἔθος ἡμῖν ἀπαγορεύειν τὰ ὑπάρχοντα γονεῦσι, κακῶς τὰ περὶ τὴν οὐσίαν διοικουμένοις: ὡς ἐκεῖνον οἷόν τινα τῶν ἀφρόνων, ἀποστήσαιεν τῶν οἰκείων χρημάτων οἱ δικασταί· τότε δ᾽ ὁ γέρων τὸν μῦθον αὐτὸν ὃν διὰ χειρὸς εἶχεν καὶ ὑπογυότατα γέγραφεν, Οἰδίπουν ἐν τῷ Κολωνῷ, παραναγνῶναι τοῖς δικα-

σταῖς λέγεται καὶ ἐρέσθαι, εἴ τι ἐκεῖνο τὸ ποίημα εὐφραίνοντ-
τός του δοκοίη· τοῦ δὲ παρανεγνωσμένου, ψήφῳ τῶν δικα-
στῶν ἀφείθη: μὴ οὖν τόνδε; μὴ Ἡσίοδον Σιμωνίδην Στη-
σίχορον: μὴ οὓς πρότερον εἶπον, Ἰσοκράτη τε καὶ Γοργί-
αν; μὴ Ὅμηρον: μὴ Πυθαγόραν τὸν ἡγεμόνα τῶν φιλοσό-
φων; μὴ Δημόκριτον; μὴ Ξενοκράτην, μὴ Πλάτωνα, μὴ
Ζήνωνα ὕστερον, καὶ Κλεάνθην. ἢ ὃν ἐν ῥώμῃ καὶ ὑμεῖς ἴδε-
τε Διογένην τὸν στωϊκόν, ἄφωνον γενέσθαι τὸ γῆρας ἠνάγ-
κασε περὶ τὰς οἰκείας σπουδάς; ἢ πᾶσι τούτοις, ἢ τῶν αὐ-
τῶν, σπουδῶν ἐνδελέχεια ἐξίσου τῷ βίῳ διεγεγόνει: ἀλλά γε
τὰς θείας ταύτας ἐῶμεν σπουδάς: ἔχω γάρ τοι ὀνομάσαι
ῥωμαίους ἐκ σαβίνης ἀγροίκους γείτονας ἐμοὶ καὶ συνήθεις:
ὧν ἀπόντων, οὐδέποτε σχεδόν τι ἔργ' ἄττα τῶν μειζόνων
γίγνεται ἀμφὶ τὸν ἀγρόν: οὐ γὰρ σπειρομένων: οὐδὲ συλλε-
γομένων: οὐδὲ ἀποτιθεμένων τῶν καρπῶν. κἂν ἐπὶ τῶν
ἄλλων δέ γε τοῦ ἧττον, καὶ θαυμαστόν: γέρων γὰρ οὕτως
οὐδείς: ὥς τε μὴ οἴεσθαι ἐνιαυτὸν ἂν ἐπιζῆσαι: ἀλλ' οἱ αὐτοὶ
περὶ ἐκεῖνα πονοῦσιν, ἅπερ οὐδὲν τὸ παράπαν πρὸς ἑαυτοὺς
φέροντα ἴσασι: δένδρα γὰρ φυτεύει: θερίζει ἅττα αἰῶνα ἕ-
τερον γ' ὀνήσει Στάτιος ὁ ἡμέτερος ἔφη ἐν συνεφήβοις:
οὐδέ τι ἀμφιβάλλων ὁ γηπόνος, καίπερ ὢν γέρων ἀπο-
κρίνεται τῷ τίνι φυτεύει ἐρωτῶντι, θεοῖς ἀθανάτοις: οἳ μὲ
οὐχ ὅτι λαβεῖν ταῦτα παρὰ τῶν προγόνων ἠξίωσαν, ἀλλὰ
καὶ τοῖς ἔπειτα παραδοῦναι: ὀρθότερον οὖν Καικίλιος πε-
ρὶ τοῦ προορωμένου γέροντος τὰ εἰς ἕτερον αἰῶνα, ἢ ὁ αὐ-
τὸς ἐκεῖνα: νὴ δία γῆρας ἔφη κἂν ἄλλο μηδὲν ἐπιφέρῃ
» ἐρχόμενον: ἓν δὴ τοῦτό που κακῶν ἅλις: ὡς πόλλ' ἀνάγκη
» τῶν ἀβουλήτων ὁρᾶν, ὅτῳ ξυνέβη μακρὸν διαζῆσαι χρό-
νον. ἴσως δὲ καὶ πολλὰ ὧν γε βούλεται: καὶ δὴ καὶ νεότης
» εἰς ἃ μὴ βούλεται ἐμπίπτει πολλάκις: κἀκεῖνο δὲ φαυλό

» τερον ὃ αὐτὸς λέγει. Κακοδαιμονέστατον τοῦ τ' οἴομαι γή-
» ρως, μισητὸν αὑτὸν ἐννοεῖν ὄντα ἑτέροις κατ' ἐκεῖνο τοῦ βίου: ἡδύ γε μᾶλλον ἢ μισητόν: ὥσπερ γὰρ τοῖς εὐφυΐᾳ κεκοσμημένοις τῶν μειρακίων, οἱ σοφοὶ τῶν γερόντων ἐφήδονται, τότε γῆρας τούτων ἐστὶν ἐλαφρότερον, ὅσοι ἐκ νέας δὴ φιλοῦνται καὶ θεραπεύονται: οὕτω καὶ τὰ μειράκια τοῖς τῶν γερόντων παραγγέλμασι χαίροι: οἷς ἐπὶ τὰς σπουδὰς τῶν ἀρετῶν προσβιάζεται: οὐδέτι ἧττον ἐμαυτὸν ὑμῖν ἢ ὑμᾶς ἐμοί, ἡδεῖς αἰσθάνομαι ὄντας: Ἀλλὰ μὴν ἤδη ὁρᾶτε ὡς τὸ γῆρας, οὐχ ὅπως χαλαρόν ἐστι καὶ ἀργόν, ἀλλὰ καὶ πολυεργὸν δή. καί τι ἀεὶ ἐργαζόμενόν τε καὶ μηχανόμενον: δηλονότι τοιοῦτο, οἷα περ ἑκάστῳ σπουδὴ τὸν πρὸ τοῦ βίου ὑπῆρξε: τί δαί, οἳ καὶ διδάσκονταί τι, καθάπερ Σόλωνα ἐκλαμπρυνόμενον ἔπεσιν ὁρῶμεν: ὃς γηράσκειν καθ' ἡμέραν διδασκόμενός τι φησίν, οἷόν τι κἀγὼ πεποίηκα: ὃς γέρων ὢν γράμματα ἔμαθον ἑλληνικά: ἃ δὴ οὕτω πως συνήρπασα ἐνθύμως, ὥσπερ τι χρόνιον δίψος ἐκπλῆσαι ἐπιθυμῶν, ἵνα γνώριμά μοι γένοιτο αὐτὰ ταῦτα, οἷς παραδείγμασι νῦν προσχρώμενόν με ὁρᾶτε: οἷον δὴ καὶ Σωκράτη δράσαντα περὶ χορδὰς πυνθανόμενος, ἐβουλόμην μὲν ἔγωγε ἂν κἀκεῖνο: ἐπεμελοῦντο γάρ τοι καὶ χορδῶν μαθήματος οἱ ἀρχαῖοι: τὰ περὶ τοὺς λόγους δ' ὡς ἀληθῶς διεπονησάμην. Οὐδέτι νῦν ἐπιποθῶ νεανίσκου ἰσχύν, ἕτερος γὰρ ἦν οὑτοσὶ τόπος κεφαλαίων εἰς τὸ γῆρας: οὐδέν τι μᾶλλον ἢ νεανίσκος ὢν ἀλκὴν ἐλέφαντος ἐπόθουν ἢ ταύρου: χρῆσθαι μὴν τῷ παρόντι ἀεὶ πρέπει, καὶ ὅτι ἂν πράττῃς πράττειν εἰς δύναμιν: τίς μὴν ἂν γένοιτο καταφρονητοτέρα φωνὴ τῆς Μίλωνος τοῦ Κροτωνιάτου. ὃς γέρων ὢν ἤδη τοὺς ἀθλητὰς γυμναζομένους ἐν τῷ σταδίῳ θεώμενος: ἐπιβλέψαι εἰς τοὺς βραχίονας αὐτοῦ λέγεται: καὶ φάναι δα-

κρύων· ἀλλ' οὗτοι γε ἤδη τεθνήκασι. μὰ δί' οὐχ οὗτοι τοσοῦτον
ὅσον σὺ φλυαρεῖς· οὐ γὰρ σὺ διὰ σεαυτὸν ἀπεδείχθης σε-
μνότερος οὐδὲ πώποτε· ἀλλὰ διὰ τὰ σεαυτοῦ πλευρά τε, καὶ
τοὺς βραχίονας· οὐδὲν οὖν οἱ περὶ σέξτον αἰμύλιον τοιοῦτο·
οὐδὲν ἔτεσι πρόσθεν πολλοῖς οἱ περὶ τίτον κορυγκάνιον. οὐ-
δὲν ἄρτι οἱ περὶ Πόπλιον κράσσον ὑφ' ὧν τὰ νόμιμα τοῖς
πολίταις προὐγράφετο. οἷς μέχρι ἐσχάτης ἀναπνοῆς ἐπιδέ-
δωκε τὸ φρονεῖν. ἀλλὰ δέος μὴ ὁ ῥήτωρ γήρᾳ παραχαλά-
σειεν· ἔστι γὰρ καὶ αὐτοῦ τὸ ἐπιτήδευμα οὐ μόνον ἀγχινοίας, ἀλ-
λὰ καὶ πλευρῶν εὐτονίας, καὶ νὴ δία εὐήχου φωνῆς ἐμμελὲς
ἐκεῖνο, ἔτι κἂν τῷ γήρᾳ οὐκ οἶδ' ὅπως ἐκλάμπει· ὅπερ ἔ-
γωγε ἔτι καὶ νῦν οὐκ ἀπώλεσα· καὶ τ' ἅμα ἔτη ὅμως ὁρᾶτε.
ἀλλὰ μὴν εὐπρεπής ἐστιν ὁ τοῦ γέροντος λόγος καὶ ἥσυχος
καὶ ἀνειμένος· καὶ ὡς τὰ πολλὰ αὐτὸς ἀκρόασιν ἑαυτῷ ἐ-
ξεργάζεται, ὁ τοῦ εὐφραδοῦς γέροντος πρᾷος τε καὶ εὐσύν-
θετος λόγος. οὐ δὴ κἂν εἰ αὐτός τις ἐφικνεῖσθαι μὴ οἷός τ'
εἴη ἐπιστέλλειν γε μὴν Σκιπίωνι καὶ Λαιλίῳ δύναιτο ἄν·
τί γὰρ ἥδιον γήρως, σπουδαῖς βρίθοντος ἐκ νεότητος. ἢ οὐδὲ
ταύτην γοῦν τὴν ἰσχὺν καταλείψομεν γήρᾳ, διδάσκειν,
παιδεύειν. ἄγειν εἰς ἅπαν καθῆκον τοὺς νέους· οὗ δὴ ἔργον τί
ποτ' ἂν περιφανέστερον γένοιτο· ἐμοὶ τοίνυν καὶ οἱ περὶ
γναῖον καὶ πόπλιον καὶ τὼ Σκιπίωνε, καὶ οἱ σοὶ δύο πάπ-
ποι, λεύκιος, αἰμίλιος· καὶ πόπλιος ἀφρικανός, εὐτυχεῖς
ὄντες, τῆς τῶν εὖ γεγονότων ἠϊθέων ὁμιλίας ἐδόκουν·
μηδέ τινες ὦσι διδάσκαλοι τεχνῶν ἀγαθῶν, οὓς μακα-
ρίους οὐ νομιστέον· κἂν τὰ περὶ ἰσχὺν γεγηρακότα καὶ ἐκλε-
λοιπότα γε ᾖ· καίτοι καὶ ἡ τῆς ἰσχύος αὕτη γε ἐπίλειψις
κακῶν νεότητος πλεονάκις ἢ γήρως, συμβαίνει· νεότης γὰρ
φιλήδονος καὶ ἀκόλαστος· σῶμα διάκενον φέρουσα τῷ γή-
ρᾳ παρέδωκε. Κῦρος μὲν οὖν παρὰ ξενοφῶντι, τῷ λόγῳ

ὃν διεληλύθειν ἀποθνήσκων γέρων ὢν παντελῶς, οὔ φησιν
ἐπαισθέσθαι ποτὲ τὸ ἑαυτοῦ γῆρας ἀσθενέστερον γενόμενον
τῆς νεότητος· ἐγὼ καὶ λεύκιον μέτελλον μέμνημαι ἰδὼν
ἔτι παῖς ὢν ὃς τετραετίᾳ μετὰ τὴν ἑτέραν ὑπατείαν,
ἀρχιερεὺς ἀποδειχθεὶς μέγιστος, ἔτη δύο καὶ εἴκοσι προὔστη
τῆς ἀρχιερωσύνης· οὕτω περ δὴ ἔχοντα τὴν ἰσχὺν τὸν ἔ-
σχατον χρόνον τῆς ἡλικίας, ὡς οὐθ' ἥκιστα νεότητά γε ἐπιζη-
τεῖν. περὶ ἐμαυτοῦ γὰρ λέγειν ἴσως οὐκ ἀναγκαῖον, ἣν καὶ
πρεσβυτικὸν τοῦτό γε ἦ, καὶ τῇ ἡλικίᾳ ἡμῶν συγκεχω-
ρημένον· ὁρᾶτε γὰρ καὶ ὡς παρ' Ὁμήρῳ νέστωρ τὰς ἑαυτοῦ ἰ-
σχὺν πολλάκις ὑμνεῖ; τρίτην γὰρ ἤδη γενεὰν ἀνθρώπων
ἐβίου. οὐδέ οἱ φόβος μὴ τἀληθῆ περὶ αὐτοῦ κηρύττων, ἤ=
" τοι λίαν ἀλαζὼν ἢ λάλος δοκεῖν· καὶ γὰρ ὡς Ὅμηρος ἔφη·
" Τοῦ καὶ ἀπὸ γλώσσης μέλιτος γλυκίων ῥέεν αὐδή· ταύτην δὴ
γε ἡδονὴν, οὐδὲ μιᾶς ἰσχύος τῶν περὶ τὸ σῶμα ἐτύγχανε
προσδεόμενος· καὶ μὴν δὴ κἀκεῖνος ὁ τῆς ἑλλάδος ἡγε=
μὼν, δέκα τυχεῖν, οὐ τῷ αἴαντι ὁμοίων, ἀλλὰ τῷ νέστορι
εὔχεται. ὃ δὴ εἰ προσγένοιτό οἱ, οὐκ ἀμφιβάλλει τὸ μὴ οὐκ
ὀλίγου χρόνου ἁλῶναι τὸ ἴλιον· ἀλλ' ἐπάνειμι δὴ ἐπὶ τὰ παρ'
ἐμαυτοῦ· ἐγὼ τὸ τέταρτον καὶ ὀγδοηκοστὸν ἔτος διάγων του-
τί· βουλοίμην μὲν ἂν σεμνύνεσθαι, ἔχειν ἐφ' οἷς ὁ κῦρος,
ἔχω μέν τοι τοσοῦτον εἰπεῖν· ὡς ἰσχὺς μὲν, οὐκ ἔτι μοι ἡ αὐ-
τὴ, ἥ δή ποτε ἦν, ἢ στρατιώτῃ ἐπὶ τῷ λιβυκῷ πολέμῳ.
ἢ ταμίᾳ, ἐπὶ τῷ αὐτῷ τούτῳ πολέμῳ· ἢ ὑπάτῳ ἐν ἰβη-
ρίᾳ. ἢ ὕστερον ἔτει τετάρτῳ, ἡνίκα χιλίαρχος ὢν ἀμφὶ
θερμοπύλας κατεμαχόμην, Μάρκου ἀτιλίου γλαβρίω=
νος ὄντος ὑπάτου· οὐ μὴν σαφῶς με ἐξενεύρισε τὸ γῆρας, οὐ-
δὲ ἐκάκωσεν, ὡς καὶ ὑμεῖς νῦν ὁρᾶτε· οὐδὲν γὰρ τὸ βουλευτή-
ριον ὡς ἀποῦσαν ποθεῖ τὴν ἐμὴν ἰσχὺν· οὐδὲν τὰ ἔμβο-
λα. οὐδὲν οἱ φίλοι· οὐδὲν οἱ πελάται· οὐδὲν οἱ ξένοι· οὐδὲ γὰρ

πώποτε συγκατεθέμην τῇ παλαιᾷ καὶ ἐπαινετῇ παροι-
μίᾳ, ἣ γέροντα πρωϊαίτερον γίγνεσθαι παραινεῖ, εἰ βούλοιο
ἐπὶ πολὺ γέρων εἶναι: ἀλλ' ἔγωγε ἧσσον ἂν ἐπὶ πολὺ γέ-
ρων εἶναι μᾶλλον ἑλοίμην, ἢ γέρων εἶναι πρὶν εἶναι: ἀμέ-
λει καὶ οὐδείς με ἔτι καὶ νῦν ἔχειν εὗρεν μὴ ἄσχολον ὄντα:
ἀλλ' ἰσχύος ἔλασσον ἔχω ἢ ὁποτέρου σου ὑμῶν; ἀλλ' οὐδ' ὑ-
μεῖς γε τὴν Τίτου Ποντίου τοῦ ταξιάρχου ἰσχὺν ἔχετε: ἆρ'
οὖν διὰ τοῦτ' ἐκεῖνος βελτίων ἡμῶν εἴη; μόνον ἰσχύος
συμμετρία παρέστω: καὶ σοῦ χρῇ δ' ὅσον ἂν ἕκαστος δύναιτο
ἢ ἀγωνιζέσθω. καὶ ναὶ δὴ ἐκεῖνός γε οὐδέντι πόθῳ κρατή-
σεται μεγάλης ἰσχύος: Μίλων γε μὴν ὀλυμπίασι παρελ-
θεῖν εἰς τὸ θέατρον λέγεται, βοῦν ζῶον ἀνέχων τοῖς ὤμοις:
πότερον οὖν τὴν περὶ τὸ σῶμα ταύτην: ἢ τὴν τῆς πυθαγό-
ρου ἀγχινοίας ἰσχὺν ἂν ἕλοιο δοθῆναί σοι; ἁπλῶς δὴ τῷ ἀ-
γαθῷ τούτῳ χρῶ μὲν παρόντι, ἀπόντι δὲ μηδὲν ἐπιζήτει:
εἰ μὴ τάχα καὶ ἔφηβοι τέως μὲν τὴν παιδικὴν ἡλικίαν:
σμικρὸν δὲ παραμείψαντες, τὴν ἡβητικὴν ἐπιζητεῖν μέλ-
λουσι: δρόμος ἡλικίας ἐστὶν ὡρισμένος καὶ φύσεως ὁδὸς
μία: καὶ αὕτη ἁπλῆ: οἰκεῖαν τε ὡραιότητα μέρος ἡλικίας
ἕκαστος εἴληχεν: ὡς γάρ τοι ἀσθένεια μὲν τῶν παίδων: ἀγ-
κὴ δὲ νεανίσκων: σεμνότης δ' ἤδη ἐμβριθοῦς ἡλικίας: οὕ-
τως ἄρα καὶ ἡ τοῦ γήρως πέπανσις ἔχει τι κατὰ φύσιν
ὅπερ εἰς καιρὸν οἰκεῖον προσήκει παραλαμβάνεσθαι: ἀλλ'
οἶμαί σε πυνθάνεσθαι ὦ Σκιπίων ἅττα Μασανάσσης ὁ-
σὸς νομιζόμενος ξένος ποιεῖ τὸ τήμερον ἔτη ἐνενήκοντα
γεγονὼς πεζὸν μὲν ἐπιβαλλόμενον ὁδοιπορεῖν, ἐφ' ἵππον
τὸ παράπαν οὐκ ἀναβαίνειν: ἐφ' ἵππον δὲ ἀφ' ἵππου οὐδαμοῦ
καταβαίνειν: μηδενί τε ὄμβρῳ: μηδενὶ ψύχει προσάγε-
σθαι, καλύψαι τὴν κεφαλήν: ξηρότητά τε αὐτῷ σώματος εἶ-
ναι πλείστην: διὸ καὶ πάντων δὴ τῶν τε εἰς βασιλέα καθηκόντων,

τῶν τε περὶ λειτουργίας προστεταγμένων οὐ μάλα διατελεῖν ἀφικνούμενον· δύναται τοίνυν σωφροσύνη καὶ ἄσκησις, ἔτι καὶ ἐν τῷ γήρᾳ τι πρόσθεν ῥώμην διαφυλάττειν· οὐκ ἔστι φησὶ τῷ γήρᾳ ἰσχύς· ἀλλ' οὐδ' ἀπαιτεῖται τὸ γῆρας ἰσχύν· καὶ νόμοις ἄρα καὶ ἔθεσιν ἡ ἡμετέρα ἡλικία τῶν τοιούτων λειτουργιῶν ἐστὶν ἀτελής, ἃς οὐκ ἔστιν ὑφίστασθαι ἄνευ ἰσχύος· ὥστ' οὐ μόνον ἃ μὴ δυνάμεθα, ἀλλ' οὐδ' ὧν ἐνδυνάμει ἐσμὲν πράττειν ἀναγκαζόμεθα· ἀλλ' εἰσὶ πολλοὶ τῶν γερόντων οὕτως ἀδύνατοι, ὥστε μήτε του τῶν ἐπιτηδευομένων, μήτε ὅλως τῶν κατὰ τὸν βίον λειτουργουμένων οὐτινοσοῦν ἂν ἐφικέσθαι· ἀλλὰ τοῦτό γε οὐ γήρως ἰδία κακή, ἀλλὰ κοινὴ δὴ τοῦ ἕξεως ἀνθρωπίνης· ὡς ἀδύνατος καὶ γὰρ ἦν ὁ Ποπλίου Ἀφρικανοῦ υἱός, ὅς σε ποιητὸν ἔθετο· ὡς ἀσθενοῦς, μᾶλλον δὲ μηδὲ μιᾶς ῥωστίας ἐκεῖνος γε μεμοίραται· ὃ δὴ εἰ μὴ οὕτω συνέβαινεν, ἕτερον ἂν φέγγος ἐκεῖνος τῆς πόλεως ἀνεφάνη· εἰς γὰρ τὸ πατρικὸν μέγεθος τῆς ψυχῆς· εὐπορώτερος ἐκ διδασκαλίας παραγέγονεν οὗτος· τί θαυμαστὸν ἐπὶ τῶν γερόντων ἢν ἀσθενεῖς ὦσιν ἔνιοι, ὁπότ' αὐτὸ μὴ δὲ νέοι γε ἀποφυγεῖν ἔχουσιν; Ἀντιστατέον γε μὴν ὦ Σκιπίων καὶ Λαίλιε τῷ γήρᾳ· καὶ κολαστέον πρὸς ἀκρίβειαν τὰς αὐτοῦ κακίας. ὡς γὰρ πρός τινα νόσον, οὕτω καὶ πρὸς τὸ γῆρας πολεμητέον· λόγον ὑγιείας ἑκτέον· γυμνασίοις συμμέτροις χρηστέον. τοσοῦτον βρώσεως καὶ πόσεως παρεκτέον, ὁπόσα τὴν ἰσχὺν ἀναλαμβάνειν, ἀλλὰ καὶ μὴ συμπιέζειν· μὴ δὲ δὴ μόνον τῷ σώματι συλληπτέον, ἀλλὰ καὶ τῷ νῷ καὶ τῇ ψυχῇ πολλῷ μᾶλλον· καὶ ταῦτα γὰρ ἢν μὴ καθάπερ φωτὶ ἔλαιον ἐπιστάζοις, ἀποσβέννυται ὑπὸ γήρως· καὶ σώματα μὲν γυμνασίων καμάτοις βαρύνεται· ψυχαὶ δὲ γυμναζόμεναι αἴρονται· γέροντας τοὺς εὐήθεις Καικίλιος ὁ κωμικὸς λέγων, τοὺς ταχυπειθεῖς τοῦ-

τοὺς καὶ ἐπιλήσμονας καὶ παραλελυμένους δηλοῖ. ἅπερ, οὐ γήρως ἁπλῶς οὕτω κακίαι. ἀλλ' ἀπράκτου καὶ νωθροῦ καὶ ὑπνηλοῦ γήρως εἰσίν. ὡς γὰρ τὸ ἀσελγὲς, καὶ ἀκόλαστον, νεανίσκων μᾶλλον ἤπερ γερόντων ἐστίν: οὐ μέντοι ἁπάντων τῶν νεανίσκων, ἀλλὰ τῶν μοχθηρῶν, τὸν τρόπον: οὕτω καὶ ἡ πρεσβυτικὴ αὕτη μωρία ἣν λῆρον ἔθος προσαγορεύειν, γερόντων κουφολόγων, οὐχ ἁπάντων ἐστί: τέτταρας ὅπου υἱοὺς ῥωμαλέους καὶ θυγατέρας πέντε, οἶκόν τε τηλικοῦτον καὶ πελατείας τοιαύτας Ἄππιος διῳκεῖτο γέροντε ὢν καὶ τυφλός: εἶχε καὶ γὰρ τὴν ψυχὴν ὥσπερ τόξον ἐντεταμένον: οὐδέν τι χαλῶν τῷ γήρᾳ ὑπέπιπτεν. οὐ μόνον γὰρ ἦν εἰκὸς αὐθεντείαν, ἀλλὰ δὴ καὶ ἡγεμονίαν τινὰ εἰς τοὺς ἑαυτοῦ διεσώζετο. ἐδεδίεσαν οἱ δοῦλοι: κατῃδοῦντο τὰ τέκνα, ἀγαπητὸν σύμπαντες εἶχον. ἤκμαζεν ἐν αὐτῷ τῷ οἴκῳ, τὸ πάτριον σχῆμα καὶ μάθημα: οὕτω καὶ γὰρ εὐσχημόνως ἔχει τὸ γῆρας εἰ αὐτὸ προστατεῖ ἑαυτοῦ. εἰ τῶν οἰκείων δικαίων ἀντέχεται. εἰ μηδενὶ ἠνδραπόδισται. εἰ εἰς ἐσχάτην ἀναπνοὴν κύριον τῶν σφετέρων διατελεῖ. ὡς γὰρ νεανίσκον ἐν ᾧ τι πρεσβυτικόν τε, ὡς καὶ γέροντα ἐν ᾧ τι νεανικὸν ἐπαινῶ. ὃ δὴ μετιὼν τὶς: σώματι μὲν γέρων ἂν εἴη: ψυχῇ, δὲ οὐ μήποτε ᾖ: ἀτὰρ ὅπου ἐμοὶ μετὰ χεῖρας βιβλίον ἕβδομον ἀρχαιολογίας, τὰ τῶν παλαιῶν πάντα ὑπομνήματα συλλέγω, τῶν ἐπιφανεστέρων δικῶν: ὧν ποτε συνηγόρησα, τοὺς λόγους νῦν μάλιστα ἐπιτελῶ νόμιμα οἰωνιστῶν καὶ ἀρχιερέων καὶ πολιτῶν δὴ συντάττομαι: πυθαγορείων ἔθει, τῆς περὶ τὴν μνήμην ἀσκήσεως χάριν: ἅπερ ἂν ἡμέραν ἑκάστην ἢ εἴπω, ἢ ἀκούσω. ἢ πράξω ἑσπέρας ἀνατολῶ. ταῦτά ἐστιν ἀσκήματα ἀγχινοίας. ταῦτα στάδια νοῦ, ἐν τούτοις ἱδρῶν ἐγὼ καὶ διαπονούμενος, οὐ πάνυ τι ἐπιποθῶ. τῆς περὶ τὸ σῶμα ἰσχύος παρίσταμαι φίλοις ἐ

χομαι εἰς τὴν βουλὴν συνεχῶς πράγματα εἰσφέρω ἑκὼν εἶναι πολύ τοι καὶ διὰ πολλοῦ μεμελετημένα. ψυχῆς τε ἰσχύϊ, οὐ σώματος ταῦτα διαφυλάττω: ὧν εἰ καὶ ἔργῳ ἐφικνεῖσθαι μὴ οἷός τε ἦν: ἀλλὰ μοῦ τό γε κλινάριον εὔφραινεν ἂν με αὐτὰ διαλογιζόμενον ταῦτα, ἃ πράττειν μὲν δυνάσθαι οὐκ εἰκός: δύνασθαι δὲ με πεποίηκεν, ὁ παρεληλυθὼς οὕτω βίος: ἀεὶ γὰρ τῷ περὶ πόνους τοιούτους, καὶ σπουδὰς βιοτεύοντι, οὐκ ἔστιν ἰδεῖν ὁπότε ὑπέλθοι τὸ γῆρας: οὕτως ἠρέμα καὶ ἀνεπαισθήτως ἡ ἡλικία γηράσκει. οὐδέ τι ἐξαίφνης κατάγνυται, ἀλλὰ χρονίως ἀποσβέννυται. Ἑπόμενον δὴ τῶν εἰρημένων ἡ τρίτη βλασφημία τοῦ γήρως, ἥ φασιν αὐτὸ στέρεσθαι ἡδονῶν: ὢ τοίνυν λαμπροτάτου ἡμῖν ἡλικίας δώρου: εἴγε τοῦτο ἡμῶν ἀφαιρεῖται, ὅπερ τῶν φαυλοτάτων ἐστὶν ἐν νεότητι. λάβετε γὰρ ὦ βέλτιστοι νέοι λόγον ἀρχαῖον, ἀνδρὸς τῶν μεγάλων τε καὶ ἐπιφανῶν εἰς τὰ πρῶτα, Ἀρχύτου Ταραντίνου ὅς μοι ἐγκεχείριστο νεανίσκῳ ἐν Τάραντι διατρίβοντι ἅμα κυΐντῳ μαξίμῳ: οὐδένα γάρ τοι λοιμὸν ἔφασκεν ἀνθρώποις δεδόσθαι ὑπὸ τῆς φύσεως ὀλεθριώτερον, ἡδονῆς τῆς διὰ τοῦ σώματος: ἧς ἀεὶ τὸ τῆς ψυχῆς ἐπιθυμητικὸν καὶ ἀλόγιστον ἀμφορικεύεται ἰταμῶς τε καὶ δισηνίως ὀργώνη τε καὶ κατερεθίζοιτο: ἐντεῦθεν προδοσίαι πατρίδων: ἐντεῦθεν πολιτειῶν ἀνατροπαί: ἐντεῦθεν λαθρίας πρὸς πολεμίους ἀναφύεσθαι συνουσίας ἁπλῶς τε μηδὲν ἄγος, μηδέ τινα κακουργίαν εἶναι, ἣν τιν' οὐκ ἂν ἡ τῆς ἡδονῆς ἐπιθυμία προσδέξασθαι συνωθήσειεν: διακορήσεις δὲ καὶ μοιχείας καὶ σύμπασαν ὕβριν τοιαύτην, μὴ ἂν ἄλλαις ἴυγξιν, ἀλλ' ἢ ἡδοναῖς παροξύνεσθαι: ἀνθρώπῳ δὲ δὴ μηδὲν ἐξοχώτερον νοῦ, εἴτ' ἐκ φύσεως, εἴτ' ἐκ τοῦ θεῶν δοθέντος, τούτῳ δὲ τῷ θείῳ δώρῳ τε καὶ χαρίσματι μηδὲν οὕτως ἐναντίον εἶναι ὡς ἡδονήν: μὴ γὰρ ἂν ἀκολασί-

ας κρατούσης σωφροσύνῃ χώραν ὑπάρχειν· μηδ' ὅλως ἐν
ἡδονῆς βασιλείᾳ δύνασθαι ἀρετὴν συστῆναι· ὃ δὴ ἵνα
καὶ μᾶλλον εἴη μαθεῖν, πλάττειν ἐκέλευε τῇ διανοίᾳ, κα-
τηρεθισμένον τινὰ σώματος ἡδονῇ τοσαύτῃ ὁπόσην ἂν
δύνηται πλείστην χωρῆσαι· οὐδενὶ γὰρ ἀμφίδοξον ᾤετ' ἂν
εἶναι, εἰ μὴ ἐν ᾧ σφόδρα γέγηθεν οὕτω χρονίως, μηδὲν δια
πράνασθαι νῷ μηδενὸς λόγῳ· μηδενὸς λογισμῷ ἐπιτυγ
χάνειν ἱκανὸς εἴη· διὸ καὶ μηδὲν οὕτω βδελυρὸν μηδὲ
οὕτω θανατηφόρον εἶναι ὡς ἡδονήν· εἴγε αὕτη μείζων τε οὖ-
σα καὶ χρονιωτέρα πᾶν τὸ φῶς τῆς ψυχῆς ἀποσβέννυσι·
ταῦτα μετὰ Γαΐου ποντίου τοῦ πατρὸς· ἐφ' οὗ τῷ καυδινῷ
πολέμῳ Σπύριος Ποστούμιος καὶ Τίτος βετέριος ὑπα
τεύοντες ἥττηνται, διαλεχθῆναι τὸν Ἀρχύταν· Νέαρχος
ταραντῖνος ξένος ἡμέτερος ὃς ἀεὶ φίλος τῷ δήμῳ τῶν
ῥωμαίων διέμεινε, παρὰ τῶν πρεσβυτέρων ἔλεγεν εἰληφέ-
ναι· ἡνίκα δὴ τῷ λόγῳ τούτῳ παρεγένετο καὶ Πλάτων ὁ Ἀ-
θηναῖος· ὃν εἰς τάραντα ἀφικέσθαι Λουκίου αἰμυλίου καὶ
ἀππίου κλαυδίου ὑπατευόντων εὑρίσκω· τοῦ δ' ἕνεκα ταῦ-
τα; ἵν' εἰδῆτε ὡς εἰ μὴ παρ' οὐδὲν τίθεσθαι τὴν ἡδονὴν λό-
γῳ τε δυνάμεθα καὶ σοφίᾳ, χάριν πολλὴν ἄξιον ἔχειν
τῷ γήρᾳ ὡς μὴ προσφιλῆ τὰ μὴ δέον τ' ἀπεργαζομέ-
νῳ· εὐβουλίᾳ γὰρ ἐμποδὼν γίνεται ἡδονή· λόγῳ τε πολε-
μία ἐστὶ, καὶ τὰ τοῦ νοῦ ὡς ἔπος εἰπεῖν, κατασλεβλοῖ ὄμ-
ματα· οὐδ' ἔτι πρὸς ἀρετὴν συνάλλαγμα ἔχει· ἐγὼ δ' ἄκων
μὲν διεπραξάμην ἐκβαλεῖν τῆς συγκλήτου Λούκιον φλα-
μίνιον, ἀδελφὸν Τίτου Φλαμινίου γενναιοτάτου ἀνδρός· ἑ-
πτὰ μάλιστα ἔτεσι μετὰ τὴν αὐτοῦ ὑπατείαν· κρῖναι μέν
τοι πάθος ἀκόλαστον ἀτιμάσαι ᾠήθην· ἐκεῖνος γὰρ ὕπατος
ὢν ἐν γαλατίᾳ, παρακέκληται πρὸς τοῦ ἐρωμένου ἐν συμ
ποσίῳ διαπελεκίσαι τινὰ τῶν ἐν δεσμοῖς κατακρίτων ἐπὶ

θανάτῳ· καὶ τότε μὲν δὴ ἐξώλισθαί τι μὴ τοῦ ὄντος τοῦ ἀδελ-
φοῦ ἐγγυτάτω πρὸ ἐμοῦ αἱρεθέντος· ἐμοὶ δὲ καὶ Φλαμινίνῳ
οὐδέποτ' ἐγένετο δυνατὴ ἀποδέξασθαι, ἀσελγὴς οὕτω καὶ
ἐξώλης ἐρωτοληψία· ἢ ἰδιωτικῷ ὀνείδει, ἀδοξίαν τῆς ὅ-
λης ἀνῆπτε ἡγεμονείας· πολλάκις δὲ τῶν πρεσβυτέρων
ἐπυθόμην λεγόντων σφᾶς νέους κομιδῇ ὄντας, ἀκοῦσαι
τῶν γεραιτέρων ὡς Γάϊος Φαβρίκιος εἰωθὼς εἴη θαυμά-
ζειν, ὅτι πρεσβευτὴς ὤν, παρὰ Πύῤῥῳ τῷ βασιλεῖ πύθοιτο
Κινέου τοῦ Θετταλοῦ, ὡς Ἀθήνησιν εἴη τις σοφὸς προσποιού-
μενος εἶναι· φάσκων πάνθ' ὅσα περ ἂν ποιῶμαι χρῆναι εἰς
ἡδονὴν ἀναφέρειν· ὅπερ ἀκούοντας αὐτοῦ Μάρκον Κού-
ριον καὶ Τίτον Κορύγκανον, ἐπεύχεσθαι εἰωθέναι, Σαυνίτας
τε καὶ Πύῤῥον αὐτὸν ταῦτα πεισθῆναι, ὅπως οἱ ῥᾷον ἡτ-
τᾶσθαι γένοιτο σφᾶς αὐτοὺς ἡδοναῖς ἐπιδεδωκότας· βε-
βίωκε δ' ἄρα Μάρκος Κούριος κατὰ Πόπλιον Δέκιον τὸν
πενταετία πρὸ τῆς ὑπατείας αὐτοῦ Κουρίου εἰς ἑκούσιον σφα-
γὴν ὑπὲρ τῆς πολιτείας ἑαυτὸν δεδωκότα· ᾔδει δὲ τὸν
αὐτὸν τοῦτον καὶ Φαβρίκιος, ᾔδει δὲ Κορύγκανος· οἳ δή, τὸ
μὲν ἐκ τοῦ καθ' ἑαυτοὺς βίου, τὸ δ' ἐκ τῆς πράξεως οὗ λέγω
Ποπλίου Δεκίου, ἔκριναν εἶναί τι φύσει κάλλιστον καὶ λαμ-
πρότατον· ὅπερ ἂν ἐθελουσίως μαστεύοιτο· καὶ ᾧ γ' ἂν περιο-
ρωμένης τε καὶ καταφρονουμένης τῆς ἡδονῆς, τῶν βελτί-
στων ἕκαστος ἕποιτο. τί δὲ ταῦθ' οὕτω συχνὰ περὶ ἡδονῆς; ὅ-
τι οὐχ ὅσον ψόγος οὐδείς, ἀλλὰ καὶ μέγιστος ἔπαινος γή-
ρως, τὸ μὴ πάνυ τι ποθεῖν τῶν τοιούτων ἡδονῶν μηδεμίαν·
ἀπορεῖ φησὶν εὐωχιῶν καὶ τραπεζῶν εὐπρεπῶν καὶ κυλί-
κων συχνῶν· οὐκ οὖν καὶ οἰνοφλυγίας· καὶ ἀπεψίας· καὶ ἀ-
γρυπνίας ἀπορεῖ· εἰ δ' ἄρα τι καὶ δοτέον τῇ ἡδονῇ, ἐπει-
δὴ τοῖς θωπεύμασιν αὐτῆς οὐκ εὐμαρῶς ἀνθιστάμεθα· καὶ
Πλάτων δαιμονίως κακῶν δέλεαρ τὴν ἡδονὴν ὀνομάζει,

ἐκ τοῦ ταύτῃ δηλονότι ἀνθρώπους ἁλίσκεσθαι ὥσπερ ἰχθύ
ας ἀγκίστρῳ: κἂν εἰ εὐωχιῶν ἀσυμμέτρων ἐνδεῶς ἔχοι
τὸ γῆρας: δύναταί γε μετρίοις ἥδεσθαι συμποσίοις: γάιον
γοῦν Δύιλλον τὸν Μαρτίου, ὃς δὴ στόλῳ πρῶτος λιβύων ἐ-
κράτησε. πολλάκις παῖς ὢν γέροντα ἑώρων οἴκαδε ἀνα-
λύοντα μετὰ δεῖπνον. ἥδετο γὰρ θαμινά, λαμπάσι τε καὶ
αὐλῷ. ἃ πρὸς οὐδὲν παράδειγμα ἰδιώτης ὤν, ἑαυτῷ προ
σειλήφει: τοσοῦτον εἰς αὑτὸν ἐξουσίας παρέχειν ἡ εὔ-
κλεια: ἀλλὰ τί τὰ παρὰ τῶν ἄλλων ἐγώ: πρὸς ἐμαυτὸν
δὴ ἐπανήξω. Πρῶτα μὲν γὰρ συναίτους εἶχον ἀεὶ συναί=
τια δὲ ταμιεύοντος ἐμοῦ ἀναδέδεικται τῶν ἐδαίων πα
ραλαμβανομένων τελετῶν τῆς μεγάλης μητρός: εὐοχού=
μην γοῦν μετὰ συναίτων πάνυ μετρίως: ἀλλ᾽ ἦν ὡς ἔοικε
ζέσις τις ἡλικίας: ἧς προϊούσης, πάντα πραότερα τῷ
χρόνῳ καθίσταται: οὐδὲ γὰρ τὴν τῶν συμποσίων αὐτῶν
εὐφροσύνην ἡδοναῖς ταῖς περὶ τὸ σῶμα πλέον, ἢ τῷ χο-
ρῷ τῶν φίλων καὶ τοῖς λόγοις ἐμέτρουν: καλῶς γὰρ οἱ ἡμέ
τεροι πρόγονοι τὴν περὶ τὰς εὐωχίας τῶν φίλων κατάκλι
σιν, ὅτι περ σύνδεσμον ἔχει βίου, συμβίωσιν ἀπεκά-
λεσαν: καὶ ἄμεινον ἤπερ ἕλληνες, οἳ ταὐτὸ τοῦτο, ὁτὲ μὲν
συμπόσιον. ὁτὲ δὲ σύνδειπνον ὀνομάζουσι, ὡς θ᾽ ὅπερ
ἐνταῦθα ἐλάχιστον, τοῦτο μάλιστα φαίνεσθαι ἀποδεχομέ=
νους: ἐγὼ διὰ τὴν ἀπὸ τῶν λόγων εὐθυμίαν καὶ συμποσί
οις ἐπικαίροις ἐνασμενίζω: καὶ οὐ μόνον μεθ᾽ ἡλικιωτῶν
ἐμαυτοῦ, ἀλλὰ καὶ μετὰ τῶν ἐν ἡλικίᾳ τῇ ὑμετέρᾳ, καὶ
μεθ᾽ ὑμῶν αὐτῶν: χάριν τε ἔχω τῷ γήρᾳ πολλήν: ὅ, μοι
τὴν μὲν τῶν λόγων ἐπιθυμίαν ηὔξησεν: τὴν δὲ τῆς βρώ=
σεως καὶ πόσεως ἀπεμάρανεν: ὥστ᾽ εἴ τινα καὶ ταῦτα εὐ-
φραίνει, ὡς ἂν μὴ παντάπασι δόξω πόλεμον καταγγεί-
λας τῇ ἡδονῇ. ἧς ἔνεστιν ἴσως μέτρον τι κατὰ φύσιν: οὐδ᾽ ἐν

αὐταῖς δὴ ταῖς ἡδοναῖς ταύταις, αἰσθήσεως τὸ γῆρας δεῖσθαι ὁρῶ : ἐμὲ γάρ τοι καὶ συμποσιαρχίαι εὐφραίνουσι πρὸς τῶν προγόνων συντεταγμέναι : καὶ λόγος, ὃς παρὰ συμποσιάρχου τοῦ μεγίστου εἰς τὸν κώθωνα ἔθει προγόνων παράγεται. καὶ κύλικες ὡς ἐν τῷ ξενοφῶντος συμποσίῳ σμικραὶ καὶ ἐπιψεκάζουσαι, ψῦχός τε ἀκμὴ θέρους : καὶ αὖ ἐν μέρει ἥλιος ἢ πῦρ, ὥρᾳ χειμερινῇ : ἃ δὴ καὶ ἐν σαβίνῃ μετιέναι εἴωθ' ἐγὼ συμπόσιόν τε ἀγρογειτόνων συγκροτῶ καθ' ἑκάστην : καὶ τοῦτο πόρρω νυκτῶν ἡ μάλιστα δυνατὸν λόγοις συμπαρατείνομεν διαφόροις : ἀλλ' οὐκ ἔστιν ἡδονῶν τοσοῦτος οἷον γάργαλος ἐν τοῖς γέρουσιν; πείθομαι. ἀλλὰ μὴν οὐδὲ πόθησίς γε : χαλεπῶν δὲ οὐδὲν ὧν ἂν μὴ ποθῇς. εὖ οὖν καὶ Σοφοκλῆς ἐρωμένου τοῦ αὐτὸν ἡλικίαν ἤδη κατειργασμένον εἰ ἔτι χρῷτο ἀφροδισίοις, εὐφήμει εἶπεν : ἐγὼ γὰρ ἀσμένως αὐτὸ ὥσπερ τινὰ λυττῶντα καὶ ἄγριον δεσπότην ἀπέφυγον. τοῖς μὲν γὰρ ἐρωτικῶς ἔχουσι τῶν τοιούτων, μισητὸν ἴσως τὸ δεῖσθαι καὶ χαλεπόν : διακόροις δὲ καὶ κατάπλεως τοῦ ἀπολαύειν τὸ δεῖσθαι ἥδιον : καίτοι γε οὐδὲ δεῖται ὅς, ἂν μὴ ποθῇ. τοιγαροῦν τὸ μὴ ποθεῖν τοῦτο, ἥδιον φημὶ εἶναι : ὡς τ' εἰ τούτων αὐτῶν ἀπολαύει τῶν ἡδονῶν ἥδιον ἡ χρηστὴ ἡλικία : πρῶτον μὲν, σμικρῶν τινῶν ὡς ἔφαμεν ἀπολαύει : ἔπειτα δὲ ὧν καὶ τὸ γῆρας, κἂν πρὸς ἀφθονίαν μὴ ἐμφορῆται, ἐνδεὲς οὐκ ἔστι παντάπασιν. ὡς γὰρ ἐπὶ τυρπίωνι ἀμβιβίῳ ἥδεται μέν τοι μᾶλλον ὁ ἀπὸ τοῦ πρώτου θεωρητηρίου θεώμενος : ἥδεται δὲ αὖ καὶ ὁ ἀπὸ τοῦ τελευταίου : ὡς καὶ νεότης ταῖς ἡδοναῖς ἐγγύθεν προσβάλλουσα μᾶλλον ἥδεται ἴσως : ἥδεται δέ γε μὴν καὶ τὸ γῆρας θεώμενον αὐτὰς πόρρωθεν ὅσον ἱκανῶς ἔχοι : ἀλλὰ μὴν ἐκεῖνό γε ἡλίκον, τὸ τὴν ψυχὴν ὥσπερ μισθοφορεῖν πεπαυμένην, ἀκολασίᾳ : φιλοτιμίᾳ : φιλονεικίᾳ :

ἔχθρα πάσαις ἐπιθυμίαις καθ᾽ ἑαυτὴν εἶναι, καὶ μεθ᾽ ἑαυτὴν τὸ λεγόμενον, ζῆν· ἐὰν δέ δή τι καὶ σπουδῆς καὶ μαθήσεως οἷόν τινα χιλὸν ἔχῃ, οὐδὲν ὡς ἀληθῶς γήρως σχολὴν ἄγοντος ἥδιον. μόνον οὐκ ἐναποπνέοντα σπουδῇ τῶν περὶ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν ἀναμετρήσεων Γάϊον ἑωρῶμεν τὸν οἰκεῖον τοῦ σοῦ πατρὸς ὦ Σκιπίων· ὁσάκις μὲν ἐκεῖνον ἡ ἕως ἐγχειρήσαντα νυκτὸς διαγράφειν ἀπ᾽ ἐπέσχεν· ἰσάκις δ᾽ αὖ ἡ νὺξ ἀρξάμενον ἕωθεν. ὅσον αὐτὸν εὔφραινε τὸ τὰς ἡλίου καὶ σελήνης ἐκλείψεις πολὺ πρόσθεν προλέγειν ἡμῖν. τί δ᾽ ἐν ἐλαφροτέραις μὲν, ὀξείαις δέ, καὶ ταῖς δὲ σπουδαῖς· ὅσον μὲν Ἔννιος ἔχαιρε τῷ ἑαυτοῦ λυβικῷ πολέμῳ, ὅσον δὲ πλαῦτος τῷ τρυκυλέντῳ· ὅσον τῷ ψευδοδούλῳ· εἶδον ἔτι καὶ Λύβιον γέροντα· ὃς ἑπτὰ ἔτεσι πρὸ γενέσεως τῆς ἐμῆς τραγῳδίαν διδάξας, προβέβηκε ζῶν ἄχρι ἐμῆς ἐφηβίας· τί δ᾽ ἄρα ὑπὲρ τῆς Ποπλίου λικινίου κράσσου σπουδῆς, περί τε τὴν ἀρχιερωσύνην καὶ τὸ πολιτικὸν νόμιμον λέγω. ἢ τῆς αὐτοῦ Ποπλίου Σκιπίωνος· ὃς ὀλίγων ἡμερῶν τῶνδε μέγιστος ἀπεδείχθη ἀρχιερεύς. καὶ γὰρ ἅπαντας οὓς ἀνέμνησα τούτους, σπουδῶν πνέοντας τοιούτων ἐν γήρᾳ εἴδομεν. Μάρκον δὲ καίθηγον, ὃν Ἔννιος μελίγηρυν ὀρθώτατα ὀνομάζει· ὅσῃ σπουδῇ γυμναζόμενον εἰς τὸ λέγειν ἑωρῶμεν καὶ γέροντα· τίνας οὖν εὐωχιῶν· ἢ ἀγώνων· ἢ παιδικῶν, ἡδονὰς ἄξιον ταῖς ἡδοναῖς ταύταισι παραβάλλειν; καὶ αὗται μὲν δὴ σπουδαὶ μαθημάτων εἰσίν· αἳ δὴ τοῖς συνετοῖς τῶν ἀνδρῶν καὶ πεπαιδευμένοις ἂν κατὰ ταυτὰ τῷ βίῳ, συναύξονται· οἷον τι κἀκεῖνο τῷ Σόλωνι εὐχημονολογούμενον· ὅπερ ἐμμέτρως φησὶν ὡς πρότερον εἶπον, γηράσκειν αἰεὶ πολλὰ διδασκόμενος· ἧς δὴ περ ψυχῆς ἡδονῆς, οὐδ᾽ ἂν μία ὡς ἀληθῶς μείζων εἴη. Νῦν δὲ πρὸς τὰς τῶν γεωργῶν ἔρχομαι ἡδονάς·

αἷς ὑπερφυῶς ἥδομαι ἔγωγε. αἳ δὴ οὔτε διακωλύονται γήρᾳ, καί μοι πρὸς βίον σοφοῦ ἐγγυτάτω παραγινόμεναι φαίνονται: ἔχουσι γάρ τοι λόγον πρὸς γῆν ἥγε τὸ κελευόμενον οὐδέποτ' ἀναίνεται: οὐδ' ἔστιν ὅτε χωρὶς τόκου ἀποδίδωσι τὸ ληφθέν: ἀλλ' ὅτε μὲν σὺν ἐπικαρπίᾳ ἐλάσσονι: ὡς τὰ πολλὰ δὲ σὺν μείζονι ἀμείβεται. καίτοι ἔμεγε οὐχ ὁ καρπὸς μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ τῆς γῆς δύναμίς τε καὶ φύσις εὐφραίνει: ἥτις εἰς κόλπον μεμαλαγμένον τε καὶ διειργασμένον τὸ σκεδασθὲν σπέρμα ὑποδεξαμένη, πρῶτον μὲν βωλοκοπηθὲν συνέχει πιέσασα. ὅθεν δὴ καὶ βωλοκοπία ἡ τόδε ἀπεργαζομένη καλεῖται: ἔπειτα δὲ νοτίδι τε καὶ πιλώσει διαχεῖ θερμαινόμενον, καὶ χλωρὰν ἀπ' αὐτοῦ ἐφέλκεται πόαν: ἣ δὴ ῥιζίοις προσερυεῖσά τε καὶ παγεῖσα, λεληθότως αὐξανομένη μειρακιοῦται. καὶ καλάμῃ εὐγονάτῳ ἀνατιθεῖσα, λέμμασιν ἤδη καὶ θήκαις ὥσπερ ἡβῶσά τε καὶ ἰουλοφυοῦσα περικλείεται: τούτων δ' ἀναδῦσα, ἀποχεῖ τὸν καρπὸν σταχύος εὐταξίᾳ συντεταγμένον καὶ πρὸς τὰ τῶν ἐλαττόνων ὀρνίθων δήγματα, ἀθέρων σταυροῖς ὀχυρῶς κεχαρακωμένον: τί δ' ἀμπέλων περὶ γενέσεως καὶ φυτεύσεως: καὶ αὐξήσεως ἀναμιμνήσκω: κόρον τε εὐφροσύνης τῷ ὄντι λαβεῖν οἷός τ' εἰμί: ἵνα τὴν τοῦ ἐμοῦ γήρως ἀνάπαυλάν τε καὶ ἡδυπάθειαν εἰδῆτε: παρίημι γὰρ τὴν δύναμιν αὐτῶν πάντων τῶν ἐκ τῆς γῆς φυομένων. ἥτις ἐκ τηλικαύτης κεγχραμίδος ἢ γιγάρτου ἢ ἑτέρων καρπῶν ἢ ῥιζοφυτῶν τινῶν ἐλαχίστων σπερμάτων, τηλικαῦτα στελέχη, καὶ κλάδους δημιουργεῖ: μοσχεύματα δὲ φυτευτήρια καὶ ὦσχαι: καὶ ὑπόρριζοι καὶ ἀπώρυγες, ταῦτα πάντα οὐχ οὕτω πως διατίθησιν: ὡς μὴ ἂν θαύματος ἄνευ τέρπεσθαι, μὴ δὲ ὄντινα οὖν: ἄμπελος δὲ δὴ φύσει εὐκατάπτωτος οὖσα: καὶ

ἢ μὴ ἀπερειδομένη του τύχοι, ῥᾳδίως ἐπὶ τὴν γῆν καταφερομένη· ἡ δ᾽ ὅπως ἑαυτὴν ἀνορθοῖ συμφύτοις ἕλιξιν οἷον χερσὶν ὅτου ἂν λάβηται περιπτύσσεται: εἶτ᾽ ἀφέρπουσα ὀλίσθῳ πολυσχιδεῖ τε καὶ πλάνητι, σιδήρῳ τέχνης γεωργῶν περιαιρουμένη κατέχεται. μὴ κλημάτισιν ὑλομανῇ καὶ πανταχόσε διαχέηται πλήθει: ἔαρος δ᾽ ὑποφαίνοντος, ἐν τοῖς καταλοίποις αὐτοῖς, ὥσπερ ὑπομέτωπα τῶν κλημάτων ἀνέῳγεν ὁ καλούμενος ὀφθαλμός: ὅθεν ὁ βότρυς ἑαυτὸν δεικνύει ἀνέχων. ὁ δ᾽ αὖ γῆς εὐτροφίᾳ καὶ θάλπει ἡλίου αὐξόμενος πρῶτα μὲν στρυφνότατος ἐστὶ γεύσασθαι· ἔπειτα δὲ γλυκαίνεται πεπαινόμενος: οἰνηρά τε περικείμενος: οὔτε θερμοῦ συμμετρίας ἀμοιρεῖ: καὶ τὸν τοῦ ἡλίου ἰσχυρὸν καύσωνα διαφεύγει: καὶ τί ποτ᾽ ἂν, ἢ εὐκαρπία τοῦ δὲ ἁβρότερον, ἢ εὐμορφία περικαλέστερον γένοιτο; τοῦ δ᾽ οὐκ ὄφελος μόνον ὡς πρότερον ἔφην, ἀλλὰ καὶ ἡ θεραπεία, καὶ ἡ φύσις αὐτή με εὐφραίνει: χαράκων συστοιχία: κορυφῶν συζυγία. ἀνάδεσις καὶ κατάθεσις ἀμπέλων: καὶ κλημάτων, τῶν μὲν ὡς εἴρηται περιαίρεσις: τῶν δὲ πρόσθεσις: τί δ᾽ ἀποδείας: τί δὲ σκαπάνας. καὶ νεώσεις καὶ γυρείας: καὶ βωλοστροφίας ἀγρῶν ἀπαγγέλλω: οἷς ἡ γῆ πολὺ γονιμωτέρα καθίσταται; τί δὲ κόπρου ὠφελείας πέρι, διδάσκω· γέγραφα ἐν οἷς τὰ περὶ τοὺς ἀγροὺς συντεταγμένος εἰμί. ἧς πέρι Ἡσίοδος ὁ σοφὸς οὐδένα πεποίηται λόγον γράφων περὶ ἐργασίας ἀγρῶν: ἀλλὰ μὴν Ὅμηρος, ὃς ἐμοὶ δοκεῖ πολλοῖς πρόσθεν ἦν ἔτεσιν, Λαέρτην ὑπολεαίνοντά τι τὸν πόθον ᾧ κατείχετο ποθῶν τὸν υἱὸν, ἀγρὸν ἐργαζόμενον, καὶ παρέχοντα κόπρον ποιεῖ: οὐ δὲ δὴ ληΐοις μόνον καὶ λειμῶσι καὶ ἀμπελῶσι καὶ δενδρῶσιν ἡδέως ἔχει τὰ τῶν ἀγροίκων, ἀλλὰ καὶ κήποις καὶ παραδείσοις: καὶ τὸ μὲν, βοσκημάτων νομαῖς: τὸ δὲ σμήνεσι μελιττῶν: καὶ ποικιλίᾳ

παντοδαπῶν

παντοδαπῶν ἀνθέων· οὐδ᾽ αὖ μόνον φυτείαις ἐνασμενιζόμεν, ἀλλ᾽ ἔτι καὶ ἐμφυτείαις· ὧν οὐδὲν εὕρετο γεωργία φιλοτεχνότερον· πολλὰ ἔτι τῶν κατ᾽ ἀγροίκους ἀπολαύσματα ἔχω διεξελθεῖν· ἀλλ᾽ ἅπερ εἴρηκα, ταῦτα μακρότερα αἰσθάνομαι εἰρηκώς· σύγγνωτε δέ· σπουδῇ τε γὰρ προῆγμαι τῶν ἀμφὶ τοὺς ἀγροὺς καὶ ἅμα τὸ γῆρας φύσει λαλίστερον· ἵνα μὴ πάσης κακίας αὐτὸ φαίνωμαι ἀπαλλάττων. τοιγαροῦν ἐν τῷ τοιῷδε βίῳ Μάρκος κούριος, ἐπειδὴ ἀπὸ σαυνιτῶν καὶ σαβίνων καὶ πύρρου νικητήρια ἔπεμψεν, τὸν τελευταῖον τῆς ἡλικίας χρόνον δὴ κατεβίω· οὗ τὴν ἔπαυλιν ἐγὼ θεωρῶν, ἀπέχει γὰρ ἀπ᾽ ἐμοῦ οὐ πολύ, θαυμάζειν ἀποχρώντως οὐκ ἔχω, οὔτε τὸ ἐγκρατὲς τοῦ ἀνδρός, οὔτε τὸ ἀπὸ τῶν χρόνων πολυμαθές. Κουρίῳ δὲ τούτῳ πρὸς ἐσχάρᾳ καθεζομένῳ, σαυνίται σταθμὸν χρυσίου μέγαν προσενεγκόντες, οὐδὲ μιᾶς ἔτυχον ἐπιστροφῆς· οὐ γὰρ τὸ χρυσίον ἔχειν λαμπρὸν οἱ ἔφη δοκεῖν· ἀλλὰ τὸ κρατεῖν τῶν ἐχόντων χρυσίον. Ἆρ᾽ οὖν οὐ δυνατὸν ψυχὴν τηλικαύτην, μὴ οὐ γῆρας ἡδὺ ἀπεργάζεσθαι; ἀλλὰ μέτειμι πάλιν πρὸς τοὺς γεωργικούς, ἵνα μὴ αὐτὸς ἀπ᾽ ἐμαυτοῦ δοκέω ἀποχωρεῖν· ἐν ἀγροῖς ἦσαν τὸ τότε ἄνδρες τῶν ἐκ τῆς γερουσίας γέροντες καθάπερ εἰκός· εἴγ᾽ ἀροῶντι λευκίῳ κυΐντῳ κινκινάτῳ ἀπηγγέλθη· ὅτι δικτάτωρ αὐτὸς αἱρεθείη· οὗ δὴ δικτατορεύοντος ἐπιτάξει, Γάϊος σερβίλιος ἄλας· ἄρχων τῶν ἱππέων· σπούριον μέλιον βασιλείαν οἱ κατασκευαζόμενον φωραθέντα, ἀπέκτεινεν· ἐξ ἐπαύλεως μετάπεμπτοι τῷ βουλευτηρίῳ παρῆσαν καὶ οἱ περὶ κούριον, καὶ ἕτεροι γέροντες· ὅθεν δὴ καὶ κλήτορες οἱ καλοῦντες αὐτοὺς ὠνομάσθησαν μὴ οὖν τὸ γῆρας τούτων ἐλεεινὸν ἦν, οἳ σφᾶς αὐτοὺς γεωργίᾳ τέρποντες διετέλουν; οὐ κατά γε γνώμην ἐμήν, οὐκ οἶδα εἴ τις βίος εἴη τούτου μακαριώτερος· οὐ μό-

τον ἐπιτηδεύσει, τῶν περὶ ἀγρῶν ἐργασίαν παντὶ τῷ ἀν-
θρωπίνῳ γένει σωτήριον πεφυκέναι, ἀλλὰ καὶ ἣν ἔφην, εὐ-
φροσύνῃ, καὶ πληρώσει καὶ εὐπορίᾳ πάντων, ὅσα τείνει
εἴς τε ἀνθρώπων τροφὴν, εἴς τε θεῶν θεραπείαν: ἵν᾽ ἐπειδήτι-
νες τὰ τοιάδε ποθοῦσιν, εἰς χάριν ἤδη τῇ ἡδονῇ ἐπα-
νήκωμεν: ἀεὶ γὰρ τ᾽ ἀγαθοῦ καὶ ἐπιμελοῦς κυρίου, μεστοὶ οἱ
οἰνῶνες: καὶ ἐλεῶνες: καὶ μελιτῶνες: καὶ ὀψῶνες: καὶ κτη-
ματικὴ πᾶσα ἡ κώμη εὐπορεῖ δέλφακος: ἀμνοῦ ἐρίφου:
ἀλεκτορίδος: γάλακτος: τυροῦ: μέλιτος: ἤδη δὲ καὶ τὸν κῆ-
πον αὐτοὶ γεωργοὶ ταραχείαν ἑτέραν ἀποκαλοῦσιν: ἡδίω
δ᾽ ἄρα ταῦτα ἀποδεικνύει: καὶ ἡ ὡς ἐν παρέργῳ, ὀρνιθοθή-
ρα καὶ κυνηγία. τί δὲ τοῦ τῶν λειμώνων εὐχλόρου καὶ εὐαν-
θοῦς πέρι, ἢ τοῦ τῶν δένδρων εὐτάκτου: ἢ τοῦ τῶν ἀμπελώ-
νων τε καὶ ἐλαιώνων εὐειδοῦς πλείω ἔπω: συνελὼν δὴ ἐς
βραχὺ ἐρῶ. ὅτι ἀγροῦ εὖ καὶ καλῶς γεγεωργημένου, οὐδὲν
ἂν γένοιτο οὔτε ἀφθονώτερον χρήσασθαι, οὔτε μὴν εὐειδέστε-
ρον θεάσασθαι: ὧν δὴ οὐχ ὅπως τὸ γῆρας βραδυτέρους ἢ
ὡς ἐπ᾽ ἀπόλαυσιν ἀπεργάζεται, ἀλλὰ καὶ διεγείρει καὶ θέλ-
γων προσάγεται. ποῦ γὰρ ἂν ἡ ἡλικία δύναιτ᾽ ἐκείνη, ἤ-
τοι ἡλίῳ καὶ πυρκαϊᾷ θερμαίνεσθαι βέλτιον. ἢ σκιαῖς ἐν
μέρει καὶ ὕδασι καταψύχεσθαι σωτηριωδέστερον: οὐκ οὖν
σφίσιν ἵππους: σφίσιν ὅπλα: σφίσιν ἀκόντια: σφίσι ῥό-
παλον: καὶ σφαῖραν: σφίσι νήξεις, καὶ δρόμους ἐχόντων οἱ
νέοι: ἡμῖν δὲ τοῖς γέρουσιν ἐκ παιγνίων πολλῶν πεττούς τε
καὶ ἀστραγάλους καταλειπόντων, καὶ τοῦτ᾽ αὐτὸ μήποτε οὐκ ἢ
πρὸς θυμοῦ: ἐπειδὴ καὶ τούτων ἄνευ, ἐθέλει τὸ γῆρας εἶναι μα-
κάριον: ἐν πολλοῖς γε μὴν τὰ ξενοφῶντος βιβλία τυγχάνει
χρήσιμα ὄντα: ἃ δὴ καὶ σπουδαίως ἀναγινώσκειν ὑμᾶς ἀ-
ξιῶ: καθάπερ δὴ καὶ ποιεῖτε: ὅσον οὖν φιλοτίμως πρὸς
αὐτοῦ γεωργία ὑμνεῖται, ἐν τῷ περὶ ἐπιμελείας τῶν κα-

τὰ τὴν οἰκίαν πραγμάτων, ὅπερ οἰκονομικὴ ἐπιγράφε-
ται. καὶ ἵν᾽ εἰδῆτε μηδὲν βασιλικὸν οὕτω δοκεῖν, ὡς τὴν
περὶ γεωργίας σπουδήν, Σωκράτει λόγος ἐν αὐτῷ πρὸς
κριτόβουλον. κῦρον τὸν νεώτερον βασιλέα περσῶν: ἀγχινοίᾳ
τε καὶ ἡγεμονίας εὐκλείᾳ διάφορον. ὅ, τε λύσανδρος ὁ
λακεδαιμόνιος ἀνὴρ ἐπ᾽ ἀρετῆς ἄκρον ἐληλακώς, ἀφίκε-
το πρὸς αὐτὸν ἐς σάρδεις κομίζων τὰ παρὰ τῶν συμμά-
χων δῶρα: τά τε ἄλλα κοινῶς καὶ φιλανθρώπως Λυσάν
δρῳ προσενεχθῆναι: καί τινα συμπεφραγμένον ἀγρὸν πε
φυτευμένον πρὸς ἀκρίβειαν ἐπιδεῖξαι: ἐπεὶ δὲ ἐθαύμα
ζεν ὁ Λύσανδρος τάς τε τῶν δένδρων εὐθυωρίας, καὶ τοὺς
ὀρθοὺς εἰς πεντάδα εὐγώνιον στίχους: καὶ τὸ τῆς γῆς μαλθα-
κὸν καὶ ὑπόκουφον, καὶ τὴν τῶν ἀνθέων ἀποπνεομένην
καθαρῶς ἡδεῖαν ὀσμήν: καὶ θαυμάζων εἶπε, μὴ μόνον τὸ
ἀπηκριβωμένον, ἀλλὰ καὶ τὸ φιλότεχνον θαυμάζειν τοῦ κα-
ταμερήσαντος ἐκεῖνα καὶ διατάξαντος: τὸν Κῦρον ἀποκρί
νασθαι: ἐγὼ τοίνυν ταῦτα διεμέτρησα πάντα: ἐμοὶ εἰσὶν
οἱ ὄρχοι. ἐμὴ ἡ διάταξις: πολλὰ δὲ τῶν δένδρων αὐτοῦ,
καὶ χειρὶ πεφύτευται τῇ ἐμῇ. καὶ τὸν Λύσανδρον ἀπο-
βλέποντα εἴς τε τὸν πορφυροῦν κάνδυν, καὶ τὸν πολλοῦ χρυ
σοῦ καὶ πολλῶν λίθων περσικὸν κόσμον, εἰπεῖν: ὀρθῶς
ἄρα ὦ κῦρε μακάριόν σε εἶναί φασι: τύχη γὰρ παρέζευ-
κταί σου τῇ ἀρετῇ: ταύτης τοίνυν ἔξεστι καὶ γέρουσιν ἀπο-
λαύειν: οὐδέ τι τὰ τῆς ἡλικίας ἀπείργει: ὡς θᾶττον τῶν τε
ἄλλων καὶ τοῦ γεωργεῖν ἐν τοῖς μάλιστα ποιεῖσθαι, σπουδὴν ἄ-
χρι τε λουταίου χρόνου γήρως: ἔτι καὶ Μάρκον Οὐαλέριον
κορβῖνον, εἰς ἔτος ἑκατοστὸν παρατείναντα τὸ ζῆν πεπυσμένο
μεθα: διαιτώμενον ἐν ἀγροῖς τοῦ βίου ἤδη πεπερασμένου:
καὶ γεωργίᾳ προσέχοντα: ᾧ δὴ ἀπό γε τῆς πρώτης ὑπα-
τείας ἐπὶ τὴν ἕκτην, ἑπτὰ καὶ τεσσαράκοντα ἔτη διεγε-

γόνει· ὥσθ' ὅσον ἡλικίας διάστημα ἐπὶ τὴν τοῦ γήρως ἀρ-
χὴν οἱ ἡμέτεροι πρόγονοι ἠξιώκασιν εἶναι, τοσοῦτος ἐκεί-
νῳ δρόμος παρετάθη τιμῶν, κατ' ἔσχατον τῆς αὐτοῦ ἡλι-
κίας, ταύτῃ τοῦ μέσου μακαριώτερον· ἦν ἀξίωμα μὲν μεῖ-
ζον· πόνον δὲ εἶχεν ἐλάσσω· οὕτω γήρως κολοφών ἐστι τὸ ἀ-
ξίωμα. ὅσον μὲν οὖν ἐν λευκίῳ κεκιλλίῳ μετέλλῳ· ὅ-
σον δ' ἐν ἀτιλίῳ καλατίνῳ· ὅς οὖν ἕνα, πλεῖστα ἔθνη τὸ ἐλε-
„ γεῖον ἐκεῖνο συνᾴδει. Πρῶτος ἀνὴρ ὃν δ' ἦν ἄστεος εὐρυό-
„ χλου· γνώριμον οὖν μάλα τὸ ἔπος ἐπικεχαραγμένον τῷ τά-
φῳ· ἐνδίκως ἄρα σεμνὸς οὗτος τοὺς ἐπαίνους ἡ παρὰ πάν-
των φήμη ὁμογνωμονοῦσα τυγχάνει: οἷον δ' ἄνδρα νεωστὶ
Πόπλιον κράσσον ἀρχιερέα μέγιστον τεθεάμεθα: οἷον δὴ
μετὰ ταῦτα, Μάρκον λέπιδον, τῇ αὐτῇ ταύτῃ κεκοσμέ-
νον ἱερωσύνῃ: τί δὲ παύλου πέρι, ἢ ἀφρικανοῦ λέγω; ἢ ὡς
πρόσθεν ἤδη περὶ Μαξίμου: ὧν οὐ τῇ γνώμῃ μόνον, ἀλλὰ
νεύματι αὐτῷ ἐπεκάθιζε τὸ ἀξίωμα: ὥστ' ἂν περὶ πλείο-
νος εἶναι πασῶν ὁμοῦ τῶν ἡδονῶν τῆς νεότητος: ἀλλὰ γὰρ με-
μνῆσθαι δεῖ παρὰ πάντα τὸν λόγον: ὡς ἐγὼ γῆρας ἐκεῖνο
δὴ ἐπαινῶ, ὅπερ ἐπὶ κρηπῖδος νεότητος βεβηκὸς ἕστηκεν:
ταῦτ' ἄρα καὶ συμβαίνει ὅπερ αὐτὸς πάλαι σὺν ὁμολο-
γίᾳ μεγάλῃ ἁπάντων ἀπεφηνάμην: ὡς ἄρα ἄθλιον γῆρας
εἴη τὸ λόγῳ μόνον προϊστάμενον ἑαυτοῦ: οὐ γὰρ πολιαὶ οὐδὲ
ῥυτίδες ἐξαίφνης ἱκαναὶ προσφέρειν ἀξίωμα: ἀλλ' ὁ πρὸ
τοῦ καλῶς διηγμένος βίος, καρποὺς τελευτῶν δρέπεται ἀ-
ξιώματος: ταυτὶ γὰρ ἐστὶν αὐτάπερ τὰ ἔντιμα ἅπερ ἐλαφρὰ
καὶ κοινά πως δοκεῖ: ἀσπάζεσθαι: ἐφίεσθαι ἐξίστασθαι ὑπανί-
στασθαι προπέμπειν: ἐπαναπέμπειν: συμβουλεύεσθαι: ἃ
δὴ καὶ ἐν ἡμῖν καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις τῶν πόλεων, ὡς ἄριστα ἠθῶν
ἔχει ἑκάστη, οὕτω τοι καὶ ἀκριβέστατα διασώζεται. Λύσαν-
δρον οὖν τὸν λακεδαιμόνιον, οὗ μνείαν πεποίημαι, λέγειν

εἰωθέναι φασὶν, ὅτι εὐσχημονέστατον γήρως δωμάτιον ἐν λακεδαίμονι εἴη: οὐδαμοῦ γὰρ ἀπονέμοιτο ἡλικίᾳ τοσοῦτον: οὐδαμοῦ τὸ γῆρας ἐντιμότερον εἴη: οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ παραδέδοται εἰς μνήμην, ὡς ἀθήνησιν θεῶν ἐπιτελουμένων, τινὸς τῶν πρεσβυτάτων εἰς τὸ θέατρον παραληλυθότος οὐδαμοῦ τοῦ μεγάλου συνεδρίου τόπος αὐτῷ δοθείη ὑπὸ τῶν αὐτοῦ πολιτῶν. ὡς δὲ πρὸς λακεδαιμονίους παρεγένετο: οἱ πρέσβεις ὄντες ἐν ἀποδεδειγμένῳ τόπῳ ἐτύγχανον συνεδρεύοντες: πάντας ὑπαναστῆναι λέγεται, καὶ εἰς ἕδραν παρειληφέναι τὸν γέροντα ἐφ᾽ οἷς κρότου συχνοῦ παρὰ παντὸς γενομένου τοῦ συνεδρίου, φάναι τινὰ αὐτῶν, ὡς ἀθηναῖοι ἐπίστανται μὲν τὰ ὀρθῶς ἔχοντα. ποιεῖν δὲ ἥκιστα αἱροῦνται. κἀν τῷ ἡμετέρῳ δὲ συλλόγῳ, πολλὰ μὲν τῶν ἀξιολογωτάτων ἐστὶν ἰδεῖν: τοῦτο δὲ εἰς τὰ πρῶτα οὗ πέρι ὁ λόγος: ὡς γὰρ ἕκαστος ἡλικίᾳ προέχῃ, οὕτω καὶ τὸ περὶ τὰς γνώμας ἀνήρηται κράτος: οὐ δὲ μόνον τῶν ἄλλων ἐπιτιμίᾳ προεχόντων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν ἡγεμονίᾳ ὄντων αὐτῶν οἱ πρεσβύτεροι τῶν οἰωνοσκόπων προάγονται. τίνες δὴ σώματος ἡδοναὶ ἄξιαι παραβάλλεσθαι τοῖς τοῦ ἀξιώματος γέρασιν: οἷς οἱ διαφανῶς χρησάμενοι: τὸν τοῦ βίου μῦθον, ἐμοὶ δοκοῦσιν διηνυκέναι: νὴ δί᾽ ἀλλ᾽ εἰσί τινες δυσάρεστοι, καὶ ἐπίχολοι: καὶ δυσάνιοι: καὶ ὀργίλοι: καὶ δυσξύμβολοι: καὶ ἀπροσήγοροι γέροντες: ἦν δὲ πολυπραγμονῶμεν, καὶ φειδωλοί: ἀλλὰ ταῦτα οὐ γήρως, ἀλλ᾽ ἤθους κακία ἐστίν: καίτοι καὶ τὸ δυσάρεστον αὐτὸ καὶ ὅσαπερ ἔφην, ἔχοντ᾽ ἀπολογίας τινὰ φαίνεται: οὐ μέντοι κείνην γε τὴν δικαίαν, ἀλλ᾽ ἣ ἂν δυνατὴ δοκιμάσαι πως δόξειεν: καταφρονεῖσθαι γὰρ οἴονται: παρορᾶσθαι: ἐμπαίζεσθαι. πρὸς δὲ, καὶ εἰς ἀσθενὲς σῶμα: μισητὸν πρόσκρουμα ἅπαν ἐστίν: ὅμως μὴν ταῦτα καὶ δι᾽ ἠθῶν εὐτροπίαν καὶ διέπι-

στημῶν μάθησιν πέφυκε γίγνεσθαι ἡδίω· τοῦτο δ' ἐστὶ καταμαθεῖν, τῇ μὲν ἐπ' αὐτοῦ τοῦ βίου· τῇ δ' ἐπὶ τῆς σκηνῆς ἐξ αὐτῶν τῶν ἐν τῇ κωμῳδίᾳ ἀδελφῶν· ὅση μὲν γὰρ ἐν τῷ, σκληρότης· ὅση δ' ἐν τῷ, φιλοφροσύνη· οὕτω καὶ γὰρ ἔχει· καθάπερ οὐ πᾶς οἶνος, οὕτως οὐδὲ πᾶς βίος ὀξύνει παλαιωθείς· αὐστηρότητα μὲν οὖν ἀποδέχομαι γήρως, καὶ ταύτας ὥσπερ τἆλλα μετρίαν· στρυφνότητα δέ, οὐδ' ὅπως τισοῦν· φειδωλίας δὲ γερόντων ὅ τι βούλοιτο οὐ μανθάνω· τί γάρ ἀτοπώτερον, τοῦ ταύτῃ πλείω ζητεῖν ἐφόδια, ᾗ ἐλάσσων ὁδὸς καταλείπεται· Λοιπὴ δὲ ἡ τετάρτη τῶν αἰτιῶν· ἣ μάλιστα περιλυποῦν τε δοκεῖ καὶ πολυμέριμνον ἔχειν τὴν ἡμετέραν ἡλικίαν, ἡ τοῦ θανάτου γειτνίασις. ὅν γε ὡς ἀληθῶς πόρρω τοῦ γήρως εἶναι οὐκ ἐγχωρεῖ· ἀλλ' ὦ γέροντος κακοδαίμονος, ὃς δι' οὕτω βίου μακροῦ καταφρονητέον ὄντα οὐκ ἴδοι τὸν θάνατον· ὃς ἤτοι καθάπαξ ὀλιγωρητέος ἐστίν, εἰ παντελῶς τὴν ψυχὴν ἀποσβέννυσιν, ἢ καὶ εὐκταῖος, εἴ ποι αὐτὴν ἀπάγοι ἢ μέλλοι εἶναι ἀΐδιος· καὶ τρίτον οὐθὲν ὡς ἀληθῶς οἷόν τε εὑρεῖν. τί οὖν δείσω, εἰ μετὰ θάνατον ἢ οὐκ ἄθλιος ἢ μακάριος ἔσομαι. καίτοι τίς οὕτως εὐήθης, κἂν νεανίσκος ᾖ, ὃς βεβαίως οἴοιτο ζήσειν ἄχρι ἑσπέρας· κἀκείνη γάρ τοι ἡ ἡλικία πολὺ πλείους τῆς ἡμετέρας συντυχίας ἔχει θανάτου. ῥᾷον γὰρ περιπίπτουσι νόσοις οἱ νέοι· χαλεπώτερον ἀσθενοῦσι· δυσχερέστερον θεραπεύονται· ὅθεν δὴ καὶ πάνυ ὀλίγοι ἥκουσιν ἐπὶ γῆρας· ὅπερ εἰ μὴ ταύτῃ συνέβαινε, βελτιόνως ἂν εἶχε καὶ φρονιμωτέρως ὁ βίος· νοῦς γὰρ καὶ λόγος· καὶ εὐβουλία, γέρουσιν ἔνεστιν· ὧν εἰ μηδεὶς ἦν, οὐδὲ πόλεις ἂν τὸ παράπαν ἦσαν· ἀλλ' εἰς τὸν ἐπηρτημένον αὐτὸν ἐπάνειμι θάνατον· τί γὰρ ἔγκλημα γήρως ἐκεῖνο, ὅτε κοινὸν πρὸς νεότητα ὂν ὁρᾶται· ᾐσθόμην ἔγωγε τὰ μὲν, ἐπὶ τοῦ ἐμοῦ βελτίστου υἱέος. τὰ δ' ἐπὶ τῶν εἰς ἀξίαν

ὑψηλοτάτην προσδοκίμων σῶν ἀδελφῶν ὦ Σκιπίων:
κοινὸν ὄντα ἡλικίᾳ πάσῃ τὸν θάνατον: Ἀλλ᾽ ὅγε νεανί-
σκος ἐλπίζει βιώσεσθαι ἐπιπολύ: ὅπερ ὁ γέρων ἐλπίσαι
κατὰ ταῦτα οὐκ ἂν ἔχοι: ἀνοήτως μὲν οὖν ἐλπίζει: τί γὰρ
εὐηθέστερον τοῦ πρόδηλα ἀντ᾽ ἀδήλων λαμβάνειν: καὶ ψευ-
δῆ, ἀντὶ ἀληθῶν: οὐ μὴν ἀλλ᾽ οὐδ᾽ ὅτι δὴ καὶ ἐλπίσειεν ἔχοι ὁ
γέρων: Ἀλλ᾽ ἔστι κἀνταῦθα ἐν καταστάσει βελτίονι νεανί
σκου: ἐπεὶ ὅς ἤδη τετύχηκεν ὧν ἐκεῖνος ἔτι ἐλπίζει. ὁ μὲν
γὰρ ἐπιπολὺ βούλεται ζῆσαι ὁ δ᾽ ἐπιπολὺ ἔζησε: καίτοι ὦ
θεοὶ πανάγαθοι ἐν ἀνθρώπου ζωῇ τί ἂν εἴη ἐπιπολύ; δώ=
σεις γὰρ τελευταῖον τοῦ χρόνου. κἂν εἰς τὴν βασιλέως τῶν
ταρτησίων ζωὴν ἀποβλέψωμεν: ἐγένετο γὰρ ὡς ἔστιν ἀναγε
γραμμένον ἰδεῖν, ἀργανθώνιός τις γαδιτανὸς: ὃς ὀγδοή
κοντα μὲν ἐβασίλευσεν ἔτη: εἴκοσι δὲ καὶ ἑκατὸν ἐβίωσεν:
ἀλλ᾽ ἐμοὶ οὐ χρόνιον δοκεῖ οὐδὲ ἕν, ἐν ᾧ τί ἐστι τελευταῖον.
ἐπειδὰν γὰρ αὐτὸ παραγένηται, ἐκεῖνο τὸ παρεληλυθὸς ἐξερ
ρύη: καὶ τοσοῦτον δὴ παραμένει μόνον, ὁπόσον ἀρετῇ καὶ
ἔργοις ὀρθοῖς περιεποιήσω: ὧραι μὲν γὰρ ὑπεκχωροῦσι, καὶ
ἡμέραι καὶ μῆνες: καὶ ἐνιαυτοί: οὐδ᾽ ὁ παρεληλυθώς ποτε
ἀναστρέφει χρόνος οὐδ᾽ ὅτι ἕπεται δυνατὸν εἰδέναι. ὁπό-
σος οὖν ἑκάστῳ πρὸς ζωὴν δίδοται χρόνος, στέργειν ἐπὶ το=
ύτῳ χρεὼν οὔτε γὰρ ὑποκριτῇ ἀπεργαστέος ἅπας ὁ μῦ=
θος ὅπως ἀρέσῃ: ἀλλὰ μόνον ἐν ὅτῳ τύχοι δράματι εὐδοκι
μήσειν: οὔτε σοφῷ ἄχρι τοῦ κροτεῖτε ἰτέον: Βραχὺς γὰρ
βίου χρόνος ἅλις ἔχει μήκους πρὸς τὸ εὖ καὶ καλῶς βιοτεύειν:
εἰ δὲ καὶ περαιτέρω χωρήσαις, οὐδὲν μᾶλλον τῶν γεωργῶν
ἀνιᾶσθαι χρή: ἐφ᾽ ὧ γε ἡδίστου τῆς ἐαρινῆς παρεληλυθότος
ὥρας: θέρος τε, καὶ φθινόπωρον ἐφεστηκέναι. τὸ μὲν γὰρ
ἔαρ, τὸ νεανίσκον οἷον, σημαίνει: καὶ καρποὺς μέλλον-
τας ἔσεσθαι ἐπιδείκνυσιν: αἱ λοιπαὶ δ᾽ ὧραι, τὸ τῶν καρ-

πῶν ἀμητῷ καὶ τῇ κομιδῇ συνωνηκέωνται: καρπὸς δὲ γή-
ρως ὡς πολλάκις ἔφθην εἰπών, ἡ τῶν πρόσθεν ἀγαθῶν
πλεονεκτημάτων μνήμη καὶ εὐπορία. πάντα δὲ τὰ κατὰ
φύσιν γιγνόμενα, θετέον ἐν ἀγαθοῖς: τί δ᾽ οὕτω κατὰ φύσιν,
ὡς γηραιοῖς τὸ τεθνάναι; ὃ δὴ καὶ νέοις συμβαίνει ταὐτὸ,
ἐναντιουμένης τε καὶ ἀμυνομένης τῆς φύσεως: διὸ καὶ
νέοι μὲν ἀποθνήσκειν ἐμοὶ δοκοῦσι, καθάπερ ὅταν πλησμο-
νὴ ὕδατος φλογὸς καταπιέζηται δύναμις. γέροντες δέ,
ὥστε ὅτε πῦρ ἀφ᾽ ἑαυτοῦ, μηδεμιᾶς βίας ἐπενεχθείσης
ἀναλωθὲν ἀποσβέννυται. καὶ ὥσπερ ὀπῶραι: ἢν μὲν ἄω-
ροι τυγχάνουσιν οὖσαι, βίᾳ κατασπῶνται τῶν δένδρων: ἢν
δ᾽ ὡραῖαι καὶ πέπονες, εὐπετῶς καταπίπτουσιν: ὡς δὲ καὶ
νέων μὲν τὸ ζῆν ἀφαιρεῖται βίᾳ: γερόντων δὲ πέπανσις ὠ-
ραία: ἣ δὴ οὕτως ἔμοιγε προσηνής ἐστιν, ὥσθ᾽ ὅσῳ ἐγγυ-
τέρω γίγνομαι τοῦ θανάτου, γῆν οἷον ὁρᾶν μοι δοκῶ: καί
ποτε μέλλειν ἐκ μακροῦ πλοῦ εἰς λιμένα καταίρειν: καὶ
πασῶν μὲν τῶν ἄλλων ἡλικιῶν ἀποδέδεικται προθεσμία,
γήρως δέ, οὐδεὶς ὥρισται ὅρος: ὀρθῶς τ᾽ ἔχει τὸ ζῆν ἐν αὐ-
τῷ, ἐφ᾽ ὅσον ἂν τις κατορθοῖ τὴν τοῦ καθήκοντος ὑπουργίαν,
καὶ φυλάττειν οἷός τε ᾖ, καὶ μέν τοι θανάτου καταφρονεῖν.
ὥστε καὶ κινδυνεύει, θαῤῥαλεώτερόν τε καὶ ἀνδρειότερον
νεότητος εἶναι τὸ γῆρας: καὶ τοῦτ᾽ ἔστιν οἶμαι ὃ πεισιστράτῳ
τῷ τυράννῳ ἀπεκρίνατο Σόλων, ὅτ᾽ ἐρωτῶντι αὐτῷ τίνι
δήποτε πεποιθὼς ἐλπίδι, εὐτόλμως οὕτως οἱ ἐνίσταται; γή-
ρᾳ ἔφη: πέρας γε μὴν ἄριστον βίου: ὅταν ἀκεραίου ἔτι ὄν-
τος τοῦ νοῦ καὶ ὑγιαινουσῶν τῶν αἰσθήσεων, τὸ οἰκεῖον ἔργον
αὐτὴ διαλύσῃ ἥτις καὶ συνέστησε φύσις: ὡς γὰρ ναῦν τε
καὶ οἰκοδόμημα: ὁ αὐτὸ ῥᾷστα καταλύει, ὅστις καὶ κατε-
σκεύασεν: οὕτως ἄρα καὶ ἄνθρωπον, ἄριστα ἡ αὐτὴ διαλύει,
ἥτις καὶ συνέστησε φύσις: ἤδη δὲ πᾶσα σύστασις πρόσφα

τος μὲν οὖσα, χαλεπῶς διασπᾶται· παλαιωθεῖσα δέ τοι πά-
νυ ῥαδίως. οὕτω δὴ συμβαίνει, μήτ' ἄγαν ὀρέγεσθαι χρῆ-
ναι τοὺς γέροντας αὐτοῦ τοῦ ἐπὶ βραχύ τι τῆς ζωῆς ὑπολει-
πομένου, μήτε τι μεθίεσθαι ἄνευ αἰτίας· ἐπεὶ καὶ Πυθα-
γόρας κωλύει, προστάγματος ἄνευ τοῦ αὐτοκράτορος, τοῦ θεοῦ
δηλονότι, ἐκ τῆς φρουρᾶς ἀναχωρεῖν· καὶ τῆς περὶ τὸ ζῆν
φυλακῆς. Σόλωνος δὲ τοῦ σοφοῦ ἐλεγεῖόν ἐστιν· ᾧ τὸν αὐτοῦ
θάνατον οὔ φησι βούλεσθαι καθαρὸν λύπης εἶναι, καὶ ὀλοφυρ-
μῶν τῶν ἐπιτηδείων· ποθεινὸς γὰρ ὅδ' οἶμαι τοῖς ἑαυτοῦ
» εἶναι ἐθέλει· ἀλλ' ἴσως Ἔννιος ἄμεινον. Οὔτις κυδαίνων ἢ
» πειτ' ἐμὲ δάκρυ' ἀφήσει· οὐδὲ τάφον μοι θήσει λυγρὸν ἐ-
» πιστοναχίζων. Οὐ γὰρ οἴεται θρηνητέον τὸν θάνατον, ᾧ γ'
ἀθανασία παρέπεται· ἤδη δ' αἴσθησις μὲν τοῦ ἀποθνήσκειν
εἴ τις καὶ εἴη, ἐπὶ χρόνον ἥ γε ἀδρανῆ διαρκεῖ· ἄλλως τε καὶ
γέροντι· μετὰ θάνατον δὲ, ἤτοι εὐκταία, ἢ οὐδεμία ἐστὶν
αἴσθησις· ἀλλὰ τὸ ἐκ νέου δεῖ ἔχειν μεμελετημένον θανάτου
καταφρονεῖν ὡς ἄνευ ταυτησὶ τῆς μελέτης, οὐκ ἔνον τῷ
ἔχειν τὴν ψυχὴν ἀθορύβως· ἀποθανεῖν γάρ τοι ὡς ἀληθῶς
δεῖ· καὶ τοῦτ' ἄδηλον εἰ ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ ἡμέρᾳ· τὸν οὖν
ὅσαι ὧραι ἐπηρτημένον θάνατον δεδιὼς, τίς ἂν ἀτρεμί-
ζειν τὴν ψυχὴν οἷός τε εἴη; τούτου γε μὴν πέρι, οὐ πολλῆς
τινος διαλέξεως ἔοικε δεῖν· ὁπότε καὶ ἔχω ἐν νῷ· οὐ λεύ-
κιον Βροῦτον ὃς ἐπ' ἐλευθερίᾳ τῆς πατρίδος ἀνῄρηται· τοὺς δύο
δεκίους· οἳ πρὸς μόρον ἑκούσιον τοῖς ἵπποις δρόμῳ συνέτει-
ναν· οὐ Μάρκον Ἀτίλιον, ὃς ἐπὶ τιμωρίαν ἀπῆλθεν, ὅπως
τὴν δοθεῖσαν τῷ πολεμίῳ πίστιν εἴη τετηρηκώς· οὐ τοὺς δύο
Σκιπίωνας οἳ καὶ τοῖς σφετέροις σώμασιν ἔφοδον τοῖς
λίβυσιν ἀντιτάξασθαι ἠξιώκασιν· Οὐ λεύκιον παῦλον
πάππον τὸν σόν· ὃς εἰς θάνατον παραπολέλαυκε τῆς τοῦ
συνάρχοντος ἐν τῇ περὶ κάννας ἀτιμίᾳ θρασύτητος· οὐ

Μάρκον μάρκελλον ὃν ἀναιρεθέντα, οὐδ᾽ ὁ ἀπηνέστατός γε πολέμιος, τιμῆς στέρεσθαι ἐπιταφίου ἠνέσχετο: ἀλλ᾽ αὐτὰ τὰ ἡμέτερα τάγματα: ὃ δὴ κἀν ταῖς ἀρχαιολογίαις ἀνέγραψα εἰς τόπον τοιοῦτον ἐφορμῶντα πολλάκις ἀκραιφνεῖ καὶ ἀπτῶτι ψυχῇ: ὅθεν, οὐδέποτ᾽ ἂν ἐδόκει ἐπανελθεῖν: οὐ τοίνυν νεανίσκοι καὶ οὗτοι μὴ ὅτι ἀδίδακτοι, ἀλλὰ καὶ ἀγροῖκοι καταφρονοῦσι, τοῦ γέροντος σοφοὶ καταπλήξουσιν; παντάπασιν ὥς γε ἐμοὶ δοκεῖ, ὁ περὶ ἑκάστην σπουδὴν κόρος, καὶ βίου κατεργάζεται κόρον: εἰσὶ μὲν γάρ τοι παιδὸς ἀποδεδειγμέναι σπουδαί: μὴ γὰρ ταύτας ἐπιποθεῖ τὰ μειράκια; εἰσὶ γὰρ καὶ μειρακίων ἄλλαι τινές. μῶν ταύτας ἤδη ἡ σταθερὰ ἡλικία μαστεύει ἡ μέση καλεῖται: εἰσὶ δὲ καὶ τῆς δὲ τῆς ἡλικίας: ἀλλ᾽ οὐδ᾽ αὗταί γε ὑπὸ γήρως ἐπιζητοῦνται: εἰσὶ δὲ καὶ γήρως σπουδαί τινες τελευταῖαι: οὐκοῦν ὥσπερ αἱ τῶν ἀνωτέρων ἡλικιῶν σπουδαὶ δύουσιν ἀεί, οὕτω καὶ αἱ τοῦ γήρως: οὗ δὴ παραγενομένου ὁ τοῦ βίου κόρος καιρὸν τῷ θανάτῳ ἐπάγει ὡραῖον: ἀλλ᾽ ἔγω γε οὐχ ὁρῶ τί ποτε λέγειν οὐ τολμῶ πρὸς ὑμᾶς, ἅπερ αὐτὸς φρονῶ περὶ τοῦ θανάτου ἅπερ ταύτῃ περ βέλτιον ἀθρεῖν μοι δοκῶ, ᾗ δὴ ἧσσον πόρρω τούτου ἀφέστηκα: ἐγὼ γὰρ τοὺς πατέρας ὑμῶν ὦ Πόπλιε Σκιπίων καὶ Γάϊε Λαίλιε τοὺς ἐνδοξοτάτους ἐκείνους, καὶ προσφιλεστάτους μοι ἄνδρας, ζῆν ἡγοῦμαι: καὶ ταύτην γε τὴν ζωήν, ἣν μόνον χρὴ ζωὴν ὀνομάζειν: καὶ γὰρ ἕως ἂν ὦμεν ἐγκατακεκλημένοι ταῖς ἀλληλουχίαις ταῖς δὲ τοῦ σώματος, λειτουργίαν τινὰ ἀνάγκης καὶ ἔργον ἀνύομεν ἐπαχθές: ἡ γάρ τοι ψυχή, οὐράνιός ἐστιν ἐξ ὑπερκοσμίου οἰκήματος: ἐκπεπιεσμένη καὶ εἰς γῆν ὥσπερ βεβαπτισμένη. τόπον φύσει θείᾳ καὶ ἀϊδιότητι ἐναντίον: ἀλλὰ καὶ πείθομαι τοὺς ἀεὶ ὄντας θεοὺς χεδάσαι δὴ τὰς ψυχὰς εἰς τ᾽ ἀνθρώπινα σώματα: ἵν᾽ εἶεν οἵ τ᾽ ἂν τῶν

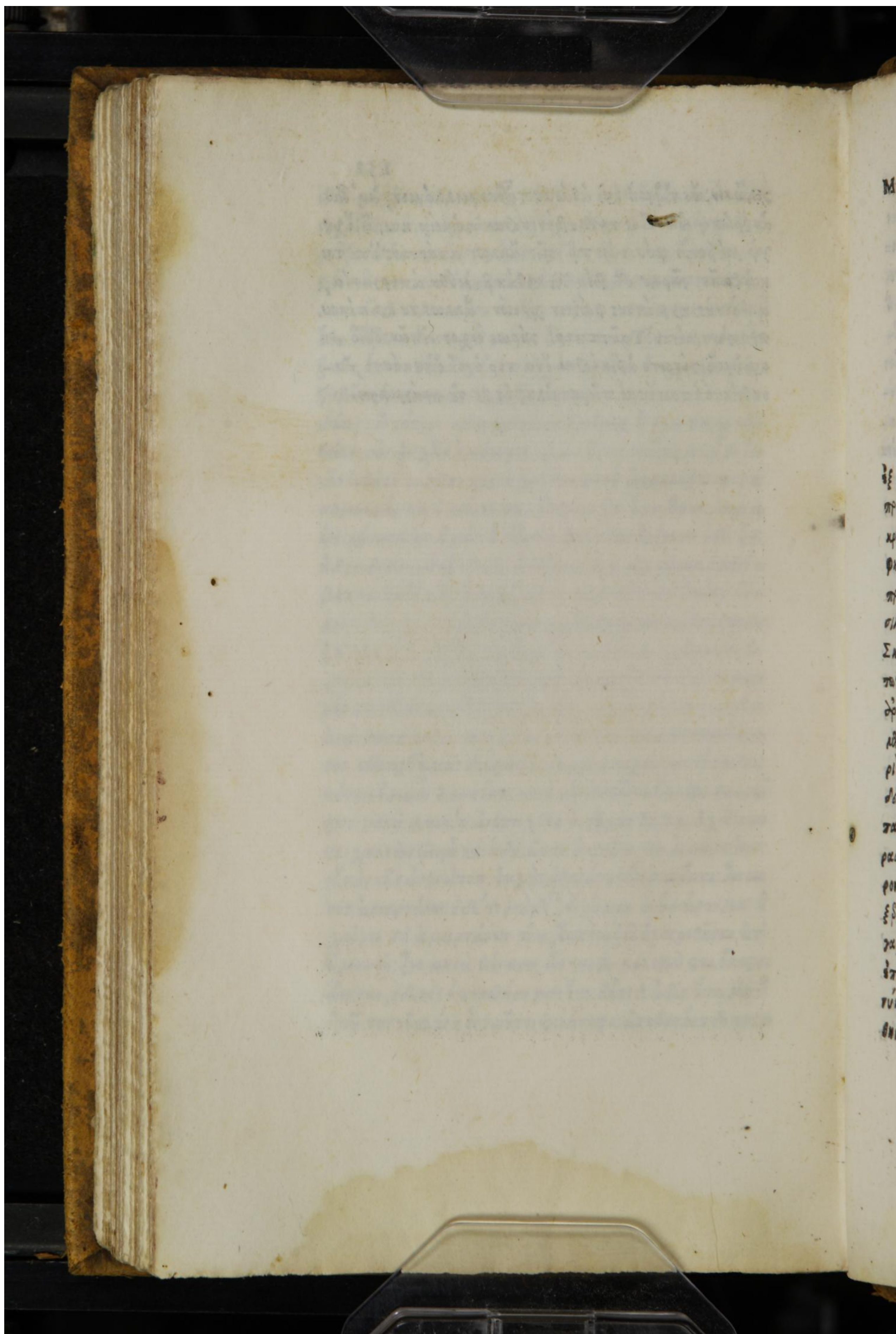
ἐπιγείων ἐπιμελοῖντο: καὶ οἱ τὴν τῶν οὐρανίων εὐταξίαν: θεωροῦντες: μετρῶντε βίου καὶ εὐσταθείᾳ ταύτην ἀπομιμοῖντο καὶ ταῦτα, οὐ μόνον λόγος τε καὶ διάλεξις οὕτω με πείθεσθαι ἀναγκάζει, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄκρων δὴ φιλοσόφων τὸ εὐγενές τε καὶ ἔνδοξον: Ηκουον γὰρ Πυθαγόραντε καὶ τοὺς Πυθαγορείους τοὺς ἡμετέρους σχεδόν τι ἐπιχωρίους: οἳ τὸ πάλαι ἰταλικοὶ ἐκαλοῦντο φιλόσοφοι, μηδεπώποτ' ἀμφισβητῆσαι, ὡς οὐκ ἐκ τοῦ καθόλου θείου νοῦ ἀπορρυείσας ἔχοιμεν τὰς ψυχάς: ἀπεδείκνυντο δέ μοι πρὸς τούτοις καὶ ἅττα Σωκράτης τῇ τελευταίᾳ τοῦ βίου, ἀθανασίας πέρι ψυχῶν διελέχθη: ὃς χρησμῷ τοῦ ἀπόλλωνος σοφώτατος κέκριται ἁπάντων: ἀλλὰ τί δεῖ πολλὰ λέγειν: οὕτως ἔγωγε ἐμαυτὸν πείθω καὶ ταύτῃ φρονῶ, ὅτι ἐπειδὴ τάχος τοσοῦτον ἔνεστι ταῖς ψυχαῖς καὶ τοσαύτη μνήμη τῶν παρεληλυθότων, σύνεσις δὲ μελλόντων, καὶ τοσαῦται τέχναι: τοσαῦται ἐπιστῆμαι τοσαῦτα εὑρήματα, οὐχ οἷόν τε τὴν περιέχουσαν ταῦτα φύσιν εἶναι θνητήν: καὶ ἐπειδὴ ψυχὴ κινεῖται ἀεὶ, οὐδ' ἀρχὴν κινήσεως ἔχει διὰ τὸ αὐτὴν ἑαυτὴν κινεῖν, μηδέ γε τέλος κινήσεως ἕξειν, διὰ τὸ μηδέποτε αὐτὴν ἑαυτὴν καταλείψειν: καὶ ἐπειδὴ ἡ τῆς ψυχῆς φύσις ἐστὶν ἁπλῆ, οὐδ' ἔχει τι ἐν ἑαυτῇ κεκραμμένον, διάφορον αὑτῆς καὶ ἀνόμοιον, μὴ οἷόν τ' εἶναι αὐτὴν διαιρεῖσθαι: ὅπερ εἰ μὴ δυνατὸν, μηδ' ἀπόλλυσθαι δυνατὸν εἶναι: τεκμήριόν τε μέγα τοῦ τοὺς ἀνθρώπους καὶ πρὶν γενέσθαι εἰδέναι πολλά: ὅτι παῖδες ἔτι ὄντες τέχνας μανθάνοντες δυσχερεῖς, οὕτω ταχὺ μυρία χρήματα συναρπάζουσιν: ὥστε μὴ τότε αὐτὰ πρῶτον ἀναλαμβάνοντες, ἀλλ' ἀναμιμνησκόμενοι καὶ ἀναλογιζόμενοι φαίνεσθαι: καὶ ταῦτα μὲν, Πλάτωνος: παρὰ ξενοφῶντι δὲ κῦρος ὁ πρεσβύτερος ἀποθνήσκων, ὧδέ φησιν: μὴ οἴεσθε

ἔφη ὦ φίλοι παῖδες, ὡς οὐδὲν οὐδαμοῦ ἐγὼ ἔσομαι, ἐπειδὰν ἀφ᾽ ὑμῶν ἀποχωρήσω· οὐδὲ γὰρ ὅτε ἦν μεθ᾽ ὑμῶν, τὴν ἐμὴν ψυχὴν ἑωρᾶτε, ἀλλ᾽ οἷς διεπραττόμην ταύτην αὐτὴν ὡς οὖσαν ἐν τῷ σώματι τούτῳ κατεφορᾶτε· τὴν αὐτὴν τοίνυν πείθεσθε εἶναι κἂν εἰ μηδὲν ἔτι ἔχοιτε ὁρᾶν· οὐδὲ γὰρ ἂν τῶν ἐλλογίμων ἀνδρῶν μετὰ θάνατον αἱ τιμαὶ διέμενον, εἰ μηδὲν αὐτῶν αἱ ψυχαὶ ἀπετέλουν, ᾧ τὴν μνήμην αὐτῶν ἂν σωτηροίημεν χρονιώτερον· οὕτως ἔγωγε οὐδέπώποτ᾽ ἐπείσθην ὡς ἡ ψυχὴ ἕως ἂν ᾖ ἐν θνητῷ σώματι, ζῇ, ὅταν δὲ τούτου ἀπαλλαγῇ τέθνηκεν. Οὐδέ γε ὅπως ἄφρων ἔσται ψυχὴ ἐπειδὰν τοῦ ἄφρονος σώματος δίχα γένηται· Ἀλλ᾽ ὅταν ἄκρατος ὁ νοῦς ἐκκριθεὶς· εἰλικρινής τε καὶ ἀκέραιος ἄρχηται εἶναι, τότε καὶ φρονιμώτερος ἐστί. θανάτῳ δὲ διαλυομένης τῆς τοῦ ἀνθρώπου φύσεως, τῶν μὲν ἄλλων, εὔδηλον ὅποι ἕκαστα μεταλλάττει· ἄπεισι γὰρ ἐκεῖσε πάντα, ὅθεν προῆλθεν. ἡ ψυχὴ δὲ μόνη, οὔτε παροῦσα, οὔτε ἀπιοῦσα ὁρᾶται· ἐννοήσατε δὲ ὅτι ἐγγύτερον μὲν τῶν ἀνθρωπίνων, θανάτῳ οὐδέν ἐστιν ὕπνου· αἱ ψυχαὶ δὲ τότε δήπου τῶν κοιμωμένων θειόταται καταφαίνονται· πολλὰ γὰρ τῶν μελλόντων ἀνειμέναι οὖσαι, καὶ ἐλεύθεραι προορῶσιν· ὅθεν ἐστὶν ἰδεῖν ὁποῖαί τινες ἔσονται ἐπειδὰν παντελῶς τῶν δεσμῶν ἀπολυθῶσι τοῦ σώματος· εἰ μὲν οὖν ταῦθ᾽ οὕτως ἔχει, ὡς θεὸν ἐμὲ τιμᾶτε καὶ θεραπεύετε· εἰ δ᾽ ἄρα συναποθνήσκει τῷ σώματι ἡ ψυχή, ἀλλ᾽ ὑμεῖς γε θεοὺς φοβούμενοι· οἳ τήνδε τὴν τῶν ὅλων τάξιν καὶ καλλονὴν συγκρατοῦσιν ἀκριβῆ τε καὶ ἀναμάρτητον μνήμην ἡμῶν εὐσεβῶς καὶ ἀνεκβιάστως φυλάξατε. Κῦρος μὲν οὖν τελευτῶν τὸν βίον ἐκεῖνα· ἡμεῖς δὲ εἰ δοκεῖ τὰ ἡμέτερα αὐτῶν θεωρῶμεν· οὐδεὶς με οὐδέποτε πείσει ὦ Σκιπίων, ὡς ἢ Πόπλιος ὁ σὸς πατήρ, ἢ οἱ δύο πάπποι, παῦλος καὶ ἀφρικα-

νὸς, ἢ ὁ ἀφρικανοῦ πατὴρ, ἢ πρὸς πατρὸς θεῖος, ἢ ἄλλοι πολ-
λοὶ τῶν ἀρίστων, οὓς νῦν ἐξαριθμῆσαι ἀναγκαῖον οὐδέν· τη-
λικαῦτα διηγωνίσαντο ἄν, ἃς μνήμην τῶν ἐν τῷ ἔπειτ᾽ ἀν-
θρώπων φέροντα, εἰ μὴ εἶχον τῇ ψυχῇ διορᾶν τὰ τῶν με-
ταγενεστέρων εἰς σφᾶς τείνοντα αὐτούς. ἢ ἐμὲ οἴει ἵνα τί
καὶ περὶ ἐμαυτοῦ, γερόντων ἔθει αὐχήσωμαι. πόνους ἂν
τοσούτους ἡμέρας τε καὶ νυκτὸς, οἴκοι τε καὶ ἐν στρατείαις
ἀνατλῆναι, εἴπου τοῖς αὐτοῖς ὅροις τὴν ἐμαυτοῦ εὔκλειαν
οἷσπερ καὶ τὸν βίον ἔμελλον ὁριεῖν; ἆρ᾽ οὐκ ἂν πολὺ κάλλιον ἦν
βίον σχολαῖόν τε καὶ ἡσύχιον πραγμάτων χωρὶς καὶ φι-
λονεικίας διάγειν· ἀλλ᾽ οὐκ οἶδα ὅπως ἡ ψυχὴ ἑαυτὴν ἀνορ-
θοῦσα τὰ τῶν ὑστέρων οὕτως ἀεὶ προεώρα· ὥσπερ ἣ τότε
μέλλουσα ζῆν, ὅταν ἀπαλλάγῃ τῆς ἐνθάδε ζωῆς· καὶ μὲν δὴ,
εἰ μὴ οὕτως εἶχεν, ἀθανάτους δηλαδὴ τὰς ψυχὰς εἶναι. σχο-
λῇ γ᾽ ἂν τῶν βελτίστων ἑκάστου ψυχὴ μάλιστα ἠπείγετο πρὸς
δόξαν ἀθανασίας ἀγήρων· τί δὲ πᾶς μὲν σοφώτατος ἀ-
ταλαιπώρῳ ψυχῇ τελευτᾷ τὸν βίον· ἀβελτερώτατος δὲ,
ταλαιπωροτάτῃ; ἆρ᾽ οὐχὶ καὶ ὑμῖν δοκεῖ ὡς ἐκείνη μὲν
ἡ ψυχὴ ἡ πλέον τι διορῶσα καὶ πορρωτέρω, εἰς ἀμείνω
λῆξιν ἑαυτὴν ἀπιοῦσαν ὁρῴη· αὕτη δὲ ἧς τὸ ὄμμα ἀμ-
βλύτερον, οὐδὲν ἔχοι ὁρᾶν; ἔγωγε ὅπου ἐκφέρομαι σπου-
δῇ, τοὺς τῶν ἡμετέρους πατέρας θεάσασθαι· οὓς στέργων τε
καὶ θεραπεύων διατετέλεκα· οὐδ᾽ ἄρα τούτους μόνον ἔχω
εὑρεῖν, οὓς περ ἔγνων ἐγὼ, ἀλλὰ καὶ ὧν πέρι, ἤκουσα καὶ ἀνέ-
γνων· καὶ αὐτὸς τυγχάνω συγγεγραφώς· οὐ δὴ προχωροῦντά-
με, οὐδεὶς ἂν οἶμαι εὐχερῶς ἀποστρέψειεν· οὐδ᾽ ὥσπερ σφαῖ-
ραν αὐτικόψας ἀποσφαιρίσειε· κἄν τις θεῶν μοι δωρῆ-
ται ἐκ τοῦ δὲ τῆς ἡλικίας, ἀνανηπιοῦσθαι καὶ πάλιν ἐν κοιτίδι
βαβάζειν, σφόδρα ἂν παραιτοίμην, δόλιχον οἷόν τινα ἐκ-
δραμὼν, ἐκ τοῦ τέρματος αὖ ἐπὶ τὴν βαλβῖδα μετακαλεῖ=

θαι. τί γὰρ σύμφορον ἔχει ὁ βίος; τί δ' οὐχὶ μᾶλλον ἐπίπονον. εἰ δὲ μή, καὶ ἐχέτω τι· ἀλλ' ἔχει δήπου καὶ [illegible] κόρον ἤτε μέτρον δέει καλεῖν· οὐ γάρ τοι φίλον ἐμοὶ ὀλοφύρεσθαι τὸν βίον· ὃ πολλοὶ δι' ἀπαιδευσίαν πολλάκις φαίνονται δεδρακότες· οὐδέ τις με τοῦ ζῆσαι ἔχει μετάμελος· ἐπειδὴ οὕτως ἔζησα ὥστε μὴ μάτην οἴεσθαι γεγενῆσθαι· καὶ ἐκ τῆς ζωῆς ὡς ἐκ πανδοχείου καὶ οὐχ ὡς ἐξ οἴκου ἀναχωρῶ· διατριβῆς γὰρ καταγώγιον, ἀλλ' οὐ κατοικίαν ἡ φύσις ἡμῖν ἐδεδώκει· ὦ τοίνυν λαμπροτάτης ἡμέρας ἧ ἐγὼ παρὰ τὴν θείαν τῶν ψυχῶν ὁμήγυριν καὶ τὸν ὅμιλον ἄπειμι· ἤ γε ἐκ τῆς ἐνθάδε τύρβης καὶ τοῦ κλύδωνος ποτὲ ἀπαλλάξω. πορεύσομαι γάρ τοι οὐ μόνον παρ' ἄνδρας οὓς ἄρτι ἔφην, ἀλλὰ καὶ ὡς κάτωνα τὸν ἐμόν· οὗ γ' ἀνὴρ βελτίων ἐγένετο οὐδὲ εἷς· οὐδ' εἷς διαφορώτερος τὴν εὐσέβειαν· οὗ τὸ μὲν σῶμα ἐμβέβληται ὑπ' ἐμοῦ τῇ πυρᾷ, δέον τοὐναντίον, ὑπ' ἐκείνου τοὐμόν. ἡ ψυχὴ δὲ, οὐκ ἐγκαταλιμπάνουσά με· ἀλλ' ἐντροπαλιζομένη πως ὡς ἐκεῖνον οἴχεται ἀπιοῦσα τὸν χῶρον· οἷ, ἐμοὶ πορευτέα εἶναι ἐκεῖνος ἐγίνωσκεν· ἣν δὴ ἐγὼ συμφορὰν γενναίως πως ἔδοξα ἐνεγκεῖν· οὐχ ὡς φέρων ἀλύπως· ἀλλὰ παραμυθούμενος ἐμαυτόν· ὡς μὴ μακράν τινα οἰόμενος τὴν καθ' ἡμᾶς διάζευξίν τε καὶ ἀποχώρησιν ἔσεσθαι· τούτοις ἐμοὶ ὦ Σκιπίων· τουτὶ γὰρ εἰωθέναι ἔφησθα θαυμάζειν μετὰ Λαιλίου· ἀνεπαχθὲς τὸ γῆρας ἐστί· καὶ οὐχ ὅπως τι χαλεπόν· ἀλλὰ καὶ ἡδύ· ὥστε εἰ ταύτῃ που ἁμαρτάνω· ἢ τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς ἀθανάτους οἴομαι εἶναι· ἄσμενος ἁμαρτάνω· οὐδέ τι μὰ δί' αἱροῦμαι τὸ ἁμάρτημα· ὃ χαίρω δὴ ἁμαρτάνων τοῦτο, ἕως ἂν ζῶ ἐξαιρεθῆναι ἀπ' ἐμαυτοῦ· εἴγε μετὰ θάνατον ὥς τινες κολοβοὶ φιλόσοφοι οἴονται, οὐδενὸς ἐπαισθήσομαι ἔτι· δέος ἐστὶν οὐδὲν οὕτω μὴ τοῦ ἐμοῦ τουτουὶ πλάνου οἱ τοιοῦτοι φιλόσοφοι ἀποθανόντες κατα-

γελῶσιν· ὥστ' εἰ μὴ καὶ ἀθάνατοι εἶναι μέλλομεν, ἀλλ' οὖν
ἀνθρώπῳ εὐκταῖον κατασβέννυσθαι ἐν οἰκείῳ καιρῷ· ἔχει
γὰρ μέτρον ἡ φύσις ὥσπερ τῶν ἄλλων ἁπάντων· οὕτω τοι
καὶ ζωῆς· γῆρας δὲ βίου ἐστὶ καθάπερ μύθου ἀπεργασία,
οὗ δὴ τοὺς καμάτους φεύγειν χρεών. ἄλλως τε καὶ κόρου
προσγενομένου· Ταῦτα περὶ γήρως εἶχον εἰπεῖν· εἰς ὃ δὴ
καὶ ὑμᾶς γένοιτο ἀφικέσθαι· ἵνα περ ἐμοῦ ἀκηκόατε, δυ-
νηθείητε ἐπαινέσαι πεῖραν εἰληφότες τοῦ πράγματος.

ΜΑΡΚΟΥ ΤΥΛΛΙΟΥ ΚΙΚΕΡΩΝΟΣ.

ΟΝΕΙΡΟΣ ΤΟΥ ΣΚΙΠΙΩΝΟΣ.

η Νίκα περὶ τὴν ἀφρικὴν ἀφικόμην Ἀνικίου μανιλίου ὑπατεύοντος, ἐπὶ τὸ τέταρτον τάγμα, δήμαρχος ὡς ἴστε τῆς στρατιᾶς, οὐδέν μοι γέγονε προὔργου μᾶλλον, ἢ, Μασινίσσᾳ τῷ βασιλεῖ συνελθεῖν, τῆς ἡμετέρας οἰκίας ἐξ αἰτιῶν δικαίων φίλῳ μάλιστα πάντων τυγχάνοντι: πρὸς ὃν ἐλθόντα με, περιβαλὼν ὁ γέρων αὐτὸς οὗτος, ἐδάκρυσε: καὶ μεθ' ὅσον ἀναβλέψας εἰς οὐρανὸν, χάριτάς σοι φησὶν ὕψιστε ἥλιε ἔχω, καὶ ὑμῖν τοῖς ἄλλοις θεοῖς, ὅτι πρὶν ἢ τοῦδε τοῦ βίου μεταστῆναι, ὁρῶ ἐπὶ τῆς ἐμαυτοῦ βασιλείας καὶ τῶν οἰκημάτων τούτων, Παῦλον Κορνήλιον τὸν Σκιπίωνα: οὗ αὐτὸς ἐγὼ τῷ ὀνόματι ἀναζωπυροῦμαι: οὕτως οὐκ ἔστιν ὅτε μου τῆς διανοίας ἀποκεχώρηκεν ἡ τοῦ ἀρίστου ἐκείνου καὶ πρᾳοτάτου ἀνδρὸς μνήμη: ἐντεῦθεν ἐγὼ μὲν ἐκεῖνον περὶ τῆς αὐτοῦ βασιλείας, ἐμὲ δὲ ἐκεῖνος περὶ τῆς ἡμετέρας πολιτείας ἀνήρετο: πολλοὺς δὲ λόγους δεῦρο κἀκεῖσε κατ' ἐκείνην ἡμῖν αὐτοῖς τὴν ἡμέραν διαδαπανήκαμεν: μετὰ δὲ ταῦτα βασιλικῇ ὑποδεχθέντες παρασκευῇ, τὴν ὁμιλίαν πόρρω τῆς νυκτὸς προηγάγομεν: τοῦ γέροντος μηδὲν ὅτι περὶ τοῦ ἀφρικανοῦ τοῦ ἐμοῦ πάππου ἀνεξερεύνητον καταλιπόντος: ἀλλὰ πάντα τὰ ἐκείνου, οὐ μόνον ἔργα, ἀλλὰ καὶ ῥήματα διαμνημονεύοντος: ἐκ δὲ δὴ τούτου, ὡς ἐπὶ κοίτην ἀπεχωρήσαμεν, ἐκ δὴ τῆς τροφῆς καὶ ὅτι δὴ πρὸς νύκτα πολλὴν διηγρύπνησα, βαθυτέρῳ τοῦ εἰωθότος ἐλήφθην ὕπνῳ: ἐνταῦθά μοι πέπεισμαι ἐξ ὧν, ὡμιλήσαμεν:

γίνεται γὰρ πολλάκις τίκτειν τι τοιοῦτον τὰ ἡμῶν διαλογισμούς τε καὶ λόγους ἐν ὕπνοις, ὁποῖον περὶ Ὁμήρου Ἔννιος γράφει· περὶ οὗ δή, συνεχέστατα ἐγρηγορὼς εἰώθει μελετᾶν τε καὶ διαλέγεσθαι· ὁ Ἀφρικανὸς ἑαυτὸν ἐνεφάνισε, ταύτῃ τῇ μορφῇ, ἥ μοι ἐκ τῆς εἰκόνος αὐτοῦ μᾶλλον, ἢ ἐξ αὐτοῦ ἐκείνου γνώριμος ἦν· ὃν αὐτὸς μὲν ἐπιγνούς, ἔφριξα· ὁ δέ, τῷ νοΐ φησί, πάρει Σκιπίων· καὶ δὴ τὸ δέος ἀπόθου· καὶ ἄλλα σοι ἐρῶ, τῇ μνήμῃ παράθου. Ὁρᾷς ἐκείνην τὴν πόλιν ἥτις ὑπακούειν τοῖς ῥωμαίων πράγμασι δι' ἐμοῦ καταναγκασθεῖσα τοὺς παλαιοὺς πολέμους ἀνανεοῖ, καὶ οὐχ οἷά τε ἐστὶν ἡσυχάζειν· ἐδείκνυε δέ μοι τὴν καρχηδόνα, ἐκ μετεώρου καὶ πλήρους ἄστρων καὶ αἰθρίου καὶ λαμπροῦ τινὸς τόπου· πρὸς ἣν αὐτὸς πολεμήσων νῦν ἥκεις, σχεδὸν στρατιώτης, ταύτην τῇ διετίᾳ ὕπατος ἀνατρέψεις, καίτοι ἔσται τόδε τὸ ἐπώνυμον διὰ σαυτοῦ περιποιηθέν, ὃ κατὰ κληρονομίαν ἐξ ἡμῶν κατιὸν ἔχεις· ἡνίκα δ' ἂν ἐκπολιορκήσῃς τὴν καρχηδόνα, θρίαμβον θήσεις· καὶ τιμητὴς γενήσῃ· καὶ πρεσβευτὴς εἰς τὴν αἴγυπτον καὶ συρίαν ἀφίξῃ· καὶ ἀσίαν· καὶ τὴν ἑλλάδα· αἱρεθήσῃ τε αὖθις ὕπατος, καὶ ἀποδημῶν· καὶ πόλεμον μέγιστον συγκροτήσεις· καὶ τὴν νουμαντίαν ἐκκόψεις· ἐπειδὰν δὲ δίφρῳ πρὸς τὸ καπιτώλιον ἐνεχθῇς, προσκρούσεις τῇ πολιτείᾳ, ταῖς τοῦ ἐγγόνου μου βουλαῖς ταραχθείσῃ, ἐνταῦθά σε ἀφρικανὲ δεῖξαι δεήσῃ τῇ πατρίδι τὸ φῶς τοῦ, τε νόος σοι, καὶ τῆς εὐβουλίας· Ἀλλὰ τὴν ἐκείνου τοῦ χρόνου ὀξυτάτην ὁρῶ ὡσανεὶ μοιρῶν ὁδόν· καὶ γὰρ τῆς ἡλικίας σοι ἑπτάκις καὶ ὀκτάκις τοῦ ἡλίου περιόδους καὶ ἐπανόδους ἀμειψάσης, δύο δὲ οὗτοι ἀριθμοί, ὧν ἑκάτερος πλήρης ἐκ διαφόρου ἐστὶν αἰτίας, περιόδῳ φυσικῇ, τὸ πεπρωμένον σοι τέλος συμπράξουσιν· καὶ πρὸς σὲ μόνον καὶ τὸ σὸν ὄνομα ἡ πόλις

ἑαυτὴν ἐπιστρέψῃ· σὲ δὴ γερουσία· σὲ πάντες οἱ χρηστοί· σὲ οἱ ἑταῖρ[illegible]ὲ οἱ λατῖνοι περιβλέψονται· σὺ μόνος ἔσῃ, πρὸς ὃν ἡ τῆς πόλεως ἐρείδοιτο σωτηρία· καὶ ἵνα μὴ πολλὰ λέγω, σὲ μόνον ἄρξαντα τὴν πολιτείαν καταστῆσαι δεήσῃ· εἰ τὰς ἀλιτηρίους τῶν ἔγγιστα τοῦ γένους ἐκφύγοις χεῖρας. Εν τούτοις ἀνακεκραγότος Λαιλίου καὶ οἰμωξάντων τῶν ἄλλων σφοδρότερον, ἠπίως προσμειδιῶν ὁ Σκιπίων, δέομαι φησὶ, μὴ τοῦ ὕπνου διαναστήσετε· ἀλλ' εἰρήνη ἔστω τοῖς πράγμασιν, ὡς ἀκοῦσαι καὶ τὰ λοιπά· Ἀλλ' ἵν' εὐθυμότερος ᾖς ἀφρικανὲ τῆς πολιτείας ἐπιμελεῖσθαι, οὕτως ἔχειν σε χρὴ καὶ πιστεύειν· Πᾶσι τοῖς τὴν πατρίδα φυλάξασι βοηθήσασιν· αὐξήσασιν, ἀποδεδειγμένον τυγχάνει ἐν οὐρανῷ τόπον καὶ ὡρισμένον· ἔνθα περ οἱ μακάριοι ἀτελευτήτου αἰῶνος καταπολαύουσιν· οὐδὲν γάρ ἐστιν ὅπερ ἐκείνῳ τῷ ἄρχοντι θεῷ καὶ πάντα διοικοῦντι τὸν κόσμον ἀσμενέστερον γένοιτο, ἢ συνέδρια καὶ στίφη ἀνδρῶν, νόμοις συναγελαζόμενα· ἃ πόλεις προσαγορεύονται· τούτων οἱ διοικηταί τε καὶ φύλακες, ἐνθένδε προελθόντες, δεῦρο ἐπανίασιν αὖθις· ἐνταῦθα δὲ ἐγὼ καίτοι μάλιστα καταπεπλήγμην, τοῦτο μὲν, τῷ τοῦ θανάτου φόβῳ, τοῦτο δὲ ταῖς παρὰ τῶν ἡμετέρων ἐπιβουλαῖς· ἠρόμην μέντοι, εἰ ἄρα αὐτός τε ζῇ, καὶ ὁ πατὴρ παῦλος, καὶ οἱ ἄλλοι οὓς ἡμεῖς ἀπεσβηκότας εἶναι οἰόμεθα· καὶ μάλα φησὶν οὗτοι ζῶσιν· ὧν τοῦ σώματος δεσμῶν ὡσανεὶ δεσμωτηρίου ἐκπτάντες· ἡ δὲ ἡμετέρα λεγομένη ζωὴ, θάνατός ἐστι· τί γὰρ μὴ βλέπεις ἐρχόμενον πρὸς σὲ Παῦλον τὸν πατέρα σαυτοῦ, ὃν αὐτίκα τε εἶδον καὶ πλῆθος δακρύων ἀνέδωκα, ὁ δέ με περιπλεξάμενος καὶ καταφιλῶν, κλαίειν ἐκώλυεν· ἐγὼ δ' ὡς τὰ πρῶτα τὸν θρῆνον πιέσας, τοῦ λέγειν ῥώμην ἀνέλαβον· δέομαι ἔφην πάτερ ἁγιώτατε

τέ μοι καὶ ἄριστε, ἐπεί περ ἤδη ἐστὶν ἡ ζωὴ καθάπερ ἀκούω
τοῦ ἀφρικανοῦ λέγοντος, τί ποτε διατρίβω ἐπὶ γῆς; καὶ μὴ
δεῦρο πρὸς ὑμᾶς σπεύδω παραγενέσθαι. οὐχ οὕτως ἐστὶν ἣ
δ' ὅς· εἰ μὴ γὰρ θεὸς οὗ νεώς ἐστι τόδε τὸ πᾶν ὃ βλέπεις, ταύ-
της σε τῆς τοῦ σώματος ἐλευθερώσει φρουρᾶς· δεῦρό σοι πά-
ροδον ἀνοιχθῆναι, οὐχ οἷόν τε· οἱ γὰρ ἄνθρωποι τῷδε τῷ
κόσμῳ γεγέννηνται, οἱ τηροῦντες τὴν σφαῖραν ἐκείνην, ἣν
ἐν τῷδε τῷ ναῷ βλέπεις, ἣ γῆ προσηγόρευται· καὶ τού-
τοις ὁ νοῦς δέδοται ἐξ ἐκείνων τῶν ἀϊδίων πυρῶν, ἅπερ
ἄστρα καὶ ἀστέρες καλεῖται· οἳ περιφερεῖς καὶ σφαιρικοὶ
καθεστῶτες, καὶ θείοις νόοις ὡς εἰπεῖν νοοθέντες, τοὺς οἰ-
κείους κύκλους τε καὶ τὰς σφαίρας, θαυμαστῷ διεξία-
σι τάχει· ὅθεν σοι δῆτα πόπλιε καὶ τοῖς εὐσεβέσι πᾶσι, κα-
θεκτέον ἐστὶ τὴν ψυχὴν, ἐν τῇ τοῦ σώματος φυλακῇ· καὶ
μὴν δίχα πράγματος τούτου παρ' οὗ ἡμῖν αὕτη δέδοται,
ἐκ τῆς τῶν ἀνθρώπων ζωῆς μεταστατέον· ὡς ἂν μὴ, τὸ τοῖς
ἀνθρώποις ἐσφραγισμένον ἐκ θεοῦ δῶρον, δόξητε πεφευ-
γέναι· ἀλλ' οὕτως Σκηπίων ὥσπερ ὅδε σοι ὁ πάππος καὶ ὁ
γεννησάμενός σε ἐγὼ, τὴν δικαιοσύνην τίμα· καὶ τὴν εὐ-
σέβειαν· ἣ μεγάλη περί τε τοὺς γονεῖς καὶ τοὺς καθ' αἷμα
προσήκοντας οὖσα, μεγίστη περὶ τὴν πατρίδα καθίσταται· ἥ-
δε κατὰ τὸν οὐρανόν ἐστιν ἡ ζωή· καὶ τοῦτο τὸ σύστημα, τῶν ἤ-
δη βεβιωκότων· οἳ τοῦ σώματος ἀφειμένοι, ὃν βλέπεις οἰ-
κοῦσι χῶρον ἐκεῖνον· ἦν δ' οὗτος, λαμπροτάτου λευκώμα-
τος, μεταξὺ τῶν σελαγούντων πυρῶν κύκλος· ὃν ὑμεῖς ὡς
παραλάβετε παρὰ τῶν ἑλλήνων, κύκλον ὀνομάζετε γα-
λαξίαν· ἐξ οὗ κατανοοῦντι, πάντα θαυμαστὰ τ' ἄλλα καὶ
λαμπρά μοι ἐδόκει· ἦσαν δ' οὗτοι ἀστέρες· οὓς οὐκ ἔστιν ὅτε
ἐκ τοῦδε τοῦ τόπου ἐθεασάμεθα, καὶ ταῦτα τὰ μεγέθη οἷα
πάντων εἶναι, οὐδέποτε ὑποπτεύσαμεν· ὧν ἡ δὲ ἦν ἐλαχίστη·

ἥτις ἐσχάτη μὲν ἐξ οὐρανοῦ, ἐγγυτάτω δὲ τῆς γῆς, φωτὶ διέλαμπεν ἀμυδρίῳ: τὸ δὲ τῶν ἀστέρων σφαίρωμα, τὸ τῆς γῆς μεγέθους, εὐχερῶς ὑπερεῖχε: καὶ γὰρ αὕτη μοι ἡ γῆ οὕτω μικρὰ ἔδοξεν εἶναι, ὥστε καὶ ἐπὶ τῇ ἡμετέρᾳ ἀρχῇ ἀσχάλλεσθαι: δι᾽ ἧς οἱονεί τινι στιγμῇ τῆς γῆς ἐφαπτόμεθα: ταύτην ἔτι μᾶλλον σκοποῦντι μοι, δέομαι, ἦ δ᾽ ὅς, ὁ ἀφρικανός, μέχρι τίνος ὁ νοῦς ἐπὶ γῆς σοι προσέξεται; ἢ οὐχ ὁρᾷς εἰς τίνα ποτὲ τὸν νεὼν ἐλήλυθας; Ἐννέα κύκλοις ἢ μᾶλλον σφαίραις τὰ πάντα συμπλέκεται: ὧν εἷς ὁ ἐξωτάτω ἐστὶν ὁ οὐράνιος, ὁ τοὺς λοιποὺς περιειληφὼς ἅπαντας: κορυφαῖος αὐτὸς θεὸς, συνέχων τε καὶ περιέχων τοὺς ἄλλους: ἐν ᾧπερ, ἐκεῖνοι πεπήγασιν οἱ περιελιττόμενοι τῶν ἀστέρων ἀΐδιοι δρόμοι: τούτῳ δ᾽ ἑπτὰ σφαῖραι ὑπόκεινται, αἳ εἰς τοὐπίσω στρεφόμεναι, τὴν ἐναντίαν κινοῦνται τῷ οὐρανῷ κίνησιν: ὧν μίαν ἐκεῖνος ὁ ἀστὴρ κέκτηται, ὃν ἐπὶ γῆς κρόνον προσαγορεύουσιν: ἐντεῦθεν δὲ τῷ τῶν ἀνθρώπων γένει, σωτήριον σέλας ἐκεῖνος ὁ ζεὺς ὀνομάζεται: εἶτα δ᾽ ὁ πυρόεις, καὶ φοβερὸς τοῖς ἐν γῇ, ὃν ἄρη φατέ. μετὰ δ᾽ ἐκεῖνον, τὴν μέσην σχεδὸν ἥλιος χώραν ἐπέχει, ἡγεμὼν καὶ ἄρχων: καὶ οἰκονόμος τῶν ἄλλων φωτῶν νοῦς τοῦ κόσμου: καὶ εὐκρασία: τοσούτου μεγέθους ὢν, ὡς πάντα τοῦ οἰκείου φωτὸς πληροῦν καὶ λαμπρύνειν: τούτῳ δ᾽ ὥσπερ εἴτινες ὀπαδοὶ, ἕτερος μὲν ὁ τῆς ἀφροδίτης, ἕτερος δὲ ὁ τοῦ ἑρμοῦ δρόμος ἕπεται: ἐν τῇ κατωτάτῃ δὲ σφαίρᾳ ἡ σελήνη στρέφεται ταῖς ἀκτῖσι τοῦ ἡλίου ἀναπτομένη: ἐπὶ δὲ τῆς γῆς, οὐδὲν ἔστιν ὅ, τι μὴ θνητὸν καὶ ἐπίκηρον, πλὴν τῶν ψυχῶν: αἳ τῇ χάριτι τῶν θεῶν τῷ τῶν ἀνθρώπων ἐδωρήθησαν γένει: τὰ δ᾽ ὑπὲρ τὴν σελήνην, πάντα ἀΐδια: αὕτη γὰρ ἡ ἐννάτη καὶ μέση γῆ, οὔτε κινεῖται καὶ κατωτάτη ἐστὶ, καὶ πρὸς αὐτὴν φέρεται πάντα τῇ οἰκείᾳ ῥοπῇ τὰ βάρη: ταῦ-

τοὔργῳ σὺν ἐκπλήξει σκοπῶν, ὡς ἐμαυτὸν ἐπανέλαβον· τί τοῦτ' ἔφην τίς ὁ πληρῶν μοι τὰς ἀκοὰς, οὕτως ἡδὺς καὶ τοσοῦτος ἦχος; οὗτος ἐκεῖνος, εἶπεν, ὃς διαστήμασι περιττοῖς συνημμένος· ὅμως μέντοι τῇ συμφώνῳ τῶν μερῶν ἀναλογίᾳ διωρισμένοις, ὑπὸ τῆς ὠθήσεως καὶ κινήσεως τῶν δὲ τῶν σφαιρῶν γίνεται· καὶ τὰ ὀξέα συγκιρνῶν τοῖς βαρέσι, ποικίλους ὁμαλῶς τοὺς τόνους ἀποτελεῖ· οὐδὲ γὰρ ἡσύχως αἱ τοσαῦται κινήσεις φέρεσθαι δύνανται· καὶ ἡ φύσις δὲ δίδωσιν, ὥστε τὰ ἄκρα ἐκ μὲν θατέρου μέρους βαρέως· ἐκ δὲ θατέρου, ὀξέως ἠχεῖν· δι' ἣν αἰτίαν ὁ κορυφαῖος ἐκεῖνος καὶ ἀστροφόρος τοῦ οὐρανοῦ δρόμος, οὗ περ ἡ στροφὴ ὀξυτάτη, καὶ ὀξυτάτῳ κινεῖται ἤχῳ: βαρυτάτῳ δ' οὗτος ὁ σεληναῖος καὶ κατώτατος· ἡ γῆ γὰρ ἐνάτη καὶ ἀκίνητος μένουσα, ἐν ἕδρᾳ μιᾷ δι' αἰῶνος ἐστήρικται, καὶ κατειληφυῖα τὸν μέσον τοῦ κόσμου τόπον: ἐκεῖνοι γε μὴν οἱ ὀκτὼ δρόμοι, ὧν διπλῆ αὐτοῖς πρὸς ἔτι δύναμις, ἑπτὰ διωρισμένους τοῖς διαστήμασιν ἤχους ἀποτελοῦσιν: ὅς τις δῆτα ἀριθμὸς σύνδεσμος ἄντικρυς τῶν ὄντων ἐστίν. ὅπερ οἱ πεπαιδευμένοι τῶν ἀνθρώπων, νευραῖς μιμησάμενοι καὶ ᾠδαῖς ἀνέῳξαν ἑαυτοῖς εἰς τὸν δεῦρο χῶρον ἐπάνοδον: ὥσπερ ὅσοι ἕτεροι ταῖς φύσεσιν ὑπάρχοντες ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ βιοτῇ τὰ θεῖα ἐσπούδασαν· τούτου τοῦ ἤχου πληρωθέντα τὰ τῶν ἀνθρώπων ὦτα, ἐκκεκώφηται· οὐδ' ἔστιν ἐν ὑμῖν ἀμβλυτέρα τις αἴσθησις ἑτέρα: ὥσπερ καὶ τοῦ νείλου παρὰ τοῖς λεγομένοις καταδούποις ἐξ ὑψηλῶν ὀρῶν καταράττοντος, τὸ παροικοῦν ἐκεῖνον τὸν τόπον ἔθνος, τῷ τοῦ ἤχου μεγέθει, τῆς αἰσθήσεως στέρεται. οὗτος δὲ τοσοῦτος ἐστὶν ὁ τοῦ κόσμου τοῦ παντὸς ἦχος, καὶ οὕτως ὀξυτάτης ῥύμης, ὡς μηδαμῶς τὰς τῶν ἀνθρώπων ἀκοὰς χωρῆσαι τοῦτον δυνατῶς ἔχειν: καθὰ δὴ καὶ τῷ ἡλίῳ ἀντοφθαλμεῖν ἀμηχάνως ἔχετε: καὶ τῶν

ἀκτίνων ἐποίει τὸ ὑμέτερον ὀξυδερκὲς ἥττηται: ταῦτ᾽ ἐγὼ
θαυμάζων, [illegible]τέστερον μέντοι τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐπὶ γῆς, αὖθις καὶ
αὖθις: τότε τοίνυν ὁ ἀφρικανός: αἰσθάνομαί σου φησὶ τὴν
ἕδραν τῶν ἀνθρώπων: καὶ ἑστίαν καταμανθάνοντος: ἥτις
εἴπερ σοι μικρὰ ὥσπερ δῆτα καὶ ἔστι, δοκεῖ, ταυτὶ τὰ οὐ-
ράνια δῆτα διὰ παντὸς ἔλπιζε: τῶν δ᾽ ἀνθρωπίνων, ὑπερο-
πτικῶς ἔχε: τίνος γὰρ σὺ τῆς συλλέξας ἐκ τῆς τῶν ἀνθρώ-
πων φήμης, ἢ τίνος ἐπεράσεως τυχεῖν δόξης δυνήσῃ: ὁρᾷς
πάντως τὴν γῆν σποράδην καὶ στενοῖς οἰκουμένην χωρίοις;
καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς οἱονεὶ στίγμασιν, ἔνθαπερ οἰκεῖται, με-
γάλας ἐρημίας ἐμβεβλημένας: καὶ τούτους δὴ τοὺς τὴν
γῆν οἰκοῦντας, οὐ μόνον ἀπ᾽ ἀλλήλων οὕτως ἀπερρωγότας,
ὡς μηδὲν ἐν αὐτοῖς ἀφ᾽ ἑτέρων μετοχετεύεσθαι πρὸς ἀλ-
λήλους οἷόν τε εἶναι: ἀλλὰ καὶ τοὺς μὲν, πλαγίους τοὺς δ᾽ ἀντεστραμ-
μένους: τοὺς δ᾽ ἀντικειμένους ἡμῖν, ἑσταμένους: ἐξ ὧν προσ-
δοκᾶν δόξαν ὡς ἀληθῶς, οὐδ᾽ ἥντινοῦν ἔχετε: ὁρᾷς δὲ τὴν
αὐτὴν οἱονεὶ ταινιμένην καὶ περιλαμβανομένην ζώναις
τισίν: ὧν δύο μὲν τὸ μέγιστον ἀφεστώσας, καὶ ὑπ᾽ αὐτοὺς τοὺς
οὐρανοῦ πόλους, ἔνθεν καὶ ἔνθεν ὑποκειμένας: καὶ πεφρυκυίας
τοῖς πάγοις βλέπεις: τὴν μέσην δὲ καὶ μεγίστην ἐκείνην,
τῇ θέρμῃ τοῦ ἡλίου ἐκκαιομένην: δύο δέ εἰσιν οἰκήσιμοι:
ὧν, νοτία μὲν, ἣ δὲ ἐστὶν ἐφ᾽ ἧς οἱ βαδίζοντες, ἐναντία ἡ-
μῖν τὰ ἴχνη ἐγείρουσιν: οὐδὲν αὐτοῖς πρὸς τὸ ἡμέτερον
γένος: αὕτη δὲ ἡ ἑτέρα ἡ τῷ βορρᾷ ὑποκειμένη, ἣν, νέμε-
σθε: καθ᾽ ἣν ἄθρει πόσον τι στενῆς μερίδος ὑμῖν μέτε-
στι: πᾶσα γὰρ ἡ ὑφ᾽ ὑμῶν οἰκουμένη γῆ, ἣ στενὴ μὲν κα-
τὰ τὰς τῶν πόλων ἐστὶ κορυφὰς: πλατυτέρα δὲ κα-
τὰ τὰς πλευρὰς: μικρά τις νῆσος ἐστὶ περικλυζομέ-
νη τῇ θαλάττῃ ἐκείνῃ, ἣν ἀτλαντικὴν: ἣν μεγάλην: ἣν
ὠκεανὸν ἐπὶ γῆς ὀνομάζετε: καὶ οὗτος μέν τοι ὁ ὠ-

τούτου τυγχάνων ὀνόματος, ὃ πόσον βραχύς ἐστι βλέπεις· ἐκ δὴ τούτων αὐτῶν τῶν γνωρίμων καὶ οἰκουμένων τόπων· ἆρα ἢ τὸ σὸν ἢ τῶν ἡμετέρων τινὸς ὄνομα, ἢ τὸν καύκασον τοῦτον ὃν ὁρᾷς ὑπερβῆναι δεδύνηται, ἢ τὸν γάγγην ἐκεῖνον διαπλεῦσαι· ἢ ἐν τοῖς ἐπιλοίποις τίς τῆς ἀνατολῆς· ἢ ἐν τοῖς τοῦ ἡλίου δυομένου ἐσχάτοις· ἢ τοῦ βορρᾶ· ἢ τοῦ νότου τοῖς μέρεσιν τὸ σὸν ἂν ἀκούσειεν ὄνομα; ὧν ἀφαιρουμένων, παντάπασι θεωρεῖς ἐν πόσῃ θεωρίᾳ ἡ ὑμετέρα δόξα ἑαυτὴν θέλει πλατύνειν· καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ περὶ ὑμῶν λέγοντες, μέχρι πόσου δὴ λέξουσιν; ὁπότε καὶ εἰ τὰ μάλιστα προθυμοῖντο, ἡ τῶν μεθ' ὑμᾶς ἀνθρώπων γενεὰ, ἄνωθεν καὶ ἐξ ἀρχῆς τοὺς ἐπαίνους ὑμῶν ἑκάστου, πρὸς τῶν πατέρων παραλαμβάνοντες, τοῖς μεταγενεστέροις μεταδιδόναι· διὰ μέντοι τοὺς κατακλυσμοὺς, καὶ τὰς ἐκπυρώσεις τῆς γῆς, ἃς συμβαίνειν καθ' ὡρισμένον χρόνον ἀνάγκη οὐ μόνον οὐκ αἴδιον, ἀλλ' οὐ μακρόβιον λαχεῖν δόξαν δυνάμεθα· τίς δὲ ὄνησις ἐκ τῶν ἐπιγενησομένων ἀνθρώπων, εἶναί τινα περὶ σοῦ λόγον, ὁπότε μηδεὶς ἐκ τῶν σοῦ προγενεστέρων γενήσεται· οἵπερ οὐκ ἐλάττους καὶ ὡς ἀληθῶς εἰπεῖν κρείττους γεγόνασιν ἄνδρες· καὶ μάλιστα ὁπότε παρ' αὐτοῖς τούτοις ἀφ' ὧν θρυλλεῖσθαι τὸ ὑμέτερον ὄνομα δύναται, οὐδ' εἷς ἑνὸς ἐνιαυτοῦ παρακολουθῆσαι μνήμη δυνατὸς ἔχει· οἱ γὰρ ἄνθρωποι, τῇ συνηθείᾳ, ἐνιαυτὸν, μόνον τὴν τοῦ ἡλίου· τοῦτο δὲ ἐστὶν ἑνὸς ἀστέρος ἀποκατάστασιν συμμετροῦσιν· ἀλλ' ἡνίκα ἂν πρὸς τὸ αὐτὸ, ὅθεν κατὰ ἅπαξ ἐκινήθησαν, πάντες ἐπανέλθωσιν οἱ ἀστέρες, καὶ τὴν αὐτὴν τοῦ παντὸς οὐρανοῦ διάθεσιν μακροῖς διαστήμασιν ἐπανακομίσωσι, τότε ἐκεῖνος ἀληθῶς στρέφων, ἐνιαυτὸς ὀνομάζεσθαι δύναται· ἐν ᾧ μόνῳ, τολμῶ λέγειν, πολλοὶ ἀνθρώπων αἰῶνες ἂν περιέχοιντο· καὶ γὰρ ὡς ἔμπροσθεν

ἐκλιπεῖν ὁ ἥλιος πᾶσιν ἀνθρώποις ἔδοξε καὶ σβεσθῆναι
ἡνίκα ἡ Ῥω[illegible]λου ψυχὴ, ἐς τοῦτον εἰσέδυ τὸν νεών· ὁπηνίκα
ἂν πάλιν ἐκ τοῦ αὐτοῦ μέρους τοῦ οὐρανοῦ κατὰ τὸν αὐτὸν και-
ρὸν ὁ αὐτὸς ἐκλείπει, τηνικαῦτα, καὶ τῶν ζωδίων ἁπάν-
των καὶ τῶν ἀστέρων, πρὸς τὴν αὐτὴν ἀρχὴν ἐπαναδρα-
μόντων· τέλειον τοῦτον ἐνιαυτὸν ἔχε· τούτου γε μὴν τοῦ ἐνιαυ-
τοῦ μήπω τὸ εἰκοστὸν μέρος ἐξεληλυθὸς ἴσθι· περὶ ὃ φη-
μὶ ὡς εἰ τὴν εἰς τουτονὶ τὸν χῶρον ἐπάνοδον ἀπελπίσῃς,
ἐν ᾧ πάντα ἔστι τοῖς μεγάλοις ἀνδράσι καὶ ὑπερέχουσι, πό-
σου ἄν τι μήσαιο ταύτην τὴν ἐξ ἀνθρώπων δόξαν· ὃ μό-
λις πρὸς ἑνὸς ἐνιαυτοῦ μέρος ὀλίγον δύναται ἀφικέσθαι·
τοιγαροῦν ἢν ἐς τὸ ὕψος ἀφορᾷν ἐθελήσῃς, καὶ ταυτη-
σὶ τῆς λήξεως καὶ ἀϊδίου κατοικίας ἐπιλαβέσθαι, μήτε
σεαυτὸν τοῖς τοῦ δήμου θρύλλοις ἐκδῷς, μήτε ἐν ἀνθρω-
πείοις ἐπάθλοις τὴν ἐλπίδα, τῶν σαυτοῦ θῇς πραγμάτων·
ταῖς γὰρ ἑαυτῆς ἡδοναῖς τὴν ἀρετὴν αὐτὴν δεῖ πρὸς τὴν
ἀληθινήν σε τιμὴν ἀνελκύσαι· τί δὲ περὶ σοῦ θρυλλήσειεν
ἂν, αὐτοί γε ὄψονται, θρυλλήσουσι μέν τοι· πᾶς γὰρ ὁ
ἐκείνων λόγος καὶ στενοχωρίαις περιλαμβάνεται ταύ-
ταις αἷς βλέπεις· καὶ οὐκ ἔστιν ὅτε περί τινος ἀΐδιος γέ-
γονε· ἀλλὰ συγκαλύπτεται καὶ σβέννυται· ταῦτα εἰπόν-
τος, ἐγὼ δὲ ἔφην Ἀφρικανὲ, εἰ τοῖς σπουδαίοις τῶν ἔργων
οἱονεί τις ὁδὸς τῆς πατρίδος πρὸς τὴν εἰς οὐρανὸν ἄνοδον
ἀναπέπταται· καίτοι τὰ μάλιστα ἐκ παίδων τοῖς ἴχνεσι
πορευθεὶς, τοῦ πατρός τε καὶ τοῖς σοῖς, καὶ τὴν ὑμῶν κοσμιό-
τητος οὐκ ἀπογενόμενος ἐνδεής· νῦν μέν τοι βραβείου προ-
κειμένου τοσούτου, σπουδάσω πολλῷ γρηγορώτερον· κἀκεῖνος
ἔφη· σὺ δὲ καὶ σπούδαζε· καὶ οὕτως ἴσθι, σαυτὸν μὴ θνητὸν ὄν-
τα· ἀλλὰ τουτὶ τὸ σῶμα· οὐδὲ οὗτος εἶ σὺ, ὃν ἥδε ἡ μορφὴ ἐμ-
φανίζει, ἀλλ' ὁ νοῦς ἑκάστου, οὗτος ἐστὶν ἕκαστος· ἀλλ' οὐχὶ τουτὶ

τὸ σχῆμα· ὃ δακτύλῳ δείκνυσθαι δύναται· θεὸν τοιγαροῦν
ἴσθι σαυτὸν ὄντα, εἴγε θεός ἐστιν ὁ ζῶν· ὁ αἰσθανόμενος· ὁ
μεμνημένος· ὁ προνοούμενος· ὁ διιθύνων καὶ διεξάγων τοῦ-
το τὸ σῶμα, οὗ προκάθηται· ὥσπερ δῆτα καὶ τὸν δὲ τὸν κό-
σμον, ὁ ἡγεμὼν ἐκεῖνος θεὸς διοικεῖ· καὶ ὃν τρόπον ὁ κό-
σμος ἐκ μέρους μέν τινος θνητός ἐστιν, αὐτὸς δὲ ὁ θεὸς
αἰώνιος, τοῦτον καὶ τὸ φθαρτὸν σῶμα, ἡ ἀθάνατος κινεῖ ψυχή·
τὸ γὰρ ἀεικίνητον, ἀθάνατον· τὸ δ' ἄλλο κινοῦν, καὶ ὑπ' ἄλλου
κινούμενον, καὶ παῦλαν ἔχον κινήσεως, παῦλαν ἔχει ζωῆς·
μόνον δὲ τὸ αὐτὸ κινοῦν, ἅτε οὐκ ἀπολεῖπον ἑαυτό, οὔπο-
τε λήγει κινούμενον, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις ὅσα κινεῖται, τοῦτο
πηγὴ καὶ ἀρχὴ κινήσεως· ἀρχὴ δὲ, ἀγένητον· ἐξ ἀρχῆς γὰρ
ἀνάγκη, πᾶν τὸ γινόμενον γίνεσθαι· αὐτὴν δὲ μηδ' ἐξ ἑ-
νός· εἰ γὰρ ἐκ τοῦ ἀρχὴ γίγνοιτο, οὐκ ἂν εἴη ἀρχή· ἐπειδὴ
δὲ ἀγένητόν ἐστι· καὶ ἀδιάφθορον αὐτὸ εἶναι ἀνάγκη· ἀρ-
χῆς γὰρ δὴ ἀπολωμένης, οὔτε αὐτή ποτε ἐκ του, οὔτε ἄλλο
ἐξ ἐκείνης γενήσεται, εἴπερ ἐξ ἀρχῆς δεῖ τὰ πάντα γίνε-
σθαι· οὕτω δὴ κινήσεως μὲν ἀρχή, τὸ αὐτό, ἑαυτὸ κινοῦν·
τοῦτο δὲ, οὔτ' ἀπόλλυσθαι, οὔτε γίγνεσθαι δυνατόν· ἢ πάντα
τε οὐρανὸν καὶ πᾶσαν τε γένεσιν συμπεσοῦσαν στῆναι· καὶ μή-
ποτε αὖθις ἔχειν στῆναι· ὅθεν κινηθέντα γενήσεται· ἀθα-
νάτου δὲ πεφασμένου τοῦ ὑφ' ἑαυτοῦ κινουμένου, ψυχῆς οὐσίαν
τε καὶ λόγον τοῦτον αὐτόν τις λέγων, οὐκ αἰσχυνεῖται· πᾶν
γὰρ σῶμα, ᾧ μὲν ἔξωθεν τὸ κινεῖσθαι, ἄψυχον· ᾧ δ' ἔνδο-
θεν αὐτὸ ἐξ ἑαυτοῦ, ἔμψυχον· ὡς ταύτης οὔσης φύσεως ψυ-
χῆς· εἰ δ' ἔστι τοῦτο ἔχον, μὴ ἄλλο τι εἶναι τὸ αὐτὸ ἑαυτὸ κι-
νοῦν ἢ ψυχήν, ἐξ ἀνάγκης ἀγέννητόν τε καὶ ἀθάνατον·
Ταύτην σὺ γύμναζε ἐν βελτίστοις πράγμασιν· εἰσὶ δ' αὗ-
ται φροντίδες ἄρισται αἱ περὶ σωτηρίας τῆς ἐνεγκαμένης·
αἷς ἡ ψυχὴ κινουμένη τε καὶ γυμναζομένη, θᾶττον εἰς τὴν δὲ

τὴν λῆξιν καὶ τὸν ἑαυτῆς ἀναπτήσεται οἶκον· καὶ τοῦτο δ᾽ ἂν κοῦφος ποιήσειεν, εἴπερ ἡνίκα ἂν ἐγκεκλεισμένη τῷ σώματι ἔξω προκύπτῃ, καὶ τὰ ἐκτὸς ὄντα κατανοοῦσα, πλεῖστον ὅσον ἑαυτὴν ἐξέλκοι τοῦ σώματος· αἱ γὰρ ψυχαὶ, τῶν ἑαυτοὺς ταῖς ἡδοναῖς ἐκδεδωκότων τοῦ σώματος, αἳ τούτων ἑαυτὰς οἱονεί τινα παρέδωκαν ὑπηρέτιδας, καὶ τῇ τῶν ἐπιθυμιῶν ῥύμῃ, ταῖς ἡδυπαθείαις ὑπέκυψαν : καὶ θεῶν καὶ ἀνθρώπων, δίκαια κατεπάτησαν· ἐξελθοῦσαι τοῦ σώματος, περὶ τὴν γῆν αὐτὴν καλινδοῦνται· καὶ οὐδ᾽ ὁτιοῦν πρὸς τουτονὶ τὸν χῶρον, ὅτι μὴ πολλοῖς αἰῶσι δίκας εἰσπραχθεῖσαι ἐπανακάμπτουσι· καὶ ὁ μὲν, ἀνεχώρησεν· ἐγὼ δὲ τοῦ ὕπνου εὐθὺς ἀπελύθην.

Τέλος τοῦ περὶ ὀνείρου τοῦ Σκιπίωνος.

a b c d e f g h i k l m n o p q r ſ t u
Omnes Quaterni.

VENETIIS IN AEDIBVS ALDI,
ET ANDREAE SOCERI,
MENSE FEBRVARIO.
M. D. XIX.

AL
DVS.

